

ABBAS SƏHHƏT

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

“LİDER NƏŞRİYYAT”
BAKİ-2005

*Bu kitab “**Abbas Səhhət. Seçilmiş əsərləri. İki cildə**”
(Bakı, Azər nəşr, 1975, 1976) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, ön söz və
qeydlərin müəllifi:

Kamal Talıbzadə

894.361 - dc 21

AZE

Abbas Səhhət. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2005, 456 səh.

Azərbaycanda XX əsrin əvvəlinin ədəbi-bədii tufanı, onun həm realist, həm də romantik dalğada qabaran, öz içərisindən aşıb-daşan narahat nəhri məhz Səhhətin poeziyasında durulmuşdur. Sözün əsl mənasında “millilik” və “millət” anlayışı, “Ana dili” və “Vətən” məfhumu müasirləri və qələm dostları arasında məhz Abbas Səhhətin zəngin ədəbi-elmi irsində bu qədər aydınlıq kəsb etmişdir.

Öz “mən”inin obrazını özü yaradan, öz tərcümeyi-halına özü ayrıca şeir həsr edən Səhhətin yaradıcılığının əsas motivləri bəşəriyyətə məhəbbət, elmə meyl, sənətə pərəstişdir.

Bu kitabda hürriyətçi və milliyətçi şairin şeirləri, o cümlədən uşaq şeirləri, satiraları, taziyanə və mənzum məktubları ilə yanaşı hekayələri, pyesləri və məqalələri, eləcə də tərcümələri toplanmışdır.

ISBN 9952-417-32-0

© “LİDER NƏŞRİYYAT”, 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

İctimai-siyasi hadisələrlə zəngin olan XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında yeni, qüvvətli bir canlanmaya və intibaha səbəb olmuşdu. Mədəniyyətin başqa sahələri kimi, bədii fikirdə də mürəkkəb və ziddiyyətli, lakin tarixən zəruri və qanunauyğun bir tərəqqi prosesi başlamışdı. Bu, əsrlərlə davam edib gələn dünya şöhrətli, qədim bir ədəbiyyatın ənənələrini süzgcdən keçirib saf-çürük edən, saflaşdıran güclü bir proses idi. Ədəbiyyat öz tarixi inkişafında yeni mərhələyə qədəm basırdı: bu vaxta qədərki ədəbi-tarixi hərəkata yekun vurmaq və onun əsasında əsrin yeni ədəbiyyatını yaratmaq lazım idi. Başqa sözlə, bu dövr – yeni zamanın tələblərinə uyğun bir ədəbiyyat uğrunda məfkurəvi mübarizə illəri idi.

Əsr yeni, əsrin özü ilə gətirdiyi hadisələr yeni idi. İctimai şüur sürətlə oyanır, ictimai həyata müdaxilə meyli qüvvətlənirdi. Ədəbiyyatın vəzifələri də müəyyən və həll edilməli idi. Köhnəni davam etdirmək mümkün deyildi. Elə isə ədəbi ənənələrə münasibət necə olmalıdır? Nədən imtina etmək, nəyi mənimsəyib irəli aparmaq? Daxildə hansı ədəbi qüvvələrə istinad etmək, hansı ədəbi cərəyan və istiqamətlərə söykənmək lazımdır? Xarici ədəbiyyatları da dərinləndirən öyrənmək yeni ədəbiyyatın qarşısında duran mühüm vəzifə idi. Rus, həmçinin Avropa və Şərq ədəbiyyatları müasir yazıçıları çox cəlb edirdi. Bu ədəbi öyrənmə, təsirlənmə hansı yollarla getməli, hansına daha çox meyl göstərmək faydalıdır? Rus realizminə, türk romantizminə, Avropanın getdikcə daha artıq Azərbaycanda yayılmağa başlayan böyük ədəbiyyatınamı? Necə, nə şəkildə?

Belə sualların sayı çox idi və əlinə qələm alan hər yazıçının qarşısında bu suallar bu və ya başqa şəkildə, başqa dərəcədə dururdu.

Həllini gözləyən bu mühüm ədəbi suallar dövründə fəaliyyətə başlayan Abbas Səhhət də ilk məqaləsinə sualla başlamışdı: “Təzə şeir necə olmalıdır?”

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının mürəkkəbliyi, məfkurəvi mübarizələrin kəskinliyi, bir-birinə zidd əqidəli ədəbi qrupların, cərəyanların çoxluğu həmin sualların cavablarını da mürəkkəbləşdirirdi.

Cavablar çox müxtəlif idi. Hər kəs öz sinfinin, qrupunun, zümrəsinin, mənsub olduğu ədəbi məktəbin və cərəyanın mənafeyinə, ideya-bədii məramına müvafiq cavablar axtarır və tapırdı. Sabir bu suallara milli şeir tariximizdə dönüş yaradan inqilabi satirası ilə cavab verdi. C.Məmmədquluzadə inqilabi-demokratik ideallar və ideya-estetik prinsiplərlə şərtlənən yeni

ədəbiyyatın klassik nümunələrini yaratdı. Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, M.Ə.Möcüz, Ə.Qəmküsar, M.S.Ordubadi, Y.V.Çəmənşəminli, S.S.Axundov kimi görkəmli sənətkarlar yaradıcılıq sahəsində yeni-yeni uğurlu addımlar atdılar. Azərbaycan realizmi yeni bir mərhələyə yüksəldi. Hadi, Cavid, Şaiq isə ədəbiyyatda romantik cərəyanın nümayəndələri kimi tanındılar.

Fikri, ədəbi bataqlığa düşənlər də az olmadı. Çox istedadlar zamanın irəli atdığı suallara doğru cavablar tapa bilmədilər, əsrin fikri burulğanları içəri-sində öz yollarını müəyyənləşdirməkdə aciz qaldılar, işığı görüb qiymətləndirə bilmədilər, inqilabın qopardığı fırtınaların təzyiqinə tab gətirməyib xalqa, cəmiyyətə fayda vermədən sənətin böyük səhnəsindən çəkilməli oldular. Məlum adlar, təxəllüslər illər keçdikcə azaldı; adları mətbuat səhifələrinə səpələnmiş onlarla nasir və şairdən tarixdə ancaq xalqın bədii təfəkkürünə güclü təsir göstərə bilən bir neçə məşhur ad görkəmli yer tuta bildi. Yeni əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan, klassiklər sırasına keçən həmin məşhur adlardan biri də Abbas Səhhət idi.

Birinci rus inqilabına qədər Səhhət klassik Şərq şerinə, “qəzəl-qəsidə” ədəbiyyatına həvəs göstərir, lakin axtarışları hələ istənilən nəticəni vermirdi. Doğrudur, Şamaxıdakı və İrandakı təhsili, Şərq səyahətləri şairə çox şey öyrətmişdi. İranda o, Avropa təhsilli müəllimlərin mühazirələrini dinləmişdi, öyrəndiyi fransız dili vasitəsilə Qərb şeri ilə tanışlığa başlamışdı. Ancaq İranın və Şamaxının mühafizəkar mühiti, təhsilinin şolastik məzmunu da bu dövrdə ona təsir göstərirdi. İslam dinini modernizə etməklə “islam aləminə nicat gətirmək” inamı, çarizmin “mərhəmətinə” etiqad onun dünyagörüşünün hələ məhdud cəhətləri kimi davam edir və ilk illərin yaradıcılıq məhsullarının ideya-bədii cəhətdən müasirləşməsinə mane olurdu. Sonralar yaradıcılığının həmin dövrünü Səhhət “pərişan yuxu” deyərək yad etmişdi.

1905-ci il inqilabı milli ədəbiyyatın ümumi inkişafına oyadıcı, istiqamətləndirici təsir göstərdiyi kimi, Səhhətin də yaradıcılıq imkanlarının genişlənməsi üçün şərait yaradır. İlk müvəffəqiyyətsizlikdən sonrakı axtarışlar, inqilab dövründən etibarən öz bəhrələrini verməyə başlayır. Şair “Təzə şeir necə olmalıdır?” məqaləsini nəşr etdirərək öz ədəbi mövqeyini şərh edir, “yeni səbkdə” yazdığı şeirləri nəzəri cəhətdən əsaslandırmağa çalışır.

Məqalə “ədəbiyyatımızı islah” məqsədilə yazılmışdı. Səhhət epiqonçu şerin sabitləşmiş, yeknəsəq forma və məzmun xüsusiyyətlərinə, xalq həyatından uzaq, şolastik formalist poeziyanın süni, real olmayan məcazlar sisteminə qarşı çıxır, müasir “insan üçün mərifət və ibrət dərsi hüsula gətirməyən” şeri rədd edirdi. Səhhət öz müasirlərini “hissiyati-təbiyyə” ilə yazmağa, yəni həyat hadisələrini, qələmə alınan mövzuları həqiqətə yaxın, öz təbii halında təsvir etməyə çağırırdı, elə təsvirə ki, “oxuyanların qəlbində təsiri ola və başqasının hissiyati-qəlbiyyəsini oyandıra”.

Ancaq bu aydın və sadə görünən tezislər bədii yaradıcılığa tətbiq olunanda yenə çox mürəkkəbləşir, şairin həyata baxışındakı ziddiyyətlər, ətrafında baş verən ictimai-siyasi hadisələrə qeyri-müəyyən münasibət, maarifət, azadlığa, xoşbəxtliyə, hamının bərabər olacağı ideal bir aləmə çağırış motivləri ilə birləşərək müxtəlif məzmunlu, müxtəlif ahəngli şeirlərin meydana gəlməsinə səbəb olurdu.

Səhhətin “yeni söbkdə” yazdığı şeirlərin bir qismi, bu nümunədə olduğu kimi təbiət mənzərələrinin təsvirinə həsr edilmişdi:

Yaz mövsümü endikcə səmadan yerə axşam,
Gün nuru verir dağlara min rəngi-dilaram.
Ahəstəliyənən üfünə eyləyir ahəng,
Şəffaf səmada görünür şövqi-fəzarəng.

“Yeni söbk”dəki şeirlərin ikinci qismi ictimai-siyasi mövzularda idi. 1905-ci ilin sonlarında A.Şaiqin “Vətən” şerinin cavab olaraq göndərdiyi mənzum məktubunda şair vətən mövzusunda öz münasibətini poetik dillə şərh edir. Oxucuya üç vətən təqdim olunur: birincisi Firdovsinin, İbn-Sinanın, Harunun, İbn Rüşdün adları ilə ifadə olunan qədim müsəlman Şərqi. O, şairin təsvirində ehtiramla xatırlanır. Səhhətin xəyal aləmində canlanan bu keçmiş “vətənin” sərhədləri də qeyri-müəyyəndir, romantikcəsinədir. İslam dininin ehkamları bu vətən üçün müqəddəs və toxunulmazdır. İkincisi – şairin üz-üzə durduğu, ona müasir olan “biçarə”, “dərdinə dərman tapmayan” vətəndir. Bu vətən “qanlı zalımın” əlində giriftardır, onun “övladlarının fəryadı göylərə ucalıb”, pərişan və xəstədir, sağalmasına isə ümid yoxdur. Şerin bu hissəsində lirik qəhrəman ah-fəğan içindədir, bu pərişanlıq aydın bir etirazın, mövcud quruluşa tükənməz bir nifrətin əks-sədasıdır. Lakin lirik qəhrəman gələcəyə nəzər salınca əhval-ruhiyyəsi dəyişir, şerin ahəngi, romantik pafosu real zəminlə əlaqələnilir, ümid qığılcımları parlayır, oxucunun qarşısında gələcəyin cizgiləri gərsənir. Nəzərlər inqilab mərkəzi Bakıya çevrilir:

Yenə bu dərdlərin çarəsi Bakidən olur,
Çəşmi-ümmid tutubdur ora həmvarə vətən.
Vətənin illətinə beyti-şəfadır Baki,
Bu məkandan tapacaq çarə dili-zarə vətən.
Çoxdur ümmid bu tədbir ilə tapsın Səhhət.
Dəf olub illəti-qəmdən dəxi qurtara vətən.

Keçmiş ehtiramla yanaşı ona qeyri-tənqidi münasibət, müasir ədalətsiz cəmiyyətə nifrət və etiraz, vətənin həm keçmiş, həm də gələcəyi baxımından onun kəskin tənqidi, xüsusən gələcəyə böyük ümid təkəcə bu şeirdə ifadə

olunan əhval-ruhiyyəni yox, bütünlükdə Səhhətin romantik poeziyasının ideya-bədii məzmununu çox yaxşı xarakterizə edir.

Bu motivlər, ideya xüsusiyyətləri get-gedə kamilləşmiş, tərəddüd və ziddiyyətlərdən azad olmuş, fikri-bədii aydınlıq kəsb eləmişdir. İşıqlı bir “gələcək” idealı baxımından müasir gerçəkliyin inkarı – məhz bu cəhət şairin romantizminin ideya istiqamətini, səciyyəsinə, özünəməxsusluğunu şərtləndirmişdir (“Nidayı-millət yaxud amali-vətənpərvəranə”, “Dəvət”, “Naleyi-təhəyyür yaxud millətə xitab” və s.)

Nə idin dün, nə olmusan, ey vah,
Sən ki, dünyaya pərtövfkən idin?
Olmusan indi qanlı zülmətgah,
Sən ki, afaqa şəmi-rövşən idin!
Nə idin dün, nə olmusan, əfsus,
Gec oyandın bu qəmli rüyadən.
Yoxsa tutmuş məgər səni kabus?!
Açıl, ey sübh, leyli-yeldadən!

İnqilab illərində yazılan şeirləri “hakimlər” və “məhkumlar” dünyasında şairin mövqeyinin aydın ifadə edirdi. Bu məsələyə münasibətdə Səhhət tərəddüd göstərməmişdir. O, yaradıcılığa başladığı ilk gündən əzilənlərin, istismar olunanların xeyirxahi, tərəfdarı, müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir. Xalq mənafeyini müdafiə onun poeziyasının leymotividir. Dövlətçilər, xalqın qanını soranlar isə onun şeirlərində “əğniyalar”, “rüəsalar”, “başçılar”, “əyani-zəmanə”, “müftə yeyənlər” adı altında tənqiddə tutulmuş, rədd edilmişdir. Şamaxı zəlzələsindən ziyan çəkmiş “biçarələri” təmin etmək, xərabelikləri abad etmək üçün tədarük edilmiş ianənin “başına daş salan” rüəsaları Səhhət şeirlərindən birində belə nifrətlə damğalayır:

Yox, yox, buna baidi fəqət məhfəzəquli!
Yox kimsə ki, biçarələrin dadına çatsın.
Ərbabi-ğinanın başı, yarəb, yerə batsın!
Hərçənd yığılmışdı yarım milyon ianə,
Bəl etdi onu bir neçə əyani-zəmanə.

1905-ci ildən sonra Səhhətin çoxtərəfli ədəbi-ictimai fəaliyyət dövrü başlayır. Şairin fəaliyyətinin xarakterini həyat, özü, cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələr müəyyənləşdirir. Bəlkə Səhhət elə ancaq poeziya üçün dünyaya gəlmişdi və ancaq bu yolu davam etdirsəydi, bir sənət adamı kimi şerin daha ali pillələrinə yüksələ bilərdi?! Onun incə, həssas, şairanə ruhu, zərif təbiəti, qabaqcıl ideallarla qidalanan təfəkkürü, böyük şairlik istedadı bu

yüksəliş üçün möhkəm bir bünövrə idi. Bu mənəvi bünövrə imkan verirdi ki, şair öz ilhamını ancaq və ancaq şeir ilahəsi ilə qovuşdursun, özünü ancaq ona həsr etsin; bir çox peşəkar şairlər kimi... Ancaq bu belə olmadı və ola da bilməzdi. Çünki cəmiyyətdə heç bir şey – nə mövcud ictimai quruluş, nə də şairi əhatə edən “zərli-zibalı” insanlar, “rüəsalar”, “əğniyalar”, heç nə onun istəkləri ilə düz gəlmirdi. Gördükləri onun istədiyi kimi deyildi, ümumi mənərə ürək sıxırdı. Məhz bu vəziyyət həqiqi vətəndaş qarşısında müxtəlif vəzifələr qoyurdu. Səhhət də bir vətəndaş kimi bu vəzifələri dərk edənlərdən biri oldu; xalq yolunda, tərəqqi yolunda çoxcəhətli fəaliyyətə başladı.

Şair bu illərdə, bir tərəfdən, mədəni-maarif işlərində çalışır, müəllimlik edir, yeni tədris ocaqlarının yaranması, siniflərin sayca artırılması, tədris haqlarının azaldılması yolunda çalışır, kitabxana və qiraətxanaların açılması üçün tədbirlər görür, kasıb şagirdlərə maddi kömək göstərmək məqsədilə teatr tamaşalarına rejissorluq edirdi; digər tərəfdən isə bədii yaradıcılıqla məşğul olur, tərcüməçiliyini genişləndirmək üçün rus dilini mükəmməl öyrənir, Şamaxı şairlərinin ədəbi məclisini yaradır. Müəllimliklə fasiləsiz məşğul olmaq Səhhətə sonralar təlim-tərbiyə və maarif işlərinin daha mürəkkəb və məsul sahələrinə keçmək, dərsliklər yaratmaq, pedaqoji mövzuda məqalələr yazmaq üçün imkanlar yaradır.

Həkimlik Səhhətin həyatında xüsusi yer tuturdu. O, Tehran Universitetinin tibb şöbəsini bitirmişdi. Xalqına mənən xidmət etmək yolunda fədakarlıq göstərən bir şair ona cismani cəhətdən də yardımdan imtina edə bilməzdi. Çox çəkmir ki, o, “həkim Abbasqulu” adı ilə məşhurlaşır, öz qayğıkeşliyi, təmənnasız səmərəli müalicələri, mehribanlılığı ilə həmyerlilərinin sevimlisinə çevrilir. Şairin “Səhhət” təxəllüsünü seçməsi də təsadüfi deyildi. O, şeirlərində “Səhhət” kəlməsini bəzən həm təxəllüs, həm də şəfa, sağlamlıq mənasında işlətməmişdir.

Əlbəttə, bütün bu çoxcəhətli fəaliyyətlə yanaşı Səhhət bədii yaradıcılığa geniş yer verirdi. Şeir elə bil onunla qoşa dünyaya gəlmişdi; deyilənlərə görə şeirsiz, onun bir günü də keçməzmiş. Poeziya artıq şairin bütün varlığını, onun ideyalar aləmini ifadə etmək üçün ən qüvvətli bir vasitəyə çevrilmişdi. Hər şeir sanki onun romantik qəhrəmanının bir cəhətini, bir ideya xüsusiyyətini nümayiş etdirirdi. Birinci rus inqilabından sonra şairin poeziyasındakı mövzu rəngarəngliyi, romantik qəhrəmanın fikri, ruhi vəziyyətlərinin daha qabarıq, zəngin poetik vasitələrlə verilməsi bunu göstərməkdədir. Maarif, elm, müasir biliklərə yiyələnmək və bu yolla bəşərin ən böyük idealına – azadlığa çatmaq inqilabdan sonrakı illərdə yazılmış şeirlərin ideya istiqamətində mühüm yer tutur.

Səhhət uzun illər davam edən ideya-yaradıcılıq axtarışlarında mürəkkəb bir yol keçmişdir. Məzmunu dəyişən bu axtarışların mərkəzində daimi, dəyişməz bir problem dururdu: maarif – xalqa nicat gətirə bilən ictimai amil kimi!

Doğrudur, Səhhət yaradıcılığının məhsulu içərisində “Əhmədin qeyrəti” poeması, “Nəft fontanı” pyesi kimi əsərlər də vardır. “Əhmədin qeyrəti” XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında fəhlə mövzusunda yaranan ən gözəl nümunələrdən biridir və bu poemada Bakı fəhləsinin sinfi şüurunun oyanması, inqilabi hərəkata, azadlıq mübarizəsinə qoşulması kimi dövrün çox aktual məsələsi qələmə alınmışdır. Bakının “Çornı qorod” adını daşıyan rayonundakı zavodda işləyən Əhməd, bu əliqabarı fəhlə “vətəni müdafiə üçün” İran Azərbaycanına gedərək “əlində al bayraq” azadlıq mübarizəsində bir fədai kimi iştirak edir. Şübhəsiz, belə bir mövzuya müraciət Səhhətin müsbət qəhrəman axtarışlarında irəliyə doğru bir addım idi. “Nəft fontanı” pyesi də Bakı fəhləsinin həyatının, əmək şəraitinin təsvirinə həsr olunmuşdu. Lakin bu mövzu şairin yaradıcılığının daimi, ardıcıl mövzusunə çevrilə bilməmişdi. Maarifin nicat gətirə biləcək qüvvəsinə inam onda daha güclü idi.

Azadlıq mövzusu Səhhətin romantik poeziyasında maarif mövzusunun ayrılmaz, üzvi bir hissəsi kimi tərənnüm olunurdu, onun aparıcı ideya xətlərindən biri idi; bu, poeziyanın ətinə-qanına hopmuş, bütün ruhuna nüfuz etmiş, onun ideya-estetik mahiyyətini təşkil edən bir mövzu idi. “Hürriyyət” pərisinin 1905-ci ildəki müvəqqəti cəlvəsini tərənnüm edərkən şair azadlığı bəşəriyyətin ən böyük mənəvi tələblərindən biri kimi, cəmiyyətin, insan mənəviyyatının ən yüksək nemətlərindən biri kimi qiymətləndirir:

A hürriyyət! A münfərid əməlim!
İştə sən sən sən sən sən sən sən!

Səhhət azadlığı təkcə öz xalqı üçün yox, bütün xalqlar üçün, bütün insanlar üçün tələb edirdi. Onun fikrincə, insan yaşadığı cəmiyyətdə hər cür qeyddən, təzyiqdən, məhrumiyətdən azad olmalıdır. Cəmiyyət bərabərlik əsasında qurulmalıdır, orada “bütün insanlar məsud yaşamalığıdır”. Ancaq azad cəmiyyət özü azad insan problemini həll edə bilər. Cəmiyyətdəki bütün qanunlar insanın ləyaqətini yüksəltməyə həsr olunmalıdır:

Sən mükafatını insanlığa xidmətdə ara!

İnsan ləyaqətini uca tutmaq, onu azadlıq problemi ilə əlaqələndirmək, Səhhətdə olduğu kimi, Səbir poeziyasında da eyni ahənglə səslənir:

Kim ki, insanı sevir, aşıqı-hürriyyət olur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur.

Azadlıq mövzusu Səhhətin obrazlar sistemini də, ayrı-ayrı sözlərin, ifadələrin rəmzi, məcazi mənalarını da təyin edirdi. Romantik şairin tez-tez

işlətdiyi bir çox sözlər – derya, dəniz, səhra, üfük, ümman, ildırım, şimşək, vulkan, bulud, fırtına, qiyamət, işıq, şölə və s. azadlıq mövzusunun bu və ya digər mənasını, hissəsini ifadə etmək üçün istifadə olunurdu. Hətta şairin dilsiz göylərə, uzaq ulduzlara, sehrlı mələklərə, xəyalı cənnətlərə müraciəti də azadlıq mövzusu ilə əlaqədar idi, onun romantik xəyalını gələcəklə, yaranacaq yeni bir dünya ilə bağlayan məfhumlar idi.

Səhhətin romantik qəhrəmanın azadlıq yolunda aramsız mübarizəsi heç bir nəticə vermirdi. Onun arzuları, xəyalları ictimai ədalətsizliyə əsaslanan quruluşla, irticanın sərt dalğaları ilə qarşılaşdıqca zəifləyir, gücdən düşür, azadlıq düşüncələrini pərişanlıq və ümitsizlik əvəz edirdi. Romantik qəhrəman dövrün özünə qarşı çıxır, onu rədd edirdi. Lakin inkarın, rədd etmənin aydın yollarını görməyən, gələcəyi duman içində xəyalına gətirən bu qəhrəmanın təbiətində bir pərişanlıq, ümitsizlik, küskünlük də özünü göstərirdi.

XX əsr Azərbaycan romantizminin digər nümayəndələri kimi, Səhhət üçün də kədər problemi səciyyəvi idi və bu, şairin həm müasir cəmiyyətə, həm gələcəyə, həm də keçmişə münasibətində aşkarlaşan ideyaları, hissələri ümumiləşdirərək ifadə edirdi. Bu baxımdan şairin təkcə “Tərcümeyi-halım yaxud hululu” şeri təhlil üçün zəngin material verir.

“Tərcümeyi-halım...” həqiqətən romantik qəhrəmanın tərcümeyi-halıdır. Burada onun əməlləri, döyüşkənliyi, azadlıq meyli, rast gəldiyi maneələrin çətinliyi, amansızlığı, nəhayət, bu qəhrəmanın hər şeydən əl çəkərək ümid-sizləşməsi, təkliyi, gücsüzlüyü bir neçə misrada, məharətlə, yüksək romantik pafosla ifadə olunmuşdur.

Eşq zənciri qırıldı, yol açın!
Ey uşaqlar hululu gəldi, qaçın!
Od saçır ağzı, vücudu alışıır,
Od tutur kim ona bir dəm yanaşır.
Məğzi bir saiqə, bir vulkandır,
Könlü niyran, əməli xüsrandır.
...Daldığı fikri dərin deryalar.
Düşdüyü eşqi çətin sevdalar,
Qəlbi qan, halı yaman, xanəxərab.
Göz yaşı içdiyi su, bağı kabab.
Satdığı cinsi böyük niyyətlər,
Aldığı nəfi fəna töhmətlər.
Fikri ali, bədəni xar, zəlil,
Adı Səhhətkən, özü xəstə, əlil.
Qanlı əllərlə tıxanmış nəfəsi,
Bağırır, çıxmıyır amma ki, səsi.

Çırpınır bəlkə qurtarsın özünü,
Dinləyənlər eşidərlər sözünü:
Şişə çəksəz də dirişkən ətimi,
Atmaram mən vətəni millətimi.

Romantik qəhrəman dövrün ictimai ziddiyyətlərini özü üçün aydınlaşdırma bilmədiyinə görə öz əməllərini də həyatla, xalqla kifayət qədər əlaqələndirə bilmir:

Söyləməkdən mən acizəm, dinləməkdən xəlayiq.

Səhhət ilk şeir məcmuəsini “Sınıq saz” adlandırmışdı. Bu, həqiqətən romantik şairin sınıq, incik, qüssəli qəlbinin həzin sədələri idi, onun narahat könlünün fəryadları idi. Səhhət “Oxucularıma” deyə müraciətlə yazdığı şerində də kitabçaya toplanan əsərlərin “ürəkdən çıxan ixtiyarsız fəryad” olduğunu bildirmişdi. Lakin bu fəryadlar və şikayətlər, bu inilti və sızıltı ictimai məzmunla dolu idi. Bunlarda bir etiraz da, mübarizəyə çağırış ruhu da vardır. Bu şikayətlər şairin narazılığının, etirazının daha yanıqlı və tragik ifadə formasından başqa bir şey deyildi.

Səhhət kədəri ictimai mahiyyət daşıyırdı, XX əsr Azərbaycan romantizminə məxsus vətəndaşlıq kədəri idi; vətəni öz məramınca, xalqı öz arzuları səviyyəsində görməyən bir vətəndaş şairin kədəri idi. Bu, elə bir kədər hissi, əslində “kədər ideyası” idi ki, ondan XX əsrin heç bir həqiqi vətəndaşını ayırı təsəvvür etmək olmaz. Məgər “arizi qəmlər əlindən ürəyi şişmiş” Sabiri, göz yaşları arasından gülən Mirzə Cəlili, yeni əsrin bu iki böyük realistinin yaradıcılığını kədərsiz təsəvvür etmək mümkündürmü?

Realistlərdə olduğu kimi, XX əsrin romantiklərində də kədər oyadıcı intibaha çağıran, köhnəliyə, pisliyə, rəzalətə, hər cür qəbahətə nifrət oyadan bir kədər idi. Bu kədər ümitsizliyə aparıb çıxarmırdı. Həyatın, cəmiyyətin özü ilə, hadisələrin mahiyyəti ilə əlaqədar olduğu üçün irticanın, mühafizəkarlığın, təqiblərin içində belə ümidlə, gələcək arzuları ilə qovuşurdu. Hadi kədərinin bu cəhətini Əziz Mirəhmədov düzgün qiymətləndirir: “Hadinin və onun müasirlərindən çoxunun diqqətəlayiq cəhəti o idi ki, ən ağır günlərdə, irticanın zülmətləri içində də onlar öz başlarının üstündəki qəm buludlarını dağıtmağa çalışmış, gözləri yaşla dolu olanda da yenə işıq, sevinc axtarışlarından əl çəkməmişlər”.

Səhhət kədərinin də ideya-estetik mahiyyəti belə idi.

İnsan və onun arzuları ilə həyatın real imkanları arasındakı təzad – Səhhət romantizminin baş motivlərindəndir. Şairin romantik qəhrəmanı özünü cəmiyyətdən üstün tutur, o, hətta, nifrət etdiyi ictimai quruluşla, mövcud

cəmiyyətlə əlaqəni qırmağa belə hazırdır. O görür ki, insan mənən azad deyil, onun əməlləri ilə, azadlığa doğru çırpıntıları ilə ictimai-siyasi quruluşun çərçivələri arasında bir ziddiyyət vardır. Bu isə romantik qəhrəmanın faciəvi qəhrəman kimi meydana çıxmasını şərtləndirirdi.

Mövcud cəmiyyətə mənfi münasibət, bu zəmində yaranan pərişanlıq, kədər və tərəddüdlər Səhhətin romantik qəhrəmanını üçüncü bir dünyaya – gələcəyə, xəyali-ələmə uçururdu. Beləliklə, keçmiş, indi və gələcək – şairin romantikasında zaman vəhdəti təşkil edir. Gələcək – romantik qəhrəmanın ümidlərilə, əhval-ruhiyyəsindəki nikbinliklə, inam və mübarizə eşqilə səciyyələnir.

Şair üzünü gələcəyə çevirir, onun xəyal ələmində yeni bir dünyanın mən-zərəsi yaranmağa başlayır. Bu ələmdə hər şey dumana bürünmüşdür, ürək açan və təsəlliverici olsa da xəyalidir, ümumidir, mücərrəddir; lakin bu xüsu-siyyətlər gələcək haqqında təsəvvürlərə müəyyən romantik istiqamət verir.

Gələcəyə müraciət romantik qəhrəmanın dünyagörüşünün, əhvali-ruhiyyəsinin qanunauyğun bir nəticəsidir. Onun təbiətinə məxsus narahatlıq, dövr və zaman qarşısındakı məsuliyyəti, cavabdehliyi əldə edilənlərlə əsla kifayətlənə bilməzdi. Keçmiş nə qədər şirin olsa da, artıq keçmiş idi, bir “şirin xatirəyə” çevrilmişdi. “Hal” isə, bu gün isə fəlakət və qəbahətlərlə dolu idi. Yeganə ümid gələcəyə idi. Odur ki, romantik qəhrəmanın dün-yagörüşündəki, əhvali-ruhiyyəsindəki narahatlığı, tərəddüd və pərişanlığı ancaq üçüncü bir dünyanın – gələcəyin, yaxud onun rəmzi olan xəyali bir ələmin yaranması ilə əvəz etmək olardı. O, dərk edir ki, təbiət, cəmiyyət bir yerdə durmur, hər şey dəyişir, nə isə doğulur, nə isə ölür, nə isə yaranır. Çünki “Dəyişməkdir tərəqqinin əsası”. Bu barədə rəy aydındır:

Neçün dəyişməsin fikri insanın?

Təqazası deyilmi bu dünyanın?

Odur ki, romantik qəhrəmanın təbiəti, vəziyyəti sükunətə ziddir, o daim axtarır, narahatdır, bu axtaran, gah üsyan qoparan, gah inildəyən, gah nifrət edən, gah da ağlayan, göz yaş tökən, gah insanı ən adi bir varlıq hesab edən, gah da onu şeytana bənzədən (“İnsanlar, aman, nə zalım imiş! Şeytanlar edərdi bəlkə insaf!”) romantik qəhrəmanın nəzərləri xəyali bir ələmə çevrilir – daim yaşayan, daim təsəlli verən, ümid doğuran bir ələmə. O, necə pərişan olur-olsun, necə qəzəbli olur-olsun, başını qalxızıb göylərə nəzər salan kimi sakitləşir, ümid qılgıncımları parlayır.

Bu, romantik qəhrəmanın fikri, mənəvi inkişafının bütün mərhələləri üçün səciyyəvidir. Sanki onun üçün daimi olan bir xəyali ələm vardır. Bu ələm təsəlliverici bir qüvvəyə malikdir, ruhi sarsıntıların, kədər və pərişan-

lıgın tərəfi-müqabilidir. Budur, böyük bir müsibət üz vermişdir, məmləkətin əvəzolunmaz dühası Sabir ölmüşdür. Kədərin ölçü-biçisi yoxdur; onu “millətin dərdi vəəmlətmişdir”. Lakin ruhi çırpıntılarının geniş təsvirini verən şerin çox çəkmir ki, ümumi kədərlə ahənginə bir ümid qarışır, nəzərlər gələcəyə zillənir, şairin abidəsi göylərə ucalır:

Tənü lən eylərsə hər nadan sənə,
Ya müsaid olmasa dövrən sənə,
Qəm yemə, təxfif ver aləminə,
Az çəkər, heykəl yaparlar namına.

Şairin isə yeri əbədiyyətdir, mənəvi bir aləmdir, nəhayəti olmayan, qeybi, ancaq təsəvvürün məhsulu olan “asimanilərin”, göy övladlarının yaşadığı aləm:

Firqətindən yanar cahaniyə,
Səni alqışlar asimanilə!

Bir qatilin güdazına gedən, bir qurşunun qurbanı olan mələk xislətli cavanın nəşini də şair qəddar yerin əlindən qoparıb göylərdə gizlədir, onu əbədiyyətə qovuşdurur:

Uçdun, mələyim, neçün yox oldun?
Əflakə apardımı mələklər?

“Əflak”, göylər bir çox hallarda Səhhət üçün gələcəyin rəmzidir, bütün rəzalətlərdən xilas olmağa yeganə, toxunulmaz bir məkandır. Hər şey buradadır: insana hörmət də, məhəbbət də, azadlıq da, bərabərlik də!

Belə bir aləmin yaranacağına ümid Səhhət romantik şerinə çağırış ruhu aşılayır. Kədəri ümidlə birlikdə əhatə edən şeirlər şair “mən”inin daha qabarıq təzahürüdür, onun ruhi aləmini həqiqətə daha yaxın şəkildə əks etdirir. Şair “mən”i necə kədərlə və qüssəli olursa-olsun, onun ümidinin əsasında duran mənəvi, fikri əsaslar bədbinliyə doğru yuvarlanmağa yol vermir, pərişanlıq mütləq, təbii bir ahənglə gələcəyə olan inamla, ümid hissləri ilə əvəz olunur. Bu cəhətdən “Aləmi-islama” şerini nəzərdən keçirək: Bütün ətrafı inilti və fəryad bürümüşdür, hamı müztərib və xəstəhəldir, qəlblər ağlayır, günlər hüzn ilə keçir, qəmli-qəmli inləyən musiqi kimi. Lakin “xəstəhal” vətən əlacsız deyil, “Sınıq saz”ın odlu məzmunları hər xəstə ruhun davasıdır:

Dinlə əlhanını sınıq sazının,
Millətə qəlbən ağlayan bacıdır.
Odlu məzmunları soyuq yazımın –
Xəstə ruhun davasıdır, acıdır.

Bəs bu dava nədən ibarətdir? Romantik qəhrəmanın təklif etdiyi “dava”, xilas yolu – ümid bəsləmək, gələcək eşqi ilə yaşamaqdır. Şeir gələcəyə ümid oyadan misralarla tamamlanır:

“Ey sən, ey necmi-zahiri-dərxab!”
Oyan, artıq ürəkdə qalmadı tab.
Açıl, ey şəms, qəmi-səhaibdən!
Yüksəlib dövreyi-kamala yetiş!
Qurtar, ey sevgilim, məsaibdən,
Xubruluqda etidala yetiş.
Çıx ki, bitsin ləyali-fırqətimiz,
Gül, tükənsin dəməvi-həsərətimiz!

Azərbaycan romantikləri üçün səciyyəvi olan bu xüsusiyyəti “Yuxu” şerində də görürük. Şairin qəhrəmanı müztərib və pərişan halda zülmət içəri-sində tənha qalmışdır. Zindan kimi, qəbir kimi qaranlıq bir zülmət içərisində. Aləm ölüm uyqusuna batmış, hər tərəfi qara buludlar çulğalamışdır. İşıqdan, səs-səmirdən əsər-ələmət belə yoxdur. Ətrafi ölüm sükutu bürümüşdür.

Bir anda qan yağdıran buludlar oynasır, aləmi titrədən bir fırtına qopur, ildırımlar gurlayır, şimşək çaxır, odlar parlayır. Qarşıda yeni bir dünya canlanır: bura dörd yanı al-əlvən çiçəklərə qərq olmuş, rəna bir çiçəkləkdən ibarətdir. Bənövşələr, yasəmənlər, yaşıl sünbüllər ətrafa ətir saçır; fəvvarələr ucalır, bulaqlar axır, yollar isə parlaq sədəfə bürünmüşdür. Bir sözlə, bura gözə görünməyən “cənnətdir” ki, şairin məst olmuş qəhrəmanı heyran-heyran bu yerlərə tamaşa edir. Bu zaman ona lütf və nəvazişlə bir pəri yaxınlaşır, yergöy nura bürünür, ona bir “sayəban” (kölgəlik) göstərib deyir: “Otur, bu yer sənindir!”. Lakin bu görüş uzun çəkmir, pəri qeyb olur. Zülmətli bulud bu əfsanəvi dünyanı alt-üst edir, şirin yuxuya dalmış qəhrəman dəhşət içində oyanır. İşıqlanan dan yeri yeni onun gözlərində ümid çıraqı yandırır:

Durdum, gördüm işıqlanır dan yeri,
De, xeyr olsun bu uyğunun təbiri!

Ümid, gələcək arzusu romantik qəhrəmanın xəyalında yeni bir aləmin yaranması ilə nəticələnir. Gələcək anlayışı ilə qoşalaşan bu aləm bəzən cənnət, behişt, rizvan adlandırılsa da, əflakla, asimanla əlaqələndirilsə də, onun real düşüncə ilə bağlanan cəhətləri, konturları da vardır. Bura hər şeydən əvvəl “hürlər” dünyasıdır, “məhnət və qəmədən” uzaq olan bu dünyada hər şey azaddır, “bütün insanlar məsud yaşayır”, “təəssüb və cəhalət” aradan qalxmış, “millət elm ilə ziyalanmışdır”. Bayraqında əməl ilə işin birliyi yazılmış bu diyarda eşq və məhəbbət hökmranlıq edir.

Səhhətin romantik xəyalı belə dünya ilə məşğul idi. Səhhət xəyalının məzmunu, ideyası belə idi və onun romantizminin məfkurə istiqamətini, səciyyəsinə bu müəyyən edirdi.

Beləliklə, gələcəyə ümidlə baxan, azad dünyaya yönələn, real həyatdan qida alan Səhhət xəyalı mahiyyətcə faydalı idi, tarixi inkişafı onun arasında bir uyğunluq vardı. Tarixin təkərini geriye çəkməyə çalışan, nəzərlərini keçmişin qaranlıq səhifələrinə salaraq orada təsəlli tapan, gələcəyə inamsızlıq nəticəsində bədbinliyə, mistikaya qapılan mürtece romantiklərdən fərqli olaraq, Səhhət romantizmi həyat ilə təmasda idi, bütünlükdə irəliyə, gələcəyə səsləyən bir romantizm idi.

Doğrudur, buradakı xəyal aləminin ümumi mənzərəsində ziddiyyətlər də aydın nəzərə çarpır. Bir sıra dini, mistik motivlərlə, islam ideologiyasına məxsus rəmz və məfhumlarla bağlılıq onun ictimai-tarixi varlıqla şərtlənən məhdudluğu idi. Bu, əlbəttə, Səhhət romantizminin antifeodal və antiburjuva məzmununu zəiflədirdi.

Sənətkar “mən”i, subyektiv amil, başqa romantiklərdə olduğu kimi, Səhhət şeirində də mühüm yer tutur. Həyat hadisələri burada şair “mən”i ilə qaynayıb-qarışmış şəkildə ifadə olunur, “mən” xarici aləmi təsvir etməkdə çox güclü bir amilə və vasitəyə çevrilir. Lakin Səhhət “mən”inin məzmunu sadəcə olaraq subyektiv düşüncələri, ideyaları ifadə etməklə məhdudlaşmır, ictimai ümumiləşmiş səciyyə daşıyır. Burada şair “mən”i varlıqdan, həyatdan süzülüb gələn hadisələri, mövzuları, ideya və hissələri özündə cəmləşdirib dövrün mühüm ictimai problemləri səviyyəsinə yüksəldir.

Başqa romantiklərə nisbətən “ideal aləmə” meyl, onda aramsız axtarışlar aparmaq həvəsi Səhhətdə zəifdir, əksinə, onun şair düşüncəsi real aləmlə daha çox məşğuldur, bu aləmi müşahidə etməyə, dərk etməyə çırpınış daha qüvvətlidir. Səhhətin şair “mən”i xəyal aləminin, ümid və niyyətlərin, ideal aləmin tədqiqilə Hadi qədər, Cavid qədər məşğul olmur. O, real aləmin özünü təşrih etməyə, onu əhatə edən aləmə nüfuz etməyə can atır. Səhhət romantizmindəki bu keyfiyyət onun real gerçəkliyə, müasir cəmiyyət hadisələrinə daha yaxından bağlanması üçün şərait yaradırdı, realizm yaradıcılıq metoduna yaxınlaşması və nəhayət sabiranə satiralar yazması üçün ideya-bədii zəmin hazırlayırdı.

Səhhət şeirindəki azadlıq probleminə, azad cəmiyyət ideyasına azad sənət ideyası da daxildir. Bu problem şairi bütün yaradıcılığı boyu məşğul etmiş, onun qəhrəmanının əsas ideya komponentlərindən biri olmuşdur. Səhhətin romantik qəhrəmanı həm də şairdir. Onun yeni dövrün sənəti uğrunda mübarizəsi ardıcılıdır.

“Şair”, “Tərcümeyi-halım yaxud hululu”, “Naseh”, “Sabir”, “Oxucularıma”, “Bəyani-hal”, “Şərara” kimi şeirlərdə romantik qəhrəmanın yeni,

böyük ədəbiyyat uğrundakı mübarizəsinin mənzərəsi, bu mübarizənin çətinlikləri öz əksini tapmışdır. Məşhur “Şair, Şeir pərisi və Şəhərli” poeması bu mühüm müasir problemin həlli baxımından Səhhət yaradıcılığının ən yüksək zirvəsini təşkil edir.

Böyük arzularla çırpınan, sənəti ictimai məsələlərin bədii həllinə doğru istiqamətləndirmək istəyən, cəmiyyətin qabaqcıl adamı, vətəndaşı olmağa can atan qəhrəmanla mühit və yaşadığı cəmiyyət arasındakı təzad, bu təzadın doğurduğu faciə – dramatik poemanın əsas konflikti və ideyasıdır. İki zidd qüvvənin qarşılaşdırılması həqiqəti meydana çıxarır, Şəhərli qabaqcıl sənətin manifestini elan edir.

Poemada sənətə bir-birini rədd edən iki baxış, iki münasibət vardır: onlardan biri – ictimai varlığı təqsirləndirən, onu nöqsanlardan azad görmək istəyən qabaqcıl sənəti, qabaqcıl sənətkarı, onun müasir estetik düşüncəsini, o biri də öz acizliyini etiraf edib idealist sənət, “sənət sənət üçündür” mövqeyində duran qüvvələri təmsil edir.

“Şair, Şeir pərisi və Şəhərli” poeması ilə Səhhət öz ədəbi manifestini elan etmişdi, dövrün kəskin, mürəkkəb ədəbi mübarizələrində öz mövqeyini bildirmişdi. Səhhət poeziyasının ən yüksək bədii məhsulu olan bu poema həm də milli şerimizin klassik nümunələri sırasına daxildir.

Başqa Azərbaycan romantikləri kimi, Səhhət də Birinci Dünya müharibəsini həyəcan və qəzəblə qarşılamışdı. Müharibə onun həyata baxışı ilə, humanizmi ilə, insanlar arasında görmək istədiyi məhr-məhəbbət arzuları ilə təzad təşkil edirdi. Odur ki, müharibənin törətdiyi fəlakətlərə o heç cür soyuqqanlı qala bilmirdi. Bu münasibət M.Hadidə, H.Caviddə olduğu qədər fəryad və üsyan şəklində qabarmasa da, humanizm ideyasının mühüm çalarlarını eyni dərinliklə əhatə etməsə də, öz etiraz pafosu, sülhə, insanlığa çağırış ruhu ilə XX əsr romantizminin səciyyəvi, ayrılmaz bir hissəsi idi. Azərbaycan realistləri bu kəşməkeşli illərdə bir növ kənara çəkilmişdilər, hadisələrin nə ilə qurtaracağını gözləyirdilər. Romantiklər isə yaradıcılıq fəallığını zəiflətmədən çalışır, müharibənin dəhşətlərini, onun gətirdiyi mənəvi, maddi ziyanları təsvir edən əsərlər yazır, üsyan qoparır, bəzən hətta çılğınlıq edir, təlatümlü ruhlarını, etirazlarını, fəryadlarını elan etməyə tələsirdilər, buna xüsusi səy göstərirdilər. Müharibə romantik qəhrəmanın nifrətini, etirazını, qəzəbini daha da alovlandırmış, onu öz fəallığını daha da artırmağa məcbur etmişdi.

Müharibə illəri Səhhət yaradıcılığının da məhsuldar dövrü olmuşdur. “Şair, Şeir pərisi və Şəhərli” poemasından başqa bu illərdə şair “Bədbəxt ailə”, “Qaragünlü Həlimə” hekayələrini, “Təxliyə yaxud qaçqın”, “Şərəf” şeirlərini yazır, müharibənin nəticələrini təsvir edən publisist yazılarını nəşr etdirir.

Hərbin fəlakətlərini təsvir edən əsərlərində insanları sülh şəraitində yaşamağa çağıran, qardaşlıq ideyasını təbliğ edən şair, həm də məqsədə

çatmaq üçün qüvvətli olmağın, zor işlətməyin zərurəti fikrini irəli sürür. Artıq burada romantik qəhrəman mübarizə yolunu ən doğru nicat yolu kimi qəbul edir. O, belə bir qənaətə gəlir ki, köhnəliyə, yerdəki bütün qəbahətlərə mübarizə ilə son qoymaq olar, “qəzavü qədər”, “bəxt”, “qismət” kimi sözlər insanı köhləliyə sürükləyir; təvəkkül zehniyyətini zorla və mübarizə ilə əvəz etmək lazımdır:

Gör sənayedəki ecazatı,
Xatirindən sil o mövhumatı.
Etihad etmə qəzavü qədərə,
Ömrünü verdi bu sözlər hədəərə.
“Bəxt”, “qismət” kimi əlfazı unut,
Səy ilə bazuyi-iqbalını tut.
Nərəyə istər isən zorla apar,
Mərkəzindən yeri lazımcına qopar!
Yoxdur aləmdə bu gün əmri-məhal,
Elmü fənn ol sözü etmiş ibtal.
Elminə, qüvvətinə hər kişinin –
Bağlıdır bəxti, rəvacı işinin.

Artıq burada insana aciz bir varlıq kimi baxaraq onu təbiətin qüdrəti qarşısında diz çökməyə çağırır, “ilahi sirlərə” əl atmamağı məsləhət bilən, inildəyən və kədərlənən qəhrəmandan əsər-ələmət belə yoxdur, əksinə o, inanır ki, insan hər şeyə qadirdir, zorla, qüvvətlə, elmlə hər məqsədə nail olmaq olar.

Bir tərəfdən məhəbbət və qardaşlıq, digər tərəfdən mübarizəyə çağırış, bir tərəfdən sülh, asayiş arzusu, digər tərəfdən qüvvət və zora inam – bu iki dünyagörüşü, iki fəlsəfə Səhhət romantizmində qarşı-qarşıya dayanır, onun lirik qəhrəmanının həyata baxışındakı ayrı-ayrı qütbləri təşkil edir. O, Azərbaycan romantikləri üçün səciyyəvi olan bir nəticəyə gəlir; qüvvəti, gücü olan qalib gələcək, əksinə, kim zəifdirsə, mübarizədə acizdirsə, pamal olacaq, ayaqlarda sürünəcək, məhv olacaq!..

Hər iki fikri, fəlsəfi-estetik istiqamətin ideya mahiyyəti romantik qəhrəmanın cəmiyyət hadisələrini necə dərk etməsi ilə, cəmiyyətdəki mövqeyi ilə əlaqələndir, başqa-başqa zamanlarda yeniləşir, yeni məzmun kəsb edir.

Romantik qəhrəmanın keçmiş, bu gün və gələcək haqqındakı bütün düşüncələrini birləşdirərək ümumiləşdirən ən əsas mövzu – vətən mövzudur. Vətənin taleyi, vəziyyəti onun kədərinin səbəbini, ümidinin mənasını, xəyalının səciyyəsinə müəyyən edir. Onun bütün fədakarlığı vətən üçündür, vətən onun “canıdır, qanıdır”. Ən uca məhəbbət – vətən məhəbbətidir.

Mən vətəni canım kimi sevirəm,
Ruhum, ətim, qanım kimi sevirəm.

Vətəni oxucularına şair bir tərəfdən zəngin təbiətilə, bu təbiətin ecazkar gözəlliyi, rəngarəng, çeşidli nemətləri ilə təqdim edir. Şairin romantik xəyalı vətəni qarış-qarış gəzir, bu torpaq onun ruhunu coşdurur, ona zövq verir: şairin vətəni yer üzünün ən gözəl guşələrindən biridir. Bura əfsanəvi Qafqazın əsrarəngiz bir hissəsidir, tərənlar bu diyarın sultanıdır, vəhşi ceyranlar oylağı olan bu yerlərin uca dağları buludlarla qucaqlaşır, qalın, yamyaşıl meşələri göz qamaşdırır, meyvəli bağları elə bil cənnətdir, adama gəl-gəl deyir, çölləri, çəmənləri gül-çiçəklidir. Şair hətta bu gözəlliyin ahəngini, ona qovuşan səsləri, sədalari belə unutmur: qırqovulların, turacların saqqıltısı, bülbüllərin cəh-cəhi aləmi bürüyür...

Xəyalı coşduran gözəllikləri öz qoynunda bəsləyən torpağın özü də bərəkətli, qızıl kimi qiymətlidir. Şair, beləliklə, göz qamaşdıran, ürək açan bir mənərə rəsm edir. Bu məskənin sahibi qocaman bir xalqdır. O xalqa şairin münasibəti aydındır:

Övladları qeyrətlidir, damarlı,
Şücaətli, hünərli, etibarlı.

Şeir aşağıdakı misralarla tamamlanır:

Gözəl torpaq, gözəl ölkə, gözəl yer!
Dünya üzrə bimisliü bibədəl yer!
Bu cür gözəl məmləkəti kim sevməz?!
Bunca firavan neməti kim sevməz?!

Şeirdə vətənə konkret münasibət yoxdur: şair, elə bil hər şeyi gözəlləşdirir, ekzotik, xəyalı, idillik bir aləmin təsvirini verir, cəmiyyətdəki təzadları, bu cəmiyyətin daxili aləmini bir anlığa unudur, bircə məqsəd izləyir: vətənə məhəbbət oyatsın.

Şeri Səhhət cavan oxucularına müraciətlə yazmış, məqsədinə də nail olmuşdur. Bu şeir bir növ Səhhətin 1909-cu ildə yazdığı eyni adlı “Vətən” şerinin davamıdır. Doğrudur, birinci “Vətən” şeri öz təsvir üsulu ilə ikincidən seçilir. Orada vətəni təsvir yox, təqdim əsasdır, buna görə də marş, nəğmə, himn səciyyəsi daşıyır. Ancaq məqsəd eynidir: vətənə məhəbbət oyatmaq.

Könlümün sevgili məhbubu mənim
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim...
Vətən – əcdadımızın mədfənidir,
Vətən – övladımızın məskənidir.
Vətənin sevməyən insan olmaz,
Olsa, ol şəxsdə vicdan olmaz.

Şairin bütün ictimai ideali öz qidasını vətəndən alır. Vətənə həsr olunan şeirlərdə hərarətli, odlu bir ürəyin döyüntüsü eşidilir. Vətəndaş ürəyinin şair ürəyinin, həqiqi insan ürəyinin döyüntüsü!..

Səhhətin vətənpərvərliyi bütün xalqlara, bəşəriyyətə məhəbbət oyadan, insanları vətəni sevməyə səsləyən humanist məzmununa malik idi.

Vətən mövzusu və onun romantik həlli Səhhət şerində xalq mövzusunun da ideya-estetik səciyyəsinə müəyyən edir. Məlumdur ki, realistlərdə xalq əsasən ayrı-ayrı fərdlərin – tipik fərdlərin şəxsində təmsil olunur. Onlar – Hacı Qara və Usta Zeynal, Şeyx Şəban və Novruzəli, İskəndər və Fərhad – ayrı-ayrı tipik xarakterləri özlərində birləşdirən surətlərdir. Bu tiplər toplusu onların mənfiliyindən, müsbətliyindən asılı olmayaraq, bütünlükdə xalqın surətini yaradır. Bu özlüyündə realist yaradıcılıq metodunun mahiyyətindən irəli gəlir. Romantiklərdə isə belə fərdiləşdirmə yoxdur. Xalq ümumi əlamətləri ilə təsvir olunur. Qəhrəman, tip, surət fərdi keyfiyyətlərdən daha çox ümumi keyfiyyətlərə malik olurlar. Şair, Şeir pərisi və Şəhərli surətləri kimi. Romantik poeziyada xalqa müraciət formasında da bir ümumilik, mücərrədlik nəzərə çarpır. Məsələn, başqa romantiklərdə olduğu kimi, Səhhətdə də xalqa müraciət məfhumu kimi işlənən “müsəlmanlar”, “islam aləmi”, “islam” və s. məhz bu ümumiliyin və mücərrədliyin nəticəsidir. Belə məfhum, söz və ifadələri müəllif əksər hallarda “Azərbaycan” və “Azərbaycan xalqı” sözlərinin əvəzində işlədirdi.

XX əsr realistləri ilə Səhhət arasında xalqa münasibətdə də möhkəm ideya əlaqəsi vardır. Onun romantik qəhrəmanı “yuxarı” təbəqələrə, hakim siniflərə, “əhli-ğınayə” nə qədər qəzəb və nifrət bəsləyirsə, “aşağılara”, məhkum siniflərə bir o qədər qayğı və mərhəmət göstərir, onun gələcəyinə ümidlə baxır.

Realistlərdəki mənfilikləri tənqid, konkret nöqsanlara, mənfəi əxlaq normalarına gülüş romantiklərdə açıq etirazla, humanizmə çağırışla, ictimai kədərlə, cəmiyyətin gələcəyinə inamla əvəz olunur. Novruzəliyərin acınacaqlı vəziyyəti romantikdə gülüş deyil, kədər və etiraz doğurur, şairi onların sabahı, sabahkı dünyası maraqlandırır. Xalq üçün ikisi də lazım idi. Ayılmaq, irəliləmək üçün xalqa özünün necə olduğunu, hazırını, bu gününü görmək, dərk etmək nə qədər lazım idisə, “necə olmaq lazımdır?” – sualına da eyni cavabdehliklə cavab vermək, bu barədə də aydın təsəvvürə malik olmaq bir o qədər lazım və vacib idi (gələcək haqqında təsəvvür və xəyalın mahiyyəti, səciyyəsi şəksiz, cəmiyyətin inkişaf qanunlarını romantik sənətkarın özünün necə, nə dərəcədə real, elmi şəkildə dərk etməsindən asılıdır).

Lakin Səhhətin romantik qəhrəmanını günün hadisələri daha mühüm amil kimi cəlb edir: bu günün mübarizəsi onun diqqət mərkəzindədir. Doğrudur, “Əhmədın qeyrəti” poemasında qəhrəman bilavasitə həyata, həyat hadisəsinə bağlıdır. Əsərdəki hadisənin təsvirində bir aydınlıq, konkretlik

vardır. Səhhətin həyatla bağlılığı ona bəzən müasir cəmiyyət hadisələrinə realist münasibət bəsləmək imkanı verir. Ümumiyyətlə, Səhhət realizm yaradıcılıq metodunun son dərəcə qüvvətli təsiri ilə yazıb-yaradan romantiklərimizdəndir. Bu cəhətdən onun romantizmi ilə Şaiq romantizmi arasında böyük bir yaxınlıq vardır.

Tədqiqatlar əsasən lirik şair kimi tanınan Səhhətin satiraya bizim təsəvvür etdiyimizdən xeyli çox əhəmiyyət verdiyini, onun bir silsilə olduğunu göstərir. Bu kitabda “Kəlniyət” adlı satira jurnalında “A.S.” və “Şeyx Şeypur” imzaları ilə çap olunmuş həmin satiraların böyük bir hissəsi də verilir.

Səhhətin satiralar yazması təsadüfi yaradıcılıq həvəsi deyil, onun ümumi yaradıcılığının təbii, bəzən aşkar görünən və bəzən gizlənən üzvi bir ideya-estetik keyfiyyətidir. Hələ gəncliyindən Lafontenə, Kırlova müraciət edib satirik təmsillər tərcümə etməsi, fasilə vermədən orijinal təmsillər, “Neft fontanı”, “Tağı və Nağı” kimi komik vəziyyətlərlə zəngin pyeslər və nəhayət, satiralar yazması bu yaradıcılığın tənqidi təmayülünü təsəvvür etmək üçün kifayətdir.

Şair öz ədəbi baxışlarında da satirik ədəbiyyata yüksək qiymət verirdi. O göstərirdi ki, bədii ədəbiyyatın müasir səviyyəsində tənqidsiz və satirasız keçinmək mümkün deyil, “əşarda səbki-cədid açan Sabir məhz bu yolla getmiş və söz sənətinin zirvələrinə yüksələ bilmişdir”.

Səhhətin belə bir qənaətə gəlməsi ədəbi inkişafın özü ilə, Azərbaycan realizminin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə, XX əsrin əvvəllərində yeni inkişaf mərhələsinə çatmış tənqidi realizmin, xüsusən satirik ədəbiyyatın Sabir və Mirzə Cəlil kimi nümayəndələrinin əldə etdiyi böyük ədəbi qələbələrlə bağlı idi. Bu, eyni zamanda, inqilabi şüuru oyanmış Azərbaycan xalqının milli, mənəvi ehtiyacları ilə əlaqədar idi.

Səhhət satirani realizmin üzvi bir hissəsi, həm də xalq ruhu ilə sıx bağlı olan bir hissəsi sayırdı. O, XX əsr şəraitində, təzyiq və zorakılıq dünyasında, senzuranın özbaşınalığı etdiyi, hər cür azadlığın “qanlı əllərlə tıxandığı” “fəna bir zamanda” satirik ədəbiyyata böyük ehtiyac olduğunu dərk edir və müasirlərini “eyham və kinayədən” istifadə etməyə çağırırdı:

... zəmanə çünki fəna bir zəmanədir,
Eyham ilə, kinayə ilə natiq olmalı.

Beləliklə, Səhhətin satiraya müraciəti bir tərəfdən onun yaradıcılığının öz daxili xüsusiyyətləri və qanunauyğunluğu ilə bağlı idisə, o biri tərəfdən də şairin elmi-nəzəri qənaətləri ilə əlaqədar idi.

Satiraların tənqid və təsvir hədəfləri müxtəlif və rəngarəngdir. Şair məişət və cəmiyyət məsələlərindən tutmuş mühüm siyasi hadisələrə qədər, ən kiçik həyat təfərrüatı və konkret şəxsiyyətlərlə yanaşı məlum dövlət xadim-

lərinə, siyasi məmurlara qədər hamısını öz satira hədəfi etməkdən çəkinməmişdir. Bu satiralarda İran şahları xalqa xəyanət edən, öz şəxsi zövqləri üçün hər cür əxlaq normalarını tapdalayan, simasız, zalım və müstəbid dövlət başçısı kimi tənqid olunurlar. Qazanc dalısınca qaçan, ruhanilərin fitvasına uyub tədris ocaqlarının bağlanmasına qol qoyan, beş-on kəlmə əcnəbi söz öyrəniş xarici mədəniyyətlər qarşısında səcdə qılaraq, milli mədəniyyətə xor baxan məsləksiz, qeyrətsiz ziyalılar, “müsəlman ürəfaları”, “alimnümələr” Səhhətin amansız qəzəbinə səbəb olurlar. Ətalətin, mütiliyin, avamlıq və cəhələtin, biganəliyin, meşşanlığın, mühafizəkarlıq və fanatizmin, yekəbaşlıq və zorakılığın, lovğalıq və xudbinliyin və onlarla belə cəmiyyət, əxlaq, adət, məişət məsələlərinin tənqidini də yuxarıda sadalanan məsələlərin sırasına daxil etsək, Səhhət satirasının mövzu dairəsini təsəvvür etmək olar.

Bütün bu satiralara ümumilikdə nəzər salanda, dövrün ciddi ictimai-siyasi nöqsanlarına, “zülmət dünyasına” qarşı çevrilmiş, cəsarətli, müdrik, vətəndaşanə tənqidin fonunda şairin parlaq, aydın, ləkəsiz siması canlanır, xalqın səadəti üçün aramsız çalışan vətənpərvər bir şairin şəffaf siması!..

Bununla bərabər, satiraların ideya məzmununda birtərəflilik, yanlışlıq da vardır. Şair Balkan xalqlarının 1910-cu illərdəki milli-azadlıq hərəkatının mahiyyətini sadəcə Türkiyə-Balkan müharibəsi kimi qiymətləndirmişdir. Lakin Səhhət həmin hadisələrdən öz mənafeyi üçün istifadəyə çalışan imperialist dairələri, Menşikov kimi şovinist, araqızışıdıran jurnalistləri, mürəcə “Novoye vremya” qəzetini tənqid etməkdə, əlbəttə, yaxşı iş görmüşdür.

Satiralarla ötəri tanışlıq belə onların Sabir poeziyasının təsirindən kənar qalmadığını göstərir. Bu təsir, hər şeydən əvvəl, özünü mövzularda, satira üçün mövzu seçmək üsulunda, forma xüsusiyyətlərində göstərir. Burada hətta bəzən Sabir şerinin ayrı-ayrı misraları, ifadələri təkrar olunur. Aydın hiss olunur ki, Səhhət böyük satirikin yolu ilə getməyə çalışmış, onun nüfuzlu məktəbinin ənənələrini davam etdirmək istəmişdir. Əlbəttə, bu satiralar öz şəriyyəti, mövzuya münasibətdəki aydınlığı və konkretliyi, tiplərin canlılıq və bütövlüyü baxımından Sabir poeziyası səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin Səhhətin satira yaradıcılığının özünəməxsus orijinal xüsusiyyətləri də vardır. Bu orijinalıq ayrı-ayrı həyat hadisələrinə münasibətdə, gülüşün xarakterində, təsvir üsullarında daha aydın görsənir. Bir romantik kimi şair hansı mövzuya müraciət edir etsin, ona mütləq öz münasibətini bildirir. Hətta bəzən bir şeirdə bir neçə dəfə hadisəyə, təsvirə müdaxilə edib fikrini birbaşa söyləyir. Bu bəzi hallarda şerinin ümumi bədii qüvvəsinə mənfi təsir göstərsə, ritorikani, didaktizmi gücləndirirsə, bəzi hallarda lap yerinə düşür, müəllif mövqeyinin daha aydın səslənməsinə xidmət edir.

Bu nümunələr şairin yaradıcılığında aşkar hiss olunan bir boşluğu doldurur. Bir neçə satirik şeri məlum olan Səhhət artıq otuzdan yuxarı satiranın müəllifidir. Satiralar həm də, Səhhətin dünyagörüşünün, ayrı-ayrı cəmiyyət

hadisələrinə, Sabir yaradıcılığına münasibətinin aydınlaşmasına, dəqiqləşməsinə kömək göstərir, romantik Səhhətlə realist Səhhətin bir-birini tamamlamasına xidmət edir. Satiralar bir daha göstərir ki, dövrün mürəkkəb, ziddiyyətli toqquşmaları və mübarizələri şəraitində şair məzлумların, əzilənlərin, məhkumların mənafeyini müdafiə etmiş, “rüəsalara”, “əğniyalara” və onların dəyirmanına su tökən ruhanilərə, “boynu kraxmallı”, məsləksiz, riyakar ziyalılara, xalqı satanlara, dargöz millətçilərə düşmən münasibət bəsləmişdir. İmperializmin, zorakılığın, milli təzyiqin, ictimai bərabərsizliyin tənqidində Sabirlə ayaqlaşmağa çalışmışdır.

Nəhayət, satiraları bir daha təsdiq edir ki, Səhhət öz sənət və əqidə dostu böyük Sabirin sənət dünyasından ilham alaraq yeni əsrin övvəllərində Azərbaycanda yaranan qabaqcıl ideyalı ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur.

Abbas Səhhətin ədəbi yaradıcılığının mühüm bir sahəsini uşaqlar üçün yazdığı əsərlər təşkil edir. On beş ilə qədər müəllimlik etmiş Səhhət yalnız məktəbdə deyil, ədəbi yaradıcılığında da bir müəllim olmuşdur. Onun uşaq və gənclər üçün yazdığı bir çox lirik şeirlər, səhnə əsərləri və təmsillər təlim-tərbiyə işinə kömək etmişdir. Bu əsərlərin müəllifi Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixinə parlaq səhifə yazmış Sabir və Mirzə Cəlil, Şaiq və Süleyman Sani kimi qələm yoldaşları ilə birlikdə bu ədəbiyyatı çoxəsrlik inkişafında yeni, yüksək pilləyə qaldırmışdır.

Səhhət Azərbaycan ədəbiyyatında çox gözəl, real təbiət mənzərələri yaradan yazıçılardan sayılır. Təbiəti tərənnüm Səhhət lirikasının əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Səhhət təbiəti bütün canlılığı ilə duya bilmiş, onun gözəlliklərini məharətlə tərənnüm etmişdir. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında təbiət təsvirləri sahəsində Səhhət qədər müvəffəq olan ikinci bir şair, demək olar yoxdur. Onun bədii istedadı burada qüvvətli bir şəkildə üzə çıxmışdır.

Abbas Səhhətin peyzajlarında Azərbaycan təbiətinin çox incə xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Şairin təbiəti təsvir edən şeirlərini oxuyarkən, insan sanki Azərbaycanın doğma çöllərinə gedir, onun geniş düzlərinin, yaşıl yamaclarının ötrini duyar, axşam və səhərlərini, isti və soyuğunu hiss edir. Böyük bir ustalığ və sənətkarlıqla yaradılmış bu şeirlər Azərbaycan poeziyasının incilərindəndir.

Azərbaycanda rus və Qərbi Avropa ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsi və yayılması işində A.Səhhətin böyük mədəni xidməti olmuşdur. O, ədəbi fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini tərcüməçiliyə həsr etmiş, bu sahədə fasiləsiz çalışmış, Azərbaycanda bədii tərcüməni həm elmi, professional, həm də bədii sənətkarlıq cəhətindən kamala çatdırmışdır.

Qabaqcıl ziyalıların mətanətli mübarizəsi nəticəsində 1905-ci ildən sonrakı mədəni canlanma zamanı başqa xalqların ədəbi irsi ilə daha artıq tanış

olmaq ehtiyacı əmələ gəlmişdi. Bu ehtiyacı dərinədən dərk edən şairlərdən biri də Səhhət idi. O, tərcüməyə ilham və ehtirasla yanaşır, tərcümə etdiyi əsərə yaradıcı münasibət bəsləyirdi. Təsadüfi deyil ki, hələ sağlığında onu rus mədəniyyəti tarixində mahir tərcüməçi kimi tanınan Jukovski ilə müqayisə edir və “İkinci Jukovski” adlandırırdılar: “Səhhətin tərcümədə daha artıq məharət və istedadı olduğu üçün rus ədiblərindən ikinci Jukovski deyə bilərik. Belə ki, cavan şairimiz “Məğrib günəşləri” nam əsərində məşhur rus şüərasından Puşkin, Lermontov, Nikitin, Kırılov və bir çox başqa şüəralardan etdiyi tərcümələr əslilə müvafiq olmaqla bərabər şayani-təqdirdir”.

Səhhət tərcümə işinə xalqlar arasındakı mədəni əlaqəni möhkəmlədən, ədəbiyyatın inkişafına kömək edən bir vasitə kimi baxırdı. O bilirdi ki, bədii tərcümə mürəkkəb ideya-yaradıcılıq prosesidir. Bu proses müəyyən məqsədlə bağlı olur. Odur ki, o xalqı irəli aparmaq, bilmədiyini öyrətmək, ədəbiyyatı zənginləşdirmək işində tərcümədən də geniş istifadə etməyə çağırırdı.

Səhhət 1905-ci ildən başlayaraq bütün ədəbi yaradıcılığı boyu tərcümə işi ilə məşğul olmuş, rus, gürcü və Avropa xalqları ədəbiyyatından tərcümələr etmişdir. Onun tərcümələri əsasən “Məğrib günəşləri” adlı iki kitabda, “İlk qıraət”, “Yeni məktəb”, “İkinci il”, “Gülzar” kimi dərsliklərdə, “Dəbistan”, “Məktəb” jurnallarında çap olunmuşdur.

1905-1906-cı illərdə Səhhət fransız ədəbiyyatı nümunələrini tərcümə edirdi. İlk tərcümələrində o, “Təzə şeir necə olmalıdır?” məqaləsində irəli sürdüyü fikirlər çərçivəsində hərəkət edir, tərcümə üçün əsasən hissi şeirlər seçirdi (“Nəğməyi-ordibehişt”, “Bir vərəqdir kitabı-xılqətdən”). Bu şeirlərdə ictimai məzmun zəif olduğu kimi, dil, ifadə tərzində də nisbətən köhnədir.

Səhhətin geniş tərcüməçilik fəaliyyəti 1907-ci ildən sonraya aiddir. 1906-cı ildə Şamaxıda açılmış real məktəbdə müəllimlik etdiyi zaman şair onunla yaxın olan yerli müəllimlərin köməyi ilə rus dilini daha əsaslı öyrənir və rus klassiklərinin əsərlərini həvəslə mütaliə edir. Bu illərdə Səhhət rus ədəbiyyatının ən yaxşı mütərcimi kimi məşhurlaşmağa başlayır. Onun Kırılov, Puşkin, Lermontov, Nadson, Qols-Miller, Koltsov, Nikitin, Qorki kimi rus klassiklərindən tərcümələri rus ədəbiyyatının ideya-bədii qüdrətini Azərbaycan oxucusuna eyni səviyyədə çatdıran gözəl nümunələrdir.

A.Səhhət Qərbi Avropa şairlərindən V.Hüqo (1802-1885) və İ.V.Gete (1749-1832), A.Müsse (1810-1857) və M.Hartmandan (1821-1872) da bir sıra tərcümələr etmişdir. Gürcü ədəbiyyatından isə Səhhət romantik şair N.Barataşvilinin (1817-1845) “Merani”, A.Seretelinin “Xanəndə Qoqi” əsərlərini tərcümə etmişdir.

Tərcüməyə yaradıcı şəkildə yanaşmaq bacarığı Səhhətin tərcümələrinin yüksək bədii keyfiyyətini təmin edən əsas amillərdən idi. Ona görədir ki, bu tərcümələr çox asanlıqla oxunur, bədii qüvvəsilə oxucunu dərhal öz təsiri altına ala bilir, çox zaman onların hətta tərcümə olduğunu belə hiss etmirsen.

Abbas Səhhətin tərcümələrinin ideya-bədii təsiri çox qüvvətli idi. O, tərcümələri ilə bir tərəfdən doğma xalqını başqa xalqların ədəbiyyatı ilə tanış etmək məqsədini izləyirdisə, digər tərəfdən bu yolla Azərbaycan ədəbiyyatının öz inkişafına kömək göstərirdi.

XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatın nəzəri məsələləri ətrafında gedən mübarizədə Səhhət fəal iştirak edirdi. O, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına kömək məqsədilə elmi tənqidi məqalələr yazır, bir çox mühüm ədəbi məsələlər haqqında fikir yürüdür, əsərlərində rus və Avropa ədəbiyyatşünaslığındakı mülahizələrdən istifadə edirdi. Onun realizm, satira, tənqid, ədəbiyyatda ideyalıq və xəlqilik, klassik irsə münasibət, bədii tərcümə kimi məsələlər haqqında fikirləri XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ədəbi-tənqidi görüşləri aydınlaşdırmaq cəhətdən çox əhəmiyyətli idi. Şairin ədəbi-tənqidi görüşlərini doğru şərh etmək, bu görüşlərin zəif və qüvvətli tərəflərini meydana çıxarmaq üçün bunları inkişafda almaq lazımdır.

Abbas Səhhət Azərbaycan xalqının bədii təfəkkürünə qüvvətli təsir göstərərək, orada özünə möhkəm yer tutan, XX əsr şerinin yeni xüsusiyyətlər gətirən görkəmli şairlərdəndir.

Kamal Talıbzadə

Şeirlər

ŞEYX SƏDİ

Sədi, əya şairi-şirinkəlam!
Xabgəhin rövzeyi-darüssəlam.
Dur, oyan ey dahiyeyi-ruzgar!
Gör vətənin oldu nasıl tarü mar.
Məzcəi-pəkindir əgər Dilgüşa,
Heyif deyil, məncə, bu gün dilgüşa.
Aç gözünü, bax vətən övladına,
Sevgili əqabına, əhfadına.
Oldu fəramuş nəsihətlərin,
Vermədi heç faidə zəhmətlərin.
Hikməti-əşarına biixtilaf
Eylər ikən əhli-cahan etiraf,
Qədr qoyarkən hamı asarına,
Sözlərinə, şiveyi-göftarına.
Hər dilə nəql oldu kəlamın sənin,
Tutdu bütün aləmi namın sənin.
Yatdılar əhfadların xabdə,
Etmədilər rəzk adına abidə.
Qədrini bilsəydi əgər əğniya,
İsminə min məktəb olurdu bina.

1898

XACƏ HAFİZ

Hafiz, ey mürşidi-sütudəsiyər!
Hafiz, ey ustadi-şerü hünər!
Əsərindir mütərcimi-lareyb,
İştə sənsən bu gün lisanül-qeyb.
Bir məali-cəhanisən, Hafiz!
Bir cahani-məanisən, Hafiz!
Düşünülsə nədir mətalibini,
Dərk edən əhli-həqq məratibini.
Müstətirdir həqiqət ilə məcaz,
Mündəric hər birində bir ecaz.
Leyk dövrü-zəmanə eylədi ğədr –
Kim, sənə layiqincə qoymadı qədr.
Olsa idi iranlılar arif,
Elmü fənni-zəmanədən vaqif,
Qədrini kamilən bilərlər idi,
Heykəlin burda rəxz edərlər idi.

1898

Ey könül, yatmagilən, dur gözün aç, bidar ol!
Xabi-qəflətdən oyan bir, bu zaman hüşyar ol!
Şərqi-əqsayə nəzər qıl, necə gör qovğadır,
Nə qiyamətdü, nə şurişü nə vaveyladır!
Bütpərəst tayifəsi gör nə cəsarət ediyor,
Sülhü asayışı dünyadə o qarət ediyor.
Diplomat dairəsi vəz eliyən qanunu
Hətk edib yer üzünün taifeyi-yapunu.
Rus eskadrasına birdən o şəbxun elədi,
Boylə nalayiq işi dövləti-yapun elədi.
Çün verildi bu xəbər sevgili sultanımıza,
İmperatori-müəzzəm, şəhi-zişanımıza.
Manifest verdi o dəm ləşkəri-xunaşamə,
Ta ki tənbeh ola ol taifeyi-bədnamə.
Hərb elanı təmamən dağılıb dünyayə –
Ki, yapon dövləti-rus ilə durub dəvayə.
Sadıqül-qövl rəiyyətlər ediblər hümmət,
İmperaturə dilü can ilə qılsın xidmət.
Biri sursat, birisi pul, birisi can verdi.
Biri öz canını sultanına qurban verdi.
Əmr edibdir üləma sinfinə şeyxülislam –
Ki, məsacidlərə dəvət oluna xasü əvam.
Çağıra q suzi-cigərdən hamımız Allahı –
Ki, müzəffər edə bu rəzmdə şahənşahı.
Çün yetişdi bu xəbər nahiyeyi-Şirvanə,
Hansı Şirvan ki, olub zəlzələdən viranə.
Sabiqən elmi-qəzavətdə dəbiri-qazi,
Haliya məsnədi-izzətdə müdiri-qazi,
Yəni Əbdülhüseynzadə, o şəxsi-tahir,
Üləma firqəsini eylədi küllən hazir.
Edibən zöhr namazını cəmaətlə əda,
Pəs çıxıb minbərə səsləndi ki, ey əhli-vila,
Bilin, ey qövm, bu günlər nə fəraqət dəmidir,
Cümlə məcruhə bu günlərdə ianət dəmidir.
Malü can ilə köməklik eləyin sultanə,

Həq-taala bu təriq ilə yazıb Qurane.
Saniyən, cümlə bu mətləbdən olun siz agah,
Əmr edibdir sizə bu barədə bir alicah,
Nüktədayi-rəhi-din, hadiyi-küll, fəxri-ənam,
Şiəməzhəblərə Qafqasdə şeyxülislam,
Buyurub şeyx hər ol kəs ki, müsəlman olsun,
İmperaturə gərəkdir ki, sənaxan olsun.
Əmri-bəridir səlatinə itaət vacib,
Bu itaətdə müsəlləmdi ianət vacib.
Hamılıqnan deyin, ey qövm ki, ey bari-xuda,
İmperaturimizə ömri-təvil eylə əta,
Daima rəzmdə əfvacını mənsur eylə.
Düşmənin kor elə, məğlub elə, məqhur eylə.
Çün yetirdi bu məqamə sözü ol mürşidi-din,
Xəlqdən çıxdı göyə nəreyi – Amin! Amin!

1904

DƏRYA KƏNARI

Bir gün qəmi-dövrəndən usandı dili-zarım,
Bir sahili-dəryayə tərəf düşdü güzarım.
Ol mənzərəyi-dilkəşə etdikcə təmaşa,
Mın ləzzəti-ruhani olub qəlbə peyda.
Gördüm ki, yel əsdikcə edər bəhr təlatüm,
Bir mənzərəyi-dilkəş açar söhbəti-qülzüm.
Əmvac gəlir sahilə guya ki, o minval
Təqib eləyir bir-birini dəsteyi-ətfal.
Olduqca o busiştəhi-bihissə müqarib,
Tər ləblərinə busə verərlər mütəaqib.
Gördükdə nəvaziş yerinə büğzü küdurət,
Məyus çocuqlar tək edərlər yenə övdət.
Ol dəmdə pərakəndə olub səfheyi-abə,
Tədris ilə təbdil olur ənvai-hübabə.
Sakin dənizin səfhəsi ayinə kimi saf,
Gün nuru düşərkən görünür bax necə şəffaf.
Olduqca günəş nuru dəniz səthinə taban,
Təşkil edər bir səfheyi-lərzani-dirəxşan.
Tutmuş xəfəqan sineyi-dərya təpiş eylər,
Məsru kimi xəflənibən ağzı qəş eylər.
Kəşti yeriyən dəm yarılr sineyi-dərya,
Mavi kağıza san çəkilir bir xəti-beyza.
Hərdən buraxır dudi-siyəh ruyi-həvayə,
Qalxdıqca vurur mövc, çıxar övci-fəzayə.
Gah dalğalanır, gah dağılır cəvvdə hər yan,
San tüstü çıxar xülyalı şair çubuğundan.
Ruhim, mələkim, sevdiciyim, nazlı süruşum,
Zikr oldu adın, uçdu başımdan yenə huşum.
Dəryaya baxıb, sevgili yarım, səni görrəm,
Səhraya baxıb, nazlı nigarım, səni görrəm.
Qəmzən oxuna oldum o gündən ki, nişangah,
Fikrim hamı insafi-ruxundur, şahid allah.
Məqsud cəmalındır, nə tərz olsa ibarət,
Yox səndən əlahiddə kəlamımda işarət.
Ta ruhuma tabəndə olub nuri-cəmalın,
Səhhət kimi düşmüş başıma şuri-cəmalın.

1905

ŞAMAXI ZƏLZƏLƏSİ

Keçmişdi keçən şəb gecədən bir neçə saət,
Məhtab ilə olmuşdu cahan qərqi-lətafət.
Qəndili-dirəxşan qəməri göydən hüveyda,
Bir səhneyi-şadi edib afaqdə peyda.
Bir sümtü sükut, aləmə müstəvlivü qalib.
Küllən hamı zərrati-cahan uyquya talib,
Olmuşdu təbiət elə müstəğrəqi-əskan,
Etmişdi bu aramı onun aləmi heyran.
Tutmuşdu sükunət ilə bir həddi-nihayət,
Ta kim, bəşərin ruhuna etmişdi sirayət.
Damani-zilali-şəb edib aləmi məstur,
Tərk etməyə amalını aləm hamı məcbur.
Yer bəstəri-rahətdə, cahan uyquya mail,
Lakin bu sükunət özü bir türfə şəmail.
Qayətdə gözəl bir gecə, qayətdə fərəhnaq,
Qayətdə səfabəxş, nəhayətdə tərəbnak.
Bir novmi-qəriq içrə cahan cümlə giriftar,
İlla bu sükunətdə kəvakib gözü bidar.
Ol mənzərəyi-dilkəşə min çeşmlə guya
Bir rıqqət ilə çərx özü eylərdi təmaşa.
Lakin dili-aşüftəvü şuridəvü şaiq,
Birdən edib ol mənzərədən qəti-ələliq,
Ətrafına olduqda çü nəzzarəsi mətuf,
Bir özgə xəyalata edib himməti-məsuf.
Çarşıdı, ilişdi gözə bu türfə səharı,
Şirvanın o divanə olan şəhrü həsarı...
Düşdükcə o istekli vətən səmtə nigahım,
Əflakə ucaldı o zaman şöleyi-ahım.
Of, istəməm artıq görəm ol qəmli məkanı.
Baxdıqca yaxar şöleyi-ahım dilü canı.
Bir növ olub zəlzələdən yeksərə viran,
Tapmaz dəxi abadlığı surəti-imkan.
Daşlar qarışıb torpağa, evlər mütəlaşi.
Xaki-siyəh ətfali-sitəmdidə fəraşi.
Hərdəm gətirir mənzərəsi qəlbi sütuhə,

Bir qədr camır san yığılıb daməni-kuhə.
Bir məskən uzaqdan nəzərə gəlsə də qabil,
Yaxşı nəzər etdikdə görürsən mütəmail,
Hər yanda böyük xəndəki hər kuçədə min dağ.
Əzbəs tökülüb bir-birinin üstünə torpaq.
Murdarlıq ilə həp dolu əsvaqui məəbir.
Yağmurlu həvalərdə dolaşmaq mütəəzzir.
Yay fəslı tutar çən kimi toz ruyi-həvanı,
Tozdan dolu xalqın ciyəri, məğzi-dəhanı.
Əsdikcə yel afağı tutar buyi-üfunət,
Heç vəchlə mümkün deyil imkani-sükunət.
Dünyada olurmuş belə zillətlə məişət?!
Aya, bu imiş ruzi-əzəldən bizə qismət?!
Aşüftə edib xalqı mægər zəlzələ hövli,
Yox, yox! Buna baidi fəqət məhfəzəquli!
Yox kimsə ki, biçarələrin dadına çatsın,
Ərbabi-ğinanın başı, yarəb, yerə batsın!
Hərçənd yığılmışdı yarım milyon ianə,
Bəl etdi onu bir neçə əyani-zəmanə.
Ol məhfəzələr şərri əgər olmasa zail,
Tapmaz mərəzi-cəhli-vətən Səhhəti-kamil.

1906

DƏVƏT

Arxadaşlar! Elm lazımdır ki, tapsın din həyat.
Elm ilə hasil olur izzət, tapar millət nicat.
Səy edin ta bizlərə əhsənlər etsin kainat,
Elmsiz ömr etmədən min dəfə ərcəhdir məmət.
Keçdi dövrü-zuri-bazu, elmü fəzl əyyamıdır!
Arxadaşlar! Oxuyun, elm oxumaq həngamıdır!

Bax, əcanib bərrü bəhrə elm ilə sultan olub,
Cəhlü qəflətlə vəli islam evi viran olub.
Dideyi-dinpərvəran bu hala xunəfşan olub.
Çarə axtarmaq gərək, həm əhdü həm peyman olub.
Keçdi dövrü-zuri-bazu, elmü fəzl əyyamıdır!
Arxadaşlar! Oxuyun, elm oxumaq həngamıdır!

Bu qədər bəsdir təməddün gülşənində xar olaq,
Dəm o dəmdir xabi-qəflətdən dəxi bidar olaq,
Tərk edək həm ixtilafü iftiraqı, yar olaq,
Bu vətən evladının əhvalına qəm-xar olaq.
Keçdi dövrü-zuri-bazu, elmü fəzl əyyamıdır!
Arxadaşlar! Oxuyun, elm oxumaq həngamıdır!

Arxadaşlar! Çox fənadır aşikara halımız,
Qəmfəza bir mənzərə ərz eylər istiqbalımız.
Payimal ılluq bu növ keçsə gər əhvalımız,
Babi-məktəbdən olur hasil qamu amalımız.
Keçdi dövrü-zuri-bazu, elmü fəzl əyyamıdır!
Arxadaşlar! Oxuyun, elm oxumaq həngamıdır!

Vaqif olmaqlıq gərəkdir ehtiyaci-millətə,
Ariz olmuş dürlü afətlər mizaci-millətə,
Səhhət istərsən əgər, səy et əlaci-millətə,
Elmdir, billahi, mucid ibtihadı-millətə.
Keçdi dövrü-zuri-bazu, elmü fəzl əyyamıdır!
Arxadaşlar! Oxuyun, elm oxumaq həngamıdır!

**NİDAYİ-MİLLƏT
YAXUD
AMALI-VƏTƏNPƏRVƏRANƏ**

Ey əhli-vətən, tərək eləyin büğzü ləcuci!
Bir dəm arayın halımıza rahi-ələci!
Sönmüş vətənin sərsəri-cəhl ilə siraci,
Vicdanları təlx etdi qəmin, məsləh əcaci,
Milliyyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

Yaran, yığılaq bircə quraq məclisi-matəm,
Öz halımıza eyləyəlim növhə dəmadəm.
İslamın olubdur necə gör rövneqi bərhəm.
Nifrət edir islamın adından bütün aləm.
Milliyyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

Qəflət yetər, agahi-təqazayi-zaman ol!
Hali-vətəni milləti gör, əşkfəşan ol!
Cəhd eylə तरीqi-hünəri elmə rəvan ol!
Mərdanə bu meydanə cəladətlə divan ol!
Milliyyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

Bir eylə təfəkkür, necə gör xar olub islam,
Ənvai-bələya giriftar olub islam,
Biizzətü, bihörmətü biar olub islam,
Ancaq quru bir ada nigahdar olub islam.
Milliyyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

Bəsdir bu qədər xabi-cəhalətdə ki yatdıq,
Millət üzünə babi-tərəqqini qapatdıq.
Əslafımızın hörmətü heysiyyətin atdıq,
Şəni-vətəni milləti biganəyə satdıq.
Milliyyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

Ətfi-nəzər et, gör necə tutmuş bizi kabus –
Kim, səlb olunub qeyrəti-milliyəti namus.
Ey taleyi-mənhus! Əcəb etdin bizi məyus.
Eyvah! Tərəqqi edirik gör necə məkus.
Milliyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

Afaqi tutub qülgüleyi-bangi-cəzaid.
Əqsami-tərəqqivü təalivü fəvaid.
Amma olur islamda qəflət mütəzaid.
Bu dərde edin çarə ki, Səhhət ola aid,
Milliyəti yad eyləyin, ey milləti-naci!
Pək təhlükəli xəstədir islam məzaci!

1906

FƏRYADİ-İNTİBAH
YAXUD
AMALİ-VƏTƏNPƏRVƏRANƏ

Ayıl, ey ümməti-mərhumə, ayıl!
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl!
Ayıl, ey bülbüli-gülzari-vətən,
Nəğmən ilə ola bidar vətən!
Sən ki, şəhbazi-yədi-nüsrət idin,
Tayiri-sidreyi-ülviyyət idin.
Kim səni didəsi giryan eləmiş?
Kim səni halı pərişan eləmiş?
Sındırıblar nə üçün balü pərin?
Hanı ol ruhfəza nəğmələrin?
Qanadın altına qoyma başını,
Tökmə gül arizinə göz yaşını.
Qalx, elə övci-səmayə pərvaz,
Bəsdə bu qəflət ilə xabi-diraz.
Ayıl, ey xabi-qəmə alüdə!
Bu qədər yatma dəxi asudə!
Aç gözün, gözlərinin qurbanı!
Bir tamaşa elə, gör dünyanı!
Xaricilər qabağa düşdü tamam,
Nə yaman günlərə qaldı islam.
Haləti-nəzə yetişmiş millət,
Məhv, nabud oluyor bu ümmət.
Ya ilahi, sənə yetməz nə əcəb,
Bu qədər naleyi – “yarəb, yarəb?”
İndi millət, mədəniyyət dəmidir,
Rahi-ümmətdə həmiyyət dəmidir.
Qədəməndaz olalım meydənə,
Kəsbi-ürfan edəlim mərdənə.
Qalxalım, biz dəxi bir ad edəlim,
Dövrü-əslafımızı yad edəlim.
Oxuyaq, elm oxumaqlıq dəmidir,
İndi aləm dəxi elm aləmidir.
Cəhl edib milləti pəbəndi-bəla,

Qılalım “Nəşri-maarif”lə rəha.
Qəfləti, cəhli fəramuş edəlim,
Şahidi-elmi dərağuş edəlim.
Kəsbü-elmü şərəfü nam edəlim,
Mədəniyyət sarı iqdam edəlim.
Bir tərəqqi eliyək dünyadə,
Misli nadidə ola gəbradə.
Qibtəbəxşi-həməyi-aləm olaq.
Əşrəfi-növi-bəni-adəm olaq...

1906

QƏZET NƏDİR?

Ey sananlar qəzeti şeyi-həba.
Bu təğafül nə rəvadır, əcəba?
Görüyorsuzmu Firəngistanı –
Ki, müsəxxər eləmiş dünyanı.
O kamalata qəzet baidir,
Çünki hər elmdən o bahisdir.
Bütün ol dəbdəbəvü cah-calal,
Meyvələrdir, bu qəzet əsl nihal.
Didəvü guşi-vətəndir qəzetə.
Yəni çavuşı-vətəndir qəzetə.
Aləti-durnümadır qəzetə,
Çəşmeyi-abi bəqadır qəzetə.
Qəzət ayineyi-İskəndərdir,
Cümlə sərgəştələrə rəhbərdir.
Qürəbalarla gözəl həmdəmdir,
Halı aşüftələrə həmqəmdir.
Edəsən gər ona hər növ əza,
İnciməz zərrəcə səndən əsla.
Gah səninçün oxuyar mərəkələr,
Gah səninçin danışar məzhəkələr.
Gah edər qəlbini əşar ilə şad,
Gah edər dürlü vəqaye tedad.
Şükr kim, bizlərə də lütfi-xuda
Eyləyibdir belə bir nemət əta.
Bizdə bu cüzi olan həycanə,
Qəzet olubmu səbəb, aya nə?
Bəs gərək səy eyləyək izzət ilən,
İştirakında onun hümmət ilən.
Olmayaq razı əsə sərsəri-cəhl.
Qılmaya məhv bizi ləşkəri-cəhl...
Getsə gər badi-fənayə “İrşad”,
Olacaq xaneyi-millət bərbad.
Sönə gər şəmi – “Füyüzat”i-vətən,
Nurlanmaz dəxi zülmati-vətən.
Gər zəfər yetmə “Dəbistan”ımıza,

Kimdi “Rəhbər” dəxi tiflanımıza?
Ağlayıb-gülməyə gər “Molla əmu”,
Yatacaq milləti-islam qamu.
Yaşa, ey nameyi – “İrşad”, yaşa!
Ey edən milləti dilşad yaşa!
Ey “Füyüzat” ilə feyzin cari,
Səndə var çünki “Həyat” asari.
Yaşa, ey “Rəhbəri-əbnayi” vətən,
Qıl “Dəbistan” ilə ehyayi-vətən!
Çox yaşa, çox yaşa, ey “Molla əmu!”
Sizlərə göz tikib islam qamu.
Nə qədər var cahan, var olasız!
Millətin dərdinə qəmxar olasız!

* * *

Ey vətən, getmə ki, əldən gedəriz!
Biləriz fərz sənin xidmətini!
Nəqdi-can eşqinə isar edəriz,
İstəriz vəzi-fələh heyətini!

1906

**NALEYİ-TƏHƏYYÜR
YAXUD
MİLLƏTƏ XİTAB**

Nə idin dün, nə olmusan bu zaman?
Millət, ey banisi-həyati-vətən!
Oyan, ey milləti-əziz, oyan!
Sənə vabəstədir nicati-vətən.

Nə idin dün, nə olmusan əknun?
Gün ki, çoxdan çıxıb, nə çox yatdın?
Millət, ey sübh ulduzum, nə üçün,
Bir işıqlanmaq ilə tez batdın?

Nə idin dün, nə olmusan, ey vah!
Sən ki, dünyaya pərtövkən idin.
Olmusan indi qanlı zülmətqah,
Sən ki, afaqa şəmi-rövşən idin?

Nə idin dün, nə olmusan, yarəb!
Hanı, ey vah, o şan, ol şərəfin?
O işıqlı günün olubdur şəb,
Bərhəm etməz cəhanı vəəsəfin.

Nə idin dün, nə olmusan, əfsus!
Gec oyandın bu qəmli röyadan.
Yoxsa tutmuş mægər səni kabus?!
Açıl, ey sübh, leyli-yeldadən!

Nə idin dün, nə olmusan hala?
Gül kimi bir zaman açıl, çiçəyim.
Dövr elə əzmi-ovci-istela.
Xaliqimdən budur mənim diləyim.

Nə idin dün, bu gün nə oldun sən?
Hürri ikən əbdi-natəvan oldun.
Niyə bəs qönçəlikdə soldun sən?
Ey baharım, nə tez xəzan oldun?

1907

DİLBƏRİ-HÜRRİYYƏTƏ

A sevdiyim, aç bir niqab üzündən,
Məcnun tək Leylaları divanə qıl!
Xosrovlar bəzmində Şirin sözündən,
Şuriş sal tazə bir əfsanə qıl!

A hürriyyət! A münfərid əməlim!
İştə sənsən səadəti bəşərin.
Könlümdəki ən istəkli gözəlim,
Rəfahəti, fəlahəti bəşərin.

A sevdiyim, neçün fərar edirsən?
Üz döndərmə, getmə, şitab eyləmə!
Könülləri çox biqərar edirsən.
Aç bir üzün, göstər hicab eyləmə!

1907

YAD ET!

Vəqta ki, keçər bu leyli-zülmət,
İşraq edər əxtəri-həqiqət,
Elm ilə ziyalanar bu millət,
Qalxar bu təəssübü cəhalət,
Surət hamı ruh olar, məani,
Aləm hamı eşq olar, məhəbbət,
Ey dərk edən ol gözəl zəmani,
Qıllam sənə iştə bir vəsiyyəət!
Yad et məni, qaibanə yad et!

Vəqta ki, gələr o şanlı əyyam,
Olmaz günə əbri-tirə hail.
Hər yerdə olar güruhi-islam,
Qanuni-təkamül ilə kamil.
Bir fəcri-həyat bizi-ürfan,
Saçdıqca cahana nuri-hikmət.
Bir çöhrəyi-xəndərizü şadan –
Verdikcə cahaniyanə nəzhət,
Yad et məni, arifanə yad et!

Vəqta ki, qaçar səhabi-övham,
Bir dadlı üfük olar nümayan.
Xurşidi-həq eylər ərzi-əndam,
Məsud yaşar ümum insan.
Baxdıqca, cəvanibü nəvahi
Behcətdə olar riyazi-cənnət.
Rövşən olar etila səbahi,
Payanə yetər bu qəm, bu möhnət.
Yad et məni, sadiqanə yad et!

Vəqta olar ittihadı-ara,
Qalxar bu təanüdü təxəllüf.
İslam olar elmü fənnə dara,
Mazisinə eyləyər təəssüf.
Bir ləhzə məni təxəttür eylə,

Olduqca qədəmgüzari-izzət.
Bədbəxtliyimi təsəvvür eylə –
Kim, öldüm, ürəkdə qaldı həsrət,
Yad et məni, dustanə yad et!

Vəqta ki, yetər zəmani-hazir,
Gül tək açılar tutuq ürəklər,
Torpaqda yatar bu qəmli şair,
Qəbrində çıxar soluq çiçəklər.
Batində olar o halə nazir,
Həsrətlə bu dağidari-firqət.
Bax millətə, eylə sən təfaxür,
Amma ki, bəxatiri-üxüvvət.
Yad et məni, aşiqanə yad et!

1908

VAVEYLAYİ-NİFRƏT

Təməddün əhli olmuş elm ilə alim, ziyalanmış.
Pozulmuş milləti-islamın əxlaqı, fənalannmış,
Ülumi-dinü dünya kəsbinə məmur ikən bizlər.
Fəqət bir elmi-din əxz etməyə xalq iktifalanmış,
Nə qəflət! Elmdən eylər təbərta vaizü qazi.
Vahalonki qivami-şər elm üzrə binalannmış,
Qaçıb elmin pərisi kişvəri-islamdən Qərbə.
O yari-dilrübayə əhli-məğrib aşinalannmış,
Dolub Əhriməni-cəhl ilə Şərqi darülimani.
Tutub əmrəzi-nəfsaniyyə xalqı, mübtəlalanmış,
Bu yanda hökmfərma din adı altında dinsizlik.
O yanda elmi-əxlaq ilə bütlər etidalannmış.
Bu yanda zülmü istibdadi-dinidən, məazzallah,
Həzaran dürlü mövhumat ilə başlar həvalannmış.
O yanda sayeyi-hürriyyəti-əfkərdən başlar.
Çıxıbdır övci-ərşə gün kimi gitinümalannmış,
O kəs kim dami-təzvir eyləmiş övrədə əzkari.
Deyərlər müttəqidir, saqqalı ağdır, hənalannmış,
Baxılmaz siyrətü əxlaqa ya ətvarü rəftara,
Müqəddəsdir hər ol kəs kim, ridalannmış, əbalannmış,
Vəli hər kəs ki, təğyiri-libas etsə, haman saət.
Nəzərlərdə olur mənfurü məyub, iftiralannmış,
Əgər bir yerdə bir haq söz desə, qətli olur vacib.
Deyərlər kafir olmuş, rahi-həqdən inhinalannmış...
Hanı bir kəsdə cürət, dəm vura həqqü həqiqətdən,
Səbahi-tirədə şəmsi-həqiqət ixtifalanmış.
Təməddün yox, təəllüm yox, təğafül çox, təcahül çox.
Ürəklər lövhəsində nöqtəyi-beyza qaralannmış.
Bu dərdə öz təbib-i-haziqin göndər, əlac etsin,
Məzaci-milləti-islam Səhhətdən cidalanmış.

1908

YAZ

Qızışdırar bahar ayı yerin, göyün havasını,
Dəyişdirər, tünüklədən xələiqin libasını.
Bəzəklənir, düzəklənir, bağın fəzası rənglənir,
Yaşıllanır, həm allanır, şükufələr çiçəklənir
Bitər çəməndə lələlər, əlində al piyalələr,
Səhər zamanı dür kimi düşər ot üstə jalələr.
Sürü-sürü qoyunları çoban yamacda otladar,
Alar ələ papağını, oxur şikəstə, fit çalar.
İnek, camış, qoyun, quzu çıxar naxırda otlağa,
Köçər arandan el, gedər yavaş-yavaşca yaylağa.
Taxıl yerin şum eyləyib əkin əkər əkinçilər,
Əlində dəryaz ot biçər mayıs ayı biçinçilər.

1908

YAY

Təmuz ayında dan yeri ki, başlayar açılmağa,
Səmaya doğru qırmızı alov durar saçılmağa.
Kəsər qərarü taqətin yayın havası quşların;
Qaçar ağaclar altına, gələr sədası quşların.
Divar dibində kölgədə xoruz, toyuqlar uyqular,
Naxırçılar qaramalı sürüb sərin suya salar,
Bürünməsilə alınının tərini əkinçilər silər,
Hərərətin sərinlədən havada bir külək dilər.
Yavaş-yavaş dəyər, yetər ləzzətli, dadlı meyvələr,
Gilasü, albalı, kahı, xoş iyli sarı heyvalar.
Biçər biçinçi arpanı, döyər əkinçi xırmanı,
Çuval-çuval döyüb yığar əkinçi arpa-buğdanı.
Əgər ki, yayda zəhməti əkinçinin ziyad olur,
Ziyad olursa, qış günü o da qədr şad olur.

1908

PAYIZ ÇAĞINDA

Payız çağında hər səhər soyuq-soyuq külək əsər.
Ağaclara, budaqlara dəyəndə yarpağın tökər,
Xəzan ayında meyvələr şüru edər savılmağa.
Bazara turp, kök, kələm, soğan gələr satılmağa,
Küləkli qar, yağış yağar uzun-uzadı yaylağa.
Köçər o vaxt el-oba, enər tamamı qışlağa,
Günüzlərin qısalması yetər bu vaxt qayətə.
Gecələrin uzanması yetər o dәм nəhayətə,
O vaxt şəhrü qeryənin məkatibi güşad olur.
Oxumağa uşaqların həvəsləri ziyad olur.

1908

QIŞ

Payız çatanda axıra boranlı, qarlı qış yetər,
Soyuq, yağış, küləkli qar xəlaiqi məlul edər.
Havanın onda artırır soyuqluğunu günbəgün,
Ağacların vərəqləri düşər, xəzəl olar bütün.
Donar şirin sular bütün, düşəndə saxta onlara,
Məşəqqət ilə sındırıb qarı yığarlar ambara.
Dəyirman işləməz, donar, gəliş-gediş çətinlənər,
Bazarda nırxı şeylərin o dәм ziyadə yüksələr.
Qopanda qarlı fırtına cahanı tar-mar edər,
Qırar, yıxar ağacları, qiyamət aşikar edər.
Sükuta dalıyor meşə, cahanı başqa hüzn alar,
Qar üstə ol zaman fəqət qırılmaşar da qarğalar.
Qaçarlar isti yerlərə tamam quşlar ol zaman,
Bizimlə qışlayar fəqət dolaşa, sərçə, sağsağan.
Geyər cırıq bürünməsin soyuqda titrəyər, əsər,
Gedər odunçu meşəyə, ağac qırar, odun kəsər.

1908

VƏTƏN

Könlümün sevgili məhbubu mənim,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim.
Məni xəlq eyləmiş əvvəlcə xuda,
Sonra vermiş vətənim nəşvü-nüma.
Vətənim verdi mənə nanü nəmək,
Vətəni, məncə unutmaq nə demək?!
Anadır hər kişiyə öz vətəni,
Bəsləyib sinəsi üstündə onu.
Südüdür kim, dolanıb qanım olub,
O mənim sevgili cananım olub,
Saxlaram gözlərim üstə onu mən.
Ölərəm əldən əgər getsə vətən.
Vətənin neməti nisyən olmaz,
Naxələflər ona qurban olmaz.
Vətən – əcdadımızın mədfənidir.
Vətən – övladımızın məskənidir.
Vətənin sevməyən insan olmaz.
Olsa, ol şəxsdə vicdan olmaz.

1909

MÜSƏLMAN ÜRƏFALARI

Yeri düşsə əgər müsəlmandır,
Vaxt olur ya İvan, ya Vartandır.
O nə bundan, düzü, nə ondandır,
Yeni bir şey, əcaib insandır.
Geyinir “en grand”¹, gəzir “ala-şiq”²,
Başda bir şapqa, əldə bir zontiq.
Rus, frəng ləhcəsi deyir “bon”dur³,
Türk dilin sevməyir: “moveton”dur⁴.
Nə “Həqiqət”, nə də “Günəş” oxuyur,
O ya “Morninq” və ya “Deba” oxuyur.
Danışır ya frəngi, ya rusi,
Metropoldur yeri, ya San-susi.
Yuxudan durmağı saat birdə,
Çay içir orda, yatdığı yerdə.
Saat üçdə durur yeyir “dine”⁵,
Saat altı olar, yeyər “dejune”⁶.
Professor olub bizim “müsyö”⁷,
Öyrənib “bonjur”⁸ ilə bir “adyö”⁹,
Götürür felyetondan ünvanı,
Dağıdır söhbət ilə dünyanı.
Mətləbi başlayır o, Homerdən,
Danışır Getedən, ya Şillerdən.
Bəd deyil Kant, Marks ya Bualo,
Vəli xoş gəlməyir ona Hüqo.
Adların öyrənib bu əşxasın,
Başın aldatmağa əvam-nasın.
Təkcə o, arif, aqıl insandır,

¹ En grand – kübarcasına, vüqarlı (*fransızca*)

² A la chic – şiq, dəbdəbəli (*fransızca*)

³ Bon – yaxşı, yararlı (*fransızca*)

⁴ Mauvais ton – pis tonlu, pis səslənən (*fransızca*)

⁵ Diner – nahar (*fransızca*)

⁶ Dejeuner – şam (*fransızca*)

⁷ Monsieur – cənab (*fransızca*)

⁸ Bonjour – salam (*fransızca*)

⁹ Adieu – xudahafiz (*fransızca*)

Başqalar cümlə vəhşi, heyvandır.
Bir ağıllı odur, qalan dəlidir,
Əcəba, halbuki o cəzvelidir.
Dolanır restoranları sərxoş,
Cibi boş olsa səhldir, başı boş.
Millətin boynuna qoyur minnət,
Umur etsin hamı ona hörmət.
Onun axmaqlığı mühəqqəqdir,
Ona hörmət edən də əhməqdir.

1910

ALİMNÜMALAR

Üzü insan, qafada heyvandır,
Zöhdə iddiası Səlmandır.
Ərəbi bir uzun don əynində,
Mündəris bir əba da çiyində.
Qoymuş on beş yetimi bicamə,
Başına bağlamışdır əmmamə.
Keçirib mütəxanələrdə günün,
Yeyib ancaq yoğunladıb boynun.
Qürbət içrə gedib gəzir neçə il,
Fikr edir bəsdir etdiyim təhsil.
İndi Allah vəkili oldum mən,
Şəri-ənvər dəlili oldum mən.
Bir cahangir, bir cahannəxvət,
Vətənə onda eyləyir övdət.
Hər zaman xalqı etməyə iğfal,
Gətirir bir şələ uzun saqqal.
Xalq bir-bir gedib öpürlər əlin,
Anlamaz kimsə hiyləsin, əməlin.
Bir nəfər baş çıxartsa fəndindən,
Doğradar orda bənd-bəndindən.
Millətin ehtiyacına dair –
Danışan kəsləri edir kafir.
Vird edib kafir olmayan sözünü,
Qulağın kar edib yumub gözünü.
İbn Sinanı eyləmiş kafir,
Rumi Movlanı eyləmiş kafir.
İşi başdan-ayağa qüllabi,
Söyləyir kafir oldu Farabi.
Öyrənib hiyleyi-şərin mütləq,
Başına cəm edib neçə əhməq.
Bərşikəst eyləyir də məxluqi,
Tovlayıb doldurur da sənduqi.
Bu bizə pişvayi-din olmuş,
Füqərə malına əmin olmuş.

Vay bizim tirəbəxt halımıza,
Vay fəlakətli bəd məalımıza!
Belə millət itib puç olmazmı?!
Qanlara qərq olub boğulmazmı?!

1910

Sabir, ey şairi-dühapərvər.
Eylədin ərşi-kibriyayə səfər,
Can kimi sevdiyin yazıq millət.
Hələ səndən umardı çox xidmət,
Təngnayı-cahanı tərək etdin.
Əndəlibim, nə tez susub getdin?!
Müqtədir, binəzir şair idin,
Hər bəla gəlsə idi sabir idin.
Yoxsa səbrin tükəndimi, Sabir!
Bizə könlün gücəndimi, Sabir!
Dəmbədəm qəm çəkər ikən ruhin,
Dözmədi yoxsa qəlbi-məcruhin?
Millətin dərdi ilə qəmləndin,
Bulmadınmı dəvə, vərəmləndin?
Keçdi ömrün əzabü zəhmət ilə,
Mın mərəratlə, min məşəqqət ilə.
Əbədə görmədin cahanda rifah,
Uf... sənə rəhmət eyləsin Allah!
Firqətindən yanar cahanilər,
Səni alqışlar asimanilər.
Səndən əqdəm bu yerdə bəzmi-süxən –
Gülxən idi, nəinki bir gülşən,
Ona sən verdin abü rəngü həyat.
Rəşki-xüld oldu aləmi-əbyat,
Yeni bir şivə ixtiyar etdin,
Ədəbiyyatı növbahar etdin.
Yağdırıb zülmə, cəhlə bariqələr,
Göstərirdin bəyanda xariqələr.
Gözümüzdən üzün nihan oldu,
Gülşəni-şövqimiz xəzan oldu.
Ağladıb, güldürürdün insanı,
Ağladır mövtin əhli-viddanı.
Sabirim! Get, müqimi-rizvan ol!
Vəli ordan bizə nigahban ol!
Etmə nisyan sevimli millətini,

Eylə ikmal o yerdə xidmətini.
Dərgəhi-həqqə iltica eylə!
Bizə imdad üçün rica eylə!
Şafi olsun sənə rəsuli-ənam,
Sən dua eylə yatmasın islam.

1911

SABİR

Sabir, ey alami-xəlqə tərçüman!
Ey hər anda kasə-kasə zəhr udan!
Ey qoca bir qövmə ağlarkən gülən,
Naləsilə xalqı dağlarkən gülən.

Gülməyində qanlı-qanlı giryələr
Hər müsəlman könlünü məhzun edər.
Qəm sənə ol qədr təsir eyləmiş,
Giryəni hüznün gilovgir eyləmiş.

Bir acı gülmək olub ondan əyan,
Kəsərti-alamını eylər bəyan.
Şeirdə tərhi-növ icad eylədin,
Qoqolu, hüqoları yad eylədin.

İqtidari-şairanən faşdır,
Sən günəşsən, hasidin xəffaşdır.
Etmərəm qaib səvadi-naməni,
Ruhbəxş asari-novki-xaməni.

Xatirim şerirlə şirinkamdır,
Layiqi-təqdiri-xassü amdır.
Tərzü üslubi-bəyanın sadədir,
Cəzbi-qəlb etməkliyə amadədir.

Xassdır bu şiveyi-rövşən sənə,
Mərhəbalar, Sabirim, əhsən sənə!
Ey mücəssəm duyğu, ey ülvi bəşər,
Ey çamurluq içrə düşmüş saf zər.

Tənü lən eylərsə hər nadan sənə,
Ya müsaid olmasa dövrən sənə.
Qəm yemə, təxfif ver alamına,
Az çəkər, heykəl yaparlar namına.

1911

TƏRƏQQİ VƏ TƏBİƏTİN QANUNU

Yay fəsliydi, bir gün axşam çağında,
Gəzişirdim Qız qalası dağında.
Bir-bir baxırdım ol köhnə asara.
Viran olmuş sura, bürcə, hasara.
Qərib-qərib, mübhəm-mübhəm xəyallar
Gəlirdi fikrimə dürlü suallar.
Deyirdim ki, dünya bir şəxsə bənzər,
Doğar, törər, nümüvv edər, yüksələr.
İnsan kimi hər dövrə bir az yaşar,
Sonra yavaş-yavaş ixtiyarlaşar.
Ölər, qalar bir-iki viranəsi,
O da olar bayquşların lanəsi.
Bir müəyyən qanun üzrədir həyat,
Bir doğuş, bir təkamül, bir inhitat.
Böylə qoyulmuş aləmin binası,
Dəyişməkdir tərəqqinin əsası.
Dəyişmək olmasa tərəqqi olmaz,
Təbiətin bu qanunu pozulmaz.
Dəyişməklə mümkün olur təkamül.
İnsan doğar, törər, edər tənəsül.
Təbiətdən gərək alınsın ibrət,
Təcəddüdlə olur bəqai-millət.
Dünyanın əvvəlindən ta bu halə,
Aləmdə olmuş min-min istihalə.
Hanı əski Roma, əski yunanlar?
Hanı əski tərəqqilər, imranlar?
Min-min belə saysız binalar yıxmış,
Sonra yeni bir mədəniyyət çıxmış.
Hanı əski asurilər, kəsrilər?
Hanı əski kəldanilər, misrilər?
Cümləsini məhv eyləmiş zəmanə,
Hər birindən qoymuş cüzi nişanə.
Bu ondandır: vaxta görə təkamül –
Etmədilər, göstərdilər təkahül.
Bu ondandır: zəmanəyə müvafiq –

Dəyişməyib, çıxardılar əvaiq.
Boş etiqlara məğrur oldular,
Puç olmağa axır məcbur oldular.
Hansı şeydir dəyişməyən dünyada,
Göyertidə, heyvanatda, havada?
Nəçün dəyişməsin fikri insanın,
Təqazası deyilmə bu dünyanın?
Tarix bizə göstərmirmi bu halı?
Cahil qövmün mühəqqəqdır zəvalı!

1911

OXUCULARIMA

Ey möhtərəm qarelərim! Topladığım bu əşar,
Hər ürəkdən çıxan bütün ixtiyarsız fəryaddir.
Mötərifəm ifadəcə, onda pək çox nöqsan var.
Divanəlik asarıdır, məsulluqdan azaddır.

Zira könlüm həvəslərin pəncəsində zəbundur.
Qurtarmaram, nə etməli? Bir çarəsiz cünundur.
Əvət, soyuq bir əsərdir, məmnun etməz heç kəsi,
Soyuqluqdan ancaq mənim xatirimi yandırır.

Toxunmadan sızıltılı çıxan həzin naləsi,
Əldən düşmüş bir “Sınıq saz” olduğunu andırır.
Düşündükcə mən şerimin soyuqluğun gizlicə –
Çox ağlaram, odu, yanar ürək ilə hər gecə.

Ağlım çatmaz, zəhnim yetməz, ruhum fəryad qoparar.
Vicdanımı əzər ikən ən dəhşətli həqayiq.
Uyku görmüş bir lalam mən, aləm əhli bütün kar,
Söyləməkdən mən acizəm, dinləməkdən xəlayiq.

Mən sakitlik bacarmaram, yox, xaric əz-imbandır.
Məğzimdəki cünun dağı çün bir yanar vulkandır.

1912

TƏRCÜMEYİ-HALİM YAXUD HULULU

Eşq zənciri qırıldı, yol açın,
Ey uşaqlar, hululu gəldi qaçın.
Od saçır ağzı, vücudu alışır,
Od tutar kim ona bir dəm yanaşır.
Məğzi bir saiqə, bir vulkandır,
Könlü niyran, əməli xüsrandır.
Uçurumlar, qayalar məskənidir,
Qanlı, müdhiş quyular məmənidir.
Daldığı fikri dərin dəryalar,
Düşdüyü eşqi çətin sövdalar.
Qəlbi qan, halı yaman, xanəxərab,
Göz yaşı içdiyi su, bağı köbab.
Satdığı cinsi böyük niyyətlər,
Aldığı nəfi fəna töhmətlər.
Fikri ali, bədəni xarü zəlil.
Adı Səhhətkən, özü xəstə, əlil.
Qanlı əllərlə tıxanmış nəfəsi,
Bağırır, çıxmayır amma ki, səsi.
Çırpınır bəlkə qutarsın özünü,
Dinləyənlər eşidərlər sözünü.
Şişə çəksəz də diriyyəni ötimi,
Atmaram mən vətəni millətimi.
Məsləkim tərcümeyi-halımdır.
Lütfi-həq qayeyi-amalımdır.

1912

BƏYANİ-HAL

Keçmişdə süxənvərani-agah,
Olmuş nüdəmayi-məclisi-şah.
Əşarın edən zaman qiraət,
Şairlər alıb maaşü xələt.
Ya hər sözüne bəvifqi-dilxah,
Almışlar əqəlli barəkallah!
İndi dəyişib bütün qərinə,
Almazlar onu bir “afərinə”.
Təkfir olunur bu əsri-hazır,
Hər kim ki, ola ədibü şair.

1912

ŞİKAYƏT

Dersəm mən əgər süxən zəmani –
Kim, mərifətin rəvacı yoxdur.
El tənə ilə deyər filani –
Divanə olub: əlacı yoxdur.
Bəzisi deyər: təbiidir bu,
Bəzisi deyər ki, “babi” olmuş.
Gah sünni deyər ki, şiədir bu,
Əfyunə uyub şərabi olmuş.
Bu firqeyi-cahilü əvamı,
Yarəb, sən özün hidayət eylə!
Yox sədməyə ruhimin dəvamı,
Lütfünlə mənə himayət eylə.
Bir bəndeyi-asiyəm, ilahi,
Hər dürlü əzabə müstəhəqqəm.
El hər nə desə, nə qəm, ilahi,
Arifsən özün ki, əhli-həqqəm.

1912

ALƏMİ – İSLAMA

Dinlə əlhanını sınıq sazımın,
Millətə qəlbən ağlayan bacıdır.
Odlu məzmunları soyuq yazımın
Xəstə ruhun davasıdır, acıdır!

Xəstəlik olmuş olsa ruhani,
Nəf qılmaz əlaci-cismani.

Sən, ey afaqi-növhəbari-həzin!
Nə üçün xəstəhalü nalansan?
Qoparıb məhşəri-fəqanü ənin.
İnləriz biz də ta pərişansan.

Gülmədən sən gülərmə heç üzümüz?
Tərəbəngiz olarmı ya sözümüz?

Nə fəqət qəbi-zarımız ağlar,
Günümüz şam olub keçər qəm ilə.
Ruhumuz, həm məzarımız ağlar,
İlimiz başlanır məhərrəm ilə.

Musiqimiz də qəmli-qəmli çalar,
Ağlamaq ilə könlümüz açılar.

Daha artıq bu yəsü kərbətdə,
Səni görmək bizə hərəm olsun.
Yaşamaqdan bu hali-zillətdə,
Xoşdur ölmək, şərəfli nam olsun.

“Ey, sən ey nəcmi-zahiri-dərxab”
Oyan, artıq ürəkdə qalmadı tab!

Açıl, ey şəmsi-qəm səhaibdən,
Yüksəlib dövreyi-kəmalə yetiş!
Qutar, ey sevgilim, məsaibdən,
Xubruluqda etidalə yetiş!

Çıx ki, bitsin ləyali-fırqətimiz,
Gül, tükənsin dümüi-həsərətimiz!

ÖLÜ ŞƏHƏR

Kim baxarsa haçaq bizim şəhərə,
Bir məzarlıq kimi gələr nəzərə.
Hökmfərmədir onda sümtü sükut,
Sarmış afaqını dumanlı bulut.
Rəxnələnmiş həsarü divarı,
Səqfi çökmüş qədimi asarı
Qəmli mazarını hekayət edər,
Taleindən bütün şikayət edər.
Nə gurultu, nə küy, nə səs vardır,
Bir neçə ruhsuz qəfəs vardır.
Dirilikdən əsər-ələməti yox,
Həşri var, şərişi-qiyaməti yox.
Bəs ki viran, uçuq, pərişandır,
Tibqi bir vadiyi-xəmuşandır.
San yapılmış nişanədir qəmdən,
Ya ki, bir qitə cismi-aləmdən.
Kəsilib bir yana atılmışdır,
Xakinə abi-qəm qatılmışdır.
Qışda hər yanda lil, çamur, palçıq,
Yayda tozdan havası olmur açıq.
Gecə hər səmti qarqara zülmat,
Nə Xızır var, vəli nə abi-həyat.
Qaradır xalqının günüz də günü.
Qovuşubdur bulutlara tütünü.
Qəhri-ənqaz ilə səqətliyi var,
Daha bədtər adam qəhətliyi var.
Getməyib hər kəsi ki, qalmışdır, –
Dərdü qəmdən şaşib bonalmışdır.
Bisəmər giryələr ilə dilşad,
Cümlənin şüglü boş bir istimdad.
Bixəbər elmü fənni-dünyadən,
Müftəxir ixtilafi-bicadən.
Qopsa aləmdə şərişi-məhşər,
Ölü tək onlara heç etməz əsər.
Diridirlər əgərçi surətdə,
Ölüdürlər, vəli, həqiqətdə.

1912

YADINDAMIDIR?

Ey hüsni-mücəssəm mələkim, nazlı nigarım,
Ey idulim, ey idyalım, ey sevgili yarım,
Yadındamıdır mazi – o keçmiş gözəl əyyam?
Yaz fəslı, gözəl bir gecə, nurani bir axşam?
Ay bədr idi, on dörd gecəlik saf səmadə.
Afaqə fərəhbəxş idi əşraqü ziyadə.
Bir parça bulut hərdən edib gərđişi-şirin,
Ağuşə çəkirdi qəmərın qürsi-münirin.
Bir ləhzə ayın dövrü yarımzölmət olardı,
Sonra çəkilirdi bulut, ay bir də çıxardı.
Naz ilə baxardı gülərək ruyi-zəminə,
Bənzərdi həyadən yaşınan tazə gəlinə.
Yadındamıdır ol gecə? Həmsağərü həmduş
Ol mənzerəyə qarşı çəmən üstə həmağuş,
Yalnız ikimiz yan-yana əyləşmiş idik şad,
Bir cənnəti-ələdə qəmə qüssədən azad.
Çatmışdı budaq baş-başə sərvü gülü şümşad,
Bir çətri-təbii yədi-qüdrət edib icad.
Ay nuru yaşıl yarpaq arasında firuzan,
San təbiyə olmuşdu zümürüdlə brilyan.
Canpərvər idi çeşmeyi-safın cərəyanı,
Zövqavər idi səfheyi-ayın ləməanı.
Seyr eylər idik ol fərəhfza çəmən üstə.
Ahəstə oxurduq dəxi rindanə şikəstə.
Hərçənd ki, yox indi ümidim o vüsələ,
Neylim, gəlirəm naləyə düşdükcə xəyalə.
Əksi-rüxun olmuş dili-qəmididə də mənquş,
Haşa, olasan dövrü-zaman ilə fəramüş?!
Getdinsə də, getməz ürəyimdən qəmi-eşqin,
Məncə iki dünyayə dəyər ələmi-eşqin.
Yoxdur həvəsım sərvü gülü lələyə sənsiz,
Bülbül kimi daim gəlirəm naləyə sənsiz.

1912

FÜZULİNİN BİR QƏZƏLİNİ TƏRBİ

Dərdə düşdüm əsərindən sitəmi-hicranın,
Çarədən ötrü dolaşdım nərəsin dünyanın.
“Dəhənin dərdimə dərman dedilər cananın,
Bildilər dərdimi, yoxdur dedilər dərmanın”.

Eşq ikən ruzi-əzəl xilqəti-aləm səbəbi
Vaizin xalqı nədir nəhyi dəmadəm səbəbi,
“Olsa məhbubların eşqi cəhənnəm səbəbi,
Hurü qılmanı qalır kəndisinə rizvanın”.

Mələyim, nuri-cəmalın səri afaqa dolub,
Atdı bütخانəni Çin əhli, sənə səcdə qılıb.
“Keçdi meyxanədən el, məsti-meyi-eşqin olub,
Nə mələksən ki, xərab etdin evin şeytanın?”

Vur nə qədər istər isən ox ciyərim yarəsinə,
Getməyəm hərgiz ətibba yanına çarəsinə.
“Vurmazam Səhhət üçün mərhəm oxun yarəsinə,
İstərəm çıxmaya zövqü ələmi-peykanın”.

Qoydu könlümdə fələk istədiyim hər diləyi,
Şöleyi-ah ilə mən də yaxaram nöh fələyi.
“Yərdən ey dil, göyə qovmuşdu sirişkin mələyi,
Onda həm qoymayacaqdır oları əfqanın”.

Dili-divaneyi-Səhhət edəməz tabi-cünun,
Onu seyd etməsə zülfün kimi qüllabi-cünun.
“Ey Füzuli, olubam qərqeyi-girdabi-cünun,
Gör nə qəhrin çəkərəm dönə-dönə dünyanın”.

1912

NİTQİ-MƏNZUM

Qardaş, gözün aç, bircə oyan, gör nə zəmandır,
Dünya üzü elm ilə bu gün rəşki-cənanıdır.
Afaqı işıqlatmış iyirminci qərinə,
Məğriblilərin yer üzünə hökmü rəvandır.
Bəsdir bu qədər qəflət ilə yatdın, əzizim,
Allahı seversən, bir ayıl, yatma, oyan, dur!
Diqqətlə öz əhvalına bir dəm nəzər eylə,
Billah, bu qədər qəflətin əncamı yamandır.
Din getdi, vətən getdi, dəyanət unuduldu,
İslamdan ancaq quru ad virdi-zəbandır.
İslama yaraşmaz bu qədər iczü-rəzalət.
Bica yerə islam adını qoyma, yalandır.
İslam olanın elmü kəmalı gərək olsun,
Əslafımızın şöhrəti məşhuri-cəhandır.
Türk oğlu, müsəlman balası cahil olarmı?
Billah, belə eybi daşımaq keyli girandır.
Elm ilə, şücaətlə gərəkdir yaşayaq biz,
Fitrət dəyişir, sanma bu qan yenə o qandır.
Quran buyurubdur bizə alim gərək olmaq,
Zənn etmə ki, şair sözüdür, bəlkə yalandır.
Qanuni-həyatdır: yaşamaz cahil olan qövm,
Səy eylə oxu, qeyrət elə, qardaş, amandır!

1912

TOHİD

Bu nə heyrətfəza səmayi-rəfi?
Bu nə biintəha fəzayi-vəsi?
Niyə xurşid atəşəfşandır?
Niyə qürsi-qəmər dirəxşandır?
Bu nə biəd səvabitü səyyar?
Bu nə bihəd kəvakibi-dəvvar?
Kim bu tədədi binəhayət edər?
Niyə durmaz bular, səyahət edər?
Bu nə ibrətnüma bürüzü zühur?

Nurdən zərrə doğdu, nerdən nur?
Fikr qıldıqca hər qədər insan,
Olur əlbəttə aqibət heyran.
Acizəm dərki-sirri-xilqətdən,
Kimdir agah olan həqiqətdən?
Nə xəfadır, xəfası eyni zühur,
Zahir ikən olub vəli məstur.
Nə təhəyyürfəza zühurü xəfa.
Təbbət sübhanə rəbbiyəl əla.
Əcəzəl, vasüfun ən süfətik,
Ma ərəfnakə həqqə mərifətik.
Varlığın gün kimi nümayandır,
Buna hər zərrə faşi-bürhandır.
Limənil mülk əmrin et izhar,
Əntə Allah vahidül qəhhar.
Gərçi dərək etmirik həqiqətini,
Görürük leyk şanü qüdrətini.

1912

MƏST YAXUD SƏRXOŞ

Of, bu məstin nə fəlakətli, yaman haləti var,
Nə kərih mənzəri, bəd surəti, pis adəti var.
Yıxılıb pəlçığa, tutmuş kimi sərsəm yuxusu.
Nə üfunətli çıxır ağızının iymiş qoxusu.
Düşdüyü yerdə düşübdür, bulaşıb üstü, başı,
Cəlb edər nifrəti ətrafına muhiş baxışı.
Paltarı varsa, girovdur, ya soyub ac lotular,
Papağı, çəkməsi yox, kirli, cırıq köynəyi var.
Getmək istər, dura bilməz, yıxılar, gah qalxar;
Gah gülər, gahi təhəvvürlə söyər, sarsaqlar.
Əsərək meyl eləyər gahi sağa, gahi sola,
İki addım gedə bilməz, yıxılar bir də yola.
Başı sınımış, üzü şişmiş yıxılıb–durmaqdan.
Tərbiyətsiz, pis uşaqlar daş atıb, vurmaqdan,
Örtülübdür gözünün üstü, şişibdir, qaralıb.
İçki yıxmış bütün əsabin, rəngi saralıb,
Ömrü sərxoşluq ilə badə gedib ləzzətsiz.
Ac, səfil, müflisü biçarə yaşar izzətsiz,

1912

“YOLDAŞIM ÜÇÜN GÖZ YAŞI...”

Getdin, niyə gəlmədin, həbibim?
Ey vah, o nasıl yaman gedişdi.
Atdın vətəni neçün, qəribim,
Arxandan əcəl mægər yetişdi?
Ax, bilməyirəm nə növ qıymış,
Qurşunla səni edən kəs itlaf?
İnsanlar, aman nə zalım imiş!
“Şeytanlar edərdi bəlkə insaf!”
Uçdun, mələkim, neçün yox oldun?
Əflakə apardımı mələklər?
Rəna çiçəyim, nə tezəcə soldun?!
Bilməm niyə az yaşar çiçəklər?
Yahu, uzun ömrü yaz deyilmi?
Dərdi-dilimi nolaydı bir dəm,
Layiqlicə şərh edə biləydim.
Olsaydı qübari-xatirim kəm,
Bəlkə gözüümün yaşın siləydim.
Amma nə edim, bu mümkün olmaz,
Zira səni bir də görmərəm mən.
Qan ağlasa göz, könül yorulmaz,
Daim qılaram ölüncə şivən.
Ta sən Bakı qumlarında yatdın,
Şirvanda mən ağlaram hər anda.
Sübh ulduzum, ax, nə tezəcə batdın?
Dan ulduzu tez batar çıxanda.
Bir dəm yaşayış çox az deyilmi?!

1912

BİR MƏKTUBA CAVAB

Məsləkin hikmətin qəvaidinə, –
Ey bəradər, bütün mənafidir.
Nəmən in əslinə, zəvaidinə,
Sözlərim bir cəvabi-şafidir.
Etiraf eylərəm ki, fikrincə,
Ədd olursan zəvati-nadirdən.
Olma qafil və leyk sən bunca –
Bir müqəddəs vücudi-qadirdən.
Kainatın rümuzi-xilqətinə,
Kimsə vaqif deyil, bu zahirdir.
Xaliqi-ələmin hüviyyətinə,
Öz vücudun dəlili-bahirdir.

1912

ÖZLƏRİNİ SEVƏNLƏRƏ

Totalım çox ağıllı tacirsən,
İş aparmaqda xeyli mahirsən.
İqtidarın, malın, pulun çoxdur,
Xalqa ondan vəli, kömək yoxdur.
Sandığında var isə milyonlar,
Nəf görmür əgər müsəlmanlar.
Tüf sənin mülkü malü dövlətinə,
Həm sənə, həm də şənü şövkətinə!

Pəhlivanlıqda gər müsəlləmsən,
Fərz edək Zal, ya ki, Rüstəmsən.
Etmisən şanlı-fəthü zəfər,
Təpmişən aləm içrə şöhrətlər.
Xəncərin qorxudursa, dünyanı,
Millətin olmasa nigəhbani.
Tüf sənə, həm sənin rəşadətinə,
Həm də şəmşirinə, şücaətinə!

Gər adın bir ədibi-danadır,
Qələmin möcüzi-Məsihadır.
Nəzmü təlifdə hünərvərsən,
Ya ki, bir şairi-süxənvərsən.
Sənə mafövqdən gəlir ilham,
Nəf görmürsə firqeyi-islam,
Tüf sənə, həm sənin kitabətinə,
Həm də təqirrinə, fəsaətinə!
Yox isə tay sənə məharətdə,
Müxtəresən fünuni sənətdə.
İşləməkdən qolun yorulmaz isə,
Vəli, islama nəf olmaz isə.
Kəndi nəfsinçin işləyirsən əgər,
Verməyirsən ümumə fəidələr.
Tüf sənə, həm sənin məharətinə,
İxtira etdiyən sənətinə!

Sən ki, darülfünun qurtarmışsan,
Elmdə intəhaya varmışsan.
İsmü rəsmin cahanı tutmuşdur,
Amma islamını unutmuşdur.
Sənə möhtacdır müsəlmanın,
Razı olmur vəli cibişdanın.
Tüf sənin elmü fənnü hikmətinə!
Həm sənə, həm də ol fəzilətinə!

1912

YAY GECƏSİ

Axşam oldu, gün batdı, şamlar yandı,
Ta səhərdən axşamacan durmadan.
Gün altında tər tökərək çalışın,
Əkinçilər, biçinçilər uzandı.
Yorğun-argın hərə bir yanda yatır.

Hər şey sakit, hər yer səssiz-səmirsiz,
Ancaq hünü, milçəklərin vız-vızı,
Bu sükutu pozur... Əkinçi qızı.
Uykuda bürküdən, milçəkdən girsiz,
Qollarını bu yan, o yana atır.

Var bu kənddə yenə elə yoxsullar,
Nə cütü var, nə kotanı, nə kəli.
Ölmək istər, yetişməyir əcəli,
Allahpayı dilər, ağlar, zoqquldar.
Axşamacan xırmanları dolaşır.

Ey insanlar, fərz deyilmi, bizlərə,
Rəhm eyləmək, əl tutmaq acizlərə?
Onların da var buz kimi ürəyi,
Bir arzusu, bir eşqi, bir diləyi.
Onlar sizdən daha artıq çalışır,
Yaşamaqçın hər zəhmətə alışır.

1912

YAY SƏHƏRİ

Əkinçilər, – yay gecəsiydi kənddə –
Yorğun, arğın yeni çimir etmişdi.
Arvad, uşaq xırmanlarda, həyətdə,
İşdən qurtarmış, uykuya getmişdi.
Birdən xoruzlar hinlərdə banladı,
Qarı nənə sübh olduğun anladı.

Səs eylədi, – oyandı oğlu, əri,
Əsnəyərək qalxdı yataqdan bular,
Çağırıldı nökərləri, rəncbəri,
Oyandılar səsə qohum-qonşular.
Azan səsi gəlir minarələrdən,
Çıxır çölə xələyiq darələrdən.

Böyük-kiçik, rəiyyət, xanım, ağa,
Yarışdılar hər biri bir peşəyə.
Gəlin gedir inəkləri sağmağa,
Odun gətirməyə nöker meşəyə,
Biri gedib ələf tökür kəllərə,
İri baxır xırmandakı vəllərə.

Günəş çıxır, dağdan uçur dumanlar,
Həvəslə istinin, tozun içində.
Çalışırlar bu bir yığın insanlar,
Xırmanlarda, tarlalarda, biçində.
Bu zəhmətlər şərh olunmaz, uzundur,
İnsaniyyət həp bunlara mədyundur.

1912

ƏKİNÇİ NƏĞMƏSİ

Darı küncüt, arpa, buğda əkməsəm,
İlin üç fəslində zəhmət çəkməsəm,
Ac qalmazmı gözəl, məsum uşaqlar?

Mənsiz kətan, kəndir verməz zəmilər,
Çadırsız yelkənsiz qalar gəmilər,
Nazik donsuz yayda uşaqlar ağlar.

Suvarmasam, yanar otlar, çiçəklər,
Ac qalanda süd verməsə inəklər,
Nədərlər şor, pendir, yağ, qaymaqlar?

Ot biçməsəm, qırılmazmı qoyunlar?
Hardan olar hasil o vaxtı yunlar?
Qışda nədən olar kürklər, papaqlar?

Əkinçi hər kəsdən artıq çalışar,
Onun əməyilə insanlar yaşar.
Qida verər məxluqata torpaqlar,

1912

QIŞ

Bir az əvvəl sağa-sola uça-uça fırlanan,
Parça-parça qarlar indi yavaş-yavaş düşüyor.
Buruq-buruq bacalardan çıxır tüstü, ağ duman,
Küçələrdə it soyuqdan zingildəyir, üşüyor.
Hərdən külək qalxır, yerdən qarı qarıb sovrurur,
Gəlib – gedən insanların üz-gözüünü qovurur.

Dağı, daşı qar büsbütün ağ kəfənə bürümüş,
Pəncərənin şüşələri buz bağlayıb donmuşdur.
Dəyirmanın, bulaqların suyu donmuş, qurumuş,
Sərçə, dolaş yem axtarır, qar üstünə qonmuşdur.
Dövlətlilər isti evdə rahat yeyib yatırlar,
Un almağa ac, yanıqlar paltar-palaz satırlar.

Allahpayı diləyəni acıqlanıb söyürlər,
“Allah versin, get kəsb elə” deyib hər kəs rədd edir.
“Acam, donub ölməkdəyəm” desə, qovub döyürlər.
Bir deyən yox fəhləliyə bunlar getmir, kim gedir?
Bu yazıqlar deyilmidir fabriklərdə çalışsan,
Lağımılarda külüng çalan, zəhmətlərə alışan?!

1912

ƏHMƏDİN QEYRƏTİ

Fabrikləri, insanları, daş-torpağı qarqara,
“Çornı-Qorod” adlı şəhrin fabrikində çalışan,
Gurultuya adət etmiş, partıltıya alışan,
Çoxdan vardı Əhməd adlı bir iranlı biçara.
Qürbət içrə fəhləliklə saxlar idi öz başın,
Həm vətəndə dul anasın, yetim bacı-qardaşın,

Qabarladıb şişirtmişdi əllərini, çiyinini,
Ağır, böyük maşınların zəncirləri, zəhməti.
Çalışdıqca əksilməzdi hərgiz onun qeyrəti,
Çox sevərdi vətəninini, millətini, dinini.
Bir gün səhər Əhməd gördü əldə qəzətsatanlar –
Bağırırılar: “Alız, baxız, kim, İranda yanğın var”.

Qəzətəni alan kimi rəngi-ruyi saraldı.
Gördü yenə yazılmışdır: “İran olmuş viranə”,
Şahi-məxlu Odessadan qayıtmışdır İranə.
Fikrə getdi, qüssəsindən göy başına daraldı,
Birdən-birə sonra qalxıb dedi: “mən də gedərəm,
Vətənimini xainlərdən müdafiə edərəm”.

O gün çıxan pəroxodla gəlib çatdı vətənə.
Qış mövsümü, qayət soyuq, yağmurlu bir havada,
Gördü ancaq arvad-uşaq qalmış kənddə, obada,
Kişilərin şah qırdırmış qanıçən şahsevənə.
Xanlar, bəylər talan etmiş rəiyyətin yurdunu,
Eyləyirlər mühafizə xain İran qurdunu.

Hər yer viran, səssiz, sanki matəm çökmüş çöllərə...
Vətəninini belə görcək qeyrətindən ağladı,
Uğurunda ölmək üçün belin möhkəm bağladı.
Pay-piyadə düşdü yola, getsin çatsın ləşgərə.
Taqət kəsən qarlı külək gərçi davam edirdi,
Cəsarətli Əhməd lakin qeyrət ilə gedirdi.

Bir neçə gün yol gedəndən sonra birdən eşitdi
Biyabandan gəlir şeypur səsi, vətən nəğməsi,
Baxdı gördü yürüş edir fədailər dəstəsi.
Al bayrağın təməvvücün görcək sevindi, getdi,
Yavuqlaşib salam verdi, tufəng aldı, yanaşdı.
Yorulmadan onlar ilə bir çox qarlı dağ aşdı.

Keçdikləri tarlaları tanıyırdı, bilirdi,
Bir də dönüb baxar ikən öz kəndləri göründü.
Əndamına rəşə düşdü, qəlbi gup-gup döyündü,
Göz yaşını ətəyilə gizlin-gizlin silirdi.
Çox istədi gedib görsün anasını haqlasın,
Qorxdu bəlkə getməyinə mane olub saxlasın.

Gedirdisə Əhməd lakin xeyli pərişan idi.
Bu əsnada şeypur səsin duyub kənddən yüyürdü –
Yol tərəfə bir çox uşaq: Əhməd baxanda gördü,
Öz qardaşın, uşaqların arasında tanıdı,
Yavuqlaşib qardaşıyla qucaqlaşdı, öpüsdü,
“Anamıza salam eylə” – deyib ordan ötüşdü.

Gənc əsgərin könlü bir az rahat oldu, fərdası –
Firuzkuhun civarına gedib yetişdi ordu,
Şəhərəstlər Yefrem xanla olmuşdular rubəru.
O gün səhərdən başlandı yaylın atəş davası,
Yağmur kimi yağan güllə tufanının önündə
Yarpaq kimi düşən vətən qurbanların görəndə,

Qorxdu Əhməd, rəngi qaçdı, tir-tir əsdi əlləri,
Bir az sonra hər tərəfdən verildikdə komanda,
Aslan kimi birdən-birə cürətləndi o anda.
Meyitlərin arasından addımladı irəli,
O bir ovuc əsgər o gün altı saat atışdı.
Birdən güllə yağmuruna qar yağmuru qatışdı.

Düşmən topçu atəşilə yürüş etdi irəli,
Könüllülər çəkilməyə məcbur oldu, Yefrem xan:

“Yoldaşlarım, mən gedirəm, – dedi, – gəliz
dalımcan”.

Əhməd dedi: “Mən də burda ölüb dönmərəm geri”.
Fədailər diliranə ricət etdi dübarə,
Şəhpərəstlər şikəs tapıb, üz qoydular fərarə.

O halacan igid Əhməd almamışdı heç yara,
Fəqət hərbin o “səfali” həngamında bir qurşun.
Gəlib dəydi sağ qoluna, etdi onu qərqi-xun,
Bihal oldu, qan apardı yığıldı torpaqlara...
Bu hal ilə əsrə qədər müharibə uzandı.
Nəticədə fədailər şanlı zəfər qazandı...

Üç ay sonra yaz fəslidi, gün düşmüşdü çöllərə,
Gənc əsgərin dul anası dizin qucub inlərdi,
Oturmuşdu astanada cavan oğlun bəklərdi.
Gəlib-gedəndən sorurdu, göz dikmişdi yollara.
Birdən gördü oğlu gəlir, şadlığından ağladı,
Ana, oğul, bacı-qardaş bir-birin qucaqladı.

1912

İNSANLIQ VƏZİFƏSİ

Namusi-rəayani çəkən hər ümərəyə,
Əlbəttə, dilü canla itaət gərək olsun.
İnsanlara xidmət edənərbabi-dühayə,
Təkrim edilib şəni, riayət gərək olsun.

Onlar ki, bizə rahibəri-elmü ədəbdir,
Şükraneyi-ehsanların ifa edərik biz.
İnsanlara insanlığı təlimə səbəbdir,
Həqdən olara ömr təmənnə edərik biz.

1912

YUXU

Zindan kimi, qəbir kimi qaranlıq –
Bir gecəydi, hər şey, hər kəs yatmışdı.
Çulğamışdı hər tərəfi dumanlıq,
Aləm ölüm yuxusuna batmışdı.
Bu zülmətdə mən müztərib, pərişan,
Səsdən, işıqdan axtarırdım, nişan.

Birdən-birə bu sakitlik pozuldu,
Oynaşdılar qan yağdıran bulutlar.
Bir fırtına yox, bir qiyamət oldu.
Düşdü şəhəblər, ildırımlar, odlar.
Mən qorxudan bihuş olub yıxıldım,
Qəş aləmində bir tamaşa qıldım.

Gördüm ki, bir rəna çəmənlikdəyəm,
Dörd yanımda var al-əlvan çiçəklər.
Bənövşəlikdə, yasəmənlikdəyəm,
Könül açır yavaş əsən küləklər.
Uçur, qonur ağaclara bülbüllər,
Əfşan-əfşan durmuş yaşıl sünbüllər.

Fəvvarələr atır, axır bulaqlar,
Yeridiyim yollar parlaq, sədəfli,
Açılmış güllər, göy, yaşıl zanbaqlar.
Bir cənnətdir bu gülşən hər tərəfli
Heyran-heyran bu yerdə seyr edirdim.
Bilməyirdim vəli, hara gedirdim.

Yanımda bir pəri gördüm nagahan,
Mənə lütfü nəvazişlər eylədi.
Göstərdi bir tərəfdə bir sayəban:
“Otur burda, bu yer sənindir” – dedi.
Belə deyib qayıb oldu nəzərdən,
Mən o bağı seyr edirdim o yerdən.

Hərçənd çox nəşəlidir məskənim,
Yer, göy, ətrafım olmuşdu qərqi-nur.
Nədənsə çırpınırdı könlüm mənim,
Oturmuşdum mən o yerdə bihüzur.
Çox keçmədən heç bilmirəm nə oldu,
Birdən o dadlı mənzərə pozuldu.

Bir zülmatlı bulud qopdu şimaldan,
Puç eylədi, dağıtdı ol cənnəti.
Mən oyandım çox dəhşətlə o haldan.
Xatirdəykən o yuxunun ləzzəti,
Durdum gördüm işıqlanıb dan yeri,
De: xeyr olsun bu yuxunun təbiri.

1912

SUAL VƏ CAVAB

– Nə düşünməkdəsən, a divanə?
Yenə bir uyku görmüsən, ya nə?
– Yox, düşüncəm budur haçan bu uşaq –
Yürüyüb arkadaşlara çatacaq?

– İndi qardaş, o xəstədir, xəstə,
Yürüməksə əlacə vabəstə.
Neyləyim mən o qədr kövdəndir,
Həm dəva, həm təbibə düşməndir.
– Nə dedi bəs ona böyük doktor?
– Çıxmayan bir cana ümid çoxdur...

1912

YAY SƏHƏRİ

Od tutub qırmızı atəşlə yenə yandı üfük,
Şəfəqin qırmızı rəngilə işıqlandı üfük.
Bir qədər çaydan uzaq, od qalamış dağda çoban,
Oyadır öz sürüsün otlaya yaylaqda çoban.
Yumuşaq göy çəməninin üstə düşüb şəh gecədən,
İsti yoxdur, hələ var bir balaca meh gecədən.
Ağ dumanlar ucalır göy üzünə dağlardan.
Çox sərindir havası, keçmə bu yaylaqlardan.
Gün çıxır, göydə bulut qırmızı rəngə boyanır,
Kəndlilər çox yorulub, uykudan indi oyanır.
Pəyədən mal-qaranı bəzi çıxardır qırağa,
Bəzi səhrayə gedir işləməyə, bəzi bağa.

1912

OĞLUM ÜÇÜN

Mələkim, yavrucuğum, şükr edirəm Allaha,
Rəhm edib sən kimi nemət mənə əhsan etdi.
Qıllaram səcdə müdam icz ilə ol dərgaha –
Ki, həyatınla bu gün könlümü xəndan etdi.
Mən səninlə sevərəm ömrü, həyatı, canı,
Mən səninlə görürəm indi geniş dünyanı.

Səni çoxdan arayıb həsrət ilə bəklərdim,
Sənsiz afaq qaranlıq görünürdü gözümə.
Səndən ötrü çox uzun illər idi inlərdim,
Qəmlərim yox oluyor, sən gülər ikən üzümə.
Mən səninlə sevərəm ömrü, həyatı, canı,
Mən səninlə görürəm indi geniş dünyanı.

1912

SABİR

Sabir! Ey sən sevimli şairimiz,
Müqtədir, duzlu sözlü Sabirimiz!
Necə qan olmasın sınıq könlüm?
Səni çox tez ayırdı bizdən ölüm!
Yox, yox, əsla sən ölmədin, dirisən,
Ən böyük qəhrəmanların birisən.
Qələminlə, dilinlə, halın ilə,
Köhnələnməz şirin məqalın ilə,
Süngülər açmayan yolu açdın,
Qələmindən cəvahirat saçdın.
Zülmü, cəhli, təəssübü yıxdın,
Ucalıb ərşi-davərə çıxdın.
Çəkdin islam yolunda çox zəhmət,
Sən özünçün yaşamadın heç vəqt.
Ağladın millət üçün illərlə,
Acı gülməklə, dadlı dillərlə.
Göstərib çareyi-nicatımızı,
Nəzm qıldın nəvaqisatımızı.
Sevə-sevə bizə oxutdurdun,
Xeyli bidətləri unutturdun.
Heyif kim, vermədi sənə qiymət,
Qəlbədən aşıq olduğun millət.
Artdı gündən-günə qəmü-kədərin,
Şişdi, axır vərəmlədi cigərin.
Kədərin toplanıb qübar oldu.
Nazənin cisminə məzar oldu.
Uyu rahət hüzuri-vidcanla,
Mən də ayati-paki-Quranla
Sənə təzim edib səlam edərəm,
Daima ərzi-əhtiram edərəm!

1913

VƏTƏN

Qafqaz qitəsidir mənim vətənim,
Simürğün sayəsində məskənim.
O məmləkətdə mən vücudə gəldim,
Xalqıma qarşı sücudə gəldim.
O yerdə kim, qara quşu, tərlanı –
Adlanmışdır Qaf dağının sultanı.
O yerdə kim, vardır qalın ormanlar,
Dağlarında gəzir vəhşi ceyranlar.
O yerdə kim göyün üzü şəffafdır,
Çəşmələri qayət sərin, safdır.
Səfalıdır lətif abü havası,
Ürək açar lacivərdi səması.
Bulutlara dəyir uca dağları,
Cənnət guşəsidir gözəl bağları.
Çöllərində bitər əlvən çiçəklər.
Fərəhlənir bütün tutqun ürəklər.
Övladları qeyrətlidir, damarlı,
Şücaətli, hünərli, etibarlı.
Meyvəlidir ormanında ağaclar.
Şaqqıldayır qırqovullar, turaclar.
Cəh-cəh vurur çəməndə bülbülləri,
Meh əsdikcə ətir saçır gülləri.
O yerdə kim həmişə sərvü şümşad.
Səbzü xürrəm yaşar xəzandan azad.
Hər küncündə bir cür xəzinə yatmış,
Torpağını xaliq qızıl yaratmış,
Camedir hər cürə lətafətləri,
Tamam etmiş həq onda nemətləri.
Gözəl torpaq, gözəl ölkə, gözəl yer!
Dünya üzrə bimislü bibədəl yer!
Bu cür gözəl məmləkəti kim sevməz?
Bunca firavan neməti kim sevməz?
Mən vətəni canım kimi sevərəm,
Ruhum, ətim, qanım kimi sevərəm.

1914

NƏVAYİ-AŞİQANƏ

Yaran, bahar mövsümüdür, aşiq olmalı!
Canan yolunda ölmək üçün şaiq olmalı!

Fəsl-i-bahar, mövsümi-gül, vəqti-badədir,
Məşuqə xassə şux, cavan, türki-sadədir.
Saqinin iltifatı bizimlə ziyadədir,
Varkən bu fürsət öldə dəmi-istifadədir.
Meyxarəlikdə qeyrilərə faiq olmalı!

Yarın çatıb gözəlliyi həddi-kəmalına,
Mınbəd səcdə etməli taqi-hilalına.
Pərvanəva yanmalı şəmi-cəmalına,
Zahid nə dersə, uymamalı qilü qalına.
Can verməli, mey almalı, lap fasiq olmalı!

Dəmdir ki, şövqi-arizi-dilbərlə məst olaq,
Dəmdir ki, bütleri unudub həqpərəst olaq.
Dəmdir ki, “nisti” arayaq, ta ki, “həst” olaq,
Dəmdir ki, cümlə vafii-əhdi-ələst olaq,
Yaran! Öz əhdü vədimizə sadıq olmalı!

Məcnun kimi əlaiqi həp tərək etməli,
Leyla tərəf ayaqla deyil, başla getməli.
Əğyar cövrü görməli, töhmət eşitməli,
Hər növ olsa hasili-canana yetməli.
Ta bəzmi-vəslə girmək üçün layiq olmalı!

Çal, mütriba ki, vəqti-sürüdü tərənədir,
Sən də oxu, müğənni, sözün aşiqanədir.
Nəğmən bizi ayıltmağa yaxşı bəhanədir,
Lakin zəmanə çünki fəna bir zəmanədir.
Eyham ilə, kinayə ilə natiq olmalı!

1915

NİNİNİ

Yavrum, uyu! Quzum, uyu! Ağlama,
Yaralıdır köksüm, bir də dağlama.
Annənə bir az da olsa şəfqət et,
Xəstə yavrum, yetər bunca, rahat et.
Uzun gecə sabahatək mən yatmam,
Ağlaram mən, səni fəqət ağlatmam.
Laylay deyib titrədənəm beşiyin,
Hər çəkərəm gecə-gündüz keşiyin,
Yedirdərəm sənə gözüüm yağını,
Göstərməsin tanrı mənə dağını,
Nə zəhmətin olsa, yavrum, dözərəm,
Mən də sənənlə öyünüb gəzərəm.
Sənsən həyatımın ən gözəl süsü,
Balışımıdır, yavrum, ananın köksü,
Bir an könlüm yaşamaz səndən ayrı,
Hər bələdən saxlasın səni tanrı.

1915

BƏRADƏRİM Ə.M.SƏRKƏROV CƏNABLARINA!

İthaf

“Sevdim səni”, həтта dedin “oldum sənə aşiq”,
Höccətsiz olan dəvayi-bihudə nə layiq?
Susdunmu, ya qorxdun, bumu asari-məhəbbət?
Çöhrəndə neçün cilvələnin haleyi-həmrət?
İstərsən ola qismətin öyyami-baharım,
Peymaneyi-əzvəqım ilə busü kənarım?
İstərsən atılmaqlığı ağışı-vüsələ?
Heyhat ki, düşmüşsən əcəb xam xəyalə!..
Anlarmısan, aya ki, nədir sevgi, nədir eşq?
Keçmiş şüəra yazmış o dərsə belə sərməşq:
“Eşq əhli bu afaqda rüsva gərək olsun,
Məcnun kimi sərgəştəyi-səhra gərək olsun”,
Bildinmi, nədən ötrü verilmiş sənə qüvvət?
İdrakü şüur, əqlü zəka, ruhü dərayət?
Bildinmi, həyatın nədir amalı, səlahi?
Tənha gecələr uykusuz açdınmi sabahı?!
Bir ləhzə çalışdınmi, ya dözdünmü cəfayə,
Bəs ömrünü verdin nerədə badi-fənayə?!
Susdun, ya yalandırımı sözüün, haydı, çəkil get!
Sevdiklərin uğrunda yenə ömrünü sərf et!
Uy fisqü fücürə, tərəbə, çəngü rübabə,
Ləhvü ləəbə, gəncəfəyə, camə, şərabə.
Məndən uzaq ol, eyləmə bihudə ricalər,
Girməz hərəmi-vəslimə aludə ridalər.
Satlıq deyil eşqim, ürəyim, busəm, inan, bil,
Can nəqdidir ol neməti-üzmayə müqabil.
Olseydin əgər sən mənə bir aşiqi-sadiq,
Rəftar ilə göftarın olardı mütəvafiq.
Qəlbində əgər olsa idi atəşi-sevda,
Çöhrəndə olardı onun asarı hüveyda.
İncitsə idi qollarını qeydi-əsərət,
Çəşmində yəqin parlar idi bərqi-cəsərət.

Uçsaydı əgər qanlı bulutlar üzərində,
Olsaydı tikən, daşlı yoxuş rəhgüzərində,
Zəhmətlərə, zillətlərə düşmüş yorulaydın,
Ol halidə gər mayilü müştaqım olaydın.
Əlbəttə, bu gün mən də sənin yarın olardım.
Ağuşə çəkib talibi-didarın olardım.
Lakin nəçisən, kimsən, uzaş etmə əziyyət,
Biganəsən, olmaz məni görmək sənə qismət!

1915

HAŞİMBƏY MƏRHUM ÜÇÜN

*Haşimbəy Vəzirov
cənablarının ruhuna ithaf*

Ey yorulmaq bilməyən ustadımız!
Yandı mövtünlə dili-naşadımız,
Ey dəyərlı, adlı millət xadimi!
Matəmində naləvü fəryadimi.
Haqlıyam yüksəltsem ərşi-davərə,
Nazənin cismın yaxışmaz yerlərə.
Pək çox erkən dəsti-qəddari-əcəl,
Bizləri səndən ayırdı biməhəl.
Sən füzuzan məşəli-ürfan idin,
Dəmbədəm ətrafa nurəfşan idin.
Doğru əfkarın “sədayi-həqq” idi,
Çün “həqiqət”dən olar müştəq idi.
Atəşin qəlbinlə pək fəal idin,
Qeyrəti-milliyəyə təmsal idin.
Millət uğrunda çalışdın ruzü şəb,
Çəkdin az ömründə çox rəncü təəb.
Aqibət dözmüb daha zəhmətlərə,
Tərk qıldın bizləri zülmətlərə.
Sığmadın zülmətsərayi-aləmə,
Hicrət etdin mavərayi-aləmə.
Yəni kərrubilərin məvasına,
Lütfi-həqqin sayeyi-tubasına.
Millətə öz nəfsini etdin fəda,
Şübhəsiz, etmiş sənə rəhmət xuda.

1916

ŞAİR, ŞEİR PƏRİSİ VƏ ŞƏHƏRLİ

Səfalı bir mayıs axşamı... Günəşin qürubundan bir az sonra saf, laci-vərdi asimana ucalan qürsi-qəmərini əşieyi-simini sakın və müəttər bir meşənin kölgəli ağaclarının arasından süzülərək yaşıl çəmənlərin və ən yaxından axan suyun səthini işıqlandırır, suya ən yaxın bir yerdə şair tək-tənha oturub məhtaba qarşı təməşayi-təbiət edərək birdən-birə qalxıb deyir:

İllər, aylar gəzirəm boş-boşuna, bikarə,
Laubalı yaşayış etdi məni avarə...
Bilmirəm mən nə üçün bülhəvəsəm, binəngəm,
Öz halımdan özüm, Allah da bilir, diltəngəm.
Bu gözəl mənzərənin seyrinə dalmaqdan isə,
Təkü tənha bu çəmənərdə qalmaqdan isə,
Daha xoşdur gedib öz dərdimə dərman etsəm,
Qəmi-fərdanı düşünsəm, onu saman etsəm.

Ayağa durub getmək istədikdə, ıldırım tərəqələri kimi səslər eşidib ətrafdakılar şairin nəzərində titrər və əhvalı pərişan olur. Bu əsnada yaxınındakı uca dağın təpəsində gözəl bir qız surətində nurani bir kölgə zahir olur. Əlindəki santur deyilən musiqi aləti ilə şairə xitabən:

Şeir pərisi

Şairim! Seyr elə ətrafı, təbiət nə gözəl,
Bax mənim hüsnümə, inşad elə bir dadlı qəzəl.

Kölgə şairə yaxınlaşaraq, əlindəki musiqi alətini təqdim edərək deyir:

Al, bu santurumu çal, gəldi bahar əyyamı,
Nəğmə əyyamı, mey əyyamı, xumar əyyamı.
Öp şirin ləblərimi, guşeyi-əbrulərimi,
Sırma geysulərimi, nərgisi-cadulərimi.
Vəcdə gəl, nəğməsərə olmağa ağaz edəlim,
Gəl bərabər ucalım, göylərə pərvaz edəlim.

Şair

Sevgilim, eşqü həvəsdən daha mən bizarəm,
İndi bir başqa dilarama pərəstişkarəm.
Ürəyimdə daha yox qönçə dodaqlar dərdi,
Vardır ev dərdi, qadın dərdi, uşaqlar dərdi.
Biri əkmək, biri başmaq, biri paltar diləyir.
Verdiyi qərzi də hər gündə tələbkar diləyir.
Mən bu halətlə necə bir də olum qafiyəsənc?
Get bir asudə adam tap, daha vermə mənə rənc.
Atmışam mən həvəsi, eşqi, dəxi dilbəri də,
Səni də, şəri də, ilhamı da, dəftərləri də.

Şeir pərisi

Bəs, a nankor, sənə bəxş eylədiyim təbü hünər?

Şair

Səndən ol bərədə çox razı idim yoxsa məgər?
Təbi-şəri mənə verdikdə həvəsnak etdin,
Hüsnə məğlub edərək, könlümü qəmnak etdin.
Görməsəydim səni mən, düşməne kam olmaz idim.
Uymasaydım sənə, mənfuri-avam olmaz idim.
Mən də bir tacir olub toplar idim simü zəri,
Xalqca varlığımın onda olardı dəyəri.
Öldüyüm vaxt verərlərdi mənimçin ehsan,
Xalq söylərdi: əcəb adəm idi haci filan.
Ya ki, bir molla olub soymağa məxluqatı.
Xahişi-nəfslə şərh eylər idim ayatı,
Mənə təzim edərək söylər idi xasü əvam:
“Hamiyi-şəri-mübin, naşiri-dini-islam”
Zülfünə lakin o gündən ki, əsir oldum mən,
İştə bax, müflüsü möhtacü fəqir oldum mən.
Daha yoxdur həvəsim nəğmələrə, əşarə,
Yox, bulardan əbədən dərdimə olmaz çarə.
Sənə dildadə olandan bəri bədbəxt oldum,
Tay-tuşum içrə siyəhrüzü siyəhrəxt oldum.

Şeir pərisi

Hankı taledir, a nankor, bu fəna dünyada,
Sənə mən verdiyimə faiq ola mənada?
Mənəvi dürlü məziyyət sənə ənam etdim,
Münkəsir xatirini məhbəti-ilham etdim.
Mən qutardım səni süflani əziyyətlərdən.
Müstəfiz etmədəyəm göydəki nemətlərdən,
Müqtədirsən ucalıb ərşə qədər getməkdə.
Cənnəti, həm də cəhənnəmləri seyr etməkdə.
Olmuşam həmdəmi-ruh istədiyin vəxt sənə,
Sən deyirsən ki, qıyıb verməmişəm bəxt sənə?

Şair

Bəli! Sən saldın, əzizim, bu yaman hala məni,
Həsərət etdin paraya, izzəti iqbala məni.
Tifli-nabaliğ ikən məktəbə etdikdə davam,
Sən təcəlla eləyib qəlbimə qıldın ilham.
Əvvəl asan görünürkən gözümə dərsi-hesab,
Birər əqrəb olub ərqam mənə verdi əzab.
Sonra gündən-günə divanəsər etdin məni sən,
Məktəbimdən soyudub dərbədər etdin məni sən.
Dərsi, bəhsi buraxıb, şerə həvəskar oldum,
Hərzəkar, aşiqi-şuridəvü biar oldum.
Keçdi əyyami-şəbabım, yenə sən çəkmədin əl,
El-ulus təninə rəğmən oxudum nəğmə, qəzəl.
Hansı bir kəsəbə yapışdım ki, yar olsun tale,
Sən çıxıb qarşıma hər ləhzədə oldun mane.
Qoca bir millətin amalına qəlbimdə məkan –
Verib etdin məni azarkəşi-bari-giran.
Sənə məftun olaraq əmrinə təqlid etdim,
Hər fəna işdə müsəlmanları tənqid etdim.
Təlxcam etdi qərəz əhlini şirin süxənim,
Ölkədə get-gedə bədxahlarım artdı mənim.
Bir zaman çıxmadığından dili-naşadımdan,
Döydülər, söydülər, əl çəkmədim irşadımdan.

Görmüb islah əsəri surəti-halımda mənim,
Düşmən oldu mənə axırda əyalım da mənim.
İndi xeyrim nədə isə, onu dərk eyləmişəm,
Haydı yavrum, daha şairliyi tərک eyləmişəm.

Şeir pərisi

Şairim! Qəm yemə, alami-cəhan fanidir,
Cavidani yaşayış ləzzəti-ruhanidir.
Sən mükafatını insanlığa xidmətdə ara,
Əbədi zövqü, təsəllini həqiqətdə ara.
Kölgəyə aldanaraq sevmə cəfa aləmini,
Yüksəl ülvyyəyə, seyr eyl səfa aləmini.
Aləmin fani qüyudatına pəbənd olma!
Zəhmətindən usanıb eyşinə xürsənd olma!
Uçma alçaqlara, sən tairi-ülvyyətsən,
Qaç əsarətdən əgər aşıqi-hürriyyətsən.
Sən gərək rahi-həqiqətdə cahandan keçəsən,
Xanimandan keçəsən, baş ilə candan keçəsən.
Şair oldur ki, həqiqətlərə dildadə ola,
Şairin fikri, xəyalı gərək azadə ola.
Gəl mənimplə aparım övci-səməvata səni,
Orada nail edim dürlü füyuzata səni.
Orada könlün ələiqdən olur varəstə,
Sənə təqdim edər əfvaci-mələk güldəstə.
Orada hurü pərilərlə edərsən xəndə,
Bəxtiyarlıqla yaşarsan əbədi fərxəndə.

Şair

Ey əzizi-dilü can, ey fərəhi-qəlbi-məlul!
Edərəm işte bu təklifini şükranla qəbul!
Tabeəm indi sənə, nəryə aparsan, gedərəm,
Necə ilham edəsən, öylə təğənni edərəm.
Tək cahanın qutarım möhnəti alamından.
Gəlmişəm təngə məlali-səhərü şamından.
Al məni şəhpərinin üstə, apar balayə,

Oradan ta ki, həqarətlə baxım d nyay .
Dilr ba n gm l rim ruha fərəhbəxş olsun,
Ta s z m sineyi-Ərbabi-dil  n x  olsun.

Şair bu sözləri v cd v  istigraq halında söyləyərək bihuşan  yıxılıb hərəkətsiz qalır. G r nm kd  olan bu səmavi sima nəzərdən qaib olur. Şair aşıqan  bir halda mat-məbhut qalmıř ikən  h rli qiyafəsində bir cavan zahir olub, şairə yaxınlařıb diqqətlə ona baxdıqdan sonra qərib bir t b ss ml   z- z n :

 h rli

Buna bax, g r necə yatmıř burada asudə,
Yazmayır, iřl m yir, vaxtı itir bihudə.
B nzi solğun, halı pozğun, hərəkətsiz, məbhut,
Canlı meyyitmi, deyim, ya ki, diri bir tabut?

Şair onun s z n  eřid r k qapanmıř olan gözlərini a dıqdan sonra durub oturur v  deyir:

Şair

Həm də m cnunsif t, aludeyi-q m, məsti-q ram,
Bunu da söylə ki, t svirciyin olsun tam.

 h rli

Yaxşı t svirdir, əvət, söylə, n  hal tdir bu?
 l s n ya diris nmi, n  k sal tdir bu?

Şair

D řk n m çox, n  edim?

 h rli

Qalx, kiři, a  bir g z n ,
Bulanar könlü bu halda g r n olsa  z n .

Şair

Di, buyur, get!

Şəhərli

Utanırsanmı heç ətvarından?
Xəbərin varmı fəna şiveyi-rəftarından?
Belə ciddi və mühüm vaxtdə ərbabi-hünər
Sən kimi atilü batil oturur yoxsa məgər?
Hər kimin qəlbi, ya vicdanı deyildir satılıq,
Hər kimin daş kimi yoxdur ürəyində qatılıq,
Millətin halını gördükdə gərəkdir yansın,
Dərdinə qalmağı daim özünə borc sansın.
Təbi-şerin ki, sənin şöhrət edib dövrənə,
Məsiyətdir baxasan bunca qəmə biganə.

Şair

Məndə varmış turalım, sən dediyin fəzlü hünər,
Mən nə iş yapmalıyammiş, ya əlimdən nə gələr?

Şəhərli

Bu nə axmaq danışığıdır, kişi, sən şairsən,
Şil deyilsən ki! Yazıb işləməyə qadirsən.
Tərcüman olmaq üçün giryələrə, xəndələrə,
Salı vermiş səni xəllaqi-cahan bəndələrə.
Qalx, oyan, cürət elə, rədd kimi fəryad et!
Bu fəlakətdə qalan millətinə imdad et!
Görməyirsənmi bu biçarə vətəndaşlarını,
Bacı-qardaşlarını, sevgili dindaşlarını –
Zülm zəncirinin altında çəkir işgəncə?
Eyibdir sən uyasan gəncəfəyə, şətrəncə.
Gecə bulvarda, klublarda, günüz bağlarda –
İtə vaxtın, bitə ömrün, həp oyuncaqlarda.
Mənfəət verməyi bildikdə, bacardıqda sənə –

Borc deyilmi edəsən nəfli xidmət vətənə?
Ananın dərдинə övlad şərək olmazmı?
Ananın halı vəxim olsa, oğul solmazmı?
Vətən uğrunda gərək şəxs fədakar olsun,
Boylə mövsümdə yatan kimsələrə ar olsun.

Şair

Anladım mətləbini, etmə məzəmmət bica,
O böyük işləri ancaq yaparərbabi-düha.
Mən zəif qəlbli bir qorxağam, aciz, tənbel,
Xalqa xoş gəlmək üçün nəzm edərəm nəğmə, qəzəl.
Həm də yazdıqlarımın əksəri namövsundur,
Rəbtsiz, həşv zəvaidlə bütün məşhundur.
Hanı məndə o kəyasət, o dərayət, o zəka,
Qoca bir millətə ta qalxıb olan rahnüma?
Sizcə şairlik, ədiblik, görünür, səhl işdir,
Xeyr, əfkarınız ol barədə çox yanlışdır...

Şəhərli

Demirəm dahi ol, ibrəğ elə bir tərzi-nəvin,
Yaxud inşad elə söylənməmiş əşari-mətin.
Tərzi-təhrirdə mən söyləmirəm nadirsən,
Deyirəm yazmağa madam ki, sən qadirsən.
Nə gərəkdir yazasan fəidəsiz nəğmə, qəzəl,
Yoxmu könlündə məgər gizli, böyük, milli əməl?
İştə öz fikrini ibraz edərək mümtaz ol!
Ləqəl millət ilə nalədə həməvaz ol!
Sayılırsan vətən övladlarının bir fərdi,
Vətən, imdadinə işte çağırır hər fərdi.
Ya ər ol, ortaya çıx, gəl kömək et qardaşına,
Ya gedib evdə otur, həm də ləçək sal başına.
Ər-qadın, yaşlı-cavan, zorlu-zəif, şah-gəda,
Hər kəs etsin gərək imkanı qədər borcun əda.
Şəbi-yeldədə necə kim, ufacıq ulduzlar,
Nur saçmaqla qaranlıq gecəni yaldızlar.

Sən də duzsuz, yaramaz, nasəlis əşarın ilə,
Lakin atəşli, ürəkdən çıxan əfkarın ilə
İldırımlar saçaraq fırtınalar icad et!
Nəzmə çək qəmli təəssürlərini inşad et!

Şair

Sözlərin həqdır, əvət, zənn edirəm arifsən,
Lakin əhvali-mühitə yəqin az vaqifsən.
Vətənə, millətə sanma deyiləm dildadə,
Yazmaq olmaz fəqət olmazsa qələm azadə,
Həqqə, namusa, nicata, qələmə and olsun,
Ərşə, fərşə, günəşə, sübhi-dəmə and olsun,
Çox həqiqət mənə təlqin eləyir vicdanım,
Yoxdur ondan birini söyləməyə imkanım.
Danışarkən həqi göydən yetişən buyruqla,
Tıxanıb sözlərim ağızımda qalır yumruqla.
Doğru söz söylədiyim haldə məsul oluram,
Çarəsiz nəğmə, qəzəl yazmağa məşğul oluram.
İstərəm qoşmağı, lakin yük ağır, yol da yoxuş,
Necə uçsun qanadı sınımış əzilmiş bir quş?
Çəkmədən bari-qəmi rışteyi-canım üzülür,
İcdən xuni-cigər yaşlı gözümdən süzülür.
Daha tabavəri-qəm olmadıyıçün ürəyim,
Dərgəhi-həqdən odur sonku niyazım, diləyim:
Bizlərə səbr, mətanətli ürək etsin əta,
Ta azıb etməyəlim rahi-məhəbbətdə xəta.

1916

ŞƏRARƏ

Ey qələm! Yazmada atəşbar ol!
Ey dili-qafil! Oyan, huşyar ol!
Gör sənayedəki ecazət.
Xatirindən sil o mövhumatı –
Ki, edibdir səni tənbel, atil,
Bildiyin çünü çəradır, batil.
Etihad etmə qəzayə, qədərə,
Ömrünü verdi bu sözlər hədəərə.
“Bəxt”, “qismət” kimi əlfazı unut,
Səy ilə bazuyi-iqbalını tut.
Nərəyə istər isən zorla apar,
Mərkəzindən yeri lazımsa qopar.
Yoxdur aləmdə bu gün əmri-məhal,
Elmə fənn ol sözü etmiş ibtal.
Elminə, qüvvətinə hər kişinin,
Bağlıdır bəxti, rəvacı işinin,
Nərəyə bağlamısan niyyətini,
Sərf qıl elmlə var qüvvətini.
Bil ki, məqsudə olarsan vasil,
Yerdə, göydə, nə isə əlhasil.
Kəsb qıl elmü hünər, səyü əməl,
Ta ki, hər müşkilin olsun münhəll.
Elmdən şəhpər açıb pərvaz et!
Məsədət rütbəsini ehraz et!
Olsun əməmlərə hökmün nafiz,
Qalsın əmrində təbiət aciz.
Qüvvəyə bağlıdır aləmdə həyat,
Qüvvədən nəşət edir mövcudat.
Qüvvətin varsa, yaşarsan məsud,
Yoxsa, şəksiz, olacaqsan nabud.

1916

TƏXLIYƏ YAXUD QAÇQIN

Ölü, səssiz, dumanlı səhradə,
İştə bir əski şəhr məridir.
Qeyri-adi halı bu əsnadə,
Qəmli bir macərayə məbnidir.

Atılır toplar ən uzaqlarda,
Eşidilməkdədir tərəqələri...
Xalq şaşqın, bazar, sokaklarda
Şəhrdən kəsmədən əlaqələri.

Qışlalar, qələlərlə məscidlər,
Atəş içrə alovlanır, yaxılır.
Bürclər, qübbələrlə məbədlər,
Pozulur, münhədim olur, yıxılır.

Şeylə, insanla yüklü çox furqun,
Qaçışır arxasınca bir-birinin...
Halı pozğun, dodaqları solğun
Çocuq ağlar dalınca mədərinin.

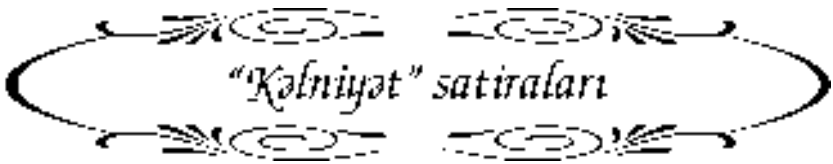
Həyəcanlarla, xofü dəhşətlə,
Qapı, dərvazə örtülüb açılır.
İztirabü kədərlə, dəhşətlə,
Acı göz yaşları üzə saçılır.

Qorxudan cümlə xalq olub əsəbi,
Çıldırır iş görərəkən ağıl şaşır.
Mövc urur, qaynaşır qarınca kimi,
Müxtəlif səmtə yügrüşür, qaçışır.

Bir an əvvəl qaçıb qutarmaq üçün,
Hamı var qüvvəsiylə səy eləyir.
Xəstə, düşkünləri aparmaq üçün
Bir-birindən müavinət diləyir.

ŞAIR

Dəhrin fəna mübarizəgahi-həyatına,
Hökmi-qəza əlilə atılmışdı bir səbi.
Sığmazkən aləm, adəm onun kainatına,
Tiflanə mələbəydi hənuz ümdə mətəbi.
Şerin pərisi ziri-cənahi-ümidinə –
Lakin haman yetimi alıb, verdi tərbiyə.
Məktum olan xəzaini-həqqin kilidinə,
Ol tifi məhrəm etmək ilə qıldı mərhəmət,
Təqdim etdi sonra ona bir alovlu saz,
İlham qüvvəsilə oxutdurdu şairi.
Qəlbilə telləri sazının etdi ehtizaz,
Eşq atəşilə yandı üruqi-məşairi.
Sevdirdi bir ilaheyi-hüsnün cəmalını,
Olduqda tiri-qəməzə ilə sinəsi şikaf,
Şair də öz nətayici-hissü xəyalını –
Hərdəm yazıb da sevdininə eylər ittihaz.
Lahutə münətifdir onun qəlbi-didəsi,
Hər kəsdən artıcaq görüb eylər həm ehtisas,
Əlvahi-asimani ikən hər nəşidəsi,
Divanə zənn edir onu lakin avami-nas.

YOL VERİN!

Qaçın, qaçın, yol verin, atlandı Nasirəlmülk!
Avropadan Tehrana, yollandı Nasirəlmülk!

* * *

Çox sükrələr, çıxartdı hər müşkülü asanda,
Yoxdur daha şuluqluq əsla, baxız, İranda,
Qoyun gedib kef çəkə bir az Firəngistanda,
Çoxdan qalib İranda, yubandı Nasirəlmülk.

Məşrutənin məhsulu dedik bir azca kaldır,
Yox, yox, dəyib yetişmiş, daduş, çuval-çuvaldır.
Əyanları İranda bütün sahibkamaldır,
Görmürsünüzmü nə şöhrət qazandı Nasirəlmülk?

İranda-zəmini etdi bir kişvəri-səadət,
Nasirəddin deyil ki, boş-boş edə səyahət.
Çalışmaqdan yetişmiş vücuduna nəqahət,
Çox işlədi, yoruldu, usandı Nasirəlmülk.

Görmürsənmi İranda saldı necə nizamə?
İnanmarsan, götür bax qəzetdə telqramə,
Səd afərin, min əhsən bu səyə, ehtimamə,
Vətənpərəstlikdə adlandı Nasirəlmülk.

Nə şahsevən, nə kürdlər heç kəndləri dağıtmır,
Nə hakimlər, nə xanlar xalqın qanını axıtmır,
Şuluqsa da nə yapsın, başarmayır, güc çatmır,
Söz yoxdu, xeyli kamil insandı Nasirəlmülk.

Nə dərdi var, daduşcan, bundan sonra İranın,
İranlılar nə xoşbəxt məxluqdur cahanın,
Tay deyil onlara əhli Hindin, Əfqanın,
Vətən əldən getməyə qoyandı Nasirəlmülk?!

Bu ölkədə qədimdən bir adətdir “be mən çe?”¹
Bir fərz ki, İranda qiyamətdir “be mən çe?”
İran nizam götürməz, kifayətdir “be mən çe?”
Bu cümləni getdikdə qullandı Nasirəlmülk.

1912

¹ “Mənə nə” (*farsca*)

ACLIQ DAVASI

Acılıq davasında yoldan azanlar, qaçıb dazanlar, qəzet yazanlar üçün belə rəvayət edirlər: Saralüddövlə Kirmanşah döyüşündən sonra baş-gözü yarılmış, rəngi-ruyi saralmış, kürdlər içinə qaçmış, orada öz igidliyini tərif etmək üçün bu cür meydan açmışdır:

Hazıram keçməyə mən canımdan,
Keçməyəm dəbdəbəvü şanımdan.
Kimdə var cürət ötə yanımdan,
Mənə gəl çıx deyə İranımdan,
Xəbəri yox məgər əvanımdan?!

Yığmışam bir neçə yüz gümrahi,
Tanımazlar əbədən Allahı!!
Mənəm İrının ikinci şahı,
Qorxmayın xəncəri-büranımdan,
Tez alar əcrini dərbanımdan.

İki qardaşım əgər etdi fərar,
Tutmuşam təxtü-hökumətdə qərar,
Mən olan yerdə kimin cürəti var?
Dəm vura məsnədi-xaqanımdan,
Ya ki, üz döndərə peymanımdan?!

Həmədan şəhrini tarac elədim,
Taciri müflisü möhtac elədim,
Cütçüsün kəndlilərin ac eylədim,
Baş çəkən ribqeyi-fərmanımdan,
Su içər navəki-peymanımdan.

İstəsəm cümlə İranı qıraram,
Kim füzulluq edə boynun vuraram,
Kim danışsa tutub ağzın cıraram,
İstəsə bəhs edə üsyanımdan,
Ya ki, söhbət açə vicdanımdan.

Kimə nə meyvəmizi özgə dərİR?
Babamın əkdİyi tumdur göyərİR,
Bu sayaq dadlı, gözəl meyvə verir.
Rəşt, təbrİzÜ Xorasanımdan,
İsfəhan İlə Lorİstanımdan.

Cavabın qaytara hər kəs sözümlün
Ataram nuri də olsa gözümlün,
Mülki-İran özümlündür, özümlün!
Hazıram keçməyə mən canımdan,
Hərgiz əl çəkmərəm İranımdan!

1912

TƏQDİR EDƏLİM!

Kəlniyət! Gəl yıǵalım Qafqazın ər-övrətini,
Sayalım sevgili millətçilərin himmətini,
Bakının “Nəşri-maarif” kimi cəmiyyətini,
Millət uğrunda onun çəkdiyi çox zəhmətini,
Barəkallah, necə xoşbəxt eləmiş millətini,
Bir ağızdan baǵırıb onları təqdir edəlim!
Qəzetə, jurnala min fəxr ilə təhrir edəlim!

Nə qədər məktəb edibdir azacıq vaxta güşad,
Xidmət etmiş, nə deyim, türk dilinə xeyli ziyad.
Açdığı darülmüəllim yetirir min ustad,
Gərək əcdadımızın ruhu da olsun dilşad –
Ki, qoyub getdi bizim kimi çalışqan evlad,
Borcumuzdur ki, o cəmiyyəti təqdir edəlim!
Qəzetə, jurnala min fəxr ilə təhrir edəlim!

Gör kitabla dolu məccani kitabxanələri,
Tikilib vəqf olunmuş neçə viranələri,
Qəzetin azdı sayından darının danələri,
İş görür millətin aqilləri, fərzanələri,
Yaraşır atəşi-həsret yaxa biganələri,
Gəliz, ey millət, o cəmiyyəti təqdir edəlim!
Qəzetə, jurnala min fəxr ilə təhrir edəlim!

Bang vardır, Bakı cəmiyyətinin milyonu var,
Tək deyil, qeyri şəhərlərdə də bundan onu var,
Bizə nə xərcləməyir, xərcləməyin də donu var,
Yoxsa xidmətlərinin nə başı var, nə sonu var,
İştə təqdim edəlim, hər kəsin əla xunu var.
Bir ağızdan baǵırıb onları təqdir edəlim!
Qəzetə, jurnala min fəxr ilə təhrir edəlim!

Həm Şamaxının “Üxüvvət” deyə bir məktəbi var,
Necə məktəb? Nə “Üxüvvət?” neçə də mərkəbi var!
Məktəbin yoxsa pulu, pulluların mətləbi var,

A canım, hər kəsənin bir dini, bir məzhəbi var,
Neçə min üzvü, iki sədri, beş-on məkrəbi var,
Gəliz ol “məktəbi”, ol “məzhəbi” təqdir edəlim!
Qəzetə, jurnalə min fəxr ilə təhrir edəlim!

Qaldı bir mətləb, “jurnal”, onu təfhim etmiş,
“Professor” rəşidin şəklini tərsim etmiş,
Göstərib xidmətini aləmə təqdim etmiş.
Rus dilində bizə islamlığı təlim etmiş?
Bu sayaq xidməti öz millətinə kim etmiş?
Rəşidin yazdığı asarını təqdir edəlim!
Qəzetə, jurnalə min fəxr ilə təhrir edəlim!

Sayəsində rəşidin öz dilimiz qurtulacaq,
Ay can, evladlarımız hülhülü məzhəb olacaq,
“Professor” rəşidin cibləri pulla dolacaq,
Gər müsəlman tapıla saqqalını həp yolacaq,
.....
Gərək ol fazili, ol alimətəqdir edəlim!
Qəzetə, jurnalə min fəxr ilə təhrir edəlim!..

1912

ZƏHMƏT ÇƏKMƏ!

İki gözüm, millətçün zəhmət çəkib çalışma,
Yanıb millət oduna pərvanə tək alışma.
Nə gərəkdir türk dili, canım, gözüm bizlərə?
Biz uymuşuq həmişə gözəl-gözəl qızlara.
Gəl bulvara, passaja gecə-gündüz çıxalım!
Canalıcı marallar, löbətlərə baxalım!
Danışalım, alışıb düşünəlim, güləlim!
Dinləyəlim, söyləyib düşünəlim, öləlim!

“Ana dili gərəkdir”, nahaq yerə bəhs açma,
Biz məhv olmaq istərik, yoldaşlıqdan heç qaçma,
Bizə təmiz insan tək ömür eləmək, yaşamaq,
Çox eyibdir türk adın bizə daim daşımaq.
Gəl gedəlim kef ilə meyxanəyə, içəlim!
Həm mülkdən, millətdən, dinimizdən keçəlim!
Danışalım, alışıb düşünəlim, güləlim!
Dinləyəlim, söyləyib düşünəlim, öləlim!

Ana dili, qardaşım, bizə mütləq zərərdir,
.....
Nə edirlər qoy etsin, olar bilər özləri.
Bizim kimi heç kimin açıq deyil gözləri.
Millət məslək, əqidə boş (bir) sözdür, ay canım.
Gəl kef çəkək hər gecə, ay başına dolanım.
Danışalım, alışıb düşünəlim, güləlim!
Dinləyəlim, söyləyib düşünəlim, öləlim!

Türk dililə tərəqqi etmək bizə məhaldır,
Mənfəət yox, boş şeydir, ancaq böyük zavaldır.
Millət üçün, məsəldir, ağlayan göz kor olar,
Çox yaş tökmə gözündən, bozbaş, piti şor olar.
Gəl gedəlim duxana, piyan olub qalalım!
Qeyrət ilə namusu satıb içki alalım!
Danışalım, alışıb düşünəlim, güləlim!
Dinləyəlim, söyləyib düşünəlim, öləlim!

Yaşamaqdan məqsəd həp kef çəkməkdir, vəssalam
Araq, çaxır, pivədir, borş yeməkdir, vəssalam.
Gəl girəlim biz sora xanımların qoluna,
Fəda edək hər şeyi məhvəşlərin yoluna,
Qövmiyyəti rədd edib, milliyyəti atalım!
Mal ki mala yapışdı, canı-cana qatalım!
Danışalım, alışıb düşünəlim, güləlim!
Dinləyəlim, söyləyib düşünəlim, öləlim!

1912

STUDENT

Studentik, mey içib məst olarıq,
Hər gecə bir qıza pabəst olarıq,
Başımız vodka ilə dolduqda,
Çıxarıq səhnəyə artist olarıq.

Yoxdur heç məsləkimiz, məzhəbimiz,
Belə tiplər yetirir, məktəbimiz,
Fikrimiz zövqü səfa sürməkdir,
Yaşamaqdan tək odur mətləbimiz.

Gah gülüb, gah yügürüb, gah ularıq,
Gah qusub fərşi-libası bularıq,
Paltarın düyməsini gah da açıb
Xalqın üstün-başın azca sularıq.

Yoxdur insafü sədaqət bizdə,
Nə də düz-doğru rəfaqət bizdə.
Qaldı tənbelliyi sorsan, o da var,
Babadan qalma bir adət bizdə.

Studentik, deyilik biz realist,
Aramızdan çıkamaz idealist.
Sevərik təkcə cibişdanımızı,
Eqayistik, ateist, sansualist.

Bizləri sahəti-Şirvan yetirir,
Nə ki vəhşi, cibişdan yetirir,
Ay bölə ölkə abadan olasan!
Bax, nə qeyrətli müsəlman yetirir!

1912

BƏNZƏTMƏ

Göstərdi mahi-ruzə üfüqdən liqasını,
Çəkdi əzançılar da obaşdan səlasını,
Geydi axund, əfəndi xeyir-şər libasını,
Minbərlər üstə ney tək ucaldıb nəvasını,
Ta təkfir eyləsin yenə millət bəlasını.

Bir yan qurub cəmaət üçün mollalar tələ,
Bir yan əvamlar çəkir əfyunü nargilə,
Bir yanda bənd olub hacılar zülfü kakilə,
Fikrində sevdiyin gecə salmaqdı mənzilə
Məsciddə vird edərkən orucluq duasını.

Başdan su çox yaman bulanıb, rəngi mur qalıb,
Millətdə gözlülər qırılıb, yalxı kor qalıb,
Ruhanilərdə əski nüfuz, köhnə zor qalıb,
Sönmüş təməddün atəşimiz, azca qor qalıb,
Söndürmək istəyirlər onun da ziyasını.

İş görmədən rəislərimiz şöhrət axtarır,
Arif olan nə dinü nə milliyyət axtarır,
Şeyxlər ayağın ovmaq üçün övrət axtarır,
Zahid haram-halal aramaz, cənnət axtarır.
Heç kəs eşitməyir daha vicdan sədasını

Çün içkiyə cavanlarımız mail oldular,
Var-yoxlarını uduzmağa tez qail oldular,
Axırda dərbədər dolanıb sail oldular,
Bilməm ki, istədiklərinə nail oldular?
Ya qucdular ya yox, İvanın Soniyasını?

Alim deyir: Cibimdə gərək ağ manat ola,
Cahil deyir: Şərabü zinavü lüat ola,
Dərviş deyir: Çırağım ağamdan bərat ola,
Ellikdə səy edirdin fatü mat ola,
İslamlığın qazır hamı birdən binasını.

İşlər fənadı, bir neçə padvallar olmasa.
Əllərdə rumka, boynu-kraxmallar olmasa,
Yox, səhv eylədim, şələ-saqqallar olmasa,
Tiryakü höqqə biz maşanaqqalar olmasa,
Bu işlərin fəna görürəm intəhasını.

1912

DEYİM, DEMƏYİM?

Yenə dərdim təzələndi, “Kəlniyə!”
Gözlərimə kül ələndi, “Kəlniyə!”
Xəbərin yox nə bidətlər çıxartmış –
Mərsiyəxan, şeyx, əfəndi, “Kəlniyə!”
Etdiklərin bir-bir deyim, deməyim?

Yox, demərəm, çün bir dəfə demişəm,
Mollalardan bollu kötək yemişəm.
Dedim axund, seyid, dərviş yamandı,
Mənim kimi axmaqlar da inandı.
İndi millət nə kül töksün başına,
Ariflər də gecə-gündüz piyandı,
Başqa eyiblərin yazım, yazmayım?

Yox, yazmaram, çün bir dəfə yazmışam,
Döyülməkdən qorxub, qaçıb dazmışam.
Xəlqdən bir vaxt inciyərdim, “Kəlniyə!”
Bilirsənmi, neyləyərdim, “Kəlniyə?”
Məşhədiyə, hacıya, kalbalıya –
Yaxşı bədyələr deyərdim, “Kəlniyə!”
İşlərin üstünü açım, açmayım?!

Yox, qanmaram, çün bir dəfə qanmışam,
Üzdən iraq, min yerdən oxlanmışam.
Dedin, köhnəpərəstlər bişuurdu,
Onlar da çarəsiz dayandı, durdu.
Fürsət düşcək tazələrin əlinə –
Gör nə sayaq azqınlaşdı, qudurdu.
Əməllərin bir-bir sayım, saymayım?!

Sayacağam, sayıram, həm saymışam,
Xəyanətlərin aləmə yaymışam.
Tazələr, ay tazələr!
Hər gün moda tazələr!
Qoyun getsin bunları
Barışnayla gözələr.

ORUCLUĞUN PROQRAMMASI

Gəldi yenə orucluq
Meydanə, ay can, ay can!
Məscid dolub boşaldı
Meyxanə, ay can, ay can!

Gördükdə süfrələrdə
Dolma, tərək, badımcan,
Lay-lay basıb aşırıram
İftara mən doyuncan.
Çıxsın canı baxırsa,
Qonşum yetimçə Xancan,
Varsın qənaət etsin –
Ayrıanə, ay can, ay can!

Əmr etmişəm səhurə
Bişsin plov bu başdan.
Neylim ki, tapmayır ət
Kasıb-kusub obaşdan.
Tapşırmışam ki, vursun
Kəfkirini yavaşdan –
Aşbazım aş çəkəndə –
Qazanə, ay can, ay can!

Həqqən orucluğun var
Çox-çox mühəssənati:
Molla çəkər səlatı,
Tacir verər zəkati,
İrsal edər müridlər,
Peydərpey ağ manatı,
Bənzər evim, otağım –
Dükənə ay can, ay can!

Görcək məni uzaqdan
Qalxıb hamı durallar.
Öpməkliyə əlimdən

Sürətlə səf qurarlar.
Hökm eyləsəm filanın
Boynun vurun, vurarlar,
Bənzər bizim cəmaət –
Heyvanə, ay can, ay can!

Hər kəs öpər əlimdən
İzhar edər xülusi,
Mən məkrü hiylə ilə
Mən toplaram fülusi,
Kibr ilə minbər üstə
Hər gün edib culusi,
Hökm eylərəm ümumə –
Şahanə, ay can, ay can!

Kim öpməsə əlimdən,
Ya verməsə ianə,
Dinsizliyin o saət
Əldə edib bəhanə.
Təkfir oxun atıb da
Tez eylərəm nişanə,
Var əldə dürlü fürsət –
Böhtanə, ay can, ay can!

Minnət qoyub edərkən
Dəvətləri icabət,
Təxir ilə namazı
Qıllam əda o saət,
Təqvamı ta ki, görsün
Vəsf eyləsin cəmaət,
Zəhmət də olsa olsun –
Mehmanə, ay can, ay can!

Xalqın yanında artıq
Olmaqçün etibarım,
Təqva gərəkdir olsun
Zahirdəki şüarım,

Gizlində heç pis işdən
Keçmək deyil qərarım,
Neylim, dəyərsə, dəysin –
Vidənə ay can, ay can!

İndi bir ay orucluq,
Meydan dəxi bizimdir,
Meydanda qaimülleyl
Cövlan dəxi bizimdir.
Çay, süt, yumurta, qəhvə,
Qəlyan dəxi bizimdir.
Xümsü zəkätü fitrə,
Ehsan dəxi bizimdir.
Dəvət edər cəməət
Ehsana, ay can, ay can!
Hər yanə, ay can, ay can!
Ay can, ay can, ay can, ay can!

1912

ÇƏPƏR ÇƏKMƏSİN

Zəmanəmiz Nuşirəvan əsridir,
De bağbana, bağa çəpər çəkməsin!
Bəşər daha heyvanlıqdan əl çəkib,
Qoruqçu otlığa çəpər çəkməsin!

İyirminci əsr – ölümlər xortlayır,
Görmürsənmi qoyun qurdla otlayır?
Toyuq gündə bir qızıl yumurtlayır,
Xoruz banlamağa çəpər çəkməsin!

İyirminci əsrdir! Axmayır qanlar,
Ətəkliyən yoxdur qızsın balkanlar,
Partlasa da, nə eybi var, vulkanlar,
Ancaq alışmağa çəpər çəkməsin!

İnsaniyyət, məhəbbət xadimləri,
Avropanın insaflı alimləri,
Qoy himayə etsin bəhayimləri,
Türkü qırdığıma çəpər çəkməsin!

Avropada ilbiz, siçan yeyənlər,
İslamlara vəhşi, cahil deyənlər,
Edam cəzasını bəyənməyənlər,
Bomba qayıрмаğa çəpər çəkməsin!

Çox sakitdir Balkan hökumətləri,
Türklərə heç dəymir əziyyətləri,
Qərar qoymuş Avropa dövlətləri
Serbə, Qaradağa çəpər çəkməsin!

Vicdandan dəm vuran çox ali zəvat,
İddiasın edir tamami isbat,
Hər nə yazır, deyir, yazsın mətbuat,
Tək böhtan yazmağa çəpər çəkməsin!

Rəhm etmir etməsin qardaş qardaşa,
Ac qurd kimi molla soxulsun aşa,
Qiyamət qopsa da, düşməsin başa,
Xalqı tovlamağa çəpər çəkməsin!

Qoy başını arxayın yat, “Kəlniyət!”
Yuxun gəlmir, get tiryək at, “Kəlniyət!”
Heç kəsdən etmə ehtiyat, “Kəlniyət!”
De bağbana, bağa çəpər çəkməsin!

1912

ÇOX YAŞA!

Ay bərəkallah sənə, Kamil paşa!
Qəlyanı çək, qəhvəni iç, çox yaşa!

Türklər ərz etdi görürsüzmü ya?
İştə gəlir hər bə qrek, Serbiya,
“Biz hələ hazır deyiliz davaya”.
Boylə cavab söylədi Kamil paşa,
Afərin, əhsən belə aqıl paşa!

Elmü fərasət belə olsun gərək,
Səbki-rəyasət belə olsun gərək,
Rəsmi-siyasət belə olsun gərək,
Ay bərəkallah sənə, Kamil paşa!
Qəlyanı çək, qəhvəni iç, çox yaşa!

Et sə də düşmən sizi hərgah hədə,
Yığma qoşun, cəm eləmə sərhədə,
Boş yerə etmək nə gərək ərbədə,
Gər çalına zurna müridlər coşa,
Haşa siz ilə bir adam sallaşa!

Mastika iç, ver uruğu qəlyana,
Baxmaq, əfəndim, nə gərək Balkana,
İşləriniz olsa fəna, əhyana,
Min vapora, qaç Yaponu birbaşa!
Baxma qalan xırda qohum-qardaşa!

Həbs elə hər yerdə cavan türkləri,
Çünki olar əyri qoyur börkləri,
Düşməniniz tərsə geyib kürkləri,
Sizləri hər vaxtda basarsa daşa,
Təqsirini yüklə o dəm yoldaşa.

Eybi nədir düşsə əgər partapart,
Vur, dağıt, öldür, yıxıl öl, şartaşart,

Lobyeni zeytun yađı ilə qızart,
Dođra daha bamiyeni bozbařa,
Sonra toyuq köksü ilə get ařa,
Qəlyanı   k, qəhvəni i , çox yařa!
Afərin,  hs n sənə, Kamil pařa!

1912

İTALİYA

Deyirlər daha qorxur Allahından İtalya,
Keçir indi türklərin günahından İtalya.

Taxsırları çox idi osmanlının əlbəttə,
Tripoli vermədi istənilən sətdə.
Odur ki, hirsləndilər farslar kimi bir vəqtdə,
“Türk qırdı” – hökmün aldı öz şahından İtalya.

Dava paroxodların minib, o dəm çapdılar,
Dərnəni, Benqazini, Qirvanı qapdılar,
Sonra Babanzadəni, Sadiq bəyi tapdılar,
Keçmədi bunların da dilxahından İtalya.

Əlbir olub qoçaqlar məqsudlarına çatdılar,
Jon türklərin qolundan tutub fırlatdılar,
Tripolini bir ətək qara pula satdılar,
Kim keçir, ki, keçsin öz səlahından İtalya.

Arnavudlar uzatdı şalvarın miyançasın,
Coşdu albanlar, qapdı tütəngin, tapançasın,
Yevropalı səbkiyə çaldı Şərq kamançasın,
Xoşlanmadı Məşriqin segahından İtalya.

Olmadıgıçün şirin Tripolin xurması,
Gəldi verdi türklərə yüngül qulaq burması.
Səlah oldu aqibət, ləngər salıb durması.
Yoxsa qayıtmalıydı öz rahından İtalya.

Balkanlılar tərsinə geydi köhnə kürklərin,
Qorxutmağa durdular Avropanın türklərin,
Fürsət tapıb bunların qapdı, qaçdı börklərin,
Çünki məəttəl idi külahından İtalya.

1912

“KƏLNIYƏTƏ” MƏXSUS ƏDƏBİYYAT

“Kəlniyət” az çək daha zəhmət, dadaş,
Xəlqi nahaq etmə məzəmmət, dadaş,
Ortalığa çıxdı həqiqət, dadaş,
Boş, quru sözdür, mədəniyyət, dadaş,
Həqli olur hardasa qüvvət, dadaş.

Cahil isə, asyalı isə adım,
Avropanın da işini anladım,
Atmaram onlara tərəf bir addım,
Bunlar edir aləmi qarət, dadaş,
Yoxdu cahan içrə ədalət, dadaş.

Yox, qələt etdim, deyil əsla belə,
Səhv elədim, səhvimi sən əfv elə,
Arxayın ol, aç başını ver yelə,
Yer üzü olsun daha cənnət, dadaş,
Yox nə təəssüb, nə adavət, dadaş.

Kükürməyib köhnə neçə qanlılar.
Tapdalmır islamı balkanlılar,
Kəşməkəşə düşməyib osmanlılar,
Olmayıb əlbir neçə dövlət, dadaş,
İstəmir islama ihanət, dadaş.

Təfriqə, məzhəb sözü heç varmı, yox?
Ortada Allah sözü heç varmı, yox?
Türkləri görmək gözü heç varmı, yox?
İştə əməl, işdə üxüvvət, dadaş.
Gör nə deməkdir bəşəriyyət, dadaş.

Əsri-ədalətdi, canım, əsrimiz,
Zərrəcə yoxdur daha kəm-kəsrimiz,
Göydən enir fəthü zəfər nəsrimiz,
Get yaşa asudə, fəraqət, dadaş,

Yat daha rahət, dadaş!
Çəkmə əziyyət, dadaş!
Gözlə bu ortaqlı mal,
Ta ola qismət, dadaş!

1912

ƏDƏBİYYAT

“Kəlniyət!” Al bircə qələmdan, kağız,
Tezlik ilə jurnala bu vəzni yaz,
Söylə, sənin uydıcağın pişnamaz,
Qopsa qiyamət, yenə də anlamaz,
Olma, əzizim, başına çarəsaz.

Mollaya daim başını bağla, yat,
İşlə gətir, ver boğazın yağla, yat,
İnciyə canın dur, ayıl, ağla, yat,
Qəm tozunu özgəsi zira yumaz,
Ay yazıq, ay biçara, ay anlamaz.

Baxma, yalandır, qəzetə, jurnala,
Söz desə hər kəs, başını yırğala,
Köçsə də karvan, hələ yat, qal dala,
Al külüğü öz-özünə qəbr qaz,
Ay yazıq, ey biçara, ey anlamaz.

Get otur evdə, başına sal şalı,
Sən ki deyilsən kişi, ey anqalı!
Sürməni çək, ənliyi yax, qoy xalı,
Yad kişinin arvadı ol, eylə naz,
Tut başını, ta ki, vurulsun qapaz.

Qoy sürünü səng eləsin it, pişik.
Çəkmə qoyunların üçün sən keşik,
Qaç da, siçan tək satın al bir deşik,
Çıxma yuvandan eşiyə qış və yaz,
Tut başını, ta ki vurulsun qapaz.

Şükr elə Allaha, ye bozbaşını,
Vur, yıxıt öz qohmunu, qardaşını,
Özgə qapaz vursa, uzat başını,
Səbr elə, heç vaxt eləmə etiraz,
Ey yazıq, ey biçara, ey anlamaz.

Səhl işini, yat, bala, müşkül elə,
Sonra ayıl, dur, başına kül elə.
Səbr elə Allaha, təvəkkül elə,
Dərdü-bələdan eləmə etiraz,
Tut başını, ta ki, vurulsun qapaz.

Qarğa gələrsə gözünü oymağa,
Razı ol ac qarnı onun doymağa,
İstəsə qəssab dərini soymağa,
Qul kimi göstər ona iczə niyaz,
Əy başını, ta ki, vurulsun qapaz.

1912

“ÜXÜVVƏT” MƏKTƏBİ

Nə oldu, Şirvan əhli bəs –
Mədrəseyi – “Üxüvvət”in?
Yoxsa gözə gətirdilər
Tezbazar oldu hümmətin?
Çatdı ya ki, uşaqların,
Künhünə elmü sənətin?
Yaxşı ki, qorxub az yedin,
Toxluq edər təbiətin.

Yoxsa axund-əfəndilər
Mədrəsəni qapatdılar?
Qüsl verib, hünut edib
Qəbr içinə uzatdılar,
Zorba, yekə qayaları
Üstünə yumbalatdılar,
Ciblərinə ziyan idi –
Ya rüəsayi-millətin?

Mədrəsənin dəyişdirib –
Adın məktəb adladınız.
Təcrübəli müəllimi
“Təzəcə məzhəb” adladınız.
Doğru deyən yazıqları
“Babi məzhəb” adladınız.
Qoyduz “Üxüvvət” adını –
Təfriqənin, ədavətin.

Mən demədimmi bir belə
Boş-boşuna yalan demə,
Üstü açılsa eyibdir,
Pərt olusan utan, demə.
Aləmi cahil adlama,
Qanmayana qanan demə.
İndi de sabit oldumu
Öz-özünə cəhalətin?

Zurna çalındı, köçdü el,
Sən yuxudan oyanmadın.
Düşməyə bəvər etmədin,
Dost sözünə inanmadın.
Şairi kafər eylədin,
Hər nə dedisə qanmadın.
Söylə görüm ki, kimdədir –
Ən böyüyü qəbahətin?

Çəkdi kənara mollalar,
Hər kəsən öz yaxasını.
Mərsiyəxan, mürid, sofi
Tazələdi çuxasını.
Şiryə, qumara sərf edir
Pullular öz səxasını.
Kim qalacaq, deyiz görüm,
Dərdinə bəs cəmətin?!

1912

ƏŞAR

“Kəlniyət”, ağrın bu qoca naqqala,
Bircə sözüüm var, onu yaz jurnalə,
Söylə bizim tənbelə, yat, qal dala,
Yorğanı çək başına, sən çulğala,
Barmağını burnuna sal, qurdala.

Ay hacı, ay məşhədi, ay kəblayı,
Ay əmi, ay molla, a bəy, ay dayı,
Qəlyanı çək, tiryəki at. İç çayı,
Yax hənani, ver uruğu saqqala,
Get hamama, yat, yuxula, qal dala.

Elmü ədəbdən usanıb nifrət et,
Çıx küçəyə, dadlı söyüşlər eşit,
Molla təki sən qoyun ardınca get,
Çıx qayadan at özünü parçala,
Düş, yıxıl öl, yat, yuxula, qal dala.

Etmə həvəs məktəbə ya sənətə,
Heç biri dəyməz buların bir çetə,
Adət elə fəhləliyə, zillətə,
Hambal olub daş daşı, çap, yorğala,
Sonra uzan, yat, yuxula, qal dala.

Olma xoruz, get toyuq ol, banlama,
Etmə məzəmmət, özünü danlama,
Vəzü nəsihət eşidib anlama,
Söz deyənə saqqalını yırğala,
Rahət uzan, yat, yuxula, qal dala.

Kursu qutar, qoltuğa al papkanı,
Qaşlarının üstünə qoy şapkanı,
Batsa elin, çək başına yorğanı,
Tərbiyəni böylə verir uşkola,
Yoxsa sən azdın yolunu, ay bala?

Vur qumarı, iç çaxırı, nuş elə.
Milləti-islami fəramuş elə,
Mariya, Sonyanı dərəğuş elə,
Hər kəsə ki, çatdı gücün, tapdala,
De, yalanı, doğru sözü daldala.

Quldur olub ev tala, qanlar axıt,
Açsa kim ağzın, təpəsin vur, dağıt!
Çeynə ətin qardaşının xırta-xırt,
Xəncəri çək, vur, iki böl, şappala!
Rahət uzan, yat, yuxula, qal dala.

1912

ƏDƏBİYYAT

“Kəlniyət!” Ey dərdimizin dərmanı,
Dinlə, sözüm çox da deyil tulanı,
Sən tanımırısan bu bizim mollanı,
Başın üçün, yoxdur həyası, qanı,
Halvanı görcək unudur Quranı.

Kərbəlayı, molla cibişdanqulu,
Xalqı soyub bangə qoyubdur pulu,
Bircə deyən yox ona “ay bambılı”,
İndi ki, tərک etməlidir dünyanı
Sən niyə dördəlli tutubsan onu?”

Dəmbədəm ülgüc-bülövün savlayır,
Milləti min hiylə ilə tovlayır,
Körpə, yetim cücələri ovlayır,
Çox iti qaynaqlıcadır tərlanı,
Gör necə viran eləmiş İrani.

Kuçədə naz ilə edərkən xüram,
Lütf edib almaz füqəradan salam,
Kasıba hərgiz eləməz ehtiram,
Daim özün eylə tutar sallanı,
San bu cənab xəlq eləmiş dünyanı.

Pullunu görcək su kimi axmayır,
Otduğu yerdən ayağa qalxmayır,
Üzdən iraq, ağ üzünə baxmayır,
Mınbərə tərlan kimi ta tullanı,
Püskürür, atəş sovurur hədyanı.

Bir neçə qansız, həyasız adəmi,
Cəm eləmiş başına, yoxdur qəmi,
Xəncərin indi kəsir ardı, dəmi,
Hər gecə bir yanda yeyir büryanı,
Sonra xoruldatmadadır qəlyanı.

Kəndi dilənçiykən, adı ağdır,
Xalqa rəis olmuş, özü çağadır,
Fikri fəqət milləti soymağadır,
Yoxdu fəzilətlərinin sayanı,
Bəsdə daha, ərzim olar tulanı.

1912

“SƏNİ MƏN SEVMƏYİRƏM, SEVMƏYİRƏM...”

Bir zaman millətimiz alim idi,
Bilmirəm noldu ki, yatdı əbədi.
Get-gedə qəflət edib elmə dedi:
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

Cahil olduqda, qapandı gözümüz,
Qanmadıq, evmizi yıxdıq özümüz,
Sənətə, elmə bu oldu sözüümüz:
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

Rövzəxan söydü bizi hiylət ilə,
Xalqın ağzın qapadı lənət ilə,
Anlayan şəxsə dedi nifrət ilə:
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

Mollalar təfriqəyə oldu səbəb,
Çıxdı yetmiş ikidən çox məzhəb,
Dedi yek-digərə bunlar əğləb:
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

Zillətə cəhlə düşəndən bu yana,
Düşmən olduq mədəniyyətlə fəna,
O bizə söylədi, bizlər də ona,
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

Yar ararkən özünə Sonya xanım –
Deyirik gəl başına mən dolanım,
O bizə söylər: “İtil, get, a canım!
Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm!”

Çatcaq övladımız on beş yaşına,
Qətlü qarət dolur ancaq başına,
Deyir öz qohumuna, qardaşına:
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

Günü-gündən işimiz oldu yaman.
Rahətü afiyyətü əmnü əman,
Əlvida etdi bizə, qıldı bəyan:
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm”.

1912

ŞEİR YAXUD MER

Şerin nə demək olduğunu qarelərimizin bilməyinə şəkk və şüb-həmiz yoxdur. İndi biz merin nə demək olduğunu bildirmək istəyirik. Bax, budur, “Ələmdar” adlı qəzetdə beləcə bir şey yazılmışdır. Həmin meri yazmaqdan qabaq bilmək gərəkdir ki, “Ələmdar” nə deməkdir? Yəni bayraq tutan, habeləcə, bununla biz biləcəyik ki, türk aləminin bayraq tutanı nə qanacaq və nə fikrin sahibidir! Pəh, pəh afərinlər olsun, Allah yaman gözdən saxlamasın!

Gələlim şairin kamalına. Daha orası şayani-heyret bir şeydir. Əgər böyürdən bir nəfər qayıda, deyə ki, “heyf ol kağız-mürəkkəbdən. Otlamaq yaxşıdır belə təbdən” nahaq demiş olar.

Biz ancaq o merlərdən bir-iki sətir nümunə üçün yazıb vıstavkaya göndərmək üçün oxucularımıza təqdim edirik. Mer bir qəsidir və beləcə başlanır:

Əl-həqqu caə həmdən, ya eyyuhəl-əfazil
Qülvəllikey tūsafir min indəna əl batil¹.
Təxlisi-Mülkə çarə varsa bu kəşməkəşdə,
Fikrimcə əvvəl Allah, sonra duayi-kamil.

Mənasının nə demək olduğunu soruşsanız, onu nə mən bilirəm, nə siz bilirsiniz, nə də yazan özü bilir. Ancaq bu qədər var ki, sözün təhərindən tərifnamə yazıb bir böyük şəxsi mədh edibdir, tainki puldan-muldan alıb cibişdanına qoysun.

Bu merlər çox gözəl olduğundan bizim də xoşumuza gəldi ki, ona bir nəzirə yazaq və beləcə də yazdıq:

Bilməm nasıl çobansan, ey merbafi-cahil –
Kim, bal kimi şirindir səncə səmi-həlahil.
Qoşmaqlığa kotanə, yaxud ki, bizləməkçün,
Heç bir naxırda olmaz, hərgah sənə mümasil.
Təsdiq edər təbabət kim, olmusan müxəbbit.
Rəyin cünuni-mütləq, fikrin xəyali-batil.

¹ Ey fəzilətli adamlar, haqq dua və ilahi ilham kimi yerə endirmişdir. Deyin ki, pis adamlar bizdən uzaq olsunlar (ərabca).

Türklər nicat tapmaz heç şəkki-şübhə yoxdur.
Ta vardır ortalıqda min sən kimi ərəzil.
İdrakını qaraltmış xaliq, odur ki, yatdın –
Bunca çalındı zurna, düşdü yerə qəvafil.
Övsafını kitabət etmək kifayət eylər,
Zira ki, öz qəsidən olmuş o vəsfə şamil.

1912

ƏDƏBİYYAT

Bəsdə daha “Kəlniyət”,
Yazma Belə yazını,
Etmə məzəmmət nahaq,
Rozəxanı, qazını.
Çəkmirsə millət əgər
Bu firqənin nazını
Bəs de görüm bunların
Kim azdırır vazını?

Min ayə tövciyə qıl
Bundan sora qanmaram,
Vəz, nəsihət nə qədər –
Etsən də aldanmaram.
Nə şeyxə, nə arifə
Heç vaxt tovlanmaram.
Hər kəsə gəlsən də gəl,
Gəlmə mənə bazini.

İnan ki, zəhləm gedir
Qəzetdən, jurnalдан.
Gəl bir qədər bəhs edək,
Zülfü xəti xaldan.
Çəkmə bu millət qəmin,
Danış bar az haldan.
Unut canım, “Kəlniyət”, –
Müstəqbəli, mazini.
Bu dünyada nə gördük,
Ta çalışsaq, sağ qalaq?
Qalsaq da pəkra q odur
Kor, şil ya axsaq qalaq.
Qəm çəkmə, vur podnosu,
Götür müxəmməs çalaq.
Çağır Tatvos kirvəni
De, kökləsin sazını.

Mən dadmışam cahanın
Çox təlxü şirinini.
Müsəlmanlar itirmiş
İslamını, dinini.
Ariflərin anlayar
Millət də tələqinini,
Hər vaxt ölü eşitsə
Mollanın avazını.

Hiyləgər dövranı gör
Xalqı ipdə oynadar.
Milçəyə bax, milçəyə
Xortumuyla fil udar,
Gör necə zəmanədir
Rindi zahid aldadar.
Ruzigarə baxginən
Dovşan tutur tazını.

1912

ƏDƏBİYYAT

Ey “Kəlniyət!” Ey xatirimın zövqü səfası,
Yalnız demə kim, mollaların boşdu qafası,
Varsa oxumuş kimsələrin mehrü vəfası,
Neyçün dayanır boş-boşuna bəs ürəfası?
Səndən kömək istər dəxi millət züəfası,
Tənqid odunu yağdır, o mikrobları yandır!
Çal suri-Srafili, bu əmvatı oyandır!

Yox diqqət edən, müftə yeyənlər havalandı,
Xalqın arasında hərə bir rütbə qazandı,
Sonra hamı birdən ki, dolandırdı sapandı,
Daş atdı, durulmuş suyumuz tezcə bulandı,
Durma daha, endir qapazı, iş yavalandı,
Tənqid odunu yağdır, o mikrobları yandır!
Çalsuri-Srafili, bu əmvatı oyandır!

Bəy dəhyek alır, molla yığır xümsü zəkəti,
Bu müftə yeyənlər taladı kəndi, dəhatı,
Şərqin qoxumuş, doğrusu, meydanı-həyatı,
Dəf etmək üçün himmət ilə bu həşəratı,
Tənqididir, əlbəttə, bunun rahi-nicatı,
Tənqid odunu yağdır, o mikrobları yandır!
Çalsuri-Srafili, bu əmvatı oyandır!

Əsrəri-xudanı demə cahillərə, gizlə,
Hər vaxt ulağa getməsə, vur, dürtmələ, bizlə,
Aç əhli-riyanın işinin üstünü, izlə,
Tut arxasını, vur yerə, bas qarnını dizlə,
Murdarlığı at, aləmi-islamı təmizlə,
Tənqid odunu yağdır, o mikrobları yandır!
Çalsuri-Srafili, bu əmvatı oyandır!

Sən get birinin surini borc al,
Ərşin damının üstünə çıx, aləmə səs sal,
Bu məhşəri-əmvat oyana bəlkə bu minval,

Fisqin duyulub indi ki,oldun sofi saqqal
Çal, sevdiciyim, çal mələyim, çal gözəlim, çal,
Tənqid odunu yağdır, o mikrobları yandır!
Çalsuri-Srafilı, bu əmvatı oyandır!

1912

ODESSA XƏYALATI

Gündən-günə zülmün, a fələk, lap betər oldu,
Hər kəs özünə çul toxudu, bəxtəvər oldu.
Baş götdü yetim Məmdəli, qaçdı, gedər oldu,
Mülkündən, evindən kürünüb dərbəder oldu.
Qucmuş dizini, indi bu cür fikr edər oldu:
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədər oldu.

Lənət gələ dünyayə ki, bimehrü vəfadır,
Tüf dövrü zəmanə, hər işi dərdü-bələdir.
Halım nə yaman, kövkəbi-bəxtim nə qaradır.
Səyim necə bifaidə, halım nə fənadır.
İran şahı – qürbət çölü, ayə bu rəvadır?
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədər oldu.

Asudə babam əllicə il sürdü hökumət,
Yevropaya dörd dəfə gedib, qıldı səyahət.
Səhv etdi atam, xalq adını qoydu “ədələt”,
Məşrutəni bilməm nə qanır heç bu cəmaət.
Tək mən yazıq oldum, belə bica yerə bədbəxt,
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədər oldu.

Toplandı cəmaət ki, gərək əncümən olsun,
Söz verdi atam, eybi nədir, sizdeyən olsun,
Növbət mənə çatdıqda, dedim, mən bilən olsun,
Olmaz bu ki, şah ilə gəda haqda tən olsun?
Ancaq mənə tabe gərək, əhli-vətən olsun!
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədər oldu.

Quranə yəmin etdim isə, sonra unuttum,
Əhrarı, fədailəri birdən topa tutdum.
Zənnimcə, fəsadın bulağın yaxşı qurutdum,

Viran elədim məclisi-İrani, uçurtdum.
Tapdısa qumarbazlar əlimdən özüm uddum.
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədəər oldu.

Bu nanəcib iranlı ilə xeyli savaşıdım,
Gördüm ki, şuluqdur işim Avropaya qaçdım.
İnsafılı adamlarla bir az vaxt yanaşdım,
Gəldim yenə İrana, təzə mərəkə açdım,
İş tutmadı, çarəm kəsilib sonra uzaşdım.
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədəər oldu.

Qaçdımsa da, gec-tez yenə İranə mənəm şah,
Fikrimdə bu var kim, qayıdam İranə gah-gah.
Olmuşsa da büryani-pədəər, süxteyi-gümrah,
Olmaz üləma ilə xəvanın mənə ikrah,
Mən xəl olunam, heç bu rəvadırmı, sən allah?!
Əfsus, bütün söylərim bisəmər oldu,
Səd heyf ki, zəhmətlərim axır hədəər oldu.

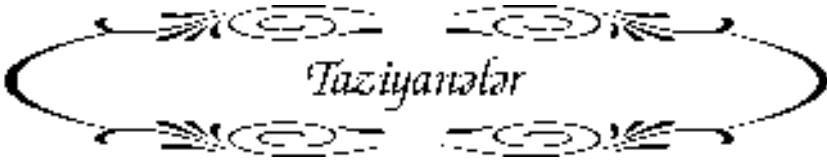
1913

ROZƏXAN

Get, axund, bir qara əbayə bürün,
Bir əlin millətin cibinə uzat.
Bir əlin kömləyin yaxasına at
Minbər üstündə xalqa böylə görün.
Bu təməşaya el də aşıq olur:
“Gözə bir aləm eyləyir izhar”
Əhli-məclis ki, başların açalar,
Şırpa şırp sillə, yumruğu vuralar.
Yığılar çoxca dirhəmə dinar,
Arizuna demək müvafiq olar.

Aç axund, kömləyin yaxasını, aç,
Xalqı aldatmağa yalanları saç,
De ki: “Ey millət, ağlamaq dəmidir,
Ağla, yoxdur vəfası dünyanın,
Ağlamaq bərcudur müsəlmanın.
Çünki bu ay, əlin məhərrəmidir
Xəlqin olmaz da xərc parələri
Rozaxanə, axunda, tüllabə,
Pilova, qəndə, çaya, cüllabə,
Millət uyduqda bu şirin xəbə
Əqlinin heç qalarmı bir əsəri?
Abad olsun görüm bu İrani,
Qoydu ağlar günə müsəlmanı!

1913

* * *

Varsa doğru sözə həvəs səndə
“Kəlniyət”, durma gəl bizim kəndə.
Üç nəfər düz adam sənə tanıdım:
Hac Xasay, hac Səməd, Əlibəndə.
Heç Biri öz tüpürdüyün yalamaz,
Verdiyi sözləri geri alamaz.

1912

* * *

Telqraf gündə verir xalqa xəbər
Balkan əhvalına dair yalanı.
Döndərib bir sürü dilsiz qoyuna
Türklərin əsgəri tək aslanı.

Yetişir Sofiyadan tazə xəbər,
Getdi bolqar qoşunu çox irəli.
Bir deyən yoxdu, canım, boylə isə
Qırx kəlisani neçün verdi geri?

1912

* * *

“Ruskoye slovo”, “Novı vremya”
Balkandakı vulkanları yandırır,
Dəm vurarkən insaniyyətdən bu əsr,
Qüruni-vüsəta vəhşiiyyəti andırır.

Balkandakı müharibəyə Menşikov bu gün
“Hürriyyəti-əzimə” – deyə qoymuş ad neçün?
“Yekdigərə məhəbbət ediniz!” əmr edib Məsih,
Etmir bu qövli-əqdəsə bəs etiqad neçün?

Qəzetlərin iyrenc yalanlarından
İnsan olan kəsin könlü bulanır.
Şaqqıldadır damağını Menşikov,
Turşu yemiş kimi ağzı sulanır.

1912

* * *

Var idi heç olmasa Şirvanda beş-üç il qabaq
Məscidin cünbündə tək bir əhli-sünni məktəbi.
Şiə, sünni birləşib batinləri birləşməmiş
Ooydular adın onun haşa “Üxüvvət” məktəbi.
Ortaya çıxdı balıq, xərçəng, ördək yoldaşı,
Mollalar bilməm dağıtdı, ya cəməət məktəbi.

1912

* * *

Telqraf müxbiri şərm eyləməyir,
Döndərib aslana balkanlıları.
Tutdurur sərçə kimi minlər ilə
Hər vuruşda yazıq osmanlıları.

Balkanlılar müttəfiqən çalışır
Rum elinin tutanda bir köyünü.

Telqrafçı deyir: “On şəhr alındı!”
Allah yıxsın yalançının evini.

1912

* * *

Bölgü-bölgü olmuş bu gün Türkiyə:
Bir dəstəsi məşrutıyyət istəyir.
Bir firqəsi istiqlaliyyət sevir,
Bir dəstəsi cümhuriyyət istəyir.
Heç kəs düşünmür kim, bu firqəbazlıq
Məğlubiyyət, məqhuriyyət istəyir.

1912

ATA ÇIXAN AĞACI OĞUL BUDAQ-BUDAQ GƏZƏR

Dünən gecə bika qaldığıma görə durdum ayağa, bayır-bucaq pal-tarımı geyib başımı bulaya-bulaya qətitəyyi-mənzil edib getdim yetişdim kluba. Gördüm üç cüt bir tək müsəlman “ürəfaları” var. Bunların bir hissəsi qumar və bir hissəsi içkiyə məşğuldur. Burası təəccüblü bir şey deyildir. Çünki indi içki içməmək və qumar oynamamaq eyibdir. Buna sözüümüz yox: fəqət bir şey məni təəccübləndirdi. İçki stolunun başında əyləşənlərdən birisinin altı yaşında oğlu da yanında vardı. Atası oğlu üçün stəkana pivə töküb qabağına qoyduqda oğlu ona protest eləyib çıxırdı: Yox, ata, mən pivə içməyəcəyəm, mən şərab içəcəyəm. Nə isə, stəkana atası doldurdu. Uşaqcığım, inan ki, əli tutmurdu, gücü çatmırdı stəkana. Xülasə, kəməli-iştəha ilə nuş elədi. Bunu gördükdə dedim, bəli, bizim yevropalaşmağımız elə belə olar... “Ata çıxan ağacı oğul budaq-budaq gəzər”. İndi bu məsum balanın görünüz ki, gələcəyi necə parlaq və ziyalı bir isan olacaqdır. Bizlərin içki məclisimizi görənlər bilər ki, nə qədər ədəbli-ədəbli sözlər orada danışılır

və elə uşaqların tərbiyəsinə nə qədər faydası var. O cümlədən haman saat orada oturan ağalardan birisini gördüm, ayağa durub, tufana tutulmuş gəmi kimi valaylıya-valaylıya papağını da əyri qoyduğu halda mənə xitabən: – Ağa Şeyx Şeypur! Şairin bir beyti bu saat xatirimə düşdü – dedi:

“Nihali-sərvidir qaşın nun ol nihal üzrə,

Misali-nöqtəyi-nun xalın ol müşkin hilal üzrə”.

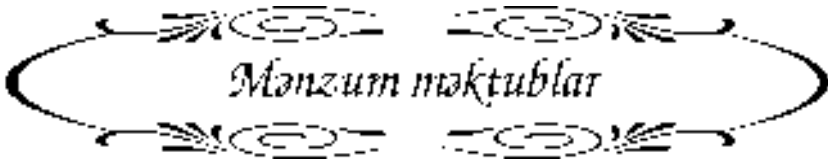
...Yaxşı, bircə de görüm qaşın nunə nə şəbahəti?

Nunun ağzı yuxarı, amma əyri qaşın ağzı aşağı, bunda heç bir münasibət görmürəm.

– Ha ha ha... – dedim – bəli, bəli, afərin sənin bu zirəkliyinə, çox yaxşı anlamısan. Yəni taxsır səndə deyil, şairlərimizdədir. O elə demə-səydi, sən də belə deməzdin. Türkün bir misalı var: “Ata çıxan ağacı oğul budaq-budaq gəzər”. Hə, indi qulaq as, mən də səninçün birisini deyim:

– Yüz il bundan müqəddəm nemsə şairlərindən məşhur Şiller “Eşqiylər” adlı faciəsində bir bahadırın dilindən deyir: “Nə hiddətlənirsən, deyəsən gedib türkləri Yevropadan çıxaracaqsan”. Odur ki, indi Yevropanın yetişmiş uşaqları da həmin sözləri küçələrdə deyirlər! Pəs keçmiş rəhmətliklər yaxşı demişlər ki, “Ata çıxan ağacı oğlu budaq-budaq gəzər”.

1912

DOSTUM MİRZƏ ABDULLA ŞAIQ CƏNABLARINA

Şaiqa, neyləsin axır, söylə, biçərə vətən?
Tapmayırsən səhətdən üçün dərdinə bir çarə vətən.
Yoxdur ümmidi-şəfa hali-pərişanında,
Oxşayırsən çox belə bir xəstəvü bimarə vətən.
Vətən oğlanları müstəğrəqi-xabi-qəflət,
Tuş olubdur neçə min zalimi-xunxarə-vətən.
Doğranıb tiği-cəfa ilə mübarək bədəni.
Çəkilib zülm ilə Mənsur kimi darə vətən.
Ucalıb göylərə ətəfali-vətən fəryadı,
Qan ilə yazmış "ənəlhəq" dərüdivarə vətən.
Vətən övladı ki, qəflətdə yatıbdir şəbü ruz,
Şaki olmaz, nə əcəb, Əhmədi-muxtarə vətən.
Hanı Faruqi-müəzzəm, hanı ol əzmi-qəvim –
Ki, kəramət ilə qalib ola əşrarə vətən?
Hanı ol şiri-xuda kim, özü yetsin dadə,
Dinü millət gedir əldən, yanır odlara vətən?
Hanı Bağdad kütubxanəsi, Harun dövrü –
Ki, təvəffüq edə islam ilə küffarə vətən?
İbni-Xəldun, hanı Əllamə, hanı ibnər-Rüşd?
Fəxri-Razi hanı razın deyə ol yarə vətən.
İbni-Sina hanı, Sədra hanı, Firdovsi hanı –
Ki, mübahət edə bu əsrdə onlara vətən?!
Bərädər!
Biz əgər olsa idik ayeyi-qurana müti.
Olmaz idik belə sərgəştəvü avarə vətən.
Yenə bu dərdlərin çarəsi Bakidən olur.
Çəşmi-ümmid tutubdur ora həmvərə vətən.
Dəm o dəmdir ki, vuraq dəmi-ünsiyyət,

Bəsdı bu cəhli-şəqavətlə yana nara vətən.
Vətənin illətinə beyti şəfadır Baki,
Bu məkandan tapacaq çarə dili-zarə vətən.
Çəşmeyi-abi-həyat orda olur çün cari,
Xızrı rəhbər qılıb ol mərdümi-huşyarə vətən.
Xassə bu dərdə gözəl nüsxələr “İrşad” yazır,
Gələr ol niqti-Məsiha ilə köftarə vətən.
Çoxdur ümmid bu tədbir ilə tapsın Səhhət,
Dəf olub illəti qəmdən dəxi qurtarə vətən.

1905

YAZMAM!

Firidunbəy Köçərli cənablarına

“Yazmısan tazə nə şeylər? – deyə sordun məndən,
Ruhumun tarına mizrabzən oldun, qardaş!
Sabir ilə belə məktubu çox aldıq səndən,
Hər nə yazdıqsa, ona bani sən oldun, qardaş!
Bir zaman Nəshü tərrah ilə Sabir, bəndə,
Yaşayırdıq hamımız qəflət ilə fərxəndə.

Birimiz mərsiyəguluqda böyük şair idi,
Birimiz sağərə mail, birimiz cananə.
Birimiz həcvdə Yəğma kimi çox mahir idi,
Laübalı keçinirdi günümüz rindanə.
O pərişan yuxudan sən bizi bidar etdin,
Doğru, düz yolda çalışmaqlığa vadar etdin.

Leyk çox keçmədi dövrən bizə bidad etdi,
Ax, o cəmiyyətimiz tezəcə pərişan oldu.
Mövti-Tərrah o səfa bəzmini bərbad etdi,
“Sabir öldü” – demirəm, şer evi viran oldu.
Yazmağa mane olur təfriqə düşdüklərimiz.
“Ağlaram yadıma gəldikcə gülüşdüklərimiz”.

Yazamam, məndən olubdur daha bizar qələm,
Mən təkəkkürdə, o sakitliyə məcbur olmuş.
Yazamam, boğmadadır ruhumu böhranü ələm,
Xələcanlarla könül çarpmada rəncur olmuş.
Boş kağızlarda qələm cızsa da göz yaşlarımı,
Qıymaram heç unudam sevgili yoldaşlarımı.

Ah, o gözlər ki, nigahilə dilü didələrim –
Açılırdı, daha bir də məni şad etməyəcək.
O dodaqlar ki, gülümsənməyi ilə kədərim –
Qaçılırdı, məni “Səhhət” – deyə yad etməyəcək.
Ah, o gözlər yumulub tozlar ilə dolmuşdur,
O dodaqlar bürüşüb qonça kimi solmuşdur.

İştə bundan acı, bundan əzici qəm ki, bəşər
Ağlamaqdan da yenə dərđinə tapmaz çarə,
Zədələndikcə, zəhərləndikcə bir də sevər –
Ki, sürünsün yenə, çox ömr eləsin biçarə,
Uşacıqlar kimi baziçələrə aldanaraq,
Mütəsəlli olar, istər daha artıq yaşamaq.

1911

BİR MƏKTUBA CAVAB

Sorma dəxi sorduğun əhvaldən,
İştə, bəidəm bu gün iqbaldən.
Verməz, onunla belə, qəlbim riza
Xaliqimə qarşı edəm iştika.
İstəmirəm görsənəm insanlara,
Qoy atılım guşeyi-nisyanlara.
Xatirə heç kəs məni qoy almasın,
Namü nişanım əbədən qalmasın.
Mən bu cahan içrə vəfa görmədim,
Seyrü sülukunda səfa görmədim.

Aciz, yazıq bəşərlərə rəhm etməyən qəza,
Səndən məni ayırmağı da etmiş iqtiza.
Tək bir səninlə haq mənə qılmışdı mərhəmət,
Vermişdi fikrü halətimizcə müvafiqət.
Sənsiz vətəndə bir qəribəm, qan olur könül,
Məşhər qopur başımda, xuruşan olur könül.
Səbr eyləmək olarmı bu müşkül müsibətə –
Kim, bir də røyətin daha qalsın qiyamətə?!
Yatsam yuxumdasan, oyaq olsam xəyaldə,
Qarşımda, gözdə, qəlbədən cümlə haldə.
Könlüm yanar, san od basılıb qəlbi-zarıma,
Hər dəm saçar alovlu su gözdən kənarıma.
Dünyada hiss eylədiyim ibtilaların,
Ən cəngüdəzidir bu taməmən bəlaların.
Amalü arizularımız qaldı natamam,
Zalımdan adil Allah özü alsın intiqam!

1912

NASEH

Naseh, ey nüsxeyi-kübrayi-kamal:
Naseh, ey gövhəri-dəryayi-kamal!
Lütf ilə bizləri şad etmişdiz.
Sabiri, bəndəni yad etmişdiz.
Oldu məktubi-şərifiz vasil –
Dəsti-şükranımıza, əlhasil.
Oxuduq cümlə nəsihətlərizi,
O gözəl, dadlı məzəmmətlərizi.
Buyurursuz ki, uyub dünyayə,
Şəri əldə elədik sərmayə.
Şair olmaqda ikən sizlərə nam,
Kəsb üçün məktəbə etdik iqdəm.
Şair azadə gərək, azadə,
Laübalı dolana dünyadə.
Yaza vəsfi-ruxi-yarü xətü xal,
Oxuyanlar ola ta kim, xoşhal.
Sizlər azadə ikən olduz əsir,
Şüəra rəsmi etdik təğyir,
Əhli-hal ikən olub maili-qal,
Olmusuz həmdəmi-cəmi-ətfa.
Doğrudur, sözləriniz, can Naseh,
Ey hünərməndi-süxəndan, Naseh!
İltifat etsəniz, ey alicənab,
Verərəm mən də cəsərtlə cavab:
Bu zaman siz buyuran köhnə üsul –
Eyibdir, eyib deyildir məqbul.
Çünki indi dəyişib vəzi-cahan.
Başqadır, başqa təqazayi-zaman,
Varsa təlimə bizim rəğbətımız,
Biləsiniz kəsb deyil niyyətimiz.
Biz pula, dövlətə mail deyiliz,
Rəsmi-dirinə də qail deyiliz.
Fikrimiz tərbiyeyi-millətdir,
Qəsdimiz millətə bir xidmətdir.
Siz bələdsiz ki, bizim şəhrimizə.

Bu da məlumdur, əlbəttə sizə:
Millətin beş sənə bundan əqdəm.
Yüz nəfərdən biri tutmazdı qələm.
Yaza bilməzdi lədüniyyatın,
Dəhrdən duyduğu hissiyyatın,
Kim ki, yazsaydı, beş-on sətr sözü,
Gərək ardınca gedəydi həm özü.
Yazdığın ta oxuyub andırsın,
Mətləbin başqasına qandırsın.
Leyk bir bax ki, bu gün Şirvanda,
Gör necə əhli-qələm var onda?
Hər biri şərh edər öz əfkarın,
Nəşr edər aləm ara asarın.
Müqtədirdirlər o növi ki, tamam
Bəyənilir yazdığını xasü əvam.
Elə kamilləri var bir payə,
Yaraşır qibtə edə həmsayə.
Bu bizim qeyrətimizdəndir, əvət,
Bu bizim himmətimizdəndir, əvət.
Bir də hərgah ki, sizə gəlsə bənd
Bizim əşardakı səbki-cədid.
Həm o babətdə də biz məzuruq,
Çünki biz tərbiyəyə məmuruq.
Narəva adət olub bundan əzəl,
Şüəra cümləsi yazmış da qəzəl.
Nə qədər olsa da şirin məzmun,
Nə qədər olsa da ecaznümun,
Elm, əxlaqi ki, haiz olamaz,
Bizcə heç vəchlə caiz olamaz,
Bu sözümdən o deyil qəsdü murad –
Ki, həqarətlə edəm mazini yad.
Haşalillah toxunam əslafə,
Gər toxunsam, toxunar insafə.
O imiş xahişi ol avanın.
Şair ayinəsidir dövranın.
Çün budur lazımeyi-istibdad,
İşrətə, qəflətə uysun əfrad.
Müstəbidlər yaşamaqçın rahət,

Şairi əldə ediblər alət.
 Bəxş edib şairə ənamü səlat,
 Rahət etmiş bu da imrari-həyat,
 Gecələr məst, günüz dürdi-xumar.
 Yatmışı yatmış edərmi bidar?!
 Mədhü tövsifü qəsaid yazmış,
 Qəzəliyyatü fəraid yazmış.
 Nəzm edib ləhvü ləəb, həzliyyat,
 Dürlü əxlaqı pozan həcviyyat,
 Xalqı əfsanəyə işğal etmiş,
 Bir böyük milləti iğfal etmiş.
 Harda bir dahi olubsa peyda,
 Müstəbidə edərək istiqna,
 Xalqın iyqazına dair bir əsər –
 Yazmış isə, qazanıb nifrətlər.
 Sonra təkfir eləmiş alimlər.
 Öldürüb, həbs eləmiş hakimlər,
 Bu səbəbdən neçə yüz milyon qövm
 Olmuşuq cəhl ilə müstəğraqi-novm.
 Qalmışuq çox geri hər millətdən,
 Bixəbər elmlə həm sənətdən.
 Deyərik qonşuya etdikdə nigah:
 – Bizi, haşa, belə istər Allah!
 Deyil ismimə müvafiq bu kəlam,
 Buyurulmuş: “Ucalansın islam!”
 Nə ki olsun bu səyaq xarü zəlil,
 Cahilü acizü möhtacü səfil.
 Hər müsəlman görə bu halı müdam,
 Ona laqeydlik olmazmı hərəm?
 Borcumuz indi nədir, eylə bəyan?
 Etməyəkmə yenə yoxsa həyəcan?
 Yazalım mı yenə də rindanə?
 Duralım mı bu qəmə biganə?
 Yox, gərək biz gecə-gündüz çalışaq,
 Dürlü-dürlü zəhəmətə alışaq.
 Qorxmayar rəncü üqubətlərdən,
 Qurtaraq bəlkə bu zillətlərdən.

1912

BƏRADƏRİM FIRİDUNBƏY KÖÇƏRLİ CƏNABLARINA

Möhtərəm qardaşım, Firidunbəy!
Yenə şefqətlə halımı sordun,
“Yeni şeylər nə yazmısan” – deyərək
Könlümü duyğularla doldurdun.
Qoy deyim şərhi-halımı, dinlə,
Dərdimə sən də ortağ ol, inlə.

Nə yazım mən bu qəmli zülmətdə?
Nurdan heç əsər, nişan yoxdur.
Vətənim adlanan bu qürbətdə,
Nə də əfqanımı duyan yoxdur.
Getmiş əldən rəfiqi-sadiqlər,
Dövrəmi çulğamış münafıqlər.

Bu qaranlıq mühitim içrə mənim
Qulağım həbs, gözlərim dustaq.
Yumuruqla möhürlənib dəhənim,
Olmuş ağzımda sözlərim dustaq.
Qalmışam matü acizü məbhut,
Etmişəm labüd ixtiyari-sükut.

Yoxluq uçurumna el yüyürdükcə,
Çox bağırdım, axırda batdı səsim.
Bu müsibətli halı gördükcə,
Ağlamaqdan kəsildi lap nəfəsim.
Keçdi mazi, bitir əzab ilə hal,
Üzümə gülməyir həm istiqbal.

Fərz ediz çox uzun, geniş bir otaq,
Orda iskamyalar qoyulmuş ola.
Üzərində beş-on dəcəl, kür uşaq,
Qara lövh, ağ təbaşir olmuş ola.
Bunların mən bu halda həmdəmiyəm,
Deməli, zahirən müəllimiyəm.

Nə deyim, lakin ələman, qardaş,
Hər gün onlar sorur mənim qanımlı.
Bağrım odlandı, yandı, can qardaş!
Bu tiffillər çürütdülər canımı.
Hərə bir dərsə etina etmir,
Heç kəs öz təklifin əda etmir.

Türklük, islamlıq iddiası ilə
Öz dilin bilmək istəyən yoxdur.
Əcnəbi ruhunun havası ilə,
Vətənin, millətin sevən yoxdur.
Atalar verməyir heç əhəmiyyət,
Sönmüş onlarda hissi-milliyət.

Burda dərs verdiyim beş-on ildir,
Deyirəm hər zaman ki: “Qeyrət edin,
Türk dili bir gözəl, şirin dildir,
Onu öyrənməyə həmiyyət edin”.
Etməyir kimsəyə sözüm təsir,
Oluram gündə bir sayaq dilgir.

Dürlü manelər olmasa sözümə,
Odlu bir nəğmə yazmaq istəyirəm.
Gələcək əsrlərdə mən özümə
Şanlı bir qəbr qazmaq istəyirəm.
Lakin övzai-haldan məyus –
Olub etməkdəyəm müdam “əfsus...”

1914

9 MART

Cəmo Cəbrayılbəyliyə

Ey sevgili yavərim Cəmobəy!
İstəkli bəradərim Cəmobəy!
Ey xatirim səfası Aciz!
Ey gözlərimin ziyası Aciz!
Bu tazə gələnin ilin mübarək,
Etsin sənə xaliqin təbarək!
Ovqatın ola səndü firuz!
Hər dəmdə misali-eydi-novruz
Səd şükr ki, qış tükəndi, bitdi,
Novruz gəlib, bahar yetdi.
Bitsin o sayaq zəmani-firqət,
Didarını ta edim ziyarət.
Qardaş, necə ki, bəlayi-hicran,
Əhvalımı eyləmiş pərişan,
Bülbül də mənim kimi o minval
Olmuşdu cahanda müztəribhal.
Etmışdi hücum ləşkəri-dey,
Qar, şaxta, soyuq, duman peyapey
Vermişdi çəmənələrə xəsarət,
Bağ-bostanı eyləmişdi qarət.
Şiddətli külək, acı boranlar,
Tutqun, qara ən qəliz dumanlar
Könlüm kimi aləmi xərabə –
Qılmışdı, salıb həm iztirabə.
Əsdikcə ağu kimi soyuq yel
Guya atılırdı min şrapnel.
Qar danələri yağırı bu hal,
Gül mülkünü eyləmişdi pamal.
Çıxmışdı göy üzrə səbrfərsa,
Qisvətli bulut çepellinası,
Bombardman eyləyirdi xakı,
Çatmışdı çiçəklərin həlakı.
Yanmışdı bucaqda hər ocaqlar,
Bilmərrə qaralmış idi dağlar.

Həp körpə ağaclar ağlaşdı,
Yekdigərilə qucaqlaşdı.

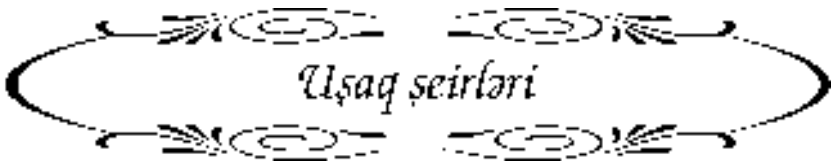
Bu vəqədən olub xəbərdar,
Sultani-bahari-mədələtkar,
Amadeyicəng olub haman an,
Ruhülqüdüsi-nəsimə fərman –
Verdi ki, ölənləri diriltsin,
Cəngaha tərəf qoşun yeritsin.
Ta əsdi nəsimi-isəvidəm
Canlandı, həyat tapdı aləm.
Həp çünbüşə gəldi səthi-qübra,
Məhşər günü oldu aşikarə.
Çaldıqda nəsimi-sübh şeypur,
Guya üfürüldü həşr üçün sur.
Filfor çəmən, çiçək dirildi.
Hər səbzəyə bir qılnc verildi.
Elani-cihad edib o saət
San qopdu o ləhzədə qiyamət.
Şaxlardan ağac götürdü nizə,
Üz qoydu ədu ilə sitizə...
Yatmış ölümlər durub qəbirdən
Düşmən sarı həmlə etdi birdən.
Mortir kimi gurladı bulutlar,
Qalxıb yürüş eylədi göy otlar.
Yağmurla sərəskəri-bəharan
Qış ləşgərin etdi gülləbəran.
Bir həmlədə düşmən oldu pamal,
Qar tərbiyəsi edildi işğal.
Novruz böyük rəşadət etdi,
Qış ordusunu vurub dağıtdı.
Xəsm üzrə şükufədən od açdı,
Bilməm dəxi qış nə səmtə qaçdı?

Yaz ordusu ta ki, qalib oldu,
Şükranə üçün büsat quruldu.
Bülbüllər o dəm edib tərənə,
Nəşr etdi bu qışsəni cəhanə.

Şad oldu çəmən, çiçək, təbiət,
Guya ki, yer üzrə endi cənnət.
Yaz şahı verib o dəm sərəncam,
Novruzunu cəmaət etdi bayram.

Ey davəru mehribanım Aciz!
Ey həmdəmi həmzəbanım Aciz!
Haqdan diləyim budur ki, hər an
Gül tək olasan həmişə xəndan!
Yaz gəldi, necə qış oldu bərbad,
Sən də olasan cahanda dilşad!
Var bircə təvəqqüüm də səndən:
Əhbabə salam eylə məndən.

1915

MƏKTƏB UŞAĞI

İştə bir ayineyi-süni xuda,
İştə, bir dahiyeyi-əqlü zəka.
İşdə bir tıfləki-məsumsifat,
İştə, bir kudəki-şirinhərəkət.
Olmuş elmü ədəbə çox mail,
Bir zaman dərsdən olmaz qafil.
Hər sabah uykudan olcaq bidar.
Dərsi-duşinəsin eylər təkrar.
Geyinib məktəbinin formasını,
Zivəri-duş eləyir çantasını.
İstəyir yaxşı bilə elmi-hesab,
Cəhd edir öyrənə tarixi-kitab.
Gecə-güdüz çalışır mərdanə,
İstəyir sibqət edə əqranə.
Bütün əfali təalipərvər.
Bütün amalı məəliküstər,
Könlünün arizuyi-yektası
Vətənü millətinin əhyası.
Fikrü zikri bütün əhraranə,
Lövheyi-sinəsi məsumanə.
Zehni ayineyi-rövşən kimi saf,
Çəşmeyi-abi-bəqa tək şəffaf.
A çocuq! Ey şərəfəfzayi-vətən,
Ey güli-gülşəni-rənayi-vətən!
Sən əzizi-vətənü millətsən,
Səməri-nəxleyi-ülviyyətsən.
Oxu ey bülbüli-şeydayi-vətən!
Ta sənə fəxr edə əbnayi-vətən.
Nəğəmatında var asari-nicat,
Oxu, ey bülbüli-şirinnəğəmat.

1907

ANA VƏ OĞUL

Hər sabah gün ki, saçar aləmə nur,
Danədən ötrü uçar cümlə tüyür,
Quşlar ol dadlı civiltilə oxur.
Aç gözün uyğudan, ey tifi-qəyur.
Yatma bu pəyədə rahət, a çocuq!
Etmə tənbəlliyi adət, a çocuq!

Gün çıxıb dağü daşa nur səpər,
Hamı dünyada çalışmağı sevər,
Hərə bir səmtə gedər əhli-hünər.
Ana övladına şəfqətlə deyər:
Yatma bu pəyədə rahət, a çocuq!
Etmə tənbəlliyi adət, a çocuq!

Yanaşar bəstəri-ətfala ana,
Uyqudan yavrusu istər oyana,
Əyilər ta üzü-üzə dayana,
Çox yavaşca söyləyər onda ona:
Yatma bu pəyədə rahət, a çocuq!
Etmə tənbəlliyi adət, a çocuq!

O gözəl, sevməli, ol nurlu bəbək,
Uyqusundan oyanar əsnəyərək,
Didə məxmur, özü misli-mələk,
Madəri onda edər böylə dilək
Yatma bu pəyədə rahət, a çocuq!
Etmə tənbəlliyi adət, a çocuq!

Ayıl, oğlum, bu qədər eyləmə xab,
Dur götür qoltuğuna indi kitab.
Məktəbin vaxtı keçir, eylə şitab,
Cəhd elə elm oxu hängami-şəbab,
Yatma bu pəyədə rahət, a çocuq!
Etmə tənbəlliyi adət, a çocuq!

1907

CÜCƏLƏR

Cücələrim birər-birər,
Suyu görüb yavuş gələr,
İçər, gedər eşələnər.
Yeyər, içər cücələrim,
Doyub qaçar cücələrim.

Cücələrim lümək-lümək,
Qanadları gödək-gödək,
Yem axtarar, tapar yemək,
Yeyər, içər cücələrim,
Doyub qaçar cücələrim.

Gecə dönəndə gündüzə
Cücələrim gəzə-gəzə,
Səhər hindən qaçar düzə,
Yeyər, içər cücələrim,
Doyub qaçar cücələrim.

Cücələrim bəzəklidir,
Bəzəklidir, düzəklidir,
Sarı, çil-çil, hər rənglidir.
Yeyər, içər cücələrim,
Doyub qaçar cücələrim.

1907

QARI VƏ QULLUQÇULARI

Bir qarının bir xoruzu var idi,
Hər gün obaşdandan o banlar idi.
Sübh çox ertə oyanardı qarı,
Durğuzar idi hamı xidmətkarı.
İnciyib axırda o qulluqçular,
Ol xoruzu öldürübən atdılar,
Ta ki, kəsilsin səsi, asudəcə,
Bəlkə doyunca yatalar hər gecə.
Çünki qarı bildi bu keyfiyyəti,
Özgə sayaq oldu onun niyyəti.
Sonra gecə olmamış ikən yarı,
Onları bir-bir oyadardı qarı.

1907

QARANQUŞ BALALARI

A quşcuğazlar, nə yaraşıqlısız,
Can kimi bəslənməyə layiqlisiz.
Nədir o istəkli, o heyran baxış,
Nə dadlı cik-cik, nə gözəl çırpınış!
Birdən ucaldı niyə cik-cikləriz,
Pəh-pəh, açılmış sarı dimdikləriz.
A bəxtəvərlər, ananız gəldimi?
Qondu yuva üstünə, dincəldimi?
Görcək onu səslənməyə başladız,
Civiltilərle əcəb alqışladız.
Yem gətirib yoxsa sizə verməyə,
Ya ki, gəlib bir quru dindirməyə?

1907

ATA VƏ OĞUL

Ay dədə, dur get mənə çox şeylər al!
Bir dənə çanta, bir-iki dəftər al!
Mən dayım oğluyla gəlirdim bayaq,
Gördüm o məktəbdə oxur çox uşaq.
Durdum ora pəncərədən baxmağa,
Dərslərinə azca qulaq asmağa.
Dərsləri yetdikdə, dədə, axirə,
Oxudular elliyi birdən-birə.
Hamısının yaxşı tuturdu səsi,
Hər kim ola görsə düşər həvəsi.
Çöldə məni gördü müəllimləri,
Tutdu apardı özü lap içəri.
Xeyli danışdırdı məni dinlədi,
Sonra nəvazişlə mənə söylədi:
– De səni göndərsin atan məktəbə,
Elm oxuyub ta yetəsən mətləbə.

1907

İT VƏ KÖLGƏSİ

Bir it ağzında bir sümüklə səhər,
Su kənarından eyləyirdi güzər.
Suda öz kölgəsin görüb o zaman,
Sandı bir özgə itdir ol heyvan.
Sümüyü atdı tez o bir yanə,
Suya vurdu özün hərisanə,
O iti ta ki, qorxuya salsın,
Bəlkə ağzındakı əti alsın.
Tapmadı bir şey, oldu çox qəmgin,
Həm itirdi nahaq yerə xörəyin.
Kölgəyə uyma, hirsü qəflətdən –
Ta əlin çıxmasın həqiqətdən.

1907

YAZ

O gün ki, fəslı-yaz olar,
Gecə, günüz taraz olar.
Havanın artar istisi,
Daha soyuqluq az olar.
Ərir dağın, çölün qarı,
Axar dərələrə sarı.
Gurultu ilə sel gələr,
Salar sədaya çayları.
Qaranquş ol zaman gələr,
Yenə tikər yuvasını,
Qonar yaşıl ağaclara,
Oxur gözəl havasını.

1907

QUŞLAR

Quşlar, quşlar, a quşlar!
Qaranquşlar, a quşlar!
Cəh-cəh vurun burada,
Gah yerdə, gah yuvada.
Qonun bu tək budağa,
Çox getməyin uzağa.
A quşlarım, getməyin,
Məni qəmgin etməyin.
Quşlar, neçin gedirsiz?
Yoxsa ki, seyr edirsiz?
Quşlar uçdu, əkildi,
Vay, səsləri kəsildi.
Bir səs gəlir uzaqdan,
Mən dinlərəm bayaqdan:
Söylər ki, qış yavuqdur,
Sizin yerlər sovuqdur,
Var isticə ölkələr,
Qışda bizə xoş gələr.
Səbr eylə, qoy yaz olsun,
Bir qar, yağış az olsun,
Sövqat gətirər quşlar,
Sizə gözəl mahnılar.

1908

OT BİÇİNİ

Göy çəməninin ətri tutub hər yeri,
Çulğalayıb dağ, dərəni, çölləri.
Əldə biçinçi darağı səfbəsəf,
Ot darayırlar qarılar hər tərəf.
Ot qurusun burda yığarlar şələ,
Yaş otu bir yanda sərərlər hələ.
Kəndlilər əllərdə təmamən yaba,
Arabaya otu yığarlar qaba.
Arabaya ot qalanar, dağ olar,
Kəndlilərin onda kefi çağ olar.
Arabaya at qoşulub gözləyir,
Sanki qaxılmış yerə, tərənməyir,
Əymə kimi saxlamış ayaqların,
Sallayıban hər iki qulaqların.

1908

TƏNBƏL

Çox yatma, dur, a tənbel,
Yatsan olar iş əngəl.
Gün dağlara yayıldı,
Hər bir yatan ayıldı.
Yar-yoldaşın səhərlər
Tez məktəbə gedərlər.
Sən çəştədek yatırsan,
Pal-paltarın atırsan.
Xeyrü şərin qan, oğlum,
Öz halına yan, oğlum.
Bir azca himmət eylə,
Bir azca qeyrət eylə.
Hər kim dilər şad olsun,
Getsin çalışqan olsun.

1908

GÜLLƏRİN BƏHSİ

Qızılgül

Mən şahıyam qönçələrin, güllərin,
Ən gözəl istəklisi bülbüllərin.
Mən hamıdan yaxşı yaraşıqlıyam,
Sevməliyəm, ətrə bulaşıqlıyam.
Fəxr edərəm halətimə, həngimə,
Qırmızı yarpaqlarıma, rəngimə.
Bağlı tutar ətri-dəhanım mənim,
Eybi nədir varsa tikanım mənim?!

Ağ zənbəq

Əldə mənim ağ qədəhim vardır,
Ağzınadək ətr ilə sərşardır.
Var arıdan ötrü qızıl tək tozum,
Boyda, buxunda da qəşəngəm özüm.
Gərçi uzundursa mənim yarpağım,
Yoxdu yenə lovğalığım, azmağım.
Haf, kəpənək, xırda qarışqa yenə,
Gündə gələrlər, sığınarlar mənə.

Şəbbu

Gər yox isə sevməli rəngim mənim,
Şux deyildirsə də həngim mənim,
Ətrim uzaqdan bürüyür aləmi,
Valehü heyran eləyir adəmi.
Xalq deyər çün hamı şəbbu mənə,
Fəxr üçün, əlbəttə, yetər bu mənə.
Mən ümərəlar bağının malıyam,
Güllər arasında tamaşalıyam.

1908

KÜÇƏ UŞAĞI

Görsəm çamırlı bir küçədə oynayır haçaq,
Çılpaq, ayaqyalın, başaçıq bir dəcəl uşaq,
Adət edib söyüşməyi, daim savaşımağı,
İt qovmağı, daş atmağı, xalqa sataşmağı,
Əxlaqı pozuğ, adəti pis, pasibani yox,
Qəlbim yanar ona, deyərəm: “Ay yazıq çocuq,
Sən sevgili vətənciyimin gül fidanısan,
Sən bir gözəlcə qönçəsən, amma yabanısan.
Zənnim budur, dilənçilik eylər anan sənin,
Zindanlar içrə can çürüdür həm atan sənin.
Sən gözlənmirmisən yaşamaqdan çox il hələ?
Zülmətli yollar içrə gəzirsən neçün belə?
Yavrum, quzum, bahari-həyatın nə cür olar?
Çapqınçılıq, səfahətü fisqü fücür olar.
Kəsbin yox, üsrət ilə keçər çox məişətin,
Bilməm ki, fəhləlikdə yetər vəqti-rehlətin,
Ya xəstəxanə içrə, ya küncündə zindanın,
Yainki dəzgahlar dalısında çıxar canın?
Ox, yavrum, anlasaydı bu gün millətin sənin,
Bilsəydi layiqincə əgər qiymətin sənin,
Can tək basardı bağına, eylərdi tərbiyət,
Olmazdı razı puç olasan böylə bicəhət.
Əsbabi-fəxr olmuş ikən sən də millətə,
Min dürlü faidə yetirərdin cəmaətə.

QARIŞQA VƏ MİLÇƏK

Dedi bir gün qarışqaya milçək:
..Sən zirəksən və ya ki, mən zirək?
Hara mən istəsəm uçub gedərəm,
Özümə hər yeri yuva edərəm.
Hər xörək üstünə qonub yeyərəm,
Səndən artıq hünərliyəm deyərəm.
Məni hərgah ki, qovsalar, qaçaram,
Uçmağa onda qol-qanad açaram.
Qanadım vermiş ixtiyar mənə,
Yoxdur əsla qəmim, nə var mənə?
Xörəyimdir həmişə amadə,
Kim yaşar mən kimi bu dünyadə?
Xabgahım hərirü dibadır,
Mənzilim bəzmi-şahü paşadır.
Yoxdur əsla nə hörmətin, nə yerin,
Söylə, aya, nədir sənin hünərin?
Dedi qarışqa: – Kəs daha sözlünü,
Bəsdir, az tərif eylə öz-özünü.
Yay günü yığmayanda mayətac,
Qış olanda, odur, qalarsan ac,
Çəkərəm yayda mən əgərçi cəfa,
Sürərəm qış zamanı leyk səfa.
İşdən ötrü ki, getmədi tənbel,
İşinin axırı olar əngəl.
Çəksə hər kim ki, bir qədər zəhmət,
Olar, əlbəttə, aqibət rahət.

1909

AYI VƏ ARILAR

Bir ayının düşdü yolu bir zaman
Bal arısı kəndisinə nagəhan.
Yıxdı yerə kəndini dərhal ayı,
Ta dağıdıb sonra yesin bal, ayı.
Ağah olan tək arılar haldan,
Oldular aşıftə bu əhvaldan.
Ol ayını döyməyə bilittifaq –
Eylədilər həmlə hərə bir sayaq.
Gördü fənadır işinin axiri,
Qaçdı o saət ayı ordan geri.

1909

TÜLKÜ VƏ MEYMUN

Dedi bir tülküyə bir gün meymun:
– Səndə, yoldaşçığazım, çoxdur yun,
Mən görürsən ki, nə cür üryanam.
Müstəhəqqi-kərəmi əhsanam.
Tükün əndazədən artıq görünür,
Quyruğun, gör necə, yerlə sürünür.
Elə bir lütfü inayət, tülkü,
İltimasimi icabət, tülkü.
Saxla əvvəl sənə lazım olanı,
Ver mənə sonra o artıq qalanı.
Bürüyüm mən də onunla özümü,
Mərhəmət eylə, qəbul et sözümlü,
Söylədi tülkü: – Əbədir bu xəyal,
Məndən ol mərhəməti etmə süal.
Quyruğum gərçi uzundur, a kişi,
Var onun kəndinə məxsus işi.
O həmişə süpürür torpağı,
Mənə lazımdır onun olmağı.

1909

TÜLKÜ VƏ QURD

Tülkü gəzəndə yıxılıb nagəhan,
Bir quyuya düşmüş idi bir zaman.
Torpağa sürtmüşdü üzün, həm gözün,
Qurtara bilməzdi ölümdən özün.
Düşdü qəzadan ora qurdun yolu,
Baxdı ki, görsün quyu boşdur, dolu.
Tülkü onu gördü, salam eylədi,
Ağladı, yalvardı belə söylədi:
...Qurd lələ, səndən edirəm iltimas,
Sən məni bu təhlükədən qıl xilas.
Qurd dedi: – çox-çox yanırım halına,
Xatirim aşiftədir əhvalına.
Bilmirəm axşam edəcəksən necə?
Sübh açacaqsan nə sayaq bu gecə?
Tülkü dedi: – Çox sağ ol, ey qurd lələ,
Boş danışığından nə yetər hasilə?
Sən belə hərgah mənə qəmxiar isən,
Halıma rəhmin gəlib ağlar isən,
Bir qədər ip tap mənə qıl iltifat,
Ver mənə bir növ ilə burdan nicat.
Yoxsa ki etməz quru söz iktifa,
İş gərək olsun, nə əbəs iddia.

1909

AYI VƏ ŞİR

Əlbir olub bir ayı bir şir ilə,
Ovladılar dovşanı tədbir ilə.
Olmadılar razı onu bölməyə,
Çıxdı iş axır ölüb-öldürməyə.
Çeynədilər, dişlədilər, diddilər.
Bir-birini al qana qərq etdilər.
Özlərini taqətdən saldılar,
Hər biri bir səmtə düşüb qaldılar.
Tülkü uzaqdan görüb ol haləti,
Bildirdi ki, yox heç birinin taqəti.
Gəldi götürdü ovu, etdi fərar,
Həsret ilə baxdı dalınca bular.

1909

SƏRÇƏ VƏ QIRĞI

Sərçəni bir qırğı edərkən şikar,
Bir tələyə oldu qəzadan düçar.
Cütçü görüb tutdu onu ol zaman,
Qırğı gəlib naləyə etdi fəğan,
Söylədi: “Rəhm eylə, məni qıl xilas,
İcz ilə səndən edirəm iltimas.
İstər idim ovlamağa sərçəni,
Sən niyə nahaq yerə tutdun məni?
Verməmişəm mən ki, xəsarət sənə,
Sən də dəxi vermə əziyyət mənə”.
Cütçü baba böylə deyib qeyznak,
Eylədi ol qırğını ol dəm həlak.
Xəlv ilə hər kəs necə rəftar edər,
Haqq onu ol dərdə giriftar edər,
Yaxşılığa yaxşı cəzalar alar,
Pisliyə həm dürlü əzalar alar.
Səy elə əxlaqını qıl xubtər,
Xülqi-həsən sahibi ol, ey pəsər.

1909

OĞRU VƏ ANASI

Bir məktəbli oğurladı bir vətəti
Yoldaşının kitabının xəlvəti.
Evlərinə gizlin onu gətirdi,
Öz istəkli anasına yetirdi.
Validəsi oğurluğun anladı,
Yavrusunu nə qarğadı, nə danladı.
Öz tutduğu işdən uşaq xoşlandı,
Bundan sonra oğurluğa dadandı.
Fikr eylədi: “Nə yoğurdum, nə yaptım,
Əcəb işdir, hazırca kökə tapdım”.
Kəsb etmədi, cib kəsmək adət etdi,
Quldur oldu, ev kəsdi, qarət etdi.
Oğrulara yar oldu, yoldaş oldu,
Quldurlara, qaçaqlara qoşuldu.
Bir iş üstə axır müqəssir oldu.
Divanbəyi hökm eylədi, tutuldu.
Qanun üzrə mühakimə olundu,
Fərman çıxdı, asılsın, hökm oxundu.
Zavallı ta cəzasını dinlədi,
İzn istədi, bir neçə söz söylədi:
...Ay hakimlər, müqəssirəm, doğrudur,
Həqiqətdə mənim anam oğrudur.
Əvvəl dəfə oğurluğa uyarkən,
Yoldaşımdan kitab oğurlayarkən,
Etsə idi anam məni məzəmmət,
Olmaz idim indi bu növ bədbəxt.
Mənə anam belə olmuş müdəbbir,
İnsaf ilə deyin, kimdir müqəssir?

1909

GÜN VƏ KÜLƏK

Bir zaman oldu bir belə qovğa,
Külək ilə gün etdilər dava.
Dedi əvvəl külək: – Edək bir fən,
Mən görək güclüyəm və ya kim sən?
Gün dedi: – Bax, budur, bu dağda çoban,
Gücünü hər nə varsa eylə əyan,
Hansımız açdırar onun yaxasın,
Bacarıb da çıxartdırar çuxasın,
Deyərik kim, onun gücü çoxdur,
Ona dünya üzündə tay yoxdur.
Külək ol dəmdə bərk əsib qayaya,
Tez qopartdı, Güc eylədi çuxaya.
Çuxasın çəkdi ol çoban başına,
Getdi söykəndi bir qaya daşına.
Nə qədər yel soyutdusa havanı,
Çoban artıq büründü bərk çuxanı.
Vermədi bir nəticə tədbiri,
Bəlkə bərəks oldu təsiri.
Günə növbət çatan kimi o zaman,
Vəsəti-əsimanda oldu əyan.
Belə bir isti torpağa saldı,
Alışıb yanmağa çöl az qaldı.
Çobana isti güc gəlib o zaman
Çuxasın, paltarın çıxartdı haman.
Yel çalışdı nə qədər qurdu kələk,
Yenə axırda oldu gün zirək.
Güc və zor ilə heç bir iş aşmaz,
İş əlində həlim olan çaşmaz.

1909

ULAQ VƏ ASLAN

Bir xoruz ilə bir zaman eşşək
Kənd içində gəzirdilər tək-tək.
Nagahan gördülər ki, bir aslan
Üz qoyub kənd sarı gəlir qərran.
Qorxudan saldılar xüruşü səda,
Bir-birə dəydi kattavü koxa.
Vəzü övzai çünki gördü yaman
Qayıdıb qaçdı çöl sarı aslan.
Belə görcək ulağ güman etdi:
“Qorxdu məndən bu şir, qaçıb getdi”.
Daha şövqündən olmadı rahət,
Elədi şiri qovmağa cürət.
Qayıdıb şir baxdı məstanə,
Gördü eşşək gəlir diliranə.
Güldü bir qədr onun səfahətinə,
Dərkinə, fəhminə, fərasətinə.
Tutdu, yıxdı yerə o nadanı.
Yırtdı, cırdı, dağıtdı heyvanı.
Dirilikdən olan zaman məyus.
Anlayıb eşşək eylədi əfsus:
...Gücümü mən bilə-bilə nahəq,
Şirə qıldım hücum mən əhməq.
Mən bilirdim bu aslanın hünərin,
Çəkirim indi səhvimin zərərin.

1909

İLK BAHAR

Gəldi martın doqquzu,
Bayram etdik novruzunu.
Qar əridi, yox oldu.
Çaylarda su çox oldu.
Dağlar, çöllər dişərdi,
Novruz gülü göyərdi.
Gecə-gündüz tənleşir,
Hava hərdən çənleşir.
Dağa qalxır dumanlar,
Tez-tez yağır neysanlar.
Yüngül, sərin meh əsir,
Yağmuru birdən kəsir.
Aralanır bulutlar,
Təravətlənir otlar.
Düşür günün ziyası,
Artır yazın səfası.
Göy üzündə bir qəşəng,
Tağ görünür yeddi rəng.
Gözəl qövsü-qüzəhlər,
Qəlbə verir fərəhlər.
Quşlar ötür çöllərdə,
Ördək üzür göllərdə.
Əsir isti küləklər,
Uçur qazlar, ördəklər.
Yarpaqlanır ağaclar,
Yaşillanır yamaclar.
Seyrə çıxır uşaqlar
Göy çəməndə oynaqlar.

1912

İKİ UŞAQ

Yoldaşına bir uşaq
Dedi: – Dur gəl oynayaq.
Oynamağın vaxtıdır,
Qızılgülün taxtıdır.
Qızılgülü əkərlər,
Misqal ilə çəkərlər.
Gedək görək uşaqlar
Bağda nə cür oynaqlar.
Yoldaş dedi: – Qardaşım.
Dinmə, ağrıyır başım.
Açılsa gül, olsa yaz,
Mənim könlüm açılmaz.
Mən dərsimi bilmirəm,
Oynamağı neylirəm.
Buna dedi o birsi:
... Bu gün qoy qalsın dərsi,
İndi hələ gəl gedək,
Bağda gəzib seyr edək.
Ertə durarsan səhər,
Dərsi edərsən əzbər.
Yoldaşı verdi cavab:
– Danışma bəd-bihesab,
Sübhə bugünkü işi,
Qoymaz ağıllı kişi.
Dərsimi hazırlaram,
Sonra gedib oynaram.

1912

KÖÇ

Səhər-səhər yaz çağı,
Köçür oba yaylağa.
Gəlinlərin balağı,
Batır lile, batdağa.

Arvad, kişi, oğlan, qız,
Gön çarıqlı, başmaqlı,
Gedir qoruq-qaytaqsız
Gəlin, qızlar yaşmaqlı.

Qoyun, quzu, at, eşşək,
Salmış çölə qalmaqal,
Dəvə, maya, nər, köşək,
Lökləyirlər dalbadal.

Kişi əlində çوماق,
Sürür yüklü öküzü.
Dəvə üstə bir uşaq
Çox oxuyur bu sözü.

“Ağ dəvə, alçaq gedər,
Qolunda qolçaq gedər.
Ağ dəvənin gözləri,
Yerə dəyər dizləri.
Endi çaya yuh-yuh,
Ağca maya yuh-yuh”.

1912

ANA VƏ BALA

Oturmuş ana,
Basmış bağına –
Nazlı körpəsin,
Layla der ona.

Uşaq yatmayır,
Baxır, ağlayır,
Anası onu
Bu cür oxşayır:

“Dağda darılar,
Sünbülü sarılar,
Qoca qarılar,
Bu balama qurban.

Dağda tağanlar,
Bir-birin boğanlar,
Oğlan doğanlar,
Bu balama qurban.

Bir bölük atlar,
Atlar göy otlar,
Ərsiz arvadlar,
Bu balama qurban.

Dağın maralı,
Gözü qaralı,
Dünyanın malı,
Bu balama qurban”.

1912

İKİ DANA

Getmişdi bir cüt dana,
Otlamağa bir yana.
Naxırdan ayrıldılar,
Bir dərədə qaldılar.
Axşam olanda biri,
İstədi dönsün geri,
Yoldaşın dümsüklədi,
Bu cür ona söylədi:
...Ay dana, dana, dur gedək,
Qarnını doldur gedək,
Yoldaşı verdi cavab:
– Etmə canım, iztirab,
Tələsmə, çox ertədir.
Eşitdikdə bu sözü
Kəndə qayıtdı özü.
O birsi orda yatdı,
Qurd da gəlib dağıtdı.
Yoldaşı gəldi səhər,
Ta ondan tutsun xəbər.
Gördü ki, o can verir,
Rəhmi gəlib dindirir:
– Ay dana, dana dartadır.
– Dindirmə, dərdim artadır.
– Mən sənə dedim gəl gedək,
Sən niyə dedin ertədir?

1912

MƏKTƏB ŞAGİRDİ

İştə bir tərbiyəli, aqil uşaq,
İştə bir zirək, ayıq, kamil uşaq.
Geyinib məktəbinin formasını,
Götürüb qoltuğuna çantasını.
Məktəbə şövqi-tamam ilə gedir,
Keçməsin vaxtı deyə sürət edir.
Gecə-gündüz çalışır mərdanə,
İstəyir sibqət edə əqrənə.
Könlünün arizuyi-yektası:
Vətəni millətinin ehyası.
A çocuq, get, sənə haq yar olsun.
Cümlə halında mədətkar olsun.
Elm təhsili əziyyətli isə,
Qışda yol getməyi zəhmətli isə,
Qorxma, qeyrətlə çalış, əlbəttə,
Biləcəksən, oxusan tez vəqtdə –
Ki, cahan içrə böyük insanlar.
Nə qədər zəhmətə düşmüş onlar.
Sinfi-ədədini təkmil eylə,
Məktəbi-alidə təhsil eylə.
Səy elə, sən də böyük insan ol,
Doğruluqda bu ada şayan ol!
Qoy cahan elm ilə pürnur olsun,
Vətən o sayədə məmur olsun.

1912

AŞPAZ VƏ PİŞİK

Kəçmiş əyyamda, köhnə dövrandə
Bir böyük padişahın İranda,
Bir nəfər kamil aşpazı var idi,
Təbx işində ziyadə pərkar idi.
Bişirərdi gözəl fisincanlar,
Hazır eylərdi dürlü büryanlar.
Dadlı–dadlı, lətif müsəmmalar,
İştəha artıran mürəbbalar,
Leyk mətbəx pişikləri hər vəqt.
Yazıq aşpaz edən kimi qəflət,
İttifaq əyləyib cumarlar idi,
Ətdən, aşdan qarıb qaçarlar idi.
Aşpazın təlx olardı övqatı,
Xərci artıb itərdi zəhmatı.
Darıxıb pusquda çəkirdi keşik,
Rastına düşsə idi hansı pişik,
Fikri ondaydı kim, vurub yıxsın,
Onları öldürüb əvəz çıxсын.

Vardı ormanda bir qanan meymun,
Çox fərasətli, kardan meymun,
Düşdü təşvişə, yaptı bir şura,
Yığıdı meymunları, dedi guya:
– Cümlə qəflətdəsiz, a qardaşlar!
Başımızda böyük fəlakət var.
Padşah aşpazı gəlib qəzəbə,
Etmək istər pişiklərə qələbə.
Olacaqdır müharibə burada.
Qorxuram biz tələf olaq arada.
Yetməmişkən bizə bu işdə zərər,
Edəlim başqa bir diyara səfər.
Dedilər: – Ay qoca, zəifləmişən,
Çaşib əqlin, yazıq, xərifləmişən.
Biz hara, padşah sarayı hara,
Biz hara, cəng, təbl, nay hara?

Yaxşı fikr et bir, ay canım, sən özün,
Bizə aya nə dəxli var bu sözün?
İstər aşpaz pişiklə cəng etsin,
Bizə ondan neçün ziyan yetsin?
Hansı aqıl edər buna bavər –
Ki, yetər bizlərə bu işdə zərər?
Qoca meymun çox eyelədi israr,
Sözünə heç kəs etmədi iqrar.
Gördü şey çıxmayır mübahisədən,
Qorxduğuyçun o qanlı hadisədən,
Özü yalnızca etdi tərki-vətən,
Başqa ormanda eyelədi məskən.
Aşpaz isə gəlib daha təngə,
Hazır olmuşdu ol zaman cəngə:
Bişirib yığmış idi yağlı pilov,
Mürği-turş, dolma, küftə, şorba, çilov,
Doldurub düzmüş idi nimçələri,
Bəzəmək istəyirdi xönçələri –
Ki, qəfildən pişiklər etdi yürüş,
Getdi talana mürği-turşü xuruş.
Qaçdılar dişrə, çəkдилər mirrov.
Qapdı aşpaz yanar bir odlu kösöv.
Birin öldürdü, qoymadı dəbərə.
Birisin damda vurdu, saldı yerə,
Birin arxasınca silbələdi,
Filhəqiqət olarla cəng elədi.
Lakin od düşdü, dam-dirək yandı,
Padişahlıq, təvilə odlandı.
Gərçi söndürdü yanğını hüzzar,
Heyf, yanmışdı bir neçə atlar.
Yığdı baytarları o dəm soltan,
Dedi: – Tez atlara edin dərman!
Ərz qıldı tamam baytarlar:
– Şahım, at yansa bircə dərmanı var.
Xeyli meymun yağdı gərək buluna –
Ki, yanan atlara əlac oluna.
Soltan əmr etdi, ləşgər atlandı.

Çıxdı fərman, sərəsgər atlandı.
Pəhləvanlar götürdü tirü kaman,
Oldu fəvrən mühasirə orman.
Dörd tərəfdən atıldı qurşunlar,
Gülləbaran olundu meymunlar.
Qoşun öldürdü onları yeksər,
Qaçıb ancaq qutardı bircə nəfər.
O da artıq əzabü zəhmət ilə,
Min bəlalarla, min əziyyət ilə,
Ol qoca meymuna gedib çatdı,
Surəti-macəranı anlatdı.
Ağlaşdı oldularsa, çox qəmgin,
Qoca sonra ona verib təskin,
Söylədi: – Baxmayan böyük sözünə,
Şübhə yoxdur, ziyan vurur özünə.

1913

BİR MƏKTƏBDƏ İMTAHAN

İmtahan məclisi qurulmuşdur,
Zalda skamyalar qoyulmuşdur
Bir-birindən beş-altı arşın uzaq,
Hər bir skamya üzrə tək bir uşaq,
Nəzmü tərtib ilə oturmuşlar,
İmtahançın siyahi tutmuşlar.
Bunların qarşısında azca kənar
Yaşıl örtüklü bir böyük miz var.
Üzvi-məxsus olan müəllimlər,
Həp oturmuş nizam ilə yeksər
Qapılar örtülüb qapanmışdır,
Arxasında nökrə dayanmışdır.
Qeyz ilə durmuş ortalıqda müdir,
İmtəhan yazısının edir təqdir.
Rədd tək gurlayan zamanda səsi,
Çıxmayır, san, çocuqların nəfəsi,
Hamının qarşıda qələm-kağızı,
Qurumuşdur yazıqların boğazı.
Əsəbilikdən işte bəzi çadır,
Əlləri titrəyir, dili dolaşır,
Bəzinin qorxudan gözü qaralır,
Ürəyi çırpınır, üzü saralır.
Bəzi tutmuş iki əlilə başın,
Fikrə dalmış, unutmüş arkadaşın.
Özünə yoldaşın görüb üskün,
Bəzi olmuş həyatına küskün.
Gah mudirin acıqlı qaşqabağı
O sayaq qorxudub yazıq uşağı –
Ki, yazıq büsbütün itirmiş özün,
Yazmağa tapmayırdünənki sözün.
Ayrı-ayrı hərə kitabət edir,
Xacələr onlara nəzarət edir.
Hansı şagirddə varsa istedad,
Fikrə piçidədir, yazır dilşad.
Hansı şagirddə kim bətaət var,

Surətində qəribə halət var,
Yarü yoldaşlarından ar edəcək.
Bəlkə axırda intəhar edəcək.
Bu sayaq kəsb-i-elmə rağib ikən,
Bu sayaq xacələr məvazib ikən,
Tifli-məsumlar imtahan tutdu,
Başlarında bilik məkan tutdu.
Aldılarsa qızıl nişanlarını,
Heyf bilməzlər öz lisanlarını.
Əcnəbi dillərində çox mahir,
Öz lisanında dilləri qasir.
Atalar çoxları əvamünnas,
Öz yanında edir bu növ qiyas:
“Öz dilindən heç olmasın xəbəri,
Onu bilməkliyin nədir səməri?”
Öz dilin bilməmiş yarım-yamalaq,
Tərbiyəət alsə əcnəbidən uşaq,
Hissi-milliyət onda bitməzmi?
Adı dünya üzündə itməzmi?

1913

Hekayələr

CƏRRAHLIQ

A.P.Çexova nəzirə

Dəllək dükanıdır. Dükanın içərisindəki sağ tərəfdə olan şirəli səkinin üstünə salınmış yırtıq həsirin üzərində başaçıq oturan müştərinin üstünə qırmızı, çirkli fitə salınmış; qabağında başı keçəl balaca şagird ovuc ilə tasdan su götürüb müştərinin təpəsindən tökür və boynuna, boğazına calanırkən onun başını isladır.

Sol tərəfdəki səkinin üstündə palçıq manqalın kənarında qoyulmuş iki balaca tasda isti su buğlanır.

Dəllək şagirdi hərdən burnunu ətəyinə silib başını qaşırırkən, müştərinin başını ovmaqda idi. Ustası dəllək Məşədi Əskər bir örü aşağı, bir örü yuxarı geydiyi qara qədək arxalığının döşü və ətəkləri çirkədən qara meşin kimi işıldayır, sürtülüb yırtılmış ciblərinin ağzı sadır bağlamış, belindəki kisəbəndinin yarısı yeyilmiş qayışımın üzərinə hərdən ülgücü savlayıb sürtür və ağzındakı demi çubuğunun tüstüsünü dodağının küncündən püskürərək havada dumanladır. Bu halda motalpapaq, şal çuxalı, uzun boylu, çalsaqqal bir kişi qapıdan içəri girib salam verir. Sonra çirkli, qara səpkili ağ dəsmal ilə bağladığı sağ gözünün üstünə əlini qoyub, sol sipalaq gözü ilə o yan-buyana baxıb:

...Usta buradadırmı? – deyər soruşur.

Usta Əsgər demi çubuğunu əlinə alıb əsnəyəndən sonra:

– Aha, xoş gördük, a molla Eyvaz dayı, nə əcəb səndən? Nə qulluğun var?

– Şükr olsun, ay usta.

Ömrünə duaçı varam.

Əlindəki xurcunu səkinin üstünə qoyub ayaq üstündə durduğu halda:

– Ancaq canına sağlıq, bir neçə gündür ki, dişim ağrıyır. Nə çay içə bilərəm, nə çörək yeyə bilərəm, nüzlə duası da yazdırdım, yenə toxtamadı. Bilmirəm bu necə dərddir? Ox... ox... Belə sızıldayır ki, elə bil qulağımın içinə mıx çaxılır. Lap beynimin içi də lükküldəyir. Az qalır başım partlasın. İnan ki, namusuma qısılib ağlamıram. A kişi, bu çayı

bina qoyanın Allah evini yıxsın. Bundan irəli yüz yaşında kişilərin ağzındakı dişləri sədəf kimi idi. Bu çay zəhrimar bədənimizin axırına çıxdı.

Usta Əsgər:

– Gözünə nə olub, a kişi, bağlamışsan?

– A kişi, bu dişim zəhrimar sancdığına görə bağlamışam. Yoxsa gözüm ağrımır.

Usta Əsgər:

– Dəsmalı aç, bir baxım görüm.

Molla Eyvaz:

– Vah, vah, dişim elə sancır, elə sancır ki, ürəyimin başı zoqquldayır. Ağzımı aç bilmirəm, danışa bilmirəm. Üz-gözüm də şişib, gecələr səhərəcən yata bilmirəm.

Usta:

– Zərəri yoxdu, otur, aç ağzını görüm.

Molla Eyvaz oturub dəsmalı açandan sonra ağzını aralayır. Usta Əsgər də başını əyib onun ağzına baxır. İllərdən bəri tənbeği tüstüsündən saralmış dişlərin arasında palasa bağlanmış çirkli bir çürük diş görünür.

Molla Eyvaz:

– Nə qədər ağzıma sumaq tutmuşam, nə qədər təzək tüstüsü vermişəm, dincəlməmişəm. Bilmirəm bu necə dərddir məni tapdı? Allaha pənah, orucluq da gəlmiş çatdı. Daha heç dava-dərman eləmək olmaz.

Usta Əsgər:

– Molla dayı, gərək dişin çəkilsin!

– Sən yaxşı bilirsən, nə ərz edim, hər nə eləməlisən elə, ancaq bircə dincəlim... Allah ömür versin, Allah səni əskik eləməsin. Mən gecə-gündüz sənə duaçı varam.

Usta Əsgər:

– O nəmənedir? Mənim əlimdə su içməkdən də asandır, – deyib köhnə bir fitəyə bükülmüş karastıların içindən bir kəlbətin çıxardır. – Cərrah deyəndə çətin bir şey deyil, ancaq adət lazımdır. Əl gərək əsməsin, vəssalam!.. Odur, sırağagün Marağalıoğlu Hacı Bəydəmirin də dişi ağrıyırdı. Kişi İran sövdəgəri, çiyində kabili kürk, ayağında sağrı başmaq. Bir dəqiqədə dişini çəkdim, qurtardı getdi. A kişi, zarafat deyil, sümük sındırmışam, bunları öyrəninəcə qat-qat qabıq qoymuşam. Mənim əlimdən hər şey gəlir. Qol qanı almaq, məlazə çərtmək, dilaltı qanı almaq... Bunlar sənə zarafat gəlməsin, gərək biləsən ki, qeyfal

qanı hansıdır, oseylim hansıdır, əkhəl hansıdır. Qaldı diş çəkmək, diş çəkmək mənim əlimdə su içməkdən də asandır. Bu saat çəkərəm. Yoxsa hər dana-doluq, cana-cuna adamın işi deyil. Elə diş var kəlbətin ilə çəkərlər, eləsi var maşın ilə çəkilir, eləsi də var ki, qarmaq ilə çəkilir. Onların yerini bilmək lazımdır.

Usta Əsgər kəlbətini ətəyinin ucuna siləndən sonra istifham halətilə ona baxıb yerə qoyur, sonra maşını götürür:

– Hə, aç ağzını, çox arala! – deyib molla Eyvaza tərəf yönəlir. – Bu saat çəkərəm qurtarar gedər. Bu üç püskəli dişdir, gərək bıçağın ucu ilə azacıq ətini aralayım, vəssalam, qurtardı getdi.

Dişin ətini kəsir.

– Hə çətini bu idi.

Molla Eyvaz:

– Nə deyim, Allah sənə kömək olsun. Nə əcəb, kişi, sən varsanmış. Yoxsa bu camaat batıb qırılırdı. Allah sənə ömür versin.

Usta Əsgər:

– Bax, tərənəm, ancaq ağzını yaxşı arala.

Kəlbətini götürüb ağzına aparır:

– Dayan, dayan, tərənəm, bir azacıq davam elə, bu saat qurtarım. – Zor ilə diş çəkir. – Ancaq söz burasındadır ki, azı dişdir. Özü də üç püskəli.

Gərək kötüyü sınıb içəridə qalmasın. – Çəkir.

Molla Eyvaz:

– Vay dədəm vay! Ox, ox, ox...

Usta Əsgər:

– Dayan, dayan, bu saat qurtarım, əlimə yapışma, əlimi burax.

Çəkir.

Molla Eyvaz:

– Vay, nənə vay! Vay, baba vay! A kişi çək çıxsın, daha nə uzadırsan.

Usta Əsgər:

– Sənə zarafatını gəlir, bu cərrahlıqdır a!.. Birdən olmaz. Budur, budur az qalıb.

Molla Eyvaz ayaqlarını dizlərinə qədər qalxızıb titrədiyi halda surəti boğumtul, qara-qırmızı rəng alır, tər üzündən damcılayır, tövsüyə-tövsüyə nəfəs alır.

Usta Əsgər isə var gücü ilə qollarını tərpedib çəkməyə çalışır... Qayət əziyyətli bir dəqiqə keçəndən sonra kəlbətin şaqqıltı ilə diş

sındırıb Molla Eyvazın ağzından bayıra atılır. Molla Eyvaz dişi çəkilib qurtarmış zənn edərkən, barmağını ağzına aparır. Lakin dişinin sınımış olduğunu hiss etdikdə:

– Çəkdin? Bu sənin gördüyün iş!.. Canına dəysin.

Ağlar və istehzakarənə bir səslə:

– Allah yaman gündən saxlamasın. Elə qabiliyyətin bu imiş? Canım, bir işi bacarmırsan, daha nə üçün boynuna çəkirsən? A kişi, sən mənə öldürdün ki. ...Gözümün qabağı qaranlıq gətirir.

Usta Əsgər:

– Sən nə üçün əlimi tutursan? – Acıqlı bir halda: – Mən çəkirəm, sən mənə dirşeyimin altından vurursan, nə bilim nə oyun çıxardırsan. Qoydun məgər bir görüm mən nə qayıram.

Molla Eyvaz:

– Sən salmışan zırpılığına, daha ona mən nə qayıram. Bir qələti eləyə bilmirsən, daha nə boş danışırsan.

Usta Əsgər acıqlı bir halda:

– Qələt də elə, daha uzun danışma, aç ağzını görüm. Öyrənmisiniz havayı yeməyə. Bu ölü halvası deyil ki, damağını şaqquldada-şaqquldada yeyəsən. – Molla Eyvazı yamsılayaraq – “başarmırsan, başarmırsan”. Buyurun, indi bu mənə öyrədəcək, başından böyük danışmağına bax. Marağalı Bəydəmirin sənə ağırda əskinası var, dişini çəkdim, heç uf da demədi... Min dəfə üst-başı səninkindən təmizdir. Heç əlimə də yapışmadı. Otur, ağzını aç görüm, mənə məəttəl eləmə.

Molla Eyvaz:

– A kişi, başım gicəlir, qoy bir nəfəsimi dərim a ... – Oturur. – Uzun dartma, bir dəfə çək çıxsın, müxtəsər elə.

Usta Əsgər:

– İndi bu mənə öyrədəcək. Allahın lənətinə gələsən, kor şeytan ha. Aç ağzını! – Kəlbətini salır. – Bu cərrahlıqdır a... Sənə zarafat gəlirmi yoxsa? – qollarını tərpedib çəkir. – Tərpənmə, az qalib çıxsın, kötüyü lap dərindədir. – Çəkir. – Başını tərpetmə. Hə, belə, belə. Bir azacıq dayan, ha. – Xırçılı səsi eşidilir. – Daha indi qurtarar.

Molla Eyvaz ölü kimi hərəkətsiz oturub, gözləri bərəlib dükanın səqfinə dikilmiş, rəngi-ruyu ağarıb, üzündən tər axır.

Usta Əsgər:

– Ax, kiçik kəlbətin burada olsaydı, nə yaxşı olardı.

Bu halda kəlbətin dişi buraxıb Molla Eyvazın ağızından bayıra atılır. Molla Eyvaz nəfəsini alandan sonra tez barmağını ağızına soxub ağrıyan dişinin əvəzində başqa bir dişinin çəkilib laxlamağını görərkən:

– Tfu! Boynunu Allah sındırsın! Canım, sən meşədən tutulmuşsan, ayı deyilsən ki... Ağrıyan dişi qoyub başqasını nə üçün çəkib laxladırısan? Allah kəssin qabiliyyətini!

Usta Əsgər:

– Ağzıbaşına danışma, yekəbaş! Bunun sir-sifətinə bax, başından böyük danışmağına bax! Marağalı oğlu Hacı Bəydəmir böyük tacir, neçə illər İranda olmuş, ağıllı adam, Hacı kişi, kabili kürkü yüz manata dəyər, o bir kəlmə artıq-əskik danışmadı... Amma bu məni necə danlayır.

Molla Eyvaz səkinin üstünə qoyduğu xurcunu götürüb, əlini üzünə qoyduğu halda mırıldaya-mırıldaya qapıdan çıxıb getdi.

1915

BƏDBƏXT AİLƏ

Kars və Ərdəhandan qaçıb qurtarmış bir dəstə ac-yalavac, çıl-çılpaq arvad-uşaqlar Tiflisdə müsəlmanlar məhəlləsinin küçələrində səfil-sərgərdan qalmışdılar. O cümlədən beli bükülmüş ağsaqqal Həmid adlı bir kişi, qoca bir arvad ilə küçənin bir tərəfində, quru torpaq üstündə oturub on beş yaşında xəstə bir oğlan uşağının başını dizi üstünə almışdı. Qoca arvad daima xəstə çocuğun üzünə baxarkən gözlərindən axan qanlı, odlu yaşı başındakı yırtıq köhnə şal ilə silirdi.

Xəstə çocuq bənizi saralmış, qızdırmadan ləhləyirdi. Tez-tez kəsik-kəsik nəfəs alırkən çox-çox öskürürdü. Dodaqları quruyub, üzünün qənələri incəlmişdi. Bihuşluq halında düşmüş xəstə titrək, zəif səslə:

– Ay nənə, bir az su – deyə bulanıq, solğun gözlərini açıb yenə də qapadı. Qoca kişi dərinədən bir ah çəkib sakitənə ağlarkən ayağa durdu, yaxındakı qapını açıb su istədi. Dərhal Müslümbəy adlı uzunboylu, xoş simalı bir cavan su gətirib o kişiyə verdi. Qoca kişi suyu alıb xeyir-dua edərkən nəvəsinin yanına gəldi.

– Bala, su gətirmişəm, al iç, – deyə uşağın başını əlilə qaldırdı.

Xəstə çocuq titrək, arıq əlini uzadıb su qabına yapışdı və bihiss bir halda sudan bir neçə udum içdisə də, peydərpey öskürək onu lap dildən saldı. Müslümbəy bu heyndə qapının ağzında dayanıb onların bu fəlakətli halına baxırdı. Qoca kişiyə xitabən:

– Əmi, bu uşaq sənin nəyindir, oğlundurmu? – deyə sual etdi.

Həmid kişi yenə bir ah çəkib:

– Qardaş, bu uşaq mənim nəvəmdir, oğlanlarımı öldürdülər, qızlarımı, gəlinlərimi əsir apardılar. Mən başibəlalı ancaq bu uşaqcığı bir noilə götürüb qaçmışam. O da yolda bu noilə xəstələndi... Şükür Allahın kərəminə! – deyib də ağlamaq boğazını tutub sakit oldu.

Müslümbəy nəhayətdə bu sözdən qəmləndi. Daha bir söz deməyib evinə qayıtdı. Bir qədərdən sonra küçəyə çıxıb:

– A kişi, əmi! Uşağı evə gətiriniz! – dedi.

Müslümbəyin bu məhəbbətindən fəlakətdə ailənin üzündə şadlıq asarı göründü. Müslümbəyə xeyir-dualar edərək, xəstəni içəri apardılar.

Müslümbəy onlara mənzil verib rahat elədikdən sonra:

– Mən gedib uşaq üçün həkim gətirim, – deyə onlara təsəlli verdi.

Bir o qədər keçməmişdi ki, xəz paltolu, qara şlyapalı, çalsaqqal bir doktor Müslümbəy ilə bərabər içəriyə daxil oldu. Xəstəni müayinə

edib nüsxə yazdıqdan sonra, dışarı çıxıb getmək istədi. Həmid kişi doktorun əqəbincə gəlib onun ayaqlarına yığıldı. Onun ölü rəngində olan uçuq bənzində qorxu əlaməti müşahidə olunarkən:

– Cənab doktor, səhhət ümidi varmı? – deyə müntəziranə halətlə sual etdi.

Doktor:

– Xeyr, onun işi müalicədən keçib, – deyə çiyinlərini oynatdı. Sonra başını aşağı dikib mütəkəbbiranə bir halətlə faytona tərəf yollandı.

Qoca kişi:

– Doktor əfəndim! Allah xatirinə, əgər mümkünsə müzayiqə etmə. Bir böyük külfətdən bircə buna göz dikmişəm, – deyə qorxulu bir əda ilə doktorun önünə keçdi.

Doktor dayanıb fikrə getdikdən sonra:

– Hələ bu dərmanı veriniz, baxalım necə olur? Fəqət... – deyə sözünün axırını söyləməyib mütəəssifanə bir əda ilə əlini tərپətdi, sonra Müslümbəylə xudahafiz edib faytona əyləşdi.

Sevgili nişanəsinin həyatından ümidi kəsilmiş qoca kişi ayaq üstə quruyub qaldı. Var əzası titrəkən hökürtmə çalıb ağlamağa başladı. Müslümbəy mehribanlıqla o yazığa təsəlli verib evə qayıtdı. Qoca Həmid gözlərinin yaşını əlilə silərkən içəriyə girdi. Nəvəsi fərasətlə babasının pozğunluğunu dərk etdiyindən yataqda dikəlib:

– Baba, buraya gəl! – deyə onu çağırırdı.

Həmid kişi nəvəsinə yaxınlaşıb:

– Bala, sözün nədir? – deyib əyləşdi.

Uşaqciq dəfətən arıq, nazik qollarını qalxızib babasının boynuna saldı, nənəsi də o sevgili balasını qucaqladı, hər üçü şiddətlə ağlaşdılar. Sonra xəstə çocuq:

– Baba, mən bilirəm doktor sənə nə söylədi – deyib yenə baba və nənəsinə qucaqladı və başını babasının çiyinə qoyub töşküyə–töşküyə bir qədər sakit oldu. Bir az dincəldikdən sonra:

– Baba, atamdan–anamdan sonra mən daha ölməyimi istərəm. Ancaq sənə vəsiyyətim odur ki, səbr elə, çox ağlama. Nə etməli, qəzadan bizim üçün belə imiş...

Qoca kişi öz saqqalı uzununu axan göz yaşlarını silərkən:

– Bala, ölüm mənim üçündür. Allah sənin ölümünü mənə göstərməsin... Qorxma, bala, Allah qoysa sağalarsan... – deyə nəvəsinin üz-gözün tumarladı.

Xəstə çocuq:

– Baba, mən bilirəm, axır nəfəsimdir. Ancaq səndən təvəqqem odur ki, məni özün qəbrə qoyarsan və əgər bu şəhərdə qalmalı olsanız, tez-tez mənim qəbrimin üstə gələrsən, məni unutmayasın – deyərək nəfəsi kəsildi. Yenə də baba və nənəsini qucaqlayıb hər üçü ağlaşdılar. Müslümbəy onları ovudub təsəlli verdi. Sonra doktor yazdığı nüsxəni öz nökrinə verib dərman almağa göndərdi. Sonra Həmid kişiyyə xitabən:

– Əmi, səsin nə üçün xırıldar? Məgər sən də xəstəmisən? – deyə soruşduqda qocanın əyalı:

– Ay başına dönüm, xəstə deyildir, lakin üç gündür ki, çöllərin buzu, qarı bu yazığın qidası, xörəyi olmuşdur, – deyə cavab verdi.

Müslümbəy:

– Vay, siz acsınızmış... bəs nə üçün, niyə söyləməyirsiniz? – deyə dərhal onlar üçün yemək tədarük etdi və bir qədər də süd gətirib xəstə çocuğa içirdilər. Bir saatdan sonra nökr dərman gətirdi. Ondan da xəstəyə verdilər. Müslüm sonra öz işinə getdi.

Lakin əsr zamanı idi ki, xəstəyə gışvə arız oldu. On dəqiqədən sonra ayıldısa da, lakin bütün əhvalı xarablaşmağa üz qoydu. Əl-ayağı soyudu, alında soyuq tər əlaməti göründü, verilən dava-dərman boğazından keçməyib hiyənglərindən bayıra töküldü. Gecənin yarısınıncan bu hal üzrə qaldı. Sevgili balasını bəstəri-əhtizarda görə qoca arvad yumruqla öz sinəsinə vurarkən ərinə xitabən:

– A kişi, görməyirsənmi, heç olmasa yasin oxu, balam Quransız keçinməsin – deyə haykırdı.

Bədbəxt qoca kişi çaşıb özünü itirdiyindən “Yasini-şərif” əvəzinə “Həmd” surəsi oxumağa başladı. Bir o qədər keçmədi ki, xəstə çocuğun üzünə ölüm rəngi qonub bir-iki dəfə çənə çaldıqdan sonra, nəfəsi qət oldu. Bu vaxt o bədbəxt qocaların başına sanki qiyamət qopdu. Gecənin yarısı özgənin evində, qərrib ölkədə ev sahibi narahat olmasın deyə, ixtiyarsız ucalan fəryadlarını sinələrində boğarkən, o soyumuş bədəni qucaqlayıb sızıldadılar...

1915

QARAGÜNLÜ HƏLİMƏ

Qış fəslı idi. Təqribən gecəyarısından dörd saat keçmişdi. Dağların, qayaların zirvələri zəif, sönük bir işıqla ağarmışdı. Günəş hənuz tülu etməmişdi. Hava qayətdə soyuq idi. Yalçın qayaların, yüksək dağların üzərində tərakim etmiş qar komaları və buz parçaları əcəb qərribə surətlər təşkil etmişdi. Şiddətli əsən soyuq külək ağacların qurumuş budaqlarına, qayaların buzlu yarğanlarına çarpdıqca vahiməli səslər törədirdi. Neçə gündən bəri arasıkəsilmədən eşidilməkdə olan top gurultuları bir az yavaşımışdı. Get-gedə hava işıqlanıb günəş ziyasının müqəddimətılceyşi ətrafdakı dağların zirvələrində nümayan oldu. Bu heyndə Bayburt şəhərinin içərisinə bir hövlnak çaxnaşma düşdü. Bu vəhşət qalanın təslim ediləcəyi xəbərindən nəşət etmişdi. Əhali sərəsimə əlinə gələnı götürüb qaçışrdılar. Bəşər balaları qoyun-quzu kimi mələşərkən çöllərə dağılmaqda idi. Qohum-qonşuları, heç kəs, heç kimsənin yadına düşmürdü. Hər kəs öz canının qeydində, hər kəs öz başının harayında idi. Anbarlara, tayalara od vurulmuşdu. Şiddətli küləyin zərbəsindən yanğın anbaan artmaqda idi. Bir neçə saat ara vermiş top atəşi yenidən fəaliyyətə başlamışdı. Peydərpey atılan top qumbaralarının düşüb partlamasından hər tərəfdə bir atəş tufanı vücudada gəlmişdi. Bir az fasilədə şəhər bom boş boşaldı. Getməyə qüdrəti olanlar təmamən qaçıb dağıldılar. Yalnız bəstəri-əhtizarda bulunan yetmiş yaşlı Hacı Nuru kişinin əyalı Həlimə kəsərəti-hüzn və kədərinədən çıldırmaq dərəcəsinə gəlmiş ikən əzizliklə böyütdüyü balalarını xilas etməyi düşünürdü. Ancaq ağılna bir şey gəldi: belə ki, qorxudan titrəyib dili tutulmuş, çığırışan on yaşlı Zeynəb adı qızının və altı yaşlı Əhməd adlı oğlunun əlindən tutub evlərinin zirzəmisinə apardı. Sonra oranın döşəməsi üzrə təbiyə edilmiş bir taxta qarını qaldırıb titrək bir sədə ilə: “Burası pək əski bir lağımır, mədxəli bura isə, məxrəci məmləkətimizin içərisindədir. Allaha əmanət olasınız, balalarım, bu yol ilə gediniz, hər halda bir tərəfə səlamət çıxarsınız ümid edirəm” – deyə Həlimə geri döndü.

Zavallı çocuqlar qorxudan nə lağımın içərisinə girməyə, nə də analarının yanına qayıtmağa cürət edirdilər. Cansız bədən kimi hərəkətsiz qalmışdılar.

Göy gurultusundan daha dəhşətli olan top qumbaralarının tərəqələri getdikcə artmaqda idi. Həlimə isə ərinin balını-əhtizarından dizlə-

rini qucub odlu göz yaşları tökməkdə idi. Ta ki, qalanın içərisində olan yanğın get-gedə artıb bunların da evlərinə yetişdi. Bir dəqiqədə atəş evin dörd tərəfini əhatə etdi. Ağlayıb, sızlayıb saçlarını yolmaqla gah bayıra yüyürüb, gah içəriyə qayıdırdı. Bu heyndə şeypur sədası eşidildi. Bununla pişdarların qalaya yaxınlaşdığını anladı. Vəhşətdən bütün özünü itirmişdi. Acı, qara tüstü evin içərisinə dolub buruq-buruq pəncərələrdən xaricə çıxırdı. Qırmızı alov küləyin şiddətindən hər dəm zəbanə çəkib yan-yörəni gəmirirdi. Biçarə Həlīmə ərinin yarı ölü cəsədini qucaqlayıb evdən kənara çıxarmaq istədisə də, yağmur danəsi kimi tökülən güllələrə məruz olmaq qorxusundan bu fikirdən daşındı. Lakin bir qədər çəkmədi ki, alışmaqda olan pal-paltarı onda bir halət törətdi ki, o, qoca xəstə ərini də unudub, o atəş dalğalarının arasından özünü həyətə-bərəyə atdı. Bir neçə dəqiqədən sonra o, alışan məqbərənin töküntüləri altında zirzəmidəki lağımın da mədxəli qapanıb, biçarə tiffilər orada qalmağa məhkum oldular.

O fələkzədə çocuqlar qaranlıqda qorxuşub çıxışırdılar. Yekdigərini görmürdülersə də, lakin əl-ələ yapışıb lağımın içərisinə doğru bir neçə addım irəlilədilər. Lağımın yeri rütubətli olduğundan tez-tez ayaqları sürüşüb yıxılmaq dərəcəsinə gəlirdi. Bir qədər getdikdən sonra Əhmədin ayağı bir şeyə toxunub üzüstə yığıldı. Alnı nəyə çarpdısa, yarılıb isti bir şey üzüaşağı cari oldu... Ağrının şiddətindən bihal olub tərپənmədi. Zeynəbin əli qardaşının əlindən üzüldü. Fəqət onun iniltisini eşidirdisə, necə olduğunu görmürdü. O bədbəxt qızcığaz öz itiyini aramaq qəsdilə əlini lağımın divarına sürtüb “Əhməd!” Əhməd!” – deyə qardaşını çağırırdı. Qəzadan həmin yerdə bir neçə yolayrıcı vardı. O yetim qızcığaz qardaşını aramaq üçün əlini lağımın divarına sürtə-sürtə bir neçə addım getdikdən sonra dəlilər kimi mütəvəhhişənə bir halda dayandı. Zira ki, Əhmədin zığılıtsı daha eşidilməmiş oldu. Naümidliyə qarışmış bir qorxu onun vücudunu sarsıb dizləri taqətdən düşdü. Ucadan ağlamasını şiddətləndirdisə də, lakin lağımın divarında əksi-səda törədən öz səsindən başqa qeyri səs eşitmədi. Qüssədən bağı çatlamaq dərəcəsinə gəldi. Oyan-buyana yüyürməkdən lağımın divarına əlləri, üzü toxunub yaralandı. Qanlı barmaqlarıyla, vəhşətli qəlbilə itirdiyini nə qədər aradısa, bir əsər, bir nişənə bula-madı. Bilaxirə məbhut bir halətdə dayanıb nə edəcəyini bilmirdi. Bu halda çox uzaqdan qayət zəif işıq kimi bir şey gözüne çarpdı. Ürəyi o qədər şiddətlə döyündü ki, çırpınmasını özü eşirdi. Çox zəhmətlə

sürünə-sürünə o, işıq gələn tərəfə yönəldi. Burası lağımın məxrəci idi. Vəqta ki, lağımdan kənara çıxdı, günəşin nuru onun alnına düşüb havanın soyuğu vücuduna təsir etdikdə ağı başına gəlib yurdsuz-yuvasız bir biyabanda bulunduğunu dərk etdi. Abadanlıq aramaq xəyalı ilə oyana-buyana diqqət etdikdən sonra çox uzaqda yıxılmış bir tabiyə gözüne sataşdı. İstədi ki, oraya girib qardaşı Əhməd xilas etmək üçün yardım diləsin. Qədəm götürüb irəlilədikcə ayağının altında qan sıçrayıb üz-gözünə səpələndi. Yerə baxdıqda bir əsgər meyidi gördü. Sonra dönüb geriye diqqət etdisə, bir məhşəri-əmvat içərisində bulunduğunu müşahidə etdi. Vəhşəti fəvqəladə artıb ağılaya-ağılaya oyana-buyana qoşmağa başladı. Ayağı ayağına dolaşa-dolaşa çox getməmişdi ki, bir dərədən beş-on nəfər yaraqlı atlı çıxdığını gördü. Zavallı uşağın qorxudan dizləri titrəyib yerə çökdü. Bu atlılar əsgərlər idi. Onlar o bədbəxt qızıcığa yaxın gəlib əl ilə işarə edərək:

...Qorxma, qorxma – deyər özlərilə getməyə əmr etdilər. O, biçərə qardaşının yanında qalmaq lazım gələrkən xahi-nahaxi onların əmrinə itaət etdi. Bu minval ilə bir neçə ay Anadolu xərəbələrində səfil-sərgərdan dolaşırdı. Bu müddətdə özü kimi bir neçə nəfər kiçik yaşlı uşaqlar da ona yoldaş olmuşdular. Əsgərlərin əllərindən tökülənləri, bayıra atdıqları şeyləri yeməklə ölümdən bətar bir həyat keçirməkdə idi. Tainki bir gün havanın kəskin şiddətli boranı o zavallı çocuğu bir məxrubə evin daldasına sığınmağa məcbur elədi. İçəri girdikdə orada bir neçə nəfər aciz, əlil kişi-arvad gördü ki, libas deyilən şeydən ancaq sətri-övrətdən başqa əyinlərində bir şey yox idi. Ahü əninləri eşidib-görənin ürəyini kabab edər idi. Lakin onların arasında quru torpaq üzrə düşüb qalmış bir insan heykəli, bir arvad şəkli var idi... Belə bədvi-nəzərdə hər kəs onu görmüş olsaydı, onun insan olub-olmadığını yəqin edəməzdi. Zira ki, şəkli-şəmaili dönmüş idi. Üz-gözü tamamilən yamırmış və qırışmış idi. Kirpiksiz olan qanlı göz qapaqlarını tez-tez qırırdı. Bəlli idi ki, işıq onun gözlərinə əziyyət edirdi. Bədəninin görünən yerlərinin dərisi tamamilə yanıb qırımızı ət qalmışdı. O arvadın kim və nərelə olduğunu bilmədiyi halda Zeynəbin ona rəhmi gəlib pərəstarlıq etmək üçün ona yanaşdı. Lakin biz tanıyırıq ki, bu arvad haman Həlimə və Zeynəbin anası idi. O, həsrətlə çıxan xırıltılı səs ilə:

– Allah xatirinə, bir içim su, – deyər zarıdı.

Zeynəb dərhal qayıdıb soyuqdan donmuş barmaqlarını havrıxa-havrıxa sınıq bir qab parçasında ona su gətirdi. O arvad suyu içdikdən

sonra sanki Zeynəbin bu qədər mərhəmətini dərk etməyib böht və sükuta dalmışdı. Lakin qayət ahəstə səslə bir neçə sözlər təkrar edirdi. Zeynəbə o arvadın səsi aşına gəldisə də, tanımadı. Çünki o zavallı heykəl bir parça ət və sümükdən başqa bir şey deyildi. Zeynəb tərəhhümümüz bir qorxu ilə aşağı əyilib onun sözlərinə qulaq verdikdə: “Zeynəb, Əhməd!.. Zeynəb, Əhməd!..” – söylədiyini anladı. Bu kəlmələri eşitməkdən Zeynəbin ürəyi dalına dəyib bir söz söyləmək istədisə, lakin ağlaması danışmağına mane oldu. Dərhal o balaca əllərini ürəyinin üstünə qoyub guya bununla ürəyinin çırpıntısını azaltmaq istəyirdi. Daha artıq səbr edəməyib titrək bir səda ilə:

– Anacan, anacan!.. – deyərək balaca qollarını əlilə arvadın boynuna doladı.. Bu dəqiqədə sanki qaragünlü Həlīmənin sönük müşairində bir işıq vücuda gəldi. Yetimə balasını tanıyıb quyu dibindən çıxan kimi bir səslə:

– Ox, yavrum Zeynəb, sənmişən? Bəs qardaşın Əhməd hanı? – deyə ana-balanın odlu göz yaşları bir-birinə qarışdı...

Pyestor

YOXSULLUQ EYİB DEYİL

Rus ədiblərindən A.N.Ostrovskiyə nəzirə

ƏFRADİ-MƏCLİS

Hacı Dəmir – Yetmiş yaşında bir tacir

Səfər – Hacı Dəmirin qardaşı, qırx yaşında

Yusif – Hacı Dəmirin mirzəsi, iyirmi beş yaşında

Əhməd bəy – Mülkədar bir bəy

Məclisə lazım olan şeylər: döşək (üstündə Hacı Dəmir oturmağa). Stol, dəftər, kağız, şotka, kalendar, sandalya, dəmir sandıq, dəvat, qələm

BİRİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqe olur hacının hücrəsində. Mirzə Yusif stolun dalında oturub hesaba baxır:

Səfər

Qardaşımdır, Yusif, bu tacirbaşı,
Mən də onun kiçik, doğma qardaşı.
Bir az burda isinməkçin qoy gəlim,
Titrəyirəm, tutmur soyuqdan əlim.

Yusif

Eybi yoxdur, gəl, qardaşım Səfər, gəl,
İstəsən də yat, bir qədər də dincəl.

Səfər

Qovmazsan ki, məni, Yusif, burdan sən?
Bax, soyuqdan titrəyirəm, görürsən.

Yusif

Bu nə sözdür, heç belə şey olarmı,
Müsəlman da qonağını qovarmı?

Səfər

Yusif, Allah xoşbəxt eləsin səni,
Düz bir ildir qardaşım qovub məni.
Bu dərbədən Səfər qadını alsın,
Qoy dərdimi deyim, qəlbim boşalsın.
Nə qədər ki, pulum, malım, var idi,
Mənə hər kəs yoldaş idi, yar idi.
Hər yerdə aş vardı orda baş idim,
Xana qardaş, bəylərə yoldaş idim.
Məstkən molla evinə də gedərdim,
Bir süfrədə çox vaxt nahar edərdim.
İndi heç kəs salamımı almayı,
Yoldaşlar da məni yada salmayı.
Uydum mən axmaq içkiyə, qumara,
Qoydum pulu xanəndəyə, qızlara.
Aşna dediklərim məni soydular,
Axır belə yaman günə qoydular.

Yusif

onun sözünü kəsərək

Yaxşı, indi ki, sən bunu duyursan,
Neçün qumara, içkiyə uyursan?

Səfər

Neçün? Bu aşkar şeydir, axmaqlıqdan,
Bədbəxtlikdən, yəqin ki, sarsaqlıqdan.

Yusif

Gəl tərək et içkini, olma qumarbaz.

Səfər

Sən bilmirsən, Yusif, tərək etmək olmaz.
Kimsə ki, düşsə belə bir pis yola,
Çox çətindir bir də o aqıl ola.

Y u s i f

Necə? Nə yol?

S ə f ə r

Dinlə şərh-i-halımı,
Qoy nəql edim, sən də bil əhvalımı.
İyirmiydi atam öləndə yaşım,
Ayrılmaq istədi məndən qardaşım.
Gər danışsam məni necə ayırdı,
Mülkün çoxun öz adına qayırdı.
Bu...uzundur, Allah özü alimdir,
Mənim bu qardaşım necə zalimdir.
Hər nə isə, axır mənə bölüşdü.
Mülklər ona, mənə pul, veksil düşdü.
Mən də burdan haydı, getdim Tiflisə,
Yoldaş oldum nəəhlə, hər pisə.
Traktirdə, duxanda, padvallarda,
Keyf elədim teatrda, ballarda.

Y u s i f

Teatra getmək gətirməz nöqsan,
Görər o güzgüdə öz eybin insan.

S ə f ə r

Məgər heç mən ayıq olurdum gecə,
Ta biləydim artist oynayır necə?
Anlamırdım əsla hara gedirdim,
Gedib yar-yoldaşı qonaq edirdim.
Kefli idim, pulum nə qədər vardı,
Ancaq ayıldım onda ki, qurtardı.
Baxdım gördüm nə tas qalıb, nə hamam,
Çıxmış əlimdən var-yoxum bittamam.
Könlüm içki istəyir, nə etməli,
Pul da yoxdur, kimə, hara getməli?

Tutdum satdım bircə–bircə paltarı,
Nəyim vardı: kürkü, börkü, şalvarı.
İndi görürsən bu kökdə laələc,
Bu qış fəsli əynim cındır, qarnım ac.
Hardan getsəm baxır mənə cəmaət,
İnan ki, öldürür məni xəcalət.
Bir qəpiyim yoxdur cibimdə, acam,
Bir günümün ruzisinə möhtacam.
Ancaq oğurluğa gəlir gümanım,
Yox, ona da razı olmur vicdanım.
Soyuq dəyib, bax qurutmuş belimi,
Ovuşdurub hovxururam əlimi.
Dırnaqlarım donur, yerə döyürəm,
Öz-özümü yorulunca söyürəm.
Səhər tezdən tingələrdə dururam,
Gəlib-gedən məxluqa baş vururam,
Bundan, ondan qəpik-quruş alıram,
Üç gün-üç gün çox vaxtı ac qalırım.
Yox bir adam gedib dərdimi deyim,
Sən de görüm: nə qayırım, neyləyim?

Y u s i f

Bu yaramaz, yox, çarə tap başına,
Məndən olsa yenə de qardaşına.

S ə f ər

Yox, demərəm, çün bir dəfə getmişəm,
Ağlayaraq dərdimi ərz etmişəm.
Qovdu məni, düşdüm ayaqlarına,
Çox yalvardım arvad-uşaqlarına.
Dedim: saxla məni, qul olum sənə.
Qardaş yox, saleh oğul olum sənə.
Dedi: yoxdur heç şeyə ləyaqətin,
İtil burdan, basar məni nikbətin.
Nə etməli, Allah versin bələsın,
Napak qulun haq dinlər iddəasın.

Yusif istəyir çıxarıb ona pul versin

Yusif, mənə pul vermə... Yəni yox,
Deyirəm ki, versən, az ver, vermə çox.

Y u s i f

Buyur, nə qədr istər isən verərəm,
Səndən məgər müzayiqə elərəm?

S ə f ə r

O ağ puldur, istəmirəm, qoy dursun,
Bu bir şahı hələ bəsimdir bu gün.

Hacı Dəmir daxil olur

H a c ı

Sən burdasan yenə, kim verdi rüsxət?
Bir də bura gəlməyə etdin cürət?
Deməmişəm bu ətrafa dolanma,
İtil burdan, daha artıq dayanma!

tərəfə

Bax, bax buna, üz-gözündən bit yağır,
Məsx olubdur, insana da oxşamır.
Şəxsi tutanda Allahın qəzəbi,
Əlbəttə ki, özü olar səbəbi.

S ə f ə r

Qardaş, sənə bircə kəlmə sözüm var.

Hacı sözünü kəsərək

Hacı

Çıx bayıra, etmə buranı murdar.
Get, get. Hələ bu saat şüglüm çoxdur.
Danışmağa səninlə vaxtım yoxdur.

Səfər gedir, Hacı çəkib hücrənin qapısını örtür

HacıYusif, bu gün bir yaxşı fikr etmişəm,
Ağsu bəyi Əhməd bəy, eşitmişəm, –
Bir az pul istər edə müamilə,
Artıq tənzil ilə bir neçə ilə.
Fikrim budur onu çağırım qonaq,
Az pul verib kəndini girov alağ.
Vədə tamamında işi düzəlməz,
Nə ki, fərin, əslin də verə bilməz.
İldən-ilə şişib artar tənzili,
Təzələrəm nastoykayla veksili.
Sonra çıxardaram kəndi əlindən,
Dolanarıq fariğ-bal hasilindən,
Bir nəfər də var aramızda dəllal,
Tanırsanmı? Binəkdar Şuşan baqqal.
Bir az şey də ona rüşvət verərik,
Gələcəkdə kəndə yiyələnərik.
Sabah gecə gələcəkdir o bizə,
Sən də nahar yeməginən gündüzə.
Axşam olcaq tez gəl bizdə, şam elə,
Yaz kağızın, işi tez tamam elə.
Mən gedirəm, var qeyri-yerdə işim,
Ancaq bununçüdü bura gəlişim.

Hacı gedir. Yusif yalnız, tərəfə

Yusif

Görürsüzmü necə qara vicdandır,
İnsan cildində yırtıcı heyvandır.
Utanmır da, deyir mən müsəlmanam,
Hacıyam, möminəm, əhli-Quranam.
Görüz necə pambıq ilə baş kəsir!

Öz doğma qardaşı soyuqdan əsir,
Köhnəciyin qıyıb ona verməyir,
Artıq-artıq min-min yaman söz deyir.
Hər gün gedir camaatla namaza,
Başlayır məsciddə razü niyaza.
Bıgın vurdurmuş, uzatmış saqqalı,
Ağzın etmiş qırxıq pendir motalı.
Əldə təsbih, dodaqların tərpedir,
Xalq da elə zənn edir ki, zikr edir.
Halbuki, tənzinin sayır pulunun.
Şəhrin yetim-yesirinin, dulunun
Bu fənd ilə əldən alır var-yoxun,
Qəbul edir, dolaşdırır az-çoxun.
Sonra vermir, göyə çıxsa da ünü,
Göy əskiyə düyünləyir gününü.
Mən də onun acığına Səfəri,
Tapıb verəcəyəm həmin xəbəri.
Gecə gəlsin, həm qoy yesin aşından,
Əhməd bəyin yanında qardaşından
Pul istəyəndə kəsilər əlacı.
Az da olsa, boş yola salmaz Hacı.
Qoy hücrəni bağlayım. Durum gedim,
Səfəri bu işdən xəbərdir edim.

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Hacının evi. Bir neçə dənə stol və miz düzülüb, lampa yanır. Hacı əyləşmişdir. Yusif daxil olur

Hacı

Yusif, gəldin, gəl əyləş görək nə var?

Yusif əyləşir

Y u s i f

Sağlığınız, gəlməyibdir bəs olar?

H a c ı

Necə olar? Yalnızca bir Əhməd bəg,
Nökərsiz, yoldaşsız bura gələcək.

Y u s i f

Bir adamı tək çağırılmazlar qonaq.

H a c ı

Bu nə sözdür, hələ uşaqsan, uşaq.
Nə var xalqı yığıb bura dolduram,
İstəyirəm mən bəyə tələ quram.
Bir az da qəlp pulum var, heç bilinməz,
Verrəm ona, xərclənə, ya xərclənməz.
Hazır veksil kağızı var, yazarıq,
Onun üçün dərin quyu qazarıq.
Bu məluna hər nə eləsən azdır,
İçgiçidir, fasiqdir, binamazdır.
Qəlp pulları verrik ona tənzilə,
Həmin burda qol qoydurruq veksilə.
Sonra getsin ha çıxırsın, bağırsın,
Hər nə gəlsə əlindən qoy qayırsın.

Y u s i f

Hacı, bəlkə işin üstü açılar,
Xalqın yanında bizi rüsvay qılar.
Qəti-nəzər ondan da bədtər daha –
Olur bu iş acıq gələr Allaha.

H a c ı

Yox, yox, sənin bu fikrin boş xəyaldır,
Bu cür adamların malı halaldır.
O Allaha, peyğəmbərə inanmır,

Açıq çaxır içir, qorxmur, utanmır.
Alimlərin dalısınca danışır.
Dindən-dondan çıxıb çox azğınlaşır.

Bu əsnada Səfər daxil olur. Hacı durur və qəzəbli bir halda

H a c ı

Sənə kim rüsxət verdi gəldin bura?
İtil, itil get cəhənnəmə, gora!

Y u s i f

Hacı, sənin ürəyin ki, daş deyil,
Saildir bu, tutaq ki, qardaş deyil.
Nə eybi var, qoy əyləşsin, şam etsin,
Ondan sonra qovsan yenə qov getsin.

H a c ı

İndi yad adam gələcək, mən necə
Qoyum onu burda qalsın bu gecə?
Görürsənmi ağzından nə iy qoxur,
Xalq yanında başımı yerə soxur.
Nə ki evə, töyləyə də qoymazlar –
Bunu, ta bəlkə, şal, qaşov oğurlar.

S ə f ə r

Mən bilmirəm insanmısan, ya heyvan,
Beş dəqiqə səbr qılıb bir dayan!
Qoy sözümlü deyim, bircə qulaq as,
Pis danışsam qovdur, döydür, daşa bas.
Düzdür, cavanlıqda yoldan azmışam,
Öz-özümçün dərin quyu qazmışam.
Səhv etmişəm pis olubdur mürəbbim,
Sən atsan da, atmaz yəqin ki, rəbbim.

Hacı kəməli-küdürlə üzün bundan o tərəfə çevirib acıqlı dirsəklənib ona baxır.

S ə f ər

Görürsən ki, qardaş, ömrüm qurtarmış,
Belim bükülmüş, saqqalım ağarmış,
Naharsızam, soyuqdan tutmur əlim,
Ölmək istəyirəm, çatmır əcəlim.
Hammallığa, fəhlələiyə yox canım,
Nə vaxtadək sailliklə dolanıım?

Səfər dizi üstə çökmüş yalvardığı halda Əhməd bəy içəri girir və dayanıb heyrlərlə onlara baxır

S ə f ər

İnsafa gəl, çevir məni başına,
Allah üçün rəhm elə qardaşına.
Yerdə qalmaz gözdən axan bu yaşlar,
Əlbəttə ki, Allah qulun bağışlar.

Əhməd bəy salam verir. Hacı qayıdıb onu gördükdə ayağa durur.

H a c ı

Bağışlayın məni, bəy cənabları,
Xoş gəlmisiz, buyur, buyur yuxarı.

Əhməd bəy əyləşir və təarüf qaydası ilə.

Ə h m ə d b ə y

Əhvalımız, xudahafiz, ya Allah,
Eyimisiz, Yusif? Ağa Səfər, pah!
Görürmürsən, nə qayıırısan, neylirsən?
Çoxdan bizim tərəflərə gəlmirsən,
Bundan qabaq mağıl gəlib-gedirdin?

Səfər

Yaxşı oldu, sən də təşrif gətirdin.
A bəy, sən də bir qulaq ver sözümə,
Nahaq danışsam, dur tüpür üzümə.
Mən deyirəm bizim Hacı dadaşa,
Harda lazım olar qardaş qardaşa?
Görürsən ki, nə kökdəyəm, nə gündə,
Kafirin də rəhmi gələr görəndə.
Qovma məni bu halla, az utandır,
Bircə qarın çörək verib dolandır.
Yavan çörək tapsam, heç dərdim olmaz,
Yanıram, ay qardaş, tüstüm duyulmaz.
Bu mən, bu sən, bu qılıncın, bu başım,
Yoxsulluq ki, ayıb deyil, qardaşım.

Hacı

Bəsdir, daha nahaq yanma, alışma,
Aparma beynimi, uzun danışma...
Bu qədr bil aləm dönsə pilova,
Pup eləyib gözün düşsə ovcuna,
Qarışdırram onu toza, peyinə,
Bir düyü, bir suluf vermərəm sənə.
Hayıf deyil sənə mənim çörəyim?
Üzünü görcək bulanır ürəyim.
Adını qoymusan mömin, müsəlman,
Amma gecə-gündüz lül-qənbər, piyan.
Utanmırsan, bu nə qandır, nə ardır?!
Müsəlmanlıq özü səndən bizardır.
Dur ayağa, darıxdırma çox məni,
İtil, yoxsa sürüdürrəm lap səni!

Səfər durub gedir. Əhməd bəy Hacıya təəccüb və qeyzlə deyir

Əhməd bəy

Hacı, mən heç belə bilməzdim səni,
Başqa cürə aldatmışdılar məni.

Nəinki səndən mən pul götürməyəm,
Evində də bir saat oturmaram.
Burda çörək yeyib getsəm yatmağa,
Yuxumda görəyəm ilan-qurbağa.
Qardaşına rəhm etməyən bir nəfər,
Başqasıyla yaxşımı rəftar edər?
Yox, yox, səndən kənar olmaq yeyraqdır,
Səndən qaçan dərd-bələdan uzaqdır.

Durur getməyə. Yusif mütəvəccəh olub deyir

Y u s i f

Bəy əfəndi, zəhmət çək, bir az dayan,
Getməliyəm mən də sənənlə burdan.
Bir-iki sözüüm var Hacıya, qoy deyim,
Buna xidmət istəmirəm eləyim.

Sonra Hacıya mütəvəccəh olub deyir.

Nə zülm oldubdur sənə, cənab Hacı,
Bu növilə olmusan qanı acı?
Bir fikr elə, yetmişə çatmış yaşın,
Müsəlmanam dersen, zəkat verməzsən,
Nəzrü-niyaz, ehsan, xeyrat verməzsən.
Bir qəpikdir sənənin otuz iki dişin,
Gecə-gündüz fikrin, sənətin, işin
Bunun-onun malın məngirləməkdir.
Bir fikir elə özün, bu nə deməkdir?
Məgər sənənin yoxdur həyan, abirun.
Tutalım ki, yığdın oldun da Qarun,
Səndən sonra görüm kimə qalacaq?
Arvadını bir başqası alacaq.
Dövlətinə sahib olub yeyəcək,
Ruhun üçün müxəmməslər deyəcək.

H a c ı

Artıq-uzun danışma, hərzə qoduq!

Yusif Əhməd bəyin əlindən tutub kənara çəkir və deyir.

Y u s i f

Gəl, Əhməd bəy, bundan ucuz qurtulduq,
Yoxsa soyacaqdı sənin dərinini,
Ağlar qoyacaqdı yetimlərini,
Mənim də şey verməyəcək bahama,
Xətadır yovuqluq bu cür adama.

Çıxırlar

Pərdə

1912

NEFT FONTANI

MƏCLİS ƏHLİ

Bəybala – qarasaqqal, Avropa səbkində geyinmiş upravlyayuşşi, 30 yaşında
Əhməd Məmməd – vıška sahibi. 50 yaşında

Mirzə } fəhlələr
Şafaqat }

Əli Şəfi – prikazçik, 25 yaşında

Xansənəm – Mirzənin anası. 40 yaşında

ƏVVƏLİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur Balaxanı kəndində. Sol tərəfdə qapılar. Yazı stolu, altında zənbil, üstündə kağız, qələm, mürəkkəbqabı, şotka, bir telefon aparatu, bir də Balaxanı nəqşəsi və bir neçə stul

BİRİNCİ GƏLİŞ

Bəybala (*yalqız gəzir*). Parijin vıstavkasında bizim bu dağılmış Balaxanı elə yaxşı görünür ki, daha nə deyəsən! O vaxtda ürəyimdə qoydum ki, haçan Bakıya getsəm, hər növ ilə olsa Balaxanıda özümə bir qulluq tapım. Elə də oldu, iş rast gətirdi, qulluq da tapdım. İndi bu Balaxanı ... Qara neftin, pəlçığın, tüstünün, hisin-pasın içində adam necə yaşasın? Çox da adam upravlyayuşşidir. Özüm də mat qalmışam ki, nə üçün bu adı mənə quyruq bağlayırlar (*Təəcüblə*). Upravlyayuşşi! Doğrusu, şəhər kontorlarının lap alçaq nökrəri bizdən yaxşı dolanır. Bunlar keçər gedər, hamısından bədtər odur ki, gündə bir dəfə kontorçu gəlib deyir: “Bu nədir? Bu qədər də piy işlənər? Piy yeyirsiniz nədir?”. Çarə nədir, nə etməli? Haqq-nahaq hirsini saxlayırsan, işi salırsan zarafata, deyirsən: “A canım, a gözüm, biz siçan deyilik piy yeyək”. Bir dəqiqə də rahatlığımız, dincliyimiz yoxdur. İstəyirsən bir kitab oxumağa, bir də görürsən mirzələr, fəhlələr: Ağa, jalonka düşdü quyunun içinə. Ağa, paravoyun topqası şişib. Ağa, ocaq karastıları sındırdı, saldı quyunun içinə.

Bu vaxt bir səs.

İKİNCİ GƏLİŞ

Əli Şəfi gəlir

Əli Şəfi (*təaccüblə*). Bu nə səsdir?

Bəybala. Ay oğlan, bayırdan sən gəlirsən, məndən niyə sorursan?

Əli Şəfi. Mən elə bilirəm buradan gəlir (*Əli Şəfi gedir*).

Bəybala (yalqız), Hə, bu da mənim prikazçikim (*başını silkələyir*).

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Mirzə ara qapıdan gəlir və dayanır

Mirzə. Cənab upravlyayuşşi, qorxma, bu gurultu fontanın piltəsinin səsidir. Arabanın içindən yerə salanda səs elədi.

Bəybala. Ay sağ olasan, ay olasan sağ.

Mirzə. Ağa, mən Saqi deyiləm, mən Mirzəyəm. Saqi mənim atamın qardaşının bibisi nəvəsinin oğludur. İndi burada deyil, kəndə gedib.

Bəybala. Yaxşı, çox yaxşı, daha bəsdir, uzun müşərrəf eləmə, get Əli Şəfiyə de arabaçının pulunu versin, yola salsın.

Mirzə. Baş üstə (bu vaxt telefon zəng vurur). Telefon izvon eləyir, ağa!

Bəybala. Yaxşı, görürsən ki, telefonun səsin mən eşidirəm (*öz-özünə*). Burada gərək mən türkcə danışmağı da yaddan çıxardım. Gərək rusca danışaq, yavaş-yavaş gərək tat dilini də öyrənəm. Bir də bu yazıqlar türk dili bilmirlər ki. Nə etməli? (*Mirzəyə*) Hə, niyə dayanmısan, Mirzə? Yenə bir dərddin var yoxsa?

Mirzə. Ağa upravlyayuşşi! Əgər o çetvorti nomer fontan eləsə, mənim donluğumu artırarsanmı, ya yox?

Bəybala. Necə yox, əlbəttə artıracacağam. Hə, sonra daha nə qulluğun var? Axır sənə söz dedim, getsənə işinə (*Yenə telefon zəng vurur*).

Mirzə. Heç nə, telefon izvonit eləyir.

Bəybala. Eşidirəm, canım, get daha.

Mirzə çıxır

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Əli Şəfi gəlir

Bəybalala (*gəlir telefonu götürür, qulağına tutub danışır*). Promisla qospodina Mamedova. Hə, mənəm Bəybalala. Salam əleyküm, sabahınız xeyir, cənab Əhməd ağa. Dördüncü nömrə böyük ümid verir. Fontan gözləyirik. Beşinci nömrədə də işimiz çox yaxşıdır. Dünəndən bəri orada balta sınıb qalıbdır. Bəli, çoxdan tutmuşuq, çəkirik, iki düyüm gəlib. İkincidən jalonkanı çıxarmışıq. Gecəni səhər olunca çalışmışıq, amma o şoğərib balta çıxmadı, qaldı quyunun içində. Amma zərər yoxdur, yenə çıxardırıq (*bir az daha diqqətlə dinləyir*).

Necə? Qonşunun paxıllıqdan lap bağı çatlayır (burnunun altında mırıldayır). Onlar da yüz əlli səkkiz sajdadırlar. Mənim qorxum ondadır ki, olmaya bizimki ilə onlarınki da eyni mənəbdən, bir gözdən olmuş ola. Sonra bizim neft də oradan gedə Arxayın olun. Necə ki, bir parça qəndin üstünə milçək qonar, o cür də fəhlələr dördüncü nömrənin üstündə işləyirlər. Daha necə ola bilər ki, adamı da çox eləyək, xərc də az olsun (*otboy verir*). Başınıza nə gəlsin, sizin ... nə deyim?! Sözümlü ağızmda yarımçıq qoydu getdi (*saata baxır*). Saat üçdür, hələ mən dincəlməmişəm. Hə, nə var, Əli Şəfi?

Əli Şəfi. Fontanın qapağını götürdüm.

Bəybalala. Sonra?

Əli Şəfi. Mən istəyirəm bir söz demək.

Bəybalala. Oho! Demək? (*tərəfə*). Yaxşı danışır. Buyur, de görüm, mən də istəyirəm qulaq asmaq (*tərəfə*). Dinləmək yerinə qulaq asmaq (*qulağını tutur*).

Əli Şəfi. Deyirəm ki, axır biz də adamıq, adam balasıyıq, bir yemək-İçməyə də macalımız yoxdur. Arvad yox, uşaq yox, ana yox, bacı yox... təvəqqe eləyirəm ki, bizim üçün də bir vaxt qoyasınız ki, haçaq yeyək, haçaq içək.

Bəybalala. Pəki, çox gözəl sözdür. Get, əzizim, nə vaxt yemək istəyirsən ye, nə vaxt içmək istəyirsən iç.

Əli Şəfi. Necə buyurdun, anlamadım?

Bəybalala. Bilirəm o sənin az ağıllı ilə bu müşkül fəlsəfəni anlamazsan.

Əli Şəfi. Elədir.

Bəybalala (*özü-özü ilə tərəfə*). Yəni ki, anladı. Başqa qulluq.

Əli Şəfi. Başqa şey yoxdur. Mən istəyirəm çıxım.

Bəybalala. Nə üçün?

Əli Şəfi. Donluğum azdır. Odur indi fantal olacaq, sən mənim donluğumu artırırsan. Doğrusu, mən bu donluq ilə dayanmaram.

Bəybalala. Qardaş, hələ heç-zad yoxdur, indidən ayaqlarınızı yuxarı nərdibana qoymusunuz. A yazıq, hara gedəcəksiniz? Kim sənə artıq verəcək?

Əli Şəfi. Mobilə¹.

Bəybalala. Kim?

Əli Şəfi. Mobil! Mobil! Üç il onun yanında da dayanmışam.

Bəybalala. Ay üzün ağ olsun. Hələ üç il yanında olmusan, adını bilmirsən.

Əli Şəfi. Elədir də...

Bəybalala. Budur, sözün cavabında da belə deyirsən. Amma onu unutmusan ki, onların yanında gərək rusca yazı-poçu biləsən.

Əli Şəfi. Necə ki, bilmirəm. Əlbəttə bilirəm. Hələ ondan başqa yenə qeyri yerlərdə də xidmət etmişəm.

Bəybalala. Söylə görüm daha harda qulluq etmişən?

Əli Şəfi. Çorni Qorodun pristavının yanında. Onun lap gözünün işığı idim.

Bəybalala. De görüm, bu yalanları özündən qayıırırsan, yoxsa öyrənmişsən?

Əli Şəfi. İncimalın yanında, Pantalyon həkiminin yanında, vallah, billah.

Bəybalala. Pantalyon kimdir?

Əli Şəfi. Nə bilim, bir böyükdür (*bir az dayanır*). İndi nə deyirsən? Odur, şükür Allaha ki, indi fontandır. Mənsiz nə qayıracqınız?

Bəybalala. Əlbəttə, sənsiz böyük iş olmaz.

Əli Şəfi. Bəs!..

Bəybalala.

De görüm, rusca bilirsənmi?

Əli Şəfi. Necə bilmirəm (cibindən kağız çıxardır). Budur proşinə yazmışam.

Bəybalala. Görüm (*alır, baxır*). Oho! Ərizədir!

Əli Şəfi. Yox, proşinadır.

Bəybalala. Təfavütü yoxdur, birdir (*oxuyur*). Eyo Beloqorodu qas-pada Mobil, Əli Şəfi Qurbanovdan proşinyadır. Vot moy xətt (*Bəybalala*

¹ "Nobel" demək istəyir

gülür). Pojalyusta mine piranmit izdelay, mən jalovanı petsat rubli mesyasti, maya imeet prikaşçik, izdanşik pserona.

Bəybala. Ay oğul, sən bu dili harada öyrənmisən?

Əli Şəfi. Bizim məktəbdə.

Bəybala. Çox yaxşı, mən bunu göndərərəm bizim qəzetlərə.

Əli Şəfi. Hələ bu çornavoydur. Bəlkə bunun billavarın da görəsən.

Bəybala. Bu da yaxşıdır. Bircə get bizim nəccar İrəfi çağır bura.

Əli Şəfi. Ağa, mən İrəfi necə çağırım? İrəfin ki, canı yoxdur.

Bəybala. Sən hansı İrəfi deyirsən? Ada, mən dülgər İrəfi deyirəm ey...

Əli Şəfi. Elə mən də dülgər qayıran irəfi deyirəm də.

Bəybala. Ada, mən deyən müsəlmandır ey...

Əli Şəfi. Ay ağa, irəfə evlərdə kasa, boşqab düzərlər.

Bəybala. A canım, sən məni lap darıxdırdın, get bizim qonşu bazardakı dülgəri çağır.

Əli Şəfi. O tiryəki dülgəri deyirsən? O ki arağının vaxtı gələndə səkran it kimi əsir, onu deyirsən?

Bəybala. Hə, onu deyirəm. Adı İrəf deyil, bəs nədir? Amma bizlərdə də qəribə-qəribə adlar var ha... İrəf, Taxta-boxça, Ağabala, Ağababa, Durduqulu, Balaqulu...

Əli Şəfi. Nə qayıraq, biz qoymamışıq ki, mama qoyan addır. Biz oxuyanda qoyuruq Ayı Xəlil, Eşşək Qəni, Qoyun Həsən, nə bilim. Hə, İrəf, odur vışqanın üstündə kəlləçarx qoyur. Sənin başın üçün, Mobilin prikaşçiki gördü, lap məətəl qaldı, düz getdi. Mən iki manat da söz vermişəm ki, artıq verim.

Bəybala. Ay çox sağ ol! Həmişə mənim tərəfimi saxla. Mən deyənə əməl eləsən, axırda adam olarsan. İndi mən gedim, bir az din-cəlim. Əgər gəlib soruşan olsa, deyərsən iş üstünə getdi.

Bəybala gedir

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Əli Şəfi (*yalnız*). Hə, dərə xəlvət, tülkü bəy. O bəy də mənəm (*Oturur upravlyayuşşinin yerində. Bir qələm də götürür, elə göstərir ki, yazır.*) Amma bu upravlyayuşşi kimi adam yoxdur. Doğrudur, dili bir

az ziyadə acıdır, amma ürəyi safdır. Ax, bir o dördüncü nömrə fontan eləsin, donluğum qırx manat olsun, day heç dərdim olmaz. Ay köpək oğlunun qələmi (*cızır*). Biz də upravlyayuşşi olaq, burda oturaq. Amma necə upravlyayuşşi olaram. Buyuraram, basaram, kəsərəm, qışqıram, çığıraram, onu-bunu söyərəm, uşaqların hamısını qamçının altına salaram, biyara apararam (*qorxaraq*). A, birdən sonra məni atarlar ha!.. (*o vaxt telefon zəngi çalınır*). Nə olaydı bu zəngi vuran xozeyin olaydı. Ona bir para sözlər xəbər verərdim, olardım gözünün işığı. Sonra bu upravlyayuşşini alardım ovcumun içinə, mum kimi yumşaldardım (*təmällüqanə bir halət ilə danışıır*). Ağa, sənsən? İxtə aparat, ixtə? Hi, ağa! Ağa, sizsiniz? Odur yatıb, nə blim? Bir-iki saat olar ki, yatıb. Elədir, doğrudur, həmişə oturur, telefon ilə danışıır, yenə də yıxılır yatır. Sənin heç xəbərin yoxdur, əgər biz olmayaq, buranı o Allah haqqı lap talan elər. Nə? Kim? Kimsən? Eşşək sənin ağandır (*öz-özünə*). Mən də elə bildim ki, ağadır... İtil, cəhənnəm ol, qırışmal!.. Ada, bəlkə xozeyin imiş? Hər nə isə, keçər gedər. Yalan-palan birtəhər düzəl-dərik (*oturur Bəybalanın yerində*).

ALTINCI GƏLİŞ

Şafaqat gəlir, qapını bərk açır və papaqla daxil olur

Şafaqat. Ağa, sabahın xeyir.

Əli Şəfi. Pəhə, qorxdm ki, evi dağılmışın oğlu! Çort iznayet (*əlini şalvar cibinə qoyur və təkəbbürlə danışıır*). Papağını götür, qapını ört (*özünə güllür*).

Şafaqat. Bağışlayasınız, mən upravlayuşşini istəyirəm.

Əli Şəfi. Sənin ilə danışandır. Yəni ki, biz oluruq. Nə ərzin var?

De!

Şafaqat (*iki əlini döşünə qoyub baş vurur*). Salam əleyküm (*bir də baş vurur*). Salam əleyküm.

Əli Şəfi. Ay əleykəssəlam. Maşallah, mərifətli oğlan, görünür ki, girib-çıxan adama oxşayırsan.

Şafaqat. Ağa, eşitmişəm fontanınız var, mənə bir yer verin.

Əli Şəfi. Görüm əlindən nə gəlir, ha, de görüm?

Şafaqat. Sükançı.

Əli Şəfi. İznaçit tartançik. Odur ki, yəni müsürman dili ilə neft çıxardançı (*durur gəzir*). Xərcin səndən jalovnanı nə qədər pazdravit eyləyək?

Şafaqat. Bir ay işləyim, görərsiniz də...

Əli Şəfi. Elə isə, mərifətli danışsın.

Şafaqat. Mən də qədərbilən adamın yanında qulluq etmək istəyirəm.

Əli Şəfi. O halda yaxşı nəqşin gətirdi. Hə, söylə görüm, yeddi eşşəyin arpasın bölə bilərsənmi?

Şafaqat. Niyə bilmirəm (*Əli Şəfi qələm götürür, bir şey yazır*).

Əli Şəfi. Adn nədir?

Şafaqat. Nökərin Şafaqat.

Əli Şəfi. Familyan nədir?

Şafaqat. Qanpanof.

Əli Şəfi. Hə, indi bildim. Atana rəhmət, düzəldi. Sizin kəndinizdə molla var? (*yənə yazır*).

Şafaqat. Hə, əlbət ki...

Əli Şəfi. Axı, milyoy moy, mən bir yazan, pozan adamam. Amma Şafaqat Qanpanof musurman adı heç tatin kitabında da görməmişəm. Musurmanın adı olar: Böyükağa, Əlibaba, Məşhədi Tarqulu, Kərbə-layı Sijimqulu, yoxsa Şafaqat?

Şafaqat (*onun sözünü kəsir*). Ada, novxanlı Xancanın oğlu Əli Şəfi, nə uzun danışsın? Elə bilirsən səni tanımıram? Dabbaxanada gönünü də tanıyıram. Daha uzun müşərrəf eləmə. Al bu iki manatı, upravlyayuşşiyə de, mənə bir yer versin.

Əli Şəfi (*tərəfə*). Oldu, qurtardı.

Şafaqat (*verir*). Al, sox gözünə (*Şafaqat gedir*).

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Əli Şəfi. Gördünüz, nə cüvəllağı adam idi? Amma fontan ki, yavuqlaşdı, gəlirim artır ha... (*akoşkadan qalxıb bağıırır*). Mirzə, Mirzə, Mirzə...

Mirzə (*xaricdən*). Nə deyirsən?

Əli Şəfi. Ada, mənim o qoltuq bayazımı gətir bura, Mirzəcanın nimdərinin altındadır.

Mirzə (*yenə xaricdən*). Nə üçün? Nökərinəm? İt hambalı deyiləm ki...

Əli Şəfi. Ada, gözümə yaxşı bax, məni tanıyırsanmı? Bunun ağzına-burnuna bax...

Mirzə (*yenə xaricdən*). Nə üçün? Nökərinəm? İt hambalı deyiləm ki...

Əli Şəfi. Ada. Gözümə yaxşı bax, məni tanıyırsanmı? Bunun ağzına-burnuna bax...

Mirzə (*yenə xaricdən*). Hə, daha bəsdir, az danış.

Əli Şəfi (*öz-özünə*). Canım, bizim bu müsürmanın işi lap təc-cüblüdür. Bunlar bir-birinin ayağını çəkməyə, pisliyini istəməyə lap həvəs edirlər. Acından öldürdü, gətirdim vedrəçiliyə qoydum, indi məni də bəyənmir. Az qalır ki, lovğalığından partlasın. Soruşsanız ki, nə qədər rüşvət aldın? Heç nə, vur-tut (*barmağı ilə göstərir*) iki abbası.

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Əli Şəfi və Mirzə
Mirzə ortalıq qapıdan gəlir və iki kitab verir

Mirzə. Mirzəcanın nimdərinin altında imiş, yoxdur, bunları da çəlləyin üstündən götürdüm.

Əli Şəfi. Ay evi dağılmış, bu bayazdır? Bu ki, Tarıverdinin qəzəl kitabıdır (*oxuyur*). Ay dalay, dalay, dalay...

Yüz fikrü xəyal eyləyirəm, könlüm açılmır,
Qüssə məhü sal eyləyirəm, könlüm açılmır.

Mirzə. Niyə könlün açılmır? Budur, dördüncü nömrə fontan ələyir, onda ürəyin açılar. İndidən hələ bir nəfər müsürman mənə ayda beş manat verir ki, onun kanalına neft buraxım.

Əli Şəfi. Oho! Olmaya ki, mənsiz iş tutasan ha! (*sonra o biri kitabı baxır*). Oho! Bu nədir, Krılovun basınılarıdır.

Mirzə. Bilmirəm nədir, mən oxumamışam.

Əli Şəfi. Odu oxumamısan ki, bu günə qalmısan da.

Mirzə. Sən ki, oxumuşsan, görürük elə vərəzən günə çıxmısan.

Əli Şəfi. Anlamırsan, sənə nə deyim (“Kvartet” basniyasını oxuyub yarı rus, yarı Azərbaycan dilində izah edir).

Mirzə. Nə uzun qulağımızı dəng elədin, söylə görək nə deyir o?

Əli Şəfi. Deyir ki:

Nadinc meymun, eşşək, keçi tapdılar –
Bir ayını kvartet çalmağa.

Mirzə (*onun sözünü kəsir və təməsxüranə*). Puf... puf.. Hayıf deyil bizim Kəllədəmənə¹ kitabı?!.. Hə, yaxşı, yaxşı. Bizim upravlyayuşşi nərdivana mərdivən deyir a.

Əli Şəfi. Pəh, sən onu deyirsən, xəbərin yoxdur, dülgər İrəfə də nəccar deyir (gülürlər). Aha, birdən Bəybala eşidər ha?

Mirzə. Bir də de görüm nə deyir?

Əli Şəfi. A heyvan, bizi biabır edərsən, çıx burdan, cəhənnəm ol!

Mirzə. Oho, oho. Oho!

Əli Şəfi. Tərs sillə gələr ha! Çıx burdan, çıx!

Mirzə. Yavaş, yavaş! Oho, oho!

Əli Şəfi. Məni tanıyırsanmı? Gözünü sil, məni əməlli tanı!

Mirzə. Necə məgər, yoxsa moğrusan, qalabəyisən? Nə çıx-çık deyirsən? Havayı gəlməmişəm ki! İki abbası sağ olsun, iki abbası.

Əli Şəfi. Eh, sənin iki abbasın başına dəysin. Al itil, açıl başımdan!

İkisi də gedirlər

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Bəybala (*gəlir*) Bu nə səs idi, qoymadılar bir az yatım, dincəlim. Əli Şəfi görəsən hansı cəhənnəmə getdi. Amma mən bunun xatırını çox istəyirəm! Yaxşı qulluqbaz, vəfalı adamdır. Məmmədovun yanında məni tərif edə-edə lap göyə çıxardıb.

Xansənəm (*daxil olur*) Bəybala sənən?

Bəybala. Bəli, bacı, mənəm. Nə qulluğunuz var?

Xansənəm (*gəlir lap Bəybalanın üzünə baxır və saqqalından yapışır*). A saqqalın ağarsın, bu mənim uşağımı nə üçün çıxartmısan?

Bəybala (*öz-özünə*). Nataraz arvaddır ha! Heç xarrat bazarından keçməyib (*Xansənəmə xitabən*). Sənin uşağın kimdir, bacı?

¹ “Kəlilə və Dimnə” nəzərdə tutulur.

Xansənəm. Kim olacaq, Mirzə!

Bəybala. Nə Mirzə?

Xansənəm. İki il idi burda qulluqda idi. Dünən bir, bu gün iki, gəldin-gəlmədin uşaqlığımı çıxartdın, qoydun avara. Sənə nə yamanlıq etmişdi? Fayda verməz, təzə gəlmisən axı... təhər-törünə bax bunun... Adamaoxşamaz (*barmağı ilə hədələyir*). Budur mən gedirəm səhərə, uşağımı göndərəcəyəm gəlsin.

Bəybala (*öz-özünə*). Biz də deyirik ki, müsəlman arvadlarında qoçaqlıq yoxdur (*Xansənəmə xitabən*). A bacı, buyurursan, yoxsa xahiş edirsən?

Xansənəm. Əlbəttə, xahiş edirəm, təvəqqe edirəm, Bəybala ağa! Dediym budur ki, birtəhər yola gedin. Biz də, axır, müsəlmanıq, adamıq, qərrib ölkədən gəlmişik, özgənin yanında üzümüzün suyu tökülməsin. Biz də, axır, bir ocağıq! Yoxsa məni tanımırısan? Mən Kərbəlayı Məşədi Hacınin uşaqlarının anasıyam. Keçən il qaban ovuna gedəndə ovda öldü. Daş düşsün fələyin başına. Yoxsa, mən hara, Balaxanı hara? Ağdam mahalı hara, bura hara?

Bəybala. Eybi yoxdur, de gəlsin, Allah qoysa fontanlarımız atar, bir işə qoyarıq.

Xansənəm. Çox sağ olasan. Allah sənə ömür versin (*stolun üstünə bir cüt corab qoyub deyir*). Bu da sənin peşkəşin.

Əli Şəfi (*gəlir*). Ağa, qanatı gətirdilər, amma yaxşı deyil, çürümüşdür. Özünüz baxsanız yaxşı olar.

Bəybala gedir

ONUNCU GƏLİŞ

Xansənəm (*öz-özünə*). Ay oğlan, bu Bəybala Tükəzban Xanbacının bacısı oğlu deyil, yoxsa Tubunisanın qardaşı oğludur? (*Əli Şəfi bunu görmür, gəlir telefonun yanına zəng vurur*). Buy, bismillah, bu nədir? (*Yenə zəng vurulur*). Ay balam, bu şeytandır, nədir (*Yenə zəng vurulur*). Vay dədəm sənə qurban (*Əli Şəfi buna baxır, Xansənəm qorxur, gedir, onun yanında durur*).

Əli Şəfi. Ay bacı, niyə belə gizlənirsən?

Xansənəm. Allah amandır, bu şeytandır, nədir? A balam, əgər müsəlmansan, Allah xatirinə, daha məni qorxutma. Danış görək sözün nədir?

Əli Şəfi. Ay bacı, şeytan kimdir?

Xansənəm. A balam, ödümü qusdum ki, bir danış görək nə təhər adamsan?

Əli Şəfi. Kim ilə danışırsan, ay arvad? (*gülür*). Ha, ha, ha... bah, telefona deyirsən. Adam da balaca zəngdən qorxar? Qorxma, bacı, qorxma. Bu bir məzəli maşındır, gəl göstərim, bir gör bu nə cür şeydir.

Xansənəm. Yox, qorxuram, a bala.

Əli Şəfi. A bacı, “siyiredenite” eliyənlər hamısı arvaddır. Nədənir sən qorxursan, olar yox? Yaxın gəl, bax, gedərsən kənddə söhbət elərsən, hamı mat qalar. Bir bax, gör bunun içində ildırım var?

Xansənəm. Yox, mən qorxuram, istəmirəm.

Əli Şəfi. A bacım, mən yekəlikdə kişi sənin yanında, niyə qorxursan, nədən qorxursan? Mən budur zəngi vururam (*zəngi vurur*). Madmazel deyir, yəni arvad deyir (*arvad səsi ilə*) sentralnı. Mən deyəcəyəm siyirdenete pojalusta kislotnı rağoto Frakul Hurviç Birnataqov. İndi hazırdır. Zəngi vurdum, danışacaqlar.

Xansənəm. Siz axı rus dili ilə danışsınız, mən ki, bilmirəm.

Əli Şəfi. Axı sənin xəbərin yoxdur. İstəyirsən lap moltanı dili ilə danışım. Bir bax (*danışır*). İxtə aparat? Zırpı sənsən? Qorağsanmı? İzdes adın qarabaqski madam yest, danışmaq istəyirsənmi? (*Xansənəmə deyir*). Gəl, götür, qulağına tut, həm eşit, həm danış.

Xansənəm (*danışır*). Kimsən? Xansənəm? Nə deyirsən? (*telefonu atır*). Ala, ala! Vuy, lova düşəsiniz! Külüm onun başına!..

Əli Şəfi (*gülür*). A bacı, nə dedi?

Xansənəm. Heç nə, külüm onun başına!

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Əli Şəfi, Xansənəm. Məmmədov orta qapıdan gəlir

Məmmədov. Bu kimdir? (*Əli Şəfi qorxur*).

Əli Şəfi. Anamdır, bibimdir (sonra). Mirzənin bacısıdır, İbadın xalasıdır...

Məmmədov. Hə, dörd adamsınızmış. Bəs o biriləri hamı?

Əli Şəfi (yavaşca Xansənəmə). İşin varsa de (*Əli Şəfi gedir*).

Məmmədov (*Xansənəmdən soruşur*). Ay arvad, ərin burda işləyir?

Xansənəm (*Başını silkələyir*).

Məmmədov. Oğlun burda işləyir?

Xansənəm (*Başı ilə "hə" deyir*).

Məmmədov. Neçə oğlun var?

Xansənəm (*Barmağı ilə göstərir 5 və gedir. Telefonun zəngi vurulur. Məmmədov yaxın gəlir və danışır*).

Məmmədov. Kimsən? Əli Şəfi? Nə deyirsən? Nə madam? İtil telefondan, haramzada! Bir də bizim promısla ilə danışma. Sən də axmaqsan, Əli Şəfi də (*yenə dinləyir*). Sənə deyirəm kəs səsini! (*telefonu qoyur yerə*). Siz allah, heç mürvətdir, insafdır, bunu Allah götürməmi? İşi qoyublar, gör telefon ilə nə biclik, haramzadalıq çıxardılar. Mənə də deyirlər ki, fontan var, fontan var. Mən də şəhərdən faytona minib yorta-yorta gəlmişəm, görün nə var? Heç zad! Bir əmək pul tökmüşəm. Bunlara bax, burada kart oynayırlar. Gecə yatdıqları bəs deyil, gündüz də yatırlar. Nə böyük, nə kiçik. Mən də deyirəm özlüyümdə fontanım var, fontanım.

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Bəybala, Əli Şəfi, Məmmədov

Bəybala. Ada, Əli Şəfi, Əhməd ağaya kim deyibdir, fontan var?

Əli Şəfi. Vallah, heç mənim xəbərim yoxdur. Mən deməmişəm.

Məmmədov. Yalan demə, eşşək! Sən deyil idin telefonda məgər? Sonra da dedin ki, eşşək qardaşıdır?

Əli Şəfi. O telefon yaxşı danışmayıbdır, xarabdır. Mən elə bildim ki, danışan Mirzənin qardaşıdır. Dedim ki, qardaşın iştəkdir, yəni çox işləyən adamdır, işləməkdən yorulmur. Telefonda çıxıb eşşək qardaşıdır.

Məmmədov. Sən dedin axır fontan vurur.

Əli Şəfi. Mən demişəm ki, Mantaşovun fantalı vurur.

Məmmədov (*onun sözünü kəsir*). Kəs səsini, axmaqın birisi! Nə böyük var, nə kiçik. Evimi yıxdınız. Uzun elə pul ver, pul. Bu nədir? Kəndir. Bu nədir? Dəmir. Bu nədir? Torba. Bu nədir? Şalman. Bu nədir? Taxta. Bu nədir? Maşın. A kişi, belə də müsəlmançılıq olar? Evim yıxıldı. Heç məgər allahınız yoxdur? Birisi baltanı quyuda sındırır, o birisi jalonkanı çıxarda bilmir.

Bəybalala. Əhməd ağa, bir az hövsələ ediniz, darıxmayınız, şükür Allaha, işimiz yaxşı gedir.

Məmmədov. A kişi, on iki ildir mən hövsələ edirəm. Ay evi yıxılmışın oğlu, daha bəs deyil?

Əli Şəfi (*Bəybalaya xitabən*). İndi nə buyurursan, o Şafaqat bir yaxşı sükançıdır. Məndən olsa elə eləyək ki, o əlimizdən çıxmasın. Odur qoymuşam jalonkanı çıxarsın.

Bəybalala. Quyudan heç əsər-ələmət varmı, neft görünürmü?

Əli Şəfi. Çox...

Məmmədov (*Bəybalaya xitabən*). Siz bunun sözünü adam sözü hesab edirsiniz? Bu ki, heyvandır...

Bəybalala. Nə eləyim, o biriləri də onun tayıdır. Nə təfəvütü var.

Məmmədov (*ibarət ilə*). Şu qotur hərif zati-alilərinin əleyhində bana bir çox ixtarətdə bulunub da deyir idi ki, əksər gecələr qumar-bazlıqla imrari-vəqt edir.

Bəybalala (*sorusur*). Yəni bu eşşək demişmi?

Məmmədov. Əvət, şu eşşək hərif deyir ki, bütün gündüzlər yuxudan qalxmayıır.

Bəybalala. Əcaib! Yəni bu heyvan hərif demişdir?

Əli Şəfi. Hələ elə bilirsiniz ki, biz eşşəyik, heç başa düşmürük nə danışırsınız. Doğrudur, Şafaqat elə bir az da kart oynayıdır. Gündüz də bir qədər yatır, amma onu mən əlimdə mum kimi yumşaldaram.

Məmmədov (*Əli Şəfiyə*). İtil burdan, axmaq!

Əli Şəfi gedir

Bəybalala. Zənnimcə, o mənim əleyhimə danışmaz.

ON ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Bəybala və Məmmədov

Mirzə (*daxil olur, Məmmədova xitabən*). Ağa, gözün aydın, vtoroy nömrənin baltasını çıxartdım.

Məmmədov. Oy... şükür Allaha, şükür Allaha.

Şafaqat. Ağa, gözün aydın, pərvı nömrənin jalonkasını çıxartdım.

Məmmədov. Çox yaxşı, çox yaxşı.

Əli Şəfi bir çox fəhlələr ilə gəlir.

Əli Şəfi. Ağa, gözün aydın, muştuluğumu ver, fontan vurdu.

Bəybala. Dedim ki. Əhməd ağa, bu Balaxanıda gərək hövsələ edəsən (*Əli Şəfi oynayır, findıqça çalır*). Muştuluğumu ver, ağa! Muştuluğumu ver!

Məmmədov. Şükür Allaha, şükür Allaha! (*xaricdə səs-küy eşidilir, Bəybala durur gedir, fəhlələrə deyir*). Kürəkləri götürün, dalımca gəlin!

Əli Şəfi. Elə gördüm daş deşildi, sonra bombom, fontan pır-pır elədi.

Məmmədov (*fəhlələrə çıxarıb pul verir*).

Əli Şəfi (*findıqça çalıb oynayır*). Hay, hay, hay. Fontandır, ay fontandır...

Pərdə

CƏHALƏT SƏMƏRƏSİ YAXUD BİR YETİMİN XOŞBƏXTLİYİ

MƏCLİS-ƏHLİ

Faiq əfəndi – Müəllim
Əsəd Əhmədzadə } – Söyli şagirdlər
Saday Həsənzadə }
İsmayıl – Tənbəl və nadinc şagird.
Dadaş – Əsədin atası.

Məclis məktəbin müəllimlər otağında əmələ gəlir. Faiq əfəndi sandalyada oturub qəzet oxuyur. Həyətdə uşaqların oynamaq səsi gəlir. İsmayıl döşü açıq, üzü mürəkkəb ilə qaralanmış içəri girir. Gözlərini vəhşi kimi açıb-yumub çığıra-çığıra danışır və getdikcə səsini yavaşdır.

İsmayıl (*ağlaya-ağlaya*). Müəllim əfəndi, Saday Həsənzadə dərs oxuduğum yerdə gəlib başıma bir yumruq çırpdı ki, aqlım başımdan çıxdı. Bir baxınız, yeri şişibdir (*göstərir*).

Faiq əfəndi. Mən səni də tanıyıram, Sadayı da (*çəşməyini düzəldir*). Saday heç vaxt elə iş etməz.

İsmayıl. Müəllim, hamıdan xəbər alınız, mən heç nə etməirdim. Öz yerimdə oturub dərşimi oxuyurdum. O neçə dəfə məni vurub, amma mənim yazığım gəldiyi üçün gəlib sizə şikayət etməmişəm (əlını başına aparıb yalandan deyir). Of... Of... Necə ağrılır.

Faiq əfəndi (*Baxıb görür ki, döşü, qarnı açılmış, pencəyi düymələnməmişdir*). Bu nədir? Qarnın açıq, təkbəndsiz. Döşünü düymələmək də bilmirsənmi? Ədəbsiz!.. O nədir, üzün qarqara qaralmışdır? Məgər sən üzünü yumursan?

İsmayıl (*ağlaya-ağlaya*). Yuyuram, müəllim (*özünü elə göstərir ki, guya utanır*).

Faiq Əfəndi. Bu qara nədir, üzünü-gözünü bulamısan?

İsmayıl. Qara pisdır, müəllim əfəndi, yayılır.

Faiq əfəndi. Necə qara pisdır, yayılır? Üzünə yazmırsan ki.

Bu vaxt Əsəd Əhmədzadə içəri girir

Ə s ə d. Müəllim əfəndi, bu İsmayıl Sadayı elə vurdu ki, yazığın burnundan qan bulaq kimi axır.

İsmayıl bunu eşidəndə Əsədə qaş-gözlə acıqlanıb hədələyir və özünü elə göstərir ki, guya ağlayır

İ s m a y ı l. Müəllim, hamı şagirdlər mənimlə düşməndirlər. Hamısı gəlib yalandan sizə şikayət edir ki, siz mənə tənbeh edəsiniz.

F a i q ə f ə n d i. Ey nadinc, elə bunun üçün qabaqca şikayətə gəlmişsən?

S a d a y (*üzü yuyulmuş içəri girir*). Müəllim əfəndi, mən bilmirəm bu İsmayıl nə etmişəm? Dünən bir uşaqla küçədə savaşırdı, mən də gedib aralaşdırdım. İndi məndən razılıq etmək əvəzinə vurub burnumu qanatdı.

İ s m a y ı l (*ağlaya-ağlaya*). Müəllim əfəndi, yalan deyir, siz də onun sözünə inanırsınız.

Ə s ə d. Bax odur, alınını da dünən uşaq vurub.

F a i q ə f ə n d i. Ay yaramaz, bəs deyirsən Saday səni vurmuşdur?

S a d a y (təəccüblə). Mən səni nə vaxt vurdum?

İ s m a y ı l (*ağlaya-ağlaya*). Hə, sən vurdun da...

F a i q ə f ə n d i. Səsini kəs, ədəbsiz! Nadinclik etdiyin bəs deyil, gəlib bir böhtan da deyirsən?! Bu gün bir saat naharsız qalarsan. Get!

İ s m a y ı l (*ağlaya-ağlaya*). Müəllim əfəndi, mən nə eləmişəm?

F a i q ə f ə n d i. Daha nə edəcəksən? Mən dəfə sənə tapşırıbmışam ki, dinc ol, savaşıma, küçə uşaqları ilə gəzmə. Amma mənim sözlərim heç sənə təsir etmir.

İ s m a y ı l (*ağlaya-ağlaya*). Müəllim əfəndi, dükanımızın qabağında yazıqca-yazıqca oturmuşdum, heç kəslə işim yox idi...

F a i q ə f ə n d i (*sözünü kəsib*). Hə, yazıqca-yazıqca, doğru deyirsən. Çox yazıq oğlansan, maşallah.

İ s m a y ı l. Bəli, yazıqca-yazıqca oturmuşdum. Birdən qonşumuz bir uşaq gəlib başıma vurdu, qaçdı. Mən də durub onu vurdum.

F a i q ə f ə n d i. Sənin dükanda nə işin var idi?

Ə s ə d. Müəllim əfəndi, hər gün məktəbdən çıxıb dükana yüyürür.

İ s m a y ı l. Mən getmirəm, anam yollayır.

F a i q ə f ə n d i (*yan tərəfə*). Taxsır bunların ata-anasındadır, övladlarına tərbiyə vermək əvəzinə küçə-bazarın canına salırlar. Uşaq zay olur, gedir. Bundan sonra bunlardan adam olarmı? Tərbiyəsizlik, ədəb-

sizlik bunlarda kök bağlamışdır (*İsmayıla*). Mən sənə deməmişəm ki, dükana getmə? Dünən atanı çağırıb ona demədimmi? İtil burdan! Saat üçəcən naharsız qalarsan!

İsmayıl. Daha getməyəm, müəllim əfəndi, bu dəfəlik məni bağışla. Uşaqlar hamısı mənimlə düşməndirlər.

Faiq əfəndi. Səni min dəfə bağışlamışam. Amma əsla halına təfəvüt etməmişdir. Get!.. Əsəd, sən dayan, sənənlə sözümdür.

İsmayıl və *Saday* gedirlər. Otaqdan çıxan vaxt *İsmayıl* *Sadayı* dürtmələyir və qayıdıb gözaltı müəllimə baxır.

Faiq əfəndi. Əsəd, hərçənd çox zəhmət çəkdim, amma şükürlər olsun ki, zəhmətim itmədi. Qori darülmüəlliminə olan pansiona bir nəfər şagird qəbul etmək üçün verdiyimiz ərizəni oranın müdiri qəbul etmişdir. Sənin çalışqan və səyli olmağına görə qərar qoymuşuq ki, oraya göndərək. Görürsən ki, səyli olmaq nə qədər yaxşıdır. Sən çalışqan və səyli olmasaydın, bu gün bu xoşbəxtlik bir başqa şagirdə qismət olacaq idi. İndi get, ata-anana xəbər ver ki, sabah səni Qoriyə göndərəcəyəm. Əzizim, orada çalış, səy et. Qoy müəllimlər səni sevsinlər. İnan ki, üç ildən sonra bir alim və kamil insan olub vətəninə qayıdacaqsan. O vaxt millət və insaniyyətə xidmət edərsən.

Əsəd (*Bəşəşət ilə*). Əfəndim, təşəkkürlər edirəm. Sizin yaxşılıqlarınızı mən heç vaxt unutmam.

Faiq əfəndi. Get evinizdə de ki, paltarlarını hazırlasınlar. Sabah gərək gədsən.

Əsəd gedir. *Faiq əfəndi* qəzet oxumağa başlayır. Bu halda *Saday* içəri girir və bir tərəfdə qəmgin dayanır. Müəllim onu görmür. Bir azdan sonra müəllim başını qaldırır görür və onu çağırır

Faiq əfəndi. *Saday*, buraya gəl görüm, nə üçün ağlayırsan?

Saday. Əfəndim, məgər mən çalışqan deyiləm? Məgər mən tənbeləm?

Faiq əfəndi. Necə? Sənə kim deyir ki, tənbelənsən?

Saday. Bəs Qoriyə Əsədi göndərirsiniz, məni nə üçün göndərmirsiniz? Onun ata-anası var, mən yetiməm, onun üçünmü? Müəllim əfəndi, təvəqqe edirəm, məni göndəriniz. Söz verirəm ki, gecə-gündüz çalışıb çox yaxşı oxuyaram. Oranın müəllimlərindən soruşarsınız, əgər pis oxusam, yenə məni geri qaytararsınız.

F a i q ə f ə n d i . S a d a y , p a x ı l l ı q e t m ə ! P a x ı l l ı q ç o x y a m a n s ə n ə t d i r . D o ğ r u d u r , Ə s ə d i n a t a s ı v a r . A m m a o n l a r d a f ə q i r d i r l ə r . O q ə d ə r v a r l ı , p u l l u d e y i l l ə r k i , u ş a q l a r ı n ı e l m o x u m a ğ a g ö n d ə r s i n l ə r . Y e n ə t ə k r a r ə n d e y i r ə m , p a x ı l l ı q y a x ş ı x a s i y y ə t d e y i l d i r . S ə n d ə ç a l ı ş , o n u n k i m i o l a s a n . S ə n i d ə a l l a h q o y s a , g ə l ə n i l g ö n d ə r ə r ə m . İ n d i h ə l ə b a l a c a s a n .

S a d a y . Ə f ə n d i m , i n a n ı z k i , a r t ı q s ə y e d ə c ə y ə m . İ n d i Ə s ə d d ə n b i r a z g e r i q a l m a ğ ı m ı n s ə b ə b i o d u r k i , x a l a m ı n e v i n d ə n ö k ə r ç i l i k e d i r ə m . P a n s i o n a g i r ə n d ə d ə r s d ə n b a ş q a h e ç b i r i ş i m o l m a y a c a q d ı r . O v a x t m ə n ç o x y a x ş ı o x u y a b i l ə c ə y ə m . M ə n h e ç b i r s i n i f d ə q a l m a r a m .

F a i q ə f ə n d i . M ə n s ə n ə i n a n ı r a m . A m m a s ə n d ə i n a n k i , i n d i d a h a o n u q o y u b s ə n i g ö n d ə r m ə k o l m a z . Q o r i d ə d ə b i l i r l ə r k i , b i z o r a y a k i m i g ö n d ə r ə c ə y i k .

S a d a y . Ə f ə n d i m , ç o x t ə v ə q q e e d i r ə m k i , m ü m k ü n o l s a . . .

F a i q ə f ə n d i . G ə l ə n i l , a l l a h q o y s a , s ə n i g ö n d ə r ə r i k . G e t x a t i r - c ə m o l ! (*S a d a y g e d i r*) . A x , n ə o l a y d ı k i , q ü d r ə t i m o l a y d ı , b u u ş a ğ ı a ğ l a m a ğ a q o y m a z d ı m . G ö n d ə r i b ö z x ə r c i m l ə o x u d a r d ı m . H ə m q a b i l , h ə m s ə y l i v ə h ə v ə s l i b i r u ş a q d ı r .

Dadaş kişinin səsi gəlir. Bayırdan kəndli dili ilə çıxırır

D a d a ş . M o l l a x a n a b u r a d ı r ?

F a i q ə f ə n d i . B u y u r u n u z , b u y u r u n u z !

Dadaş Əsədin əlindən tutub içəri girir və ayaq üstə durur

D a d a ş (*ç ı ğ ı r a - ç ı ğ ı r a*) . S a l a m - ə l e y k ü m , m o l l a ! N e c ə s ə n , y a x ş ı - s a n m ı ? A l l a h a ş ü k ü r b i z y a x ş ı y ı q .

F a i q ə f ə n d i . Ə f ə n d i m , b u y u r u n u z , ə y l ə ş i n i z .

D a d a ş . E l ə b e l ə d ə y a x ş ı d ı r , r a h a t d ı r . S a ğ o l a s a n , a y m o l l a c a n ! A x ı r s ə n b u u ş a ğ ı l a p z a y e t d i n , g e t d i h a . . . B u g ü n b u m ə n i m ə h v a l ı m ı p o z u b x a r a b e l ə m i ş d i r .

F a i q ə f ə n d i (*g ü l ü m s ü n ü r*) . N ə o l u b m ə ğ ə r ?

D a d a ş . A k i ş i , m ə n n ə b i l i m , y a x a m d a n t u t u b d e y i r k i , Ğ a r ı d u r m u , Ğ u r u d u r m u , n ə z ə h i r m a r d ı r , d e y i r o r a y a g e d ə c ə y ə m . B ı y a ! . A ğ l ı n ı q a r a a p a r ı b d ə l i o l u b . A x ı r , b i l m i r ə m , b u n d a n a x u n d o l a c a q , ə f ə n d i o l a c a q ? A x ı r n ə o l a c a q , g ö r ə k ?

F a i q ə f ə n d i . N ə ü ç ü n , D a d a ş d a y ı ? O x u y a r , m ü ə l l i m o l a r . B ə s s ə n i s t ə m i r s ə n k i , u ş a ğ ı n o x u y u b k a m i l b i r a d a m o l s u n ?

D a d a ş . A kişi, mənim uşağım bir az siyahı-səriştə başa düşdü, çoxdur. Daha çox oxusa, vəcdən çıxar. İndi heç bilmirəm bunu sən necə başdan çıxartmısan? Axır bunun nə dediyidir?

F a i q ə f ə n d i . Dadaş dayı, bəs biz dörd-beş ay bundan irəli Əsəd barəsində danışmadıqımı və sən də mənə söz vermədinmi ki, Əsədi göndərək getsin oxusun? İndi bəs nə üçün razı olursan? Görürsən ki, bir növlə çara tapmışıq. Nə üçün zəhmətimiz hədər olsun?

D a d a ş (*yaltaqlıq ilə*). Sənə qurban olum, mən nə vaxt söz verdim?

F a i q ə f ə n d i . Necə nə vaxt söz verdin? A kişi, bəs dörd-beş ay bundan irəli ağsaqqalların yanında gəlib bizdən razılıq etmədinmi?

D a d a ş . A başına dönüm, o vaxt sən mənə bir yəqin söz demədin. Ancaq dedin ki, yazaq, nə bilim daha nə dediniz. Mən də bir kəlmə dedim, hə yaxşı... Bı, a!.. Qələt etmədim ki! Vay... Oda-oyuna düşdük, a kişilər...

Ə s ə d (*atasına yavaşca*). Yavaş, a kişi, yavaş! Bir az qayda ilə danış.

F a i q ə f ə n d i . A qardaş, mən səni cəbrən oğlunu göndərməyə vadar etmirəm ki... Mən sənə ancaq yaxşılıq edirəm. Daha oda-oyuna nə üçün düşürsən? Uşağını müftə oxumağa göndərirlər. Sən gərək razılıq, təşəkkür edəsən.

D a d a ş . Yox, mollacan, sən olasan o Allah, bizim uşağın yaxasından əl çək. Mən ölməmişəm ki, o, çöldən-çölə, dağdan-dağa düşsün, özgələrin qapısında nöker olsun. Məgər mənə eyib deyil? Axır mən də özüm üçün bir adamam.

F a i q ə f ə n d i . A qardaş, nə sözlər danışırısan? Bir kəlmə başa düş və anla! Biz sənin uşağını göndərmirik ki, gedib nökerçilik eləsin. Biz göndəririk ki, gedib oxusun, adam olsun, mədəni bir insan olsun.

D a d a ş . Pəh, bu nə sözdür? Bədəni olsun? İndi mən oxumamışam, bədənim yoxdur? Adam deyiləm? (*tərəfə*). Kişilər, görünüz birçə nələr danışır, bişmiş toyuğun da gülməyi tutur.

F a i q ə f ə n d i . Yaxşı adamsınız, Dadaş dayı, amma elminiz olsaydı, lap gözəl olardı.

D a d a ş . Necə yəni burun-qulağımı dəyişdirərdim?

Ə s ə d . Ata, mən getmək istəyirəm, sən allah qoy gedim.

D a d a ş (*oğluna*). Kəs səsini, heyvan! (*Başına bir qapaz vurur*).

F a i q ə f ə n d i . Dadaş dayı, qulaq as, gör nə deyirəm. Nahaq yerə uşağını bəxtsiz etmə. Belə iş mindən bir uşaq üçün mümkün olur.

Əsəd qabil və səyli uşaqdır. Ona mənim hayfım gəlir. Yəqin bilirəm ki, bir neçə il Qoridə oxuyandan sonra çox kamil bir müəllim olar.

D a d a ş . Mollacan, sən olasan allah, bu xatanı mənim başımdan rədd et! Bilirəm, sizdən bir uşaq istəyiblər, bir yetimdən-zaddan tapınız, göndəriniz. Daha mənim oğulcuğazumu əlimdən almayınız. Mollacan, ver, əlini öpüm. Allah xatirinə, məni bu oddan-alovdan qurtar, uşaqcığı da evdən-əşikdən hürkütmə. Avara etmə, dərəyə-təpəyə salma. Sən allah, mənə yazığın gəlsin.

Ə s ə d (*yavaşıca*). Nə üçün qoymursan gedim, ay dədə, bircə də görüm? Sən allah qoy, mən getmək istəyirəm.

D a d a ş . Sən çox qələt eləyirsən! Heyvərə, axmağın biri!..

Ə s ə d . Ay dədə, belə çıxırma! Bu cür bərk danışmaq ayıbdır.

D a d a ş . Adə, demirəm səsinə kəs! Axmaq-axmaq danışma! Bu saat dərini boğazından çıxardaram!

F a i q ə f ə n d i . Qardaş, bəlkə sən başqa cür fikir eləyirsən. Bu qədər bil ki, Qoridə bir böyük məktəb var. Mən də orada oxumuşam. Sənin oğlunu da oraya göndərirəm.

D a d a ş (*təəccüblə*). Pi... a... Mən o qədər axmaq deyiləm ki, anlamayım.

F a i q ə f ə n d i . Di yaxşı, atan rəhmətlik, biz də istəyirik sənin oğlun gedib orada oxusun. Elmlı, kamallı, mədəni insan olsun.

D a d a ş (*tərəfə*). Yavaş ye, boğazında qalar. Buna bax, məni aldatmaq istəyir (*müəllimə*). Axır, mollacan, eyib olmasın. Əsədin anası deyir ki, mən uşağımdan bir saat da ayrılıram. İstəyirsən gedək bizim evə, gör anası nə qiyamət qopardır.

F a i q ə f ə n d i . Həqiqət bilmirəm sizin bu işlərinizə nə ad qoyum?

D a d a ş . Mollacan, istəyirsən məni burda tut bir yaxşıca kötəklə, lap dur başımı da yar. Ancaq məni bu tələdən qurtar. Allah xatirinə, məni bu xatadan azad et.

F a i q ə f ə n d i . Dadaş dayı, sonra peşiman olarsan. Amma daha o vaxt çarə olmaz, vaxtı keçmiş olar.

D a d a ş . Nə üçün peşiman oluram. Uşağımdan əl çəkmişəmmi?

F a i q ə f ə n d i (*tərəfə*). A kişilər, lap mən təəccüb edirəm ki, dünyanın bu işıqlı vaxtında, XX əsrdə belə də qəribə, nadan avam olurmuş!

D a d a ş (*tərəfə*). Ax... bu mollalar nə danışirlar ha... Ay bunlar uzunçu olur ha... (*müəllimə*) Doğrusu, mən sənə uşaq vermərəm. Mən uşağımı küçədən tapmamışam ki... Yumşaqılıq ilə deyirəm, görürəm

qanmırsan. Görünür ki, məni axmaq tapmısan. Bilirsən ki, nə elərəm?..

F a i q ə f ə n d i. Bundan artıq daha nə edəcəksən? Siz də deyirsiniz ki, biz də atayıq, adamıq. Ay maşallah!

D a d a ş (*lovğalandığı halda oturduğu yerdən qəzəbli qalxır*). Mən kimdən əskiyəm? Səndən əskiyi it yesin. Yəni sən bu kağızın ağıncarasını qandın, adam oldun?.. Biz heyvan olduq?.. (*tərəfə*) Buna bax, gör nə danışırs.

F a i q ə f ə n d i. Qardaş, mənim vaxtım yoxdur ki, səninlə savaşam. Səninlə danışmaq vaxtı tələf etmək, vaxtı öldürməkdir.

D a d a ş. Necə? Məni öldürmək! Sən nəçisən ki, məni öldürəsən?! Ölkənin ziyəsi sənsən? Güc deyil ki! Mən uşağımı vermərəm də!..

F a i q ə f ə n d i. Qardaş, sən tarı get başımdan ol. Səninlə danışmağa mənim vaxtım yoxdur.

D a d a ş. Hə, hər ildə üç-dörd dəfə bir-iki vərəq çərəkələrini uşaqlara verib pul alanda vaxtın olar?!

Ə s ə d (*atasına*). Ata, bir az ədəbli danış, ayıbdır.

D a d a ş (*oğluna*). Səsini kəs, axmaq! Uzun danışma! Düş qabağıma gedək (*qayıdır müəllimə*). Sən də qalmayan, məktəbin də (*sonra oğlunu boynunun ardından itələyir*). Sür gedək, nadan.

Bunlar çıxandan sonra səhnənin arxasında uşaq ağlaya-ağlaya atasına deyir

Ə s ə d. Ata, nə üçün belə qilü qal edirsən?

D a d a ş (*oğluna*). Ada, demirəm səsini kəs, yoxsa, yoxsa lap tərəni əzərəm. Axmağın biri!

F a i q ə f ə n d i (*yalnız*). İndi gəl belə adamlar üçün həqqi-səy elə, zəhmət çək. Axırda bu da aldığım muzd. Doğrusu, bizim müsəlmanlar üçün müəllim olmaqdan çətin əzab olmaz. Çalış, vuruş, zəhmət çək, əziyyətdə qal, buna yalvar, ona yaxar, bunun üçün iş düzəlt, axırda razılıq əvəzinə, buyur, söyüş eşit. Ah, bilmirəm, biz nə vaxt öz xeyir və şərimizi qanıb, dost-düşmənimizi tanıyacağıq.

Bu halda İsmayıl ağlaya-ağlaya içəri girir

İ s m a y ı l. Müəllim əfəndi, mən oturub dərşimi oxuyurdum, lap nahaq yerə Saday gəlib mənə bir tərək vudu. Az qalmışdı ki, lap yıxılıb qolum sınısın.

F a i q ə f ə n d i . İtil, cəhənnəm ol, nadürüst! Mən tanıyıram sən nə yuvanın quşusan!

İ s m a y ı l (a ğ l a y a - a ğ l a y a) . Elə siz həmişə Sadayın sözünə inanırsınız.

F a i q ə f ə n d i . Döşünü düymələ, paltarını düzəlt, biədəb. Bu nədir qarnını, döşün açıq, gəlib qabağında dayanmısan. Get Sadayı buraya çağır (*İsmayıl gedir. Səhnənin arxasında ucadan deyir*). Saday, Saday!

İ s m a y ı l . Buyur, buyur, indi sən də mənim kimi naharsız qalarsan.

S a d a y (*Saday qorxa-qorxa gəlir və dayanır qapı ağzında*). Müəllim əfəndi, inanız ki, mən heç bir şey etməmişəm. İsmayıl özü...

F a i q ə f ə n d i (*onun sözünü kəsib*). Saday, qulaq as, dinlə. Sən yetim olduğun üçün Allah-taalanın sənə rəhmi gəldi. Sən Əsəddən xoşbəxt oldun. Daha Qoriyə onu göndərməyəcəyəm. Get, hazırlan, sabah Qoriyə səni göndərəcəyəm.

Saday şadlığından özünü itirmiş bir halda oyan-buyana baxır

F a i q ə f ə n d i . Nə üçün mat-məəttəl qalmısan? Sabah yəqinən gedəcəksən. Get, hazırlan, vəssalam!

S a d a y . Mənim qiymətli və sevgili müəllimim! Siz bu gün məni əhya etdiniz, mənə dirilik verdiniz. Allah sizdən razı olsun. Bilmirəm nə növ ilə sizdən razılıq edim.

F a i q ə f ə n d i . Get, əzizim! Ümidvaram ki, az bir vaxtda kamil bir insan olub öz vətəninə qayıdarsan. Vətən və millətinə xidmət edərsən. Get, elmin nuru ilə işıqlan və bu qara camaata qandır ki, elm və mədəniyyət insanın xoşbəxtliyidir. Get, Allah sənə kömək olsun!

Pərdə

1912

TAĞI VƏ NAĞI

Bir pərdəli pyes

ƏFRADI-MƏCLİS

T a ğ ı – cavan oğlan, qarovulçu

N a ğ ı – cavan oğlan, papaqçı

Q a r ı – ev yiyəsi

BİRİNCİ PƏRDƏ

Kasıb bir evdə vəqə olur. Tağı əlində yaylıq, içində ət, yorulmuş daxil olur, yaylığı mizin üstünə qoyur

T a ğ ı. A kişilər, belə gün keçirmək olar? Gecələr sübhə kimi yatmayıb qarovul çək, bununla belə aldığın donluq da səni görməsin. Gündə də bir dükançı gəlir ki, nə bilim bu gecə mənim dükanımı kəsiblər. İndi gəl aldığın donluğu da buna ver ki, xəcalətdən qurtarasan. Səhər çörəyini günorta, günortanı axşam saat 8-də yeginən (*əti doğramağa başlar*). Bu günləri canımdan, boğazımdan kəsib var-yoxumu vermişəm yarım girvənkə ətə, çünki Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin, mənim rəhmətlik nənəm deyərdi ki, balam, cümə axşamı ocağın altını boş qoyma. Odur ki, mən də onun sözünü yerinə yetirirəm (*maşını yandırıb əti tavaya tökər*). Bu bişməkdə olsun, mən gedim çayçıdan çay alım gətirim, çünki bu şöğəribin üstündən çay içməsəm, əlüstü əngəl eləyəcək (*gedir*).

Bir qədərdən sonra Nağı əlində ciyər, ovqatı qaralmış gəlir

N a ğ ı. Allah kəssin belə güzəranı, Allah! A kişilər, səhər-səhər damağın çağ açırsan dükanını bir tikə alış-veriş eləyəsən (*əlindəki ciyəri mizin üstə qoyar*), elə oturmağını görürsən, bir də görürsən gir-dovoy girdi içəri: “Zakrıvay yes!”. Günahkar olursan deyəsən: “Nə üçün, yenə nə olub bəyəm?” Bir də gördün, bir dürtmə boynunun

ardına vurdu ki, “paşolt pirsidski lopatka, sevodni padşah anadan olan günü rabatay?” Bəli, bağladım. Bu gün belə getdi. İndi kəmalistiirahətlə yenə dükanda oturub papaq tikirsən, bir də aqaloşnik gəldi: “Ada, razve sənim ne znayəş ki, bu gün padşah taxta çıxan gün rabatay?”. Pah atonnan, bu gün də bağladıq. Nə bilim, o biri gün gəlir ki, bu gün taxtdan düşən günü rabatay. A kişi tək padşah olsa yaxşıdır, bunun arvadı var, oğlu var, qızı var, nəvəsi var, nəticəsi var, nə bilim iti var, qurdu var, ziri var, zibili var. A kişilər, lap adamı cana doydurublar (*ciyəri götürüb tavaya tökmək istədikdə əti görər*). Aha... bu nədir? (*qayıdıb ciyəri mizin üstə qoyar*). Burada ki, ət var! Bunu bura kim tökmüş olsun? (*fikirləşir*). Hə, yəqin ki, bu qarının işidi. Evi boş görüb... Yaxşı, zalımın qızı, indi sənə göstərəm (*tavanı götürüb pəncərədən atar, ciyəri tavaya töküüb qovurmağa başlar*). Bu burada qovrulmaqda olsun, mən də gedim bir dəstə kəvər alım (*gedər*).

Bir azdan sonra Tağı əlində çay daxil olur, çayı mizin üstə qoyub əti qovurmağa getdikdə, ciyəri görüb təəccüblənər

T a ğ 1. Aha, bu nədir? Bu ki ciyərdir. Ət ki, dönüb ciyər olmaz. Aha, yəqin bu qarının işidir (*qarıya tərəf*). Ay sən özün öləsən, “deyə-deyə aşna, çıxdın ocaq başına”. Sənin kimilərin xoruzunu çoxdan qoltuğuna vermişəm (*ətəyilə tavanı götürüb qarıdan atmaq istədikdə, gəlməkdə olan Nağı ilə burun-buruna toxunurlar*).

Hər ikisi: Paho...

Bir-birinə baxdıqdan sonra Tağının əlini tava yandırdığından, maşının üstə qoyar və acıqla Nağıya baxar. Nağı əhəmiyyət verməyib gedib ciyəri qovurar. Tağı təəccüblə

T a ğ 1. Balam, sən kimsən?

N a ğ 1 (*ciyəri qurdalar*). Balam, bəs sən kimsən?

T a ğ 1. Mən sənə buyururam, sən kimsən?

N a ğ 1. Mən də sənə ərz edirəm, sən kimsən?

T a ğ 1. Aha, bu yaxşı! Balam, sən burda nə edirsən?

N a ğ 1. Əvvəl sən söylə görüm, sən burda nə eləyirsən?

T a ğ 1. Mən bu otağı qarından kirayə tutmuşam.

N a ğ 1. Nə? Adə, mən ki, bunu qarından tutmuşam.

T a ğ 1. Hə, həpənd balası, həpənd, getdikcə çəşirsən ha!..

Nağ1. Qırışmal oğlunun ağız-burnunu vurub dağıdacağam
(*balaca qulaylanır*).

Tağ1 (*acıqlı*). Adə, otağımı yalandan kirayə tutmuşam dediyin
bəs deyil, bir heyvərə-heyvərə də danışırsan?

Nağ1. Adə, mənim otağımı adına salmaq istəyirsən?! Allah vurub
səni də, sənin babanı da! Otaq mənimdir.

Tağ1. Adə, belə eləmə ki, yıxım ayağımın altına, qol-qabırğanla
hesablaşım ha?!

Nağ1 (*bir dürtmə vurur Tağıya*). Adə, kimin, adə?

Tağ1 (*Tağı da bir dürtmə vurur*). Adə, sənin ...

Nağ1 (*bir yumruq*). Deyəsən lap başdan çıxırsan. Otaq mənimdir.

Tağ1. Xeyr, mənimdir (*o da vurur*).

Nağ1. Mənimdir.

Vuruşurlar. Bu dəmdə qarı içəri gəldikdə bunlar qızısqıqlarından qarıya bir neçə
yumruq dəyir. Tağı qarının qolundan yapışıb bir tərəfə çəkir

Tağ1. Ağız, de görüm otaq kimindir?

Qar1. Sənin!

Tağ1 (*Nağıya*). Gördün?

Nağ1 (qarını bir tərəfə çəkir). Doğrusunu de, kimindir?

Qar1 (*Nağıya*). Sənin!

Nağ1 (*Tağıya*). Gördün ki, mənimdir?

Tağ1. Xeyr, mənimdir!

Nağ1. Allah səni vurmuşdu (*vuruşurlar, qarı aralıqda əzilir*).

Qar1 (*döyülə-döyülə*). Ay balam, bir dayanım, bura gəlin, oturun
(aralarına girib hər ikisinin qolundan tutur. Hərəsini bir stul üstündə
oturdub aralarında durur. Nağıya) Ev sənindir (*Tağıya*). Ev sənindir
(onlar hər ikisi də mat bir-birilərinə baxırlar. Qar1 Nağıya). Bax, sən
gündüzlər dükana gedib axşamlar gəlirsən (*Tağıya*). Sən gecələr gedib
gündüzlər evə gəlirsən. Mən də ki, sonsuz, kimsəsiz qarıyam. Bu otağı
bir-birinizdən gizlin hər ikinizə vermişəm ki, bir növ belə hey... sizin
də işiniz keçsin, mənim də. İndi öpüşünüz (*Hər ikisini miz üstündən
əydirib öpüşdürür*). Bu gün də ki, cümə axşamıdır, düyüdən-zaddan
bişirmiş olarsınız, yəqin ki, bu qoca qarını da yaddan çıxarmazsınız.

Tağı və Nağı mat-məbhut camaata baxdıqlarından qarı üsulluca çıxıb gedir. Tağı və
Nağı hərdən bir-birinə baxıb gülürlər və üzlərinə o yana çevirirlər

T a ğ 1. Balam, sənin adın nədir?

N a ğ 1. Bəs sənin adın nədir?

T a ğ 1. Mənim adım Tağı!

N a ğ 1. Mənim də adım Nağı!

T a ğ 1. Sənətin nədir?

N a ğ 1. Mən papaqçıyam. Bəs sən nə işdəsən?

T a ğ 1. Mən də darğayam, darğa!

Birdən ayaq səsi eşidilir. Hər ikisi qapıya gedib qapını tuturlar

N a ğ 1. Aha, deyəsən gələn var, yəqin qarıdır. Qoyma!

T a ğ 1 (*qapını bərk tutur*). Bərk tut, məbadə buraxasan. Zalım qızı yəqin ki, yeməyə gəlib.

Q a r ı (*qapı dalından*). Qorxmayın, içəri gəlməyəcəyəm, postadan kağız var, onu gətirmişəm.

Tağı və Nağı. Aldada bilməzsən, açmarıq

Q a r ı (*o tərəfdən*) Elə isə qapını balaca aralayın, kağızı verim.

Onlar qapını aralar, kağızı Nağı alar

N a ğ 1 (*üstünü oxuduqdan sonra*). Bu kağız sənədir, burada Tağı yazılıb (kağızı uzadır Tağıya).

T a ğ 1 (*alib oxuyur*). Xeyr, sənindir, burada Nağı yazılıb (*kağızı Nağıya vermək istər. Nağı almaz*).

N a ğ 1 (*xeyr, xeyr. Öləsən də, Tağı yazılıb, görmürsən? (barmağı ilə kağızın ardını göstərir)*).

T a ğ 1 (*acıqlı kağızı mizin üstünə çırpar*). Burada Nağı yazılıb!

Nağı labüd qalib kağızı oxuyur

N a ğ 1. Əzizim Tağı!

T a ğ 1. Xeyr, Nağı!

N a ğ 1. Əvvələn, ümdə mətləb vücudunuzu Allah-taala salamat eləsin və səniyə, əgər bu tərəfin əhvalın bilmək istəsəniz, mətləb burdadır ki, sən yola düşəndən sonra əminin get-gedə halı xarablaşıb, indi lap ölüm halındadır (tez kağızı mizin üstə atar). A kişi, deyirəm sənindir, deyirsən belə (bir yana çəkilir).

T a ğ 1 (*bir qədər Nağıya baxıb oxuyur*). Evdə məndən başqa bir kimsə olmadığından, əmin üçün korluq keçir. Çünki mən bir tək ona lazımcına qulluq edə bilmirəm. Əmin xahiş edir ki, əlində su da olsa, od da olsa, qoyub gəlsin. Mənə bir növ xidmət eləsin ki, bu gün-sabah dünyadan gedəcəyəm, bəlkə bir növ dərmanlar vasitəsilə babat olam. Əmin qızı sənə qurban olsun! Gəl ki, əmin yazıqdır. Barı hərdənbir dalına alıb bağda gəzdirərsən. Bəlkə təzə hava ilə bir ləzzət alsın (*Nağıya*). Al, al, mənim belə qohum-qardaşım yoxdur (*Nağıya göstərir*). Bax, burada Nağı yazılıb, bu kağız sənindir!

N a ğ 1. Xeyr, Tağı yazılıb. Görürsən ki, nöqtə iki dənədir.

T a ğ 1. Xeyr, nöqtə bir dənədir, ancaq yazanda qələmi bərk basıblar, qalın düşüb, ona görə də, iki dənə kimi görünür, al (uzadır).

N a ğ 1. Xeyr, qələmi bərk basmayıblar, həqiqətən, bişək-bişübhə iki dənədir.

T a ğ 1 (*kağızı başına çıxıpar*). Adə, deyirəm zəhirmar sənindir. Ay sən belə...

N a ğ 1 (sözünü kəsər). Adə, deyirəm sənindir (*bərkdən*). Adə, aşkar Tağımı görmürsən? İki dənə nöqtə qoyulub, iki dənə.

T a ğ 1. Xeyr, xeyr, nöqtə bir dənədir. Yəqin yanından milçək keçib, bir nöqtə qoyub, ona görə Tağı oxunur. Görmürsən, biri lap yoğun, biri cunquşdur. Aya var, aya yox.

N a ğ 1. Adə sənindir deyirəm. Burada Tağı yazılıb.

N a ğ 1. Nundur.

N a ğ 1. Teydir.

T a ğ 1. Deyirəm nundur.

N a ğ 1. Mən də deyirəm teydir.

Vuruşurlar. Bir qədərdən sonra qarı əlində başqa bir kağız daxil olur, o da düşür yumruq altına

Q a r 1. Ay bala, ay balam, məni öldürdünüz. Alınız postdan yenə kağız gəlib.

T a ğ 1 (*bir-birlərinə baxırlar*). Bu da sənə gəlib.

N a ğ 1 (kağızı alır. Qarı gedir). Bax burda lap aşkar Tağıdır, dəxi bunun başqa şəkki-şübhəsi yoxdur.

T a ğ 1 (*alar, baxar*). Balam, burda Nağıdır. Nun hərfi lap aydın bilindir.

Nağ1. Xeyr, səhvin var, tey hərfi aşkardır, bura da keyfi-mayəşə deyil. Budur, budur iki dənə nöqtə səddi-İskəndər kimi durub gözü-nün qabağında.

Tağ1 (*labüd qalır*). Allahu əkbər (*Kağızı alar, oxuyar*). Əzizim Nağ1!

Nağ1. Xeyr, Tağ1!

Tağ1. Salam-duadan sonra yazıb sizə bildirirəm ki, əvvəlinci kağızı sizə göndərəndən iki saat sonra əminin lapdan canı çıxdı. Öləndə o rəhmətlik bu vəsiyyəti elədi: mənim yatdığım yerdə torpağın içində küpdə qızıl var. Onu götürərsən, əmin oğluna da kağız yazarsan ki, gəlsin. (*Nağıya*) Bax, bu kağız mənimdir.

Nağ1 (*cəld əlindən qapar və bir tərəfə çəkilər*). Xeyr, burada aşkar Nağıdır (*oxuyur*). Ev-eşikdə olan-olmazı satarsınız və mənim sür-sümüklərimi köç edib göndərərsiniz Kərbəlaya. Orda qızılları yeyib-İçib kef edərsiniz.

Tağ1 (*əlindən qapır. Bir tərəfdə*). Aha, kef edərsiniz. İndi sənin yolunu gözləyirəm.

Nağ1 (*daldan qapar*). Tez gəl, öz tərəfi... (*Tağıya*) Balam, bu kağız da, qabaqkı kağız da mənimki imiş, mən heç bilməmişəm (*büküb cibinə qoymaq istər*).

Tağ1. Dayan, dayan, səni Allah vurmuşdu. Kağızı mənə ver (onun qolundan tutar. Nağını bərk itələyər).

Nağ1. Adə, itil o yana, mənim səfərim var!

Tağ1. Adə, səninlə deyiləm? (yapışıb mizin üstə yıxar, sonra Nağı durub vuruşurlar. Səs-küy düşər).

Qar1 (*daxil olur*). Ay balam, yenə nə oldu?

Nağ1. Sən Allah, ay qarı nənə, bir bunu oxu görək Tağıdır, ya ki, Nağı?

Qar1. Ay balam, mən oxumaq hardan bilirəm?

Tağ1 (*ağlar*). Ay qarı nənə, allah ölənlərinizə rəhmət eləsin, mənim rəhmətlik əmim allah rəhmətinə gedib. İndi onun...

Nağ1 (*onun sözünü kəsər, ağlaya-ağlaya*). Xeyr, ay qarı nənə, o rəhmətlik mənim əmimdir, kağız mənə yazılıb.

Tağ1 (*bərkdən*). Xeyr mənə yazılıb (*qaşınır*).

Nağ1. Xeyr, mənə yazılıb.

Vuruşmaq istəyirlər. Qarı aralaşdırır

Q a r 1. Nənə sizə qurban olsun, vuruşmayınız, dayanınız mən çöp gizlədim, hansınız tapsa, kağız onundur. Hə, necəsiniz, razısınız ya yox?

T a ğ 1. Razıyam.

N a ğ 1. Mən də razıyam.

Qarı yerdən çöp götürüb gizlədir. Nağıya.

Q a r 1. Hə, tap görək.

N a ğ 1 (fikirdən sonra). Ver bundan!

Q a r 1 (*əlini açır, çöp o biri əlindən çıxır*). Bax uduzdun (kağızı alıb Tağıya verir). Bax, daha vuruşmayınız, kağız bu kişininidir (*gedir, Tağı sad olub ora-burasını düzəldir*).

N a ğ 1. İstər lap fələk gəlsin, ölsən də kağız mənimdir ki, mənimdir.

T a ğ 1 (*nəvazişlə*). Balam, atam oğlu, bax bu kağız mənimdir, üstündə əmim qızı İsmətin adı yazılıbdır. Atası Yaftuməli mənim əmimdir ki, Allah rəhmətinə gedib. Mən də Mirzə Əsgərin oğluyam. Atam Kərbəlaya gedəndə məni əmimə tapşırırmışdı. Özü də yolda Bağdadda Allah rəhmətinə getdi. Odur ki, əmim məni özünə oğulluğa götürmüşdü.

N a ğ 1 (*təğəyyüri-hal ilə*) Sən Mirzə Əsgərin oğlusan? O da mənim əmimdir, mən də papaqçı Yaftuməlinin oğluyam.

T a ğ 1. Vaxsey, əmi oğlu!

N a ğ 1. Tağı əmi oğlu!

Hər ikisi qucaqlaşanda pərdə düşür.

Pərdə

Məqalələr

TƏZƏ ŞEİR NECƏ OLMALIDIR?

Mühərrir əfəndilərim! Ədəbiyyatımızın islahatına dair məqalələr dərc etmək istəsəniz, əfkari-acizanəmi qəzetinizin bir guşəsində səbt etməyinizi rica edirəm.

Şüərayi-sabiqəmizin əşar və əbyatının təbii əhvəla müğayir olduğundan oxuyan kəslərə kəsalət və nifrət gətirməyi və heç bir surətdə insan üçün mərifət və ibrət dərsi ondan hüsula gəlmədiyi məlumdur. Məsələn: qəddin sərv ağacına oxşadılması, ya məhbubun üzünü bədr aya bənzətdikləri kimi və yainki qaşları yaya və kirpikləri oxa təşbih tutduqları qəbil. Və bu qədər var ki, təzə səbkədə bu anacan bizim şüəralardan bir nəfər olmayıb ki, bu mətləbə mültəfit olub, öz şerini təbii hissiyyatın məzmununa dair nəzm etmiş olsun.

Bizim burada danışıdığımız bu mətləbdir ki, təzə şeir necə olmalı?

Yazı yazdığımız vaxt hər şeydən müqəddəm hissiyyata tabe olmaq gərək, tainki kəlamın oxuyanların qəlbində təsiri ola və başqasının hissiyyati-qəlbisini oyandıra. Bəs bu surətdə hissiyyatı bilmək lazımdır.

Hissiyat iki növdür: cəli və təbii. Hissiyati-cəliyyənin kimsəyə təsiri ola bilməz. Hissiyati-təbiiyyədir ki, başqasına təsir edər, yazılmış şerin məzmunları bir lövheyi-nəqqaş kimi tamam nükat və dəqaiqi-mətləbi bəyana gətirər. Məsələn: Lətif bir yaz axşamı, günəş qüruba mühəyya olur; qürubun qaranlığı dağlara, dənizlərə yavaş-yavaş yayılır, hər tərəf sakit və asudətövr, axşamın bəxş elədiyi hissiyyat hər zərrədə əyan olur, bir az sonra günəş qürub edər, sahillərin üzərində təməvvüc edən buxar zail olur; fəqət günün qürubuna mütəəqib ay çıxır, biz də bu mənzərəni tamaşa edib hissiyyatımızı, əfkarüxəyalatımızı yazıb təşrih etdikdə, əlbəttə ki, oxuyanlar qəlbinə artıcaq təsir bağışlayıb başqasının hissiyyati-qəlbisini oyandırar. Məsələn: bu növ nəzm etməliyik:

Yaz mövsimi endikcə səmadan yerə axşam,
Gün nuru verir dağlara min rəngi-dilaram.
Ahəstəliyiynən üfūqə eyləyir ahəng.
Şəffaf səmadə görünür şövqi-fəzarəng.
Quşlar, o fərəhbəxş civiltiyə həvadə
Öz lanələri səmtinə eylərlər iradə.
Gül bərgi pərildar günəşin nuruna qarşu,

Səssiz dərədə bərq vurur cari olan su.
Bir badi-mülayim olar ol dəmdə pədidar,
Ətrafa uzaq güllərin ətrin edər isar.
Keçməz o qədər şəms olur qaib üfüqdən,
Ancaq qalır ol dəm bir işıq rəngi-şəfəqdən.
Zülmət qanadın şam çəkər ruyi-cəhanə,
Məxmur düşər cümleyi-zərrati-zəmanə.
Bu an, bu saət ki, hülul eylədi axşam,
Bir sümti-qəriq içrə təbiət tutar aram.
Gəlməz qulağa şeylərin ol vəqt sədasi,
İlla ki, axan çayların ahəngü nəvası.
Əsdikcə neyistanə bütün rəşə salır bad,
Min nəğmeyi-cansuz edər ol rəşələr icad.
Mən bir belə mövsimdə bahar axşamı dilgir,
Bir lövheyi-eşq eylər idim qəlbə təsvir.
Başımda o zibə sənəmin şövqi-vüsali,
Etmişdi pərişan saçı tək fikrü xəyalı.
Sərgərm o təxəyyüldə nigar ilə həmağuş,
Etmişdim o dəm aləmi bilmərrə fəramuş.
Nagah gözəl bir quş uçub gəldi sədayə.
Səsləndi ki, səbr eylə, a Səhhət, bu bəlayə.

1905

QARA XƏBƏR

Ey qare! Məqələmin sərlövhəsi nəzərinizə çarpdıqda bir müsibət xəbəri olduğunu, yəqin ki, biləcəksən. Və lakin hansı böyük bir nemətin millətdən fəvta getdiyini duymamış isən, qoy deyim: qəzətləri, jurnalları oxuduqda o həvəslə oxuduğun gözəl-gözəl şeirlər, şirin-şirin məzmunlar, duzlu-duzlu sözlər ki, bir anda səni həm ağladıb, həm güldürürdü – onları daha bir də görməzsən. Zira onların nazimi, onların mübdəi, onların müxtərei olan sevgili, əziz şairimiz Sabir əfəndi əlimizdən getdi!

Yalnız bir istekli rəfiq, mehriban dost itirdiyimdən bu qədər mü-təəssir deyiləm. Bir böyük millət bir qiymətli şair itirdiyindən kədərim bilmüzaəfdir. Sabirin vəfatı millət üçün bir ziyani-əbədidir, bir zərbeyi-fəlakətdir ki, onun ağrısını millət öz vücudunda hələ sonralar dərk edəcəkdir. Biz indilik buralarını danışası deyilik. Əlhal Sabirə bir qədər ağlamaq istəyirəm, ey qare! Sözümlü mövqesiz görüb də mənə sərzənmiş etmə. O böyük şairə, o istekli, əziz rəfiqimə xitabən qələmin hissiyyatını bəyan etməkdən keçməm deyirəm:

Sabir! Alimlər, ədiblər, şairlər öləndə sən onlar üçün mərsiyə yazardın, nitqlər söylərdin. İndi sənün üçün mərsiyə oxuyan yoxmu, əcəba? Xeyr, nə qədər ölməmişəm, səni yaddan çıxartmaram. Sən yaddan çıxmazsan, sən ölməmişən, sən aləmi-mənada dirisən. Bir milləti diriltməyə çalışsan özü ölərmi? Yox, ölməz!

Sabir, az vaxtda millətimizə çox xidmət etdin. Sənün xidmətinə dair nitqlər oxunmadı, əyyami-həyatına dair məqalələr dinlənmədi, qırx səkkiz sənəlik bir ömrədə sabun tiyanının kənarında odlar-alovlar içində taqətfərsa zəhmətlərlə millətin üçün çalışdın, dövreyi-həyatın qayət mərarətli keçdi, yaşadığın mühitdən cismən, ruhən, bədənen cəfədən qeyri bir şey görmədin. İştə bu soyuq nəzmlərimlə sənə mərsiyəxan olacağam.

1911

SABİR

*Güldüyüm şiddəti-təəllümdən,
Pürqəməm etdiyim təəllümdən.
Gülüşüm xəndədən gəlib iləri,
Xəndə zən etmə məndə giryələri.
Güldürən həp bükayi-qəlbidir,
Əsəri-etikayi-qəlbidir.*

Hamid bəy

Sabiqən Sabir əfəndinin mahiyyəti-müməyyizeyi-şəriyyəsi haqqında “Məlumat” qarelərinə bir qədər izahat vermək əhdimə indi vəfa edirəm.

Mətləbə başlamazdan əvvəl bunu ərz edim ki, Sabir əfəndinin adını bilənlər çox isə də, bəhəqqə tanıyanlar azdır zənnindəyəm. Yalnız avamünnas onu tanımadılar deyil, ziyalı ürəfamız zümrəsindən sayılan zəvətin əksəri də onu tanımadılar, yaxud tanımaqdan iğmaz etdilər.

Nə çarə ki, Sabir əfəndi əgər bir qədər yaşasaydı, nəinki müsəlmanlara, bəlkə qeyrilərə də özünü tanıtdıra bilərdi. Təəssüflər olsun ki, Sabirin həyatı ilə fərəhnaq ürəklər dağlandı və qəmnək qəlblər şadlandı.

Türk qövmünün istedadını inkar olunmaz bir tərzdə isbat edən, zəmanənin fənalıqlarını şikayət yaxud müstəhziyanə bir surətdə nəzm edən Sabiri, fransızların məşhur şairi Hüqonun da “Giryeyi-xəndənək” adlı əsəri varsa da, bununla müqayisə edəsi deyiləm. Yəni ümdə əsərləri rus ədiblərinin məşahirindən və göz yaşlarının arasından gülən Qoqoldan ziyadə Saltıkova bənzəyən və mumiileyhə Şədrin ləqəbi ilə imza yazdığı kimi cürbəcür müstəar adlarla imza yazan Sabiri bunlarla da müqayisə etmək istəmirəm. Zira ki, bunların əsərlərinə oxucularımızın əksəri aşına olmadığından əlavə, Sabir əfəndi onlar qədər müəmmər olmadı və onlar yaşadığı qövm kimi bir qövm içində də yaşamadı.

Həç şübhə yoxdur ki, Sabir əfəndi bizləri ani-vahiddə həm ağladıb, həm güldürən bir şairi-kinayə-afərindir; kor-kar ruhlarda milliyət hissi və gözəl duyğular oyandıran bir Qafqaz şairidir.

...Vətənimiz ədəbiyyat aləmində dahiyənə bir şair yetişdirmişdi. Azərbaycan ədəbiyyatında ən əvvəl yeni bir cığır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı. Nöqsanlarımızı,

eyiblərimizi məzhəkə və məzah tərqi ilə qayətdə şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə, qəhqəhələrlə oxudub islahə çalışırdı. Nə çarə ki, ancaq beş il qədər ədəbiyyatımıza xidmət edə bildi. Ondan müqəddəm yazdığı şeylər bütün köhnə şivədə idi. Amma bununla belə bu beş ilin müddətində ədəbiyyatımıza böyük bir inqilab yetirdi ki, bu təsiri-əzimi təhlil edəcək qədər müsaidəm olmadığı üçün bir neçə sözlə fikrimi təlxis edəcəyəm.

“Molla Nəsrəddin” məcmuəsi intişara başladığı zamanacan bizdə mənai-həqiqisilə ədəbiyyat adlanan layiq əsər yox kimi idi – desəm xəta etmiş deyiləm zənn edirəm.

“Molla Nəsrəddin” meydana çıxınca artıq hər sahibi-zövq Sabir əfəndinin ondakı nümuneyi-əşarına məftun olmaqdan özünü alamadı. O gözəl şeirləri oxuyub anlayanlar, o gözəlliklərin zövqünə, fərqi nə varanlar onları hifz etməyə həvəs etdilər. Şairlərimiz və yaxud mü-təşairlərimiz o şiveyi-müstəhsəndə yazmağa, təqlidə başladılar. Daha bilmərrə köhnə üslub tərək olundu.

Halbuki Sabir əfəndi hamən ilk şeirlərini nəşr etdiyi zaman keçmiş şairlərimizdən qəzəliyyat və qəsidədən başqa bir şey görməmişdi. Əsərlərində işlətdiyi ibarələr və yeni məzmunlar kimsəni təqlid deyil, məhz öz fikirlərinin nəticəsidir.

Bununla demək istəyirəm ki, Sabir əfəndi müqəllid deyil, bəlkə elə mücəddiddir ki, köhnə şeirlərlə yeni şeirlər arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönüb də o uçurumu atlanmağa kimsədə cürət və cəsərət qalmadı.

Bir kərə düşünülün, ədəbiyyatımızda nə qədər böyük bir təsir, nə qədər əzim bir inqilab vücudə gətirmiş!

Gələlim siyasət aləminə. Məlumdur ki, fransız şairlərindən Şatobrian fransız qövmünün səltənət xanədanından olan burbonlarla Napoleon Bonapart arasındakı müqayisəyə dair bir kitab yazmışdır ki, Burbon xanədanından olan fransız kralı XVIII Lünün özünün etirafınca, bu kitab ona bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir. Mən də iddia edirəm ki, Sabir əfəndinin də asarı bu beş ilin müddətində İran məşrutəsinə hamən növ bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir.

Müləhizə buyurulsun, İranın viranlığının böyük səbəblərindən biri olan Ətabək məşrutəçilər tərəfindən qovulub, dübarə Məhəmmədəli şahı-məxlu tərəfindən İrana cəlb olunduqda iranlılara belə xitabədə bulundu:

Əncümən əhlinin, qoçaq, sən demədinmi bir tək –
Verməyəcək riza gələ ölkəmizə Ətabəki?
Hə, de görüm, necoldu bəs, sən deyən əncüməndəki –
Köhnə qapı, haman daban, mən deyən oldu, olmadı?

Ətabəkin qətlindən sonra qəzetlərin birində Məhəmməd Məhəmməd zadə imzalı bir nəfər iranlının “Sən deyən oldu, biz deyən?” nəqəratlı şeirinə Sabir belə cavab verdi:

Qətl elədir Ətabəki, mən ki, bu əmri danmıram,
Var hələ min Ətabəkiz, yoxsa əməlli qanmıram?
Köhnə qapı bu tezliyə tazələşə inanmıram,
Dinmə, danışma, yat, balam, sən deyən olmayıb hələ!

Girəm Ətabək öldü də, tıpu tufənginiz hanı?
Bəhri-əmiqi-hərbdə gəştiyi-cənginiz hanı?
Əski hamamdır, əski tas, bəs yeni rənginiz hanı?
Dinmə, danışma, yat, balam, sən deyən olmayıb hələ!

Söylə görüm vəzarəti-maliyənz düzəldimi?
Ya uzun əl, uzun ətək qıssalaşib güdəldimi?
Ölkənizə şəməndöfer yol tapa bildi, gəldimi?
Dinmə, danışma, yat, balam, sən deyən olmayıb hələ!

Arxa su dolmayıb hələ,
Köhnə avazınız durub,
Rəngi də solmayıb hələ.

Məhəmmədəlinin batının zahirə çıxardıb hüvviyyəti-zatiyyəsinə belə təşrih etdi:

Mən şahı-qəvişövkətəm, İran özümündür,
İran özümün, Rey, Təbəristan özümündür.
Abad ola ya qalsa da viran, özümündür.
Qanuni-əsasi nədi, fərman özümündür.
Şövkət özümün, fəxr özümün, şan özümündür.

Osmanlıda gərçi ucalır bir para səslər,
Alqışlayır ol səsləri həp qırmızıfəslər,
Qəm çəkməyin, ey köhnələr, ey köhnəpərəstlər,

İranıma təsir edəməz böylə nəfəslər,
Bundan sora bu ölkədə fərman özümündür.
Məxluq özümün, xəncəri-büran özümündür.

Nümunə üçün yenə yazalım: Məhəmmədəlinin padşahlıq kitabxanasını satmaq üçün qəzetlərdə verdiyi elanı xalqa bu şəkildə tərcümə etdi:

Moldayı, salmadı el dil boğaza,
Eybi yox gərçi qoyulduq loğaza,
Yaz bu elanımı da bir kağaza,
Açmışam Reydə geniş bir mağaza,
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram,
Ey alan, məmləkəti-Rey satıram.

Mağazamda tapılır hər cürə zad,
Cami-Cəm, rəyəti-Key, təxti-Qubad,
Gərçi bazarımı etməkdə kasad
Çalışır bir para iraninəjad.
Leyk mən baxmayıram, hey satıram,
Ey alan, məmləkəti-Rey satıram.

Ümumən iranlıların əxlaq və adətlərini, xüsusən vətənpərəstlikdə laqeyd olduqlarını, altmış yaşında xarici məmləkətlərə kəsbə getdikdə bir xarici qızına bənd olub əhli-əyalını fəramuş edən bir ərdbəilli kişinin dilindən belə deyib həqqi-vaqei göstərmişdir:

Gərçi İrandan çıxarkən başqa idi niyyətim,
Niyyətim kəsb idi, vardı kəsbi-karə qeyrətim,
Qeyrətim olmazdı razı ac dolansın külfətim.
Yox gözümdə indi nə külfət, nə övlad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!

Sabirin əsl tərbiyə tapdığı yer İran olduğu üçün İrani ziyadə sevərdi və İrana dair yazdığı əsərləri çoxdur. Həmçinin, Türkiyədə on təmuz inqilabından sonra kəramət göstərib 31 mart faciəsini 8 ay müqəddəm bu sayaq xəbər vermişdi:

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı seversiz!
İranlı kimi yatmayın, Allahı seversiz!
Yaliləcəb, osmanlılar, aya nə sanırsız?
Qanuni-əsasi verilib ya, inanırsız?
Mirhaşimü Fəzlillahınız yoxmu tanırsız?
Əskik deyil onlar, vəli sizlər nə qanırsız?
Bir vəqt tanırsızsa da, qanə boyanırsız!
Qansızları kəc qanmayın, Allahı seversiz!
İranlı kimi yatmayın, Allahı seversiz!

Sabir əfəndinin “Həyat”da, “Füyuzat”da, “Rəhbər”də, “Dəbis-tan”da, “Molla Nəsrəddin”də, “Ülfət”də, “İrşad”da, “Həqiqət”də, “Günəş”də, “Yeni həqiqət”də olan bir takım pərakəndə mənzumələ-rini tədqiq etdikdə, demək olar ki, bu ancaq misli heç görünməmiş şeirlərdir. Mənim bu möhtərəm dost, bu sevgili şairimiz haqqında mütaliatın doğru isə, yəni kəs-rəti-məhəbbətini mübalığata sövq etmə-yirsə, deyə bilərəm ki, Sabir əfəndi Şatobriandan ziyadə İran şairlə-rindən, Firdovsiyə və Türkiyə şairlərindən məşhur həcvgu Əşrəfə bənzər; hər birindən guya bir hissə alıb təbində cəm etmişdir.

“Rəhbər” jurnalının 2-ci nömrəsindən başlayaraq tərcümə və dərc olunmuş “Səyavuş” hekayəsini gözdən keçirək:

Rüstəm Səyavuşu İrana gətirdikdə Kavus Keyin əmri ilə şadman-lıq və çırağbanlıq icrasından sonra əsakiri-İrana və Səyavuşa ənam verilməsini bu sayaq tərcümə edir:

Tamam oldu bir həftə, əmr etdi şah,
Səfəralıq etsin dübarə sipah,
Açıldı dəri-gəncü babi-kərəm.
Gühər saçdı eyzən səhabi-kərəm:
Zərü simü mehrü külahü kəmər.
Əmudü sənənü xədəngü sipər.
Tila kisə-kisə, gühər övc-övc,
Xədəm dəstə-dəstə, həşəm fövc-fövc.
Dürü ləlü yaqutü zər keyl-keyl,
Süturani-tazinəsəb xeyl-xeyl.
Libasü qumaşi-zəri dəst-dəst,
Xəzü tirmeyi-pürbəha bəst-bəst.

Edib bəxş, verdi rəvac oğluna,
Məgər vermədi təxtü-tac oğluna;
Deyildi səzavari-əfsər hənuz,
Cavan idi ol mahmənzər hənuz.

Mülahizə buyurulsun, bu şayani-heyrət tərcümədə əslindəki fəsaḥət və bələğət qaib olubdumu? Firdovsiyə məxsus olan o təlaqəti-lisan, o şirin bəyan itibdirmi? Zənnimcə ədəbiyyatdan baxəbar hər şəxs bu sualımın cavabında: – bəli, Firdövsü də türkcə desə idi, o da bu sayaq nəzm edərdi – cümləsindən başqa bir söz deməz idi zənnindəyəm. Vəli, bu qədər xəyala gələ bilər ki, burada əsl hünər Firdövsinindir, Sabirin müstəqillən öz əsəri bu gözəllikdə ola bilməz. Bu surətdə mən iddiamı isbat etmək üçün həmin şeirlərin əqəbətində Sabir əfəndinin artırmış olduğu və “İzdıyad” ibarəsilə ayrılmış şeirləri yazacağam:

Vəli etdi şəfqətlə bir dəm nigah,
Belə söylədi oğluna padşah:
“Vəliəhd, ey yadigarım, oğul!
Gülüm, gülşənim, novbaharım, oğul!”
Demə sərbüləndəm ki, şahzadəyəm,
Əsarət nədir, mən ki, azadəyəm;
Mühəyyadürür təxtü-tacim mənim,
Nədir kimsədən ehtiyacım mənim?!Sənə, qalibən, elm olur ehtiyac,
Tapar elm ilə mülkü-millət rəvac,
Zərin tacına eyləmə iftixar,
Hünər birlə ol, tacə minnətgüzar.
Ədəb iktisabında çox şaiq ol!
Vücuda ilə təxti-zərə layiq ol!
Rəiyyətinəvaz ol, ədalətsüar,
Rəiyyətlə dövlət olur bərqərar.

Diqqət buyurulsun, bu mənzumə oxunduqda haman sayaq mən qeyri-ixtiyari alqışlaram. Haman üslubi-müzəyyən, o tərz-i-ifadə, o ülvüyyət, hiss və xəyal ki, Firdövsinin əşarında var, bunlarda da mövcud deyilmə? Yalnız burası var ki, bir gül ilə bahar olmaz. Firdövsinin altmış min beytlik “Şahnamə” böyüklüyündə əsəri ilə bir neçə beyti

müqabilə etmək məntiqlilik deyilə bilər. Bu halda yenə mən iddiamı çox məşru bir qürurla bir növ isbata çalışıb irəli sürə bilərəm.

Həkim Əbülqasim Mənsur Firdövsini “Şahnamə”sini Sultan Mahmud Qəznəvi kimi bir padşahın ricası ilə yazmışdır. Amma Sabir əfəndi bu tərcüməni “Rəhbər” nəşrinin təşviqi ilə yazmışdır. Firdövsini, əşarını nəzm etdikdə Sultan tərəfindən fariğül-bal məəşii təmin olduqda yazmış ikən, Sabir əfəndi həmin əşarı sabun tiyanının kənarında, odlar, qorlar içində tər tökdüyü halda, yənkə əyalının tənə və tərizi qorxusundan gecə yarısı şirin yuxunu özünə haram etdiyi halda yazmışdır. Necə ki, özünün bu halını “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin 4-cü ilinin 17-ci nömrəsində əyalının bir qoca arvada şikayət surətində danışdığını yazır:

Gah da bir yatsa da vaxtında əgər,
Çəkməyir yuxladığı bir o qədər.
Qəflətən bir də görürsən ki, durur,
Yandırır lampanı, çılpaq oturur.
Başlayır yatdığı yerdə təzədən
Oxuyub-yazmağa bir də təzədən.
Belə od olmaz, anam, boylə alov!
Od deyil, yangı deyil, lovdur, lov!

Bunlardan əlavə, Firdövsini kitabının hər beytini bir qızıl bəha almaq ümidi ilə demiş ikən, Sabir əfəndi quru afərinədən səva bir şey almayacağını bildiyi halda yazmışdır. Heyif ki, o afərinlər də fəqət bir neçə nəfərə münhəsir qalmışdır. “Bəbin təfavütirəh əz kocəst, ta bəkoca”¹. Firdövsini də əgər bu vaxtda, bu zamanda, belə bir mühitdə yaşasaydı, o da, yəqin ki, Sabir əfəndi kimi qüssəmərg olardı. Necə ki, tarixcə məlumdur, zəhmətinin mükafatını görmədikdə daha artıq yaşamadı. Bir də Sabir əfəndi ilə Firdövsinin başqa təfavütü var ki, o da həvcguluqdur. Artıq Sabir Firdövsindən buradan ayrılır. Sabir əfəndi millətdən ötrü çalışırdı. O aşiq idi. Ondan gördüyü tən və ləndən, təkfir və təhqirlərdən, yağış kimi üstünə yağan töhmət və nifrətlərdən əsla geri getməyib öz məsləkində kəmal-i səbati-əzmlə davam etdi və sevgili millətinə xidmətdən bir an qafil olmadı.

¹ Yolların fərqi ni gör ki, haradan harayadır (*Hafiz*).

Şirin dillərlə ümumə qarşı belə xiabda bulundu:
Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,
Kəci kəc, əyrini əyri, düzü həmvar yazım.
Niyə bəs boylə bərəldirsən, a qare, gözünü?
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü?
Şərə məşğul edərək xatiri-qəmmailimi,
Qoyuram qənşərimə kağızımı, çernilimi,
Gəlirəm yazmağa bir kəlmə, – tutursan əlimi,
Qorxuram ya nə üçün? – Çünki kəsirsən dilimi,
Ey əcəb, mən ki, sədaqət yolunu azmayıram!
Hələ gördüklərimin dördədə birin yazmayıram!

Mülayimənə ədaları ilə Şamaxı cühhal firqəsinə o təkfirlər müqabilində söylədiyi bu oldu:

Əşhədü billah əliyyül-əzim,
Sahibi-imanəm, a şirvanlılar!
Yox yeni bir dinə yəqinim mənim,
Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!

Şiəyəm, amma nə bu əşkaldən,
Sünniyəm, amma nə bu əmsaldən,
Sufiyəm, amma nə bu əbdaldən,
Haqsevən insanəm, a şirvanlılar!

Ümməti-mərhuməvü məğfur ilə –
Əmrəyəm taəti-məzkur ilə,
Küfrümə hökm eyləməyin zur ilə,
Qaili-quranəm, a şirvanlılar!

Şikəmpərəst mollaünümələrin lisani-hal və mafilbalini eynilə aləmə belə iradə etdi:

Səs ucalaşdı, qoymayın,
Millət oyaşdı, qoymayın,
Riştəyi-dərsə, məktəbə
Cümlə dolaşdı, qoymayın!
İş yavalaşdı, qoymayın!

Kafir olub, vurun! vurun!
Riştəyi-ülfətin qırın,
Yazdığı şərini cırın,
Dinə sataşdı, qoymayın!
Küfrə bulaşdı, qoymayın!

Layənşüür cühələ dəstəsinin mahiyyəti-zatilərini əmalınca bu növ təfsir etdi:

Bir bölük boşboğazıq, heyvərəlik adətimiz,
Doludur lənət ilə, qeybət ilə söhbətimiz,
Oxumaqdan payımız yox, yazıdan qismətimiz.
Harda bir nur görərsək, onu təhqir edəriz!
Mümkün olduqca müsəlmanları təkfir edəriz!

Müxtəsər, həcv deməklə hər kəsin fikrinə gələn əlfazi-mərdudəni heç vaxt şərdə işlətmədi. Hamid bəyin “İnsana vicdanı qədər peyğəmbərlər, padşahlar belə mükafat edəməz” dediyi kimi, Sabir də o xidmətin mükafatını ölüncəyə qədər öz vicdanından aldı. Amma Əşrəfanə şeirləri həmin həcvi-məlihlərdir ki, asarının əksəri ondan ibarətdir.

“Füyuzat” jurnalında Dəli şairin:

Səmadan bir mələk heyrətlə der: insanlar, insanlar,
Nədir bu ruyi-ərzi qaplamış al qanlar, insanlar? –

– mətəli ilə başlanan qəzələ Sabir əfəndi dediyi müstəhziyanə nəzirəsinə baxaq:

Səradən bir dəli şeytan deyir: insanlar, insanlar!
Nədir dünyanı tutmuş elmlər, irfanlar, insanlar?!
Qanan kim, qandıran kim, nəşri-irfan eyləyən kimdir?
Sizi irşad edir görmürsünüz fəttanlar, insanlar?!
Ədəbdən, elmdən gər feyziyab olsa əvəmünnas,
Düşər şanü şərəfdən mollalar, işanlar, insanlar!
Sevərmi əhli-istibdad, millət huşyar olsun?
Buna razı olurmu bir neçə vicdanlar, insanlar?!

Yainki Namiq Kamal bəyin “Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir”
mətləi-məşhur şeirinə nəzireyi-təməsxüranə:

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qərəzü hirs bizə ruhi-bədəndir.
Əfal yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,
Dünyadə əsarətlə bütün kam alıriz biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alıriz biz!
Əqrəb kimi neştər gücü var dırnağımızda,
İslam susuz olsa, su yox bardağımızda,
Hər küncdə min tülkü yatıb çardağımızda,
Min hiylə qurub rütbəvü ikram alıriz biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alıriz biz!

Mülahizə buyurulsun, həyatımızdan birər səhifə təşkil edən bu şeirlər Əşrəfin şeirlərinə nə qədər bənzər, bəlkə onlardan daha gözəl-raqdır. Yenə Namiq Kamal bəyin yuxarıda zikr olunan səbkində dediyi şeri qədim zamandan bəri islam və türk əqvamının arasında vüqü bulan əfraqu nifaqu səlcuqi Məlik şah Cəlaləddin zamanından başlayaraq hal-hazıra qədər bir dövreyi-tarix şəklində fəxriyyəsiindən bir parça:

Ol gün ki, Məlik şah Büzürg eylədi rehlət,
Etdin iki namərd vəzirə təbəiyyət.
Qırdıq o qədər bir-birimizdən ki, nəhayət, –
Düşmən tapıb əl təxtimizi eylədi qarət.
Öz haqqımızı gözləməyə bitərəfiz biz!
Turaniləriz, adiyi-şügli-sələfiz biz!

Sabir əfəndinin bunlardan başqa mətbu və qeyri-mətbu asari-mənzumə və mənsurəsi çox isə də, mən məqaləmə burada nəhayət verib daha artıcaq, mükəmməl nəhv ilə təfsilat verməyi və sevgili şairimiz, əziz qardaşımız olan Sabir əfəndini əhalimizə tanıtdırmağı böyük bəradərim Firidun bəy Köçərli cənablarının öhdəyi-ədibanələrinə vəgüzar edirəm.

1911

SABİRİN TƏRCÜMEYİ-HALI

Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə 1278-ci sənaye-hicridə zihiccə ayının əvvəlinci günündə Şamaxıda təvəllüd etmişdir və rəcəb ayının 28-də, 1329-cu ildə vəfat etmişdir.

8 yaşında məktəbə gedib oxuduğunu yazmağa həvəsnak olduğundan mollası tərəfindən afərin əvəzinə döyüldüyünü uşaq dili ilə bu sayaq nəzm etmişdir və rəsmi-xətti də böyləcə imiş:

Tutdum orucu irəmazanda,
Qaldı iki gözlərim qazanda
Mollam da döyür yazı yazanda.

On iki sennə yetişdikdə mərhum Hacı Seyid Əzimin məktəbinə daxil olmuşdur. Seyid onda hissi-şairanə gördüyü üçün dərs verdiyi mənzum farsı hekayələrin türkcə mənzum tərcüməsini Sabirdən istərmiş, o cümlədən, “Gülüstan”da – “Didəm güli-tazə çənd dəstə, Bər günbədi əzgiyab bəstə”¹ iləaxir hekayəsini türkcəyə belə nəzmən tərcümə etmişdir:

Gördüm neçə dəstə tazə güllər,
Bağlanmış idi giyah ilən tər.
Dedim nə olur giyahi-naçiz –
Ta əyləşə gül səfində əziz.

Ot ağlayaraq dedi: otur sən,
Söhbət eləyim, qəmim götür sən.
Alilər edərmi tərki-söhbət,
Halonki olarda var səxavət.

Bir-iki il məktəbə davam etdikdən sonra cüzi farsca, türkcə oxuyub-yazmağı öyrəndiyinə atası iktifa edir, ona bir daha məktəbə getməyə riza verməyib özü ilə bərabər dükana aparır. Sabir isə istedadı-fitrəsi mucibincə dükanda olduğu halda yenə kitabət və qiraətə məşğul olur. Alış-verişdən ziyadə oxuyub-yazmağa həvəsnak olduğundan atası

¹ Bir dəstə ot ilə bağlanmış bir neçə dəstə tazə gül gördüm (*farsca*).

diltəng olub, onu məzəmmət edirmiş. Hətta bir dəfə şeir kitabını da cırmış. Bu isə Sabirin təbinə naküvara gəlib Şamaxıdan qaçmağa müsəmməm olub belə bir qəsidə yazmış:

Mən Xəlilüllahi-əsrəm, pədərəm çün Azər,
Səfər əzbabili-Şirvan künəm, inşaallah,
Gərçi u dəftəri-əşəri-məra parə nə mud,
Vəslə batəbi-dürəfşan künəm, inşaallah¹.

Bu vəqədən sonra Xorasana gedən bir karvana qoşulub gedirsə də, atası xəbərdar olub qaytarır. Məhərrəm və səfər aylarında növhə deyib oxutmaqla atasının və sair camaatın əzizi olur. Nəməki danışmağı, şux, zərif və hazırcavablığı səbəbindən az zamanda üləma və əyanın yanında məruf və məşhur olur və ümumun məhəbbətini cəlb edir. Xüsusən ustadı mərhum Hacı Seyid Əzimin mənzuri-nəzəri olur. Bir vaxt Seyyid ilə bərabər səfərdən gəlmiş bir nəfər şəxsin görüşünə gedirlər. Müsafir çamadanından on dənə lumu çıxarıb iki dənəsini Seyidə, bir dənəsini Sabirə verir, buna münasib Sabirdən bədahətən bir şeir istəyir. Sabir bir az fikirdən sonra deyir:

Xumsi-şərabı Seyyidə saqi verib dedi:
Sabir fəqirdir, yetər ancaq zəkət ona.

Mərhum Seyid də:

Seyyiddir ustad mənə nəzmü nəsrədə,
Möhtaci-istifadədədir kainat ona

– beytini deyib haman şəerə iltihaqını Sabirə təklif edir. Zatən o qəsidə deyib bəzi əyanı tərif etməyə heç mail olmamışdır. Qəsidə yazmaqda ədəmi-iqtidarını göstərən əşxasa dediyi bu idi: “Puldan öteri yalan mədihələr yazmaqda iqtidarım yox isə də, doğru həcv yazmaqda çox hünərliyəm” – deyə bu qitə ilə iftixar edərdi:

¹

Mən əsrimin Xəlilüllahiyəm, atam Azər kimidir.
İnşaallah Şirvan şəhərindən köçərəm.
O mənəim şeir dəftərimi cırdısa.
İnşaallah dürr saçan təbimlə onu bitişdirərəm (*farsca*).

Şeir bir gövhəri-yekdaneyi-ziqiymətdir,
Salmaram vəsfi-düruğ ilə onu qiymətdən.
Deyərəm həcv, sözüm doğru, kəlamım şirin,
Əhli-zövqə verərəm nəşə bu xoş şərbətdən.

Seyidin bu qəzəlinə ki, mətəi-ati ilə başlanır:

Ey məh, bilirəm fitneyi-dövrən olacaqsan,
Ey qaşı hilalım, məhi-taban olacaqsan

– cavab olaraq bir neçə şeir deyib göndərir ki, o şeirlər bunlardır:

Sən piri-cahandidəsən, ey Seyyidi-sərkər!
Məndən çək əlin, eyləgilən pir ilə rəftar!
Olmaz sənə qismət dəxi bu dövləti-didar,
Bundan sonra hicrimdə ciyərqan olacaqsan.

Aşiq mənə bir mən kimi ziba gərək olsun,
Mail gülə bir bülbülü-şeyda gərək olsun,
Səndə bu işə səbrü şəkiba gərək olsun,
Amma, bilirəm, səbr evi, viran olacaqsan.

Seyid “Xəmse”yi-Nizamiyəni mütalibə etdiyi halda Sabirin məktubu yetişir. Oxuyub belə cavab yazır:

“Nuri-didəm Sabir! Qəzəlimin birinə yazdığın məlih və şirin cavab çox xoşuma gəldi. Hazırda başqa bir şey gümanım olmadığından həmin kitabı sənə silə göndərirəm. Yadigari-ustadanəm olmaq şərtilə qəbul edəsiniz və şairlikdə tərəqqi etmənizi arzu edirəm”.

Sabir kitab ilə məktubu iftixarla alır və qəbul edir.

23 yaşında Xorasan ziyarətinə gedir və tarix olaraq bu şeri yazır:

Sabiri-şeyda ki, tərki-şəhri-Şirvan eylədi,
Bülbülə bənzərdir kim, meyli-gülüstan eylədi.
Min üç yüz birdə hicrətdən sonra, meymun ili,
Axiri-şəvvaldə əzmi-Xorasan eylədi.

Neçə vaxt Xorasan, Səbzvar, Nişapur, Türbəti-Heydəriyyə, Türbəti-Cam, Xaf, Səmərqənd, Buxara tərəflərini səyahət edir. Əsnayi-səyahətdə dəstfuruşluqla güzəran edirmiş. Bu arada Xorasan ətrafına

vəba naxoşluğu düşdüyünə görə orada dayanmayıb Şamaxıya qayıdır. Bir neçə vaxt Şamaxıda qaldıqdan sonra Kərbəla ziyarətinə azim olur. Ətabati-aliyatda bir çox növhə və dübeytlər yazmışdır. O cümlədən, Həmədanda dediyi bir rübaisi budur:

Həmədanda qonağımdan xəbər aldım, key Şeyx,
Hansı məxluq sizin şəhərdə bişək çoxdur?
Dedi: “Az isə də bu şəhərdə sair məxluq,
Leyk dəbbat ilə, səbbaq ilə eşşək çoxdur”.

Kərbəladan qayıdandan sonra yenə Xorasana gedir və bu dəfə Eşqabadda və Mərvdə sakin olmağı istərkən pədəri Şamaxıda vəfat edir. Bəradərindən aldığı bir kağızda anasının dilindən yazılan təsirli sözlərə tabavər olmayıb Şamaxıya övdət edir və təəhhül ixtiyar etməyə məcbur olur.

On beş sənə zərfində səkkiz qız övladı olur. Böyük bir ailənin təhsili üçün quyruq yağı əritmək və sabun bişirib satmaqla güzəran edər. Bu zəhmətli sənətlə çörək qazanmaqda ikən yenə çətinliklə əlinə düşən beş dəqiqə vaxtını mütləiyə və şeir yazmağa vəqf və sərf edir.

1901-ci ildə iki nəfər özünə həmməslək şair və mühasib tapır: Abbas Səhhət və Məhəmməd Tərrahla tanış olur. Bıkar vaxtlarda bir yerə cəm olub bədihəguluq və farsı, türki qəsidə və qəzəl oxumaqla imrari-vəqt edərləmiş. Tainki 1903-cü ildə Ağəəli bəy Nəseh təxəllüs vasitəsilə Firidun bəy Köçərlinski cənabları ilə maarifə bidar edir. Şeir və şairə qiymət qoyan bir nəfəri görməklə bu tarixdən ciddən çalışmağa başlarsa da, məslək və məzaqına müvafiq məzmun tapmadığından gah qəzəl, gah mərsiyə, gah bəzi qitələr yazarmış. Çox keçmədən “Molla Nəsrəddin” jurnalı intişara başlayır. Bu sevgili məzhək qəzetin nəşrə başlaması ilə hünər və istedadını göstərməyə bir müsaid yer açılır. Həmin məcmuənin əvvəlinci ilinin 4-cü nömrəsindən başlayaraq:

Millət necə tarac olur-olsun nə işim var –

– mətləli şeri ilə ən əvvəl həcvi-məlih yazıb “Hop-Hop” imza qoyur. Yerli qəzetlər təqlid edir və hər yerdən təhsin və təriflər alır. Bundan sonra Sabirin həvəsi ilə şöhrəti getdikcə artır. Gözəl-gözəl nəzmlər inşad edib qəzetlərə göndərir və tutduğu məsləkində həmsöhbəti

olduğu xuşgə möminlərin və riyakar molların əfal və əmalını çox şirin məzmunlarla, zərif kinayələrlə zəmm və təqbihə başlayır. O qədər keçmir ki, qara camaatın lənət və töhmətlərinə nişanə olur. Bununla belə kəmalı-mətanətlə öz əzmində səbat edib sevgili millətdən gördüyü əza və cəfadan, yağış kimi üstünə yağan təkfir və təhqirlərdən əsla geri getməyib öz məsləkində davam edir və mülayimənə dillər ilə cühhəl firqəsini bu növ anlatmağa çalışır:

Əşhədü billahi əliyyül-əzim,
Sahibi-imanəm, a şirvanlılar!
Yox yeni bir dinə yəqinim mənim,
Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!

Şiəyəm, amma nə bu əşkaldən,
Sünniyəm, amma nə bu əmsaldan,
Sufiyəm, amma nə bu əbdaldən,
Haqsevən insanəm, a şirvanlılar!

Ümməti-mərhuməvü məğfur ilə –
Əmrdəyəm taəti-məzbur ilə,
Küfrümə hökm eyləməyin zur ilə,
Qaili-quranəm, a şirvanlılar!

Həcv deməklə hər kəsin fikrinə gələn əlfazi-mərdudəni heç vaxt şerdə işlətməmiş, Həmid bəyin “İnsana vicdanı qədər peyğəmbərlər, padşahlar belə mükafat edəməz” dediyi kimi, Sabir öz xidmətinin mükafatını ölüncəyə qədər ancaq öz vicdanından almışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında ən əvvəl yeni bir cığır açdı ki, ondan müqəddəm kimsə o gözəl şivədə yazmamışdı: nöqsanlarımızı və eyiblərimizi məzhəkə və məzah təriqilə qayət şirin və hər kəsin anladığı bir dil ilə, qəhqəhələrlə oxudub islahə çalışırdı. Nə çarə ki, ancaq beş ilə qədər ədəbiyyatımıza xidmət edə bildi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı meydana çıxınca hər sahibi-zövq Sabirin ondakı nümuneyi-əşarına məftun olmaqdan kəndini alamadı. O gözəl şeirləri oxuyub anlayanlar, o gözəlliklərin fərqi varanlar onları hifz etməyə həvəs etdilər. Halbuki Sabir əsərlərində işlətdiyi ibarələr və yeni məzmunlar kimsəni təqlid deyil, məhz öz fikrinin nəticəsidir. Bununla demək istəyirəm ki, Sabir müqəllid deyil, bəlkə elə mücəddiddir ki, köhnə

şeyirlərlə yeni şeyirlər arasında bir əsrlik uçurum açdı ki, bir daha geri dönüb o uçurumu atılmağa kimsədə cürət qalmadı.

Bir kərə düşünülün: ədəbiyyatımızda nə qədər böyük bir təsir və nə qədər əzim bir inqilab vücuda gətirmiş! Gələlim siyasət aləminə etdiyi xidmətə: Məlumdur ki, fransız şairlərindən Şatobrian fransız qövmünün səltənət xanədanından olan burbonlarla Napoleon Bonapart arasındakı müqayisəyə dair bir kitab yazmışdır ki, bu kitab Burbon xanədanından olan fransız kralı XVIII Lüinin öz etiraf və iqrarınca bir ordudan ziyadə ona xidmət etmişdir. Mən də iddia edirəm ki, Sabirin də asarı bu beş ilin müddətində İran məşrutəsinə haman növ bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir. Mülahizə buyurulsun, İranın viranlığının böyük səbəblərindən biri olan Ətabək məşrutəçilər tərəfindən qovulub, dübarə Məhəmmədəli tərəfindən cəlb olunduqda dediyi şey budur:

“Əncümən əhlinin qoçaq...” i.a.

Ətabəkin qətlindən sonra “Təzə həyat” qəzetində Məhəmməd Məhəmmədzadə imzalı bir nəfərin “Sən deyən oldu, biz deyən?” nəqəratlı şeirinə cavab verdi. Bu qəbil şeyirləri çoxdur. Həmçinin, Türkiyədə on təmuz inqilabından sonra kəramət göstərib 31 mart faciəsini səkkiz ay müqəddəm “Osmanlılar, aldanmayın...” şeri ilə xəbər vermişdi. Xülasə, Sabir əfəndinin “Həyat”da, “Füyuzat”da, “Rəhbər”də, “Dəbistan”da, “Molla Nəsrəddin”də, “Ülfət”də, “İrşad”da, “Günəş”də, “Səda”da, “Həqiqət”də, “Yeni həqiqət”də, “Məlumat”da olan bir tağım pərakəndə mənzumələrini tədqiq etdikdə demək olar ki, bu anacan misli heç görülməmiş şeyirlərdir. Belə bir istedadla malik olan şəxs yalnız avamünnas tərəfindən tənələr və söyüşlər eşitməyir, öz əyalı da ona düşmən olur, necə ki, bu halını “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin 4-cü ilinin 17-ci nömrəsində olan şeirində bəyan edir. Bu arada bir oğlu olur, adını Məhəmmədsəlim qoyur. Uşağının məhəbbətindən qeyri yerə hicrət etməyi başara bilmir. Odur ki, yazıq Sabir daha qorxudan bu müstəar adını da dəyişdirib cürbəcür: “Din dirəyi”, “Mirat”, “Fazil”, “Ağlar güləyən”, “Əbunəsr Şeybani” adları ilə gizlətmək istəyir. Nə çarə ki, bu tədbirlə xalqın tənə və təərrüzündən xilas ola bilmir. Axırda iş bir payəyə çatır ki, “kafir” və “babi” deyən qəssablar ona quyruq satmırlar. Naçar qalıb quyruqçuluqdan və sabun bişirməkdən əl çəkir və üsuli-cədid üzrə təlim və tədris qaydasını

az-çox öyrənib bir nəfər müəllimlə şərəkətən məktəb açır və bunun adını “Məktəbi-ümid” qoyur. Müəllimlikdən də çörək pulu çıxmır. Daha çarəsi kəsilib 1910-cu ildə Bakıya gedir, “əşri-maarif” cəmiyyətinin Balaxanıda olan məktəblərində fars (dili) və şəriət müəllimliyinə qəbul olunur. Bakıda yazdığı şeirlər – ki, “Molla Nəsrəddin”in beşinci ilindədir, – mühitin təsirindən dahiyənə əsərlərdir. Heyf, əfsuslar olsun ki, 1911-ci ildə iyul ayında Bakıda məriz olur. Həkimlər müayinə edib xəstəliyini əzmi-gəbəd, yəni qara ciyərin şişməyi deyər təşxis edirlər. Öz xəstəliyini yoldaşı A. Səhhətə bu şeirilə xəbər verir:

Arizi-qəmlər əlindən ürəyim şişmiş idi,
Zənn edirdim edəcəkdir ona çarə ciyərim.
Bəxti-mənhusimə bax, mən bu təmənnadə ikən
Başladı şişməyə indi üzü qarə ciyərim.

Mərezi getdikcə şiddət edir. Daha Bakıda qala bilməyib Şamaxıya qayıdır və oradan Tiflisə müalicə üçün gedir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının heyəti-təhririyyəsi maddi cəhətdən çox müavinət edirsə də, heyfa ki, müalicəsi faydəbəxş olmayıb, bilaxərə Şamaxıya qayıdır və daha mərezin zəhmətindən xilas olmaq üçün ölmək arzu edib bu şəri deyir:

İstərəm ölməyi mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm!

Axır nəfəslərində bu rübaini yazır:

Rahəm bedəhid, ru berah amədəəm,
Bər dərgəhi-həzrəti-ilah amədəəm;
Bitöhfə nəyamədəm, nə dəstəm xalist,
Badəsti-pür əzhəmə günah amədəəm¹.

İyulun 12-də 1911-ci ildə rəhmətli xudaya vasil olur.

¹ Yol verin, tapmışam yolu, gəlmişəm
Olub bu dərgahın qulu, gəlmişəm.
Töhfəsiz gəlmədim, əlim boş deyil.
Əllərim günahla dolu gəlmişəm.

(farscadan tərcümə Ə.Hüseyninindir)

ŞAİRİ-MƏRHUM SABİR ƏFƏNDİNİN QƏBRI

Keçən on iki iyulda sevimli şairimiz Sabir əfəndinin vəfatının bir illiyi münasibətilə heç olmazsa qəbri üzərinə bir daş salmaq üçün atidəki vəch üzrə zəvati-giram ianə buyurdular:

Hacı Əbdürrəhim Səmədov	3 manat
Əbdüləli Qurbanov	3 manat
Əbdüləhəd İskəndərov	3 manat
Əliheydər Məhərrəmov	1 manat
Ağa Əhmədov	1 manat
Əşrəf Nəzərov	1 manat
Xələf Məmmədov	50 qəpik
Şamaxıda oynanılan bir teatrdan	12 m. 20 qəpik.
	<i>Yekunu</i> 24 m. 70 q.

Həmin pul ilə rəməzani-mübarəkin 29-da bəzi ərbbabi-qeyrət cavanların müavinətilə mərhum Sabirin qəbri üstünə gözəl bir daş salındı. Cənab həqq ianə edənlərin və məzkur cavanların müini olsun. Bu da məxfi qalmasın ki, bu keçən yayda Şamaxıda oynanılan bir teatrdan mərhum Sabirin nəfinə əlli üç manat altmış altı qəpik pul hasil olmuşdu. Həmin puldan yuxarıda söylədiyimiz 12 manat 20 qəpik çıxıldıqdan sonra baqi 41 manat 46 qəpik mərhumun kitablarının çap olunması üçün cəm olan pulun üzərinə əlavə olmaq üçün Bakıda “Kaspi” idarəsinə veriləcək idi. Zənn edirik ki, bu vaxta qədər həməm pul “Kaspi” idarəsinə verilmişdir.

1912

MÜQƏDDİMƏ

Yazmaq bir fikrə möhtac isə, tərcümə etmək iki fikrə və hüsni-intixab üç fikrə möhtacdır.

Səid bəy

Avropalıların fənun və sənayeyi-zahiridə tərəqqiləri nə isə, mənəvi cəhətdən ədəbiyyatları da o pəyədə tərəqqi etmişdir¹.

Qərbin tarixi-ədəbiyyatı bizə göstərir ki, onların ədəbiyyatda bu dərəcəyi-kəmalə yetişməsinin səbəbi Qədim Roma və Yunan ədəbiyyatını öz dillərinə tərcümə etmələri olmuşdur. Hal-hazırda rusların bu qədər parlaq və geniş ədəbiyyatına aşina olanlar bilir ki, Puşkin və Lermontovun əsərlərində bayronizm deyə İngiltərə şairlərindən lord Bayron məktəbinin nə qədər nüfuz və təsiri olmuşdur. Və lakin bizlər isə, hər şeydə olduğumuz kimi, ədəbiyyatımızda da haman qüruni-vüsətəyə yavuş bir halda qalmışıq. Bunun yeganə səbəbi odur ki, Avropa lisanlarına aşina olanlarımız türkcə bilməyə tənəzzül etməmişlər və həmçinin, türkcə kamil bilən şairlərimiz əcnəbi lisanlarını öyrənməyə etina etməmişlər. Odur ki, haman məhdud bir dairədən kənara çıxma bilməmişik.

Avropalıların öz ədəbiyyatı o qədər vase olduğu halda, yenə ərəb və farsın məşhur ədib və şairlərinin əsərlərini öz dillərinə təmamen tərcümə etmişlər. Belə olan surətdə biz nə üçün avropalıların asarını öz lisanımıza tərcümə etməyə? Bilmədiyimizi nə üçün öyrənməyə? Elm heç millətin malı deyildir! Hər kəs ziyələnmək istəsə, onundur. Bu mətləb məni vadar etdi ki, Qərb ədəbiyyatından bəqədri-qüvvə öz dilimizə tərcümə etməklə əhalimizi onların asarına aşina edim. Tainki o şümusi-elmü ürfanın ənvari-əşüəsilə bizim də zülmətdə qalan duyğularımız işıqlansın. Xarici lisanlarına aşina olmayan şairlərimiz onlara nəzirə yazmaqla yeni-yeni, gözəl-gözəl əsərlər meydana gətirsin. Bununla bizim də ədəbiyyatımız dövlətlənsin və tərəqqi etsin. Buna görə də məcmueyi-naçizanəmə “Məğrib günəşləri” ad qoydum. Bu fikrimi məndən başqa bir qeyrisi də bəyənersə, təşəkkür edərim. Təlifdən tərcümənin müşkil olduğunu nəzərdə tutub ərəbabi-danişdən qüsurumun əfvini dilərəm.

5 aprel 1912

¹ Bir çox demokratik Azərbaycan yazıçıları kimi Səhhət də burada “Qərb” və “Avropa” məfhumlarını eyni zamanda “rus” məfhumu yerinə işlətməmişdir. Bunu əsasən rus yazıçılarının əsərlərindən ibarət olan ikicildlik kitabçaya “Məğrib günəşləri” adı verməsindən də görmək olur.

BİR-İKİ SÖZ

Şairlik iddiasını etməməkdən başqa hələ onun məqami-büləndini vəsf və bəyan etməkdə olan ədəmi-iqtidarımı da kəməli-iciz ilə iqrar edirəm. Burasını Şeyx Nizami həzrətlərinin:

Pişü pəsi daşt səfi-kibriya
Pəs şüəra amədü piş ənbiya¹ –

– beytindən gözəlcə anlamaq olar. Fəqət bununla belə təbiət və sənayedə olan hüsnü lətafəti fərq və təmyiz etmək xassəsinə malikəm. Yəni demək istəyirəm ki, şair deyilsəm də, bir az şair kimiyəm. Yazılarımın şeir olmadığını dərk edib də kağızlar üzrə qaralamaqdan çəkinirəmsə də, yenə özüm ilə bacarmıram. Odur ki, məcmueyi-naçızanəmə müqəddimə olaraq “Oxucularıma” sərlövhəli bir mənzumə ilə ifadəyi-məram etmişəm. Əsərlərim sınıq ürəkdən çıxan sızıltılar olduğu üçün fransızların şairi-əziminin “Zərfi-şikəstə” adlı əsərinə və türklərin böyük şairi Tofiq Fikrət bəyin “Rübabi-şikəstə”sinə təqlidən “Sınıq saz” deyə adlandırdım. Mündərəcatından bir söz bir nəfərə belə xoş gələrsə, özümü bəxtiyar sanaram.

1912

¹

Böyüklər səfinin önü və arxası var idi,
Əvvəl peyğəmbərlər, sonra şairlər gəldi (*farsca*).

“SÖVQAT” OXUCULARINA!

“Sövqat” qəzetinin mövqeyi-intişara qoyulması ilə mətbuatımızın zənginləşməsinə və bununla mübarizəyi-həyat meydanında bir qədəm daha irəli qoymamızı görüb də ixtiyarsız da şadlanırdım. Hələ heyəti-təhririyəsinin münəvvər gənclərimizdən təşəkkül etməsi məni çox sevindirir. Müvəffəqiyyətlərini diləyirəm. Yalnız quru bir diləməkdən nə fayda? “Keçməsin bu ömrümüz bihudə istimdad ilə” misrasının məzmunu-həqiqətnümununa binaən yalnız diləmək deyil, çalışmaq da lazımdır. Əfradi-millətdən hər kəs gərək öz öhdəsinə düşən vəzifəni ifa etməkdə qeyrət göstərsin. Xassə bu əsri-hazırda, millətlərin çarpışdığı bu zamanda boş oturub quru bir istimdad ilə vaxt keçirmək məsiviyyətdir. Yaşamaq istəyirsək, gərək çalışalım. Gərək lamə halə qonşularımızda gördüyümüz səy üsullarını qəbul etməkdə tərəddüd göstərməyəlim, qəzetlər, risalələr nəşr edəlim; cəmiyyətlər təşkil edəlim; avam kütləsinin başını bir yerə toplamağa, ümumi ruhu yeniləşdirməyə çalışalım. Fəyyazi-əzəl o vaxtda öz mərhəmətilayətənahisini bizlərə də şamil qılar. Fəqət burada zənni-acizanəmə görə vəzifənin ən ağırını, ən zəhmətli hissəsi el müəllimlərinin öhdəsinə düşür. Hamıdan artıq gərək onlar ciddi surətdə işə girişsələr, əzm göstərsələr. Təpərli olsunlar. Qonşu millətlərin müəllimləri nasıl ciddü-cəhd ilə çalışırlarsa, necə qeyrət göstərirərsə, biz də onlardan ibrət dərsi alalım. Və lakin nə fayda ki, el müəllimləri adlanan zatların əksəri ana dilinə əsla rəğbət və məhəbbət etmərlər. İstər evlərində, istər məktəblərində ana dilinə dair bir vərəqpara olsun saxlamırlar. Hətta bəziləri var ki, bu dəyərli ada, bu ehtiramlı mövqeyə əsla istehqaqları yoxdur. Əcnəbi dilini bilmədikləri halda ana dillərində qonuşmağa belə tənəzzül etmərlər. Təəssüflər olsun ki, bizim millətdə mühitə çox tez qapılmaq kimi böyük bir nəqisə vardır. Qədimdən bəri bu çirkin adət bizdə mövcuddur. Səviyyəyi-mədəniyyəsi bizdən yüksək olan əqvamın lisanına, adətina, etiqaadətina qolaylıqla qapılıb alışmışıq. Məsələn, bir vaxt ərəblərin təhti-hakimiyyətində olduğumuz zaman onların lisanlarına, adətlərinə elə şiftə və firivtə olmuşuq ki, İbn-Sina kimi, Farabi kimi dahilərimiz türk oğlu türk olduqları halda on cildlərə baliğ olan qiymətli əsərlərinin heç birinin türkcə yazmamışlardır. Onlardan sonra yetişən türk şairləri, türk ədibləri ümumən yazdıqları fars dilində olmuşdur. Hələ şairlərimiz, ədiblərimiz dursun,

hətta bütün türk sülaləsindən yetişən hökmdarlarımız, padşahlarımız da yazdıqları, qonuşduqları dil fars dili olmuşdur. İndi isə, indi daha nə söyləyim!

İş əgər yalnız bir dil bilməyə qalsaydı, yenə dərd yarı idi. Xeyr, əsl əngəl orasındadır ki, əcnəbi millətlərin adətlərinə, etiqaqlarına, hissiyyatına qapılmaqda çox laübalıyıq və gələcəkdə bunlardan nə nəticə hasil olduğunu əsla nəzəri-etibara almırıq. Zira bu aşkardır ki, öz qədrini bilməyən qədrini özgə heç vaxt bilməz. İnsanda gərək izzəti-nəfs, gərək alicənablıq olsun. İnsanam deyən adam gərək bu məziyyətlərə dara olsun. Əgər belə deyilsə, bəs bugünkü gündə bu millətlər müharibəsi nə üçündür? Yəqin ki, bir millət digər millətə üstünlük etmənin qabağını saxlamaq üçündür. Elə isə biz nə üçün öz millətimizi ataq, öz millətimizi mühafizə etmək uğrunda öhdəmizə düşən vəzifəni ifa etməkdə qüsurluq göstərək?

QƏNDİN VÜCUDUMUZA OLAN FAYDASI

Bu aləmşümul müharibənin təsirindən bütün müharib və qeyri-müharib dövrlərin həyatı-ictimaiyyətlərində bir çox təbəddülat vəqə olduğu hər kəsin məlumu olsa gərəkdir. Xüsusən ən zəruri məkulat cümləsindən olan qənd böhranı hər kəsin zəhnini məşğul etdiyi kimi, su üzünün hakimi-ələlitlağı olan İngiltərə əhalisini də düşündürmədədir. Odur ki, “V.Z.” jurnalında İngiltərə doktorlarından Sili adlı bir nəfərin fəvqəzzikr ünvanla mündəric bir məqaləsi vardır ki, onun xülasəsi budur: istemalına mail olduğumuz bəzi əşya var ki, qaliba vücudumuza zərərdir. Onlardan təhriz etməmiz lazımdır. Lakin bəzi şeylər də var ki, sövqi-təbiətlə ona həvəskar və məyyəal olduğumuz halda, tibb nəqtəyi-nəzərincə də bəqayi-vücudi insanidə onun böyük əhəmiyyəti müşahidə olunur. İştə qənd o qəbildəndir ki, hər kəsin mötadı olduğu kimi, vücudumuzun səhhət və səlamətinə də ən nafe, ən müfid bir şeydir.

İndiki halda şəkli-zahirisi ilə məlumumuz olan qənd əyyami-sələfdə belə deyildi. Keçmiş zamanlarda Avropa əhalisi qəndin olmasından belə xəbərdar deyildilər. Sevdikləri və yedikləri şirin meyvələr və arılardan əxz olunan bal olmuşdur. Şəkər qamışından qayırılmış qəndi birinci dəfə Hindistandan tacirlər Avropaya gətirdikdə Qərb əhalisinin heyrətinə mucib olmuşdur.

Şirin şeyləri yalnız insanlar sevmirlər, heyvanlar da sevirler. Ayının bal yeməyə olan həvəsini bilməyənlərimiz yoxdur.

Şəkər qamışından qənd qayırmağı neçə il bundan müqəddəm Çin əhalisi ixtira etmişdir. Sonralar Yunani-qədim və ərəb ətibbaları öz xəstələrinə sükkər deyə onu daxva qəbilindən olaraq təcviz edirdilər. Get-gedə şəkər qamışını əkmək üsulu insanların arasında şüyu bulub biləxərə tamam isti məmləkətlər və sair əkinəcəklər zümrəsinə daxil oldu. Qəndin istemalı adi məkulat sırasına daxil olduğdan sonra ətibba onu ədviyə zümrəsindən saymağı qət etdilər. Fəqət indiki əsrdə haziq əttibanın əksəri qəndi insanın əzası üçün ən nafeqida cümləsindən saymaqdadırlar. Xüsusən zəfi-qəlbə mübtəla olan xəstələrə əlac etmək üçün qənd istemal edirlər. Hətta zəfi qəlbədən ariz olan bəzi böhranlı dəqiqələrdə ən yaxşı təbiblər duz ilə şəkərdən istehzar edilmiş bir məhlul – ki qlyukoz adlayırlar. – Həmin davanı bədənımızdə olan göy damarların birinə şiringə edirlər. Bununla xəstənin ürəyi təqviyət bulub zərban artır və haləti-təbiyyə yaxşılaşmağa şüru edir. Əlbəttə,

İndiki belə qəribə müalicələr məşhur Calinus və Bokratın heyrət və təəccübünə mucib olsa gərəkdir.

Bundan anlaşılır ki, qlyukoz qayətdə nafe bir şey imiş. Boş meyvələrdən üzümdə əksəriyyətlə mövcud olduğu kimi, balda və qeyri süni şeylərdə də mövcuddur. Üzüm müalicəsi də bu nöqteyi-nəzərdən nəşət etmişdir. Ondan əlavə ağzımızda olan qüdədi-ləabiyyə və bağırsaqlarda olan sair vəzlər yediyimiz qidalardan vücudumuz üçün qlyukoz istehsal edirlər.

Nə üçün mədəni insanlar qeyri-mədənilərə görə gec qocalır?

Tamam meyvələrdə olan şirni vücudumuza daxil olduqdan sonra sürətlə qlyukoza mübəddəl olur. Süddə süd qəndi deyilən bir maddə mövcuddur ki, körpə uşaqlar üçün qayətdə nafe olan bu qidanın qlyukoza təbdil olması da sərihdir.

Bu mülahizata görədir ki, şəkər qamışından və biyan kökündən və zılxdan qayrılan qənd istemalına mötad olan mədəni insanlar kəsərlə şirni şeylər yedikləri üçün qeyri-mədəni insanlara nisbətən artıcaq ömür edib gec də qocalırlar.

Əgər insanlar bilikliyyə qənd istemalını tərk edərlərsə, onda nə məzərrət hasil olar?

O halda ya gərək insanın bədəni sair məvaidi-qizaiyyədən qənd tədarük etsin və yaxud qara ciyərimiz istehzar və zəxirə etdiyi qəndi sərf edib bitirdikdən sonra artıq yaşamayıb ölməyə məhkum olsun. Buğda və düyü kimi hübutatdan istehsal olunan nişasta da qəndin ən gözəl səhlül-məxəz bir mənbəyidir. Pəs yediyimiz çörək də vücudumuzda dəyişib qənd olarmuş! Lakin qəndə təbdil olması ilə bərabər nişastanı məvaidi-məğziyyədən saymaq xətdir. Zira bunun üçün qəvi bir qüvveyi-haziməyə malik olmaq lazımdır. Həmin mülahizəyə görədir ki, doktorlar zəif xəstələri nişastalı şeylər yeməkdən mən edirlər. Pəs bundan anlaşılır ki, şəkər qamışından istixrac olunan qənd yovmiyyə qidalarımıza daxil olması ilə bədənimizə nə qədər nafe imiş! Lakin kürreyi-ərz üzərində yaşayan insanların miqdarı gündə-günə təzaid etdiyinə görə yalnız şəkər qamışından qayrılmış qənd insanlara kifayət etmir. Odur ki, sair nəbatatdan qənd istehsalı üçün insanlar çalışıb istədiklərini əldə etmişlər.

İndiki halda zavodlarda qayrılan qəndin iki sülsü zılx və biyan kökündən əxz edilir. Bu fənn XX əsrin I nisfində almanlar tərəfindən icad olunmuşdur. Sonra fransızlar bu icadın əhəmiyyətini anlayıb daha artıq bu fəndə tərəqqi etmişlər. Əgər Almaniya məmləkətində qənd

istehzar etməyə kifayət edən qədən zılx və biyan kökü olmasaydı, yaxud məvaidinariyyə hazırlamağa lazım olan spirt olmasaydı, Almaniya hökuməti müttəffiqlər qarşısında çoxdan tərksilah etməyə məcbur olmuşdu. İngiltərə hökuməti Almaniya səvahlilini abloka etdiyi kimi, Almaniya hökuməti də Böyük Britaniya adalarını abloka edə bilərsə, belə ki, ətrafdan yalnız qənd gəlməsi külliyyətən müntəqə fəna olar isə, o halda İngiltərə əhalisinin halı qayətdə fəna olar.

Qəndi, konfeti hər kəs bilir ki, çocuqlar artıcaq sevirilər. Onun dişlərə müzür olduđu iddəasını edənlər də bulunur. Halbuki şimali Hindistan əhalisi arasında kəsətlə saf dişli adamlar mövcuddur ki, sübhədən axşamacan çeynədikləri şey şəkər qamışdır. Birinci olaraq bu sözü Herbert Spenser demişdir ki, atalar övladlarını qənd yeməkdən əbə mən edirlər. Zira ki, balıg şəxslər də çocuqlar qənd şirniyyə maildirlər. Fəqət əksər adam papiros, tənəkə və spirtli məşrubat ilə qüvvəyihazimələrini xələdar etdikləri üçün o zövqü itirmişlər. Çocuqlar vücudca daha artıq cəld və çapıq olduqları üçün və həm də mədəbağırşaqı sair məvaidi-ğizaiyyədən qənd hazırlaya bilmədikləri üçün bədənlərinə lazım olan qəndi sövqi-təbiətlə yeməyə həvəskardırlar və yenə ətfalın vücudu balıglərə nisbətən soyuqdan tez mütəəssir olduğundan öz hərəti-qəriziyyələrini balıglərinki dərəcəsinə yetişdirmək üçün hərəət törədici şeylər yemələri təbii bir əmrdir.

Pəs məlum oldu ki, zərəbani-qəlbın idaməsi üçün qənd ən zəruri bir şeydir. Qənd yeməz isək, ürəyimiz hərəkətdən qalar, əzəlat boşalar, daha doğrusu, ölüm yetişər. İtalyan alimlərindən məşhur Musso yazır ki, yorğunluğu rəf etməkdən ötrü qənd ən səriül-əsər bir əlacdır və həmin mətləbə məbnidir ki, Almaniya hökuməti öz əskərlərinə verilməkdə olan yovmiyyə qəndin miqdarını artırmışdır.

Yuxarıdan bəri zikr etdiyimiz bəyanatın müləxxəsi odur ki, qənd insanın vücudu üçün ən zəruri, ən müqəddi və ən ucuz bir müvəllidilhərər əmildir. Ona görə mədəni məmləkət əhalisi müharibədən sonra kəsətlə qənd istehzar etmək üçün lazım olan bütün vəsilələrə təşəbbüs etməlidirlər ki, nəslə-ati bir daha onun böhranına düşər olmaq bəlasından özlərini xilas edə bilsinlər. Bunun üçün də yerlərin hasilavərliyinə diqqət etməklə bərabər, yaxşı taxıl məhsulu verməyən yerlərə zılx və biyan kimi qiymətli şeylər əkməyə sərfi-hümmət olunsə gərəkdir.

1917

MİLLƏT MƏCLİSİ

Türk mütəfəkkirlərindən doktor Abdulla Cövdətbəy yazır: “Cümhuriyyəti-idarədən əvvəl cümhuriyyəti-ruha malik olalım. Cümhuriyyəti-ruh... hüququnu və vəzaifini bilmək, bunları təqdis və ehya etmək və müsaəfəkar olmaqdır. Cəhl və təəssübdən ari olmayan ruhların təşkil etdikləri idarə hökuməti-cümhuriyyət belə olsa, ən səfil bir idareyi-istibdadiyyə münziləsinə düşmək zəruridir. Mükəmməl, adil, tərəqqipərvər bir hökumətimizin olmasını istəyirsək, hər birimiz mümkün olduğu qədər adil, mütərəqqi, qəni, müstəğni və alim olalım. Fəqir bir millət hürr bir millət olamaz. Fəqir və hürr bir millət hürriyyətini mühafizə edəməyəcəkdir. Fəqirlik siyasi və iqtisadi əsarətlər toxumlarının sürətlə nəşvü nüma bulduğu bir zəmindir. Bu həqiqəti daima təkrar etmək savab və savab olduğu qədər savabdır”.

Müləhizə buyurulsun, nə böyük həqiqət və böyüklüyü qədər də bu gün də bizim öhdəmizdə nə qədər bir böyük məsuliyyət olduğunu işar edir. Bu, maföqüz-zikr bəyanatı diqqətlə düşünərsək, şərait-i-mühitiyyə və məhəlləyyəmizə və əhvali-ruhiyyə və vicdaniyyəmizə aid nə kimi bir məqamda bulunuruq? Cümhuriyyəti-idarəyə malik olmaq üçün bizdə cümhuriyyəti-ruh varmı, ya yox? Yox deyildir. Fəqət millətin çox az bir hissəsi öz hüquq və vəzaifinə, bəşəriyyət haqqına, insanlıq vəzifəsinə bəhəqq arif və alimdir. Lakin kütleli-əvam, cümhuri-nas o vəzifələrdən, o haqlardan bixəbərdirlər. Əgər milli məktəblərimiz olmasaydı, əgər millətimizə xor baxmasaydıq, yaxud ümumi, məcburi təlim qanunu tətbiq olunmasaydı, bugünkü gün bu hala qalmazdıq. Nə isə məza-ma-məza, keçən-keçib. İndi nə etməli? Zənni-acizanəmə görə quberniya şəhərlərində mərkəzi təşkilat təsis olunmalı və onlardan bir şöbə uyezd şəhərlərində açmalı və bütün ətrafa qəryələrə, dəhata, obalara, ellər və əşirətlər arasına birer nümayəndələr göndərməlidir. Xülasə, bu xüsusda heç bir fədakarlıqdan çəkinməməlidir. Xüsusən ki, irəlidə təttil günləri yaxınlaşır, yay mövsümü gəlir. Məktəblər bağlanıb, mütəəllimlər azad olub, müəllimlər asudə olacaqlar.

Doğrudur, müəllim əfəndilər il uzununu zəhmət çəkib indi rahat olmaq istəyirlər. Lakin zənni-acizanəmə görə indi istirahəti millətə fəda etməliyik. Xeyr, çarə yoxdur. Hər nəhv ilə olsa, istər müəllimlərə, istər tələbələrə, istər rüşdiyyə, istər ya ibtidaiyyə məktəblərinin yuxarı siniflərinin şagirdlərinə təlimat verib ətrafa göndərməlidir.

Əlbəttə, onlar üçün zimmən istirahət müyəssər olacaqdır. Yaylaqlara köçmüş ellərin, qəbilələrin içərisinə birər məbus göndərməli, vaxt və zamana münasib vəzaif və hüquqi-bəşər haqqında, hürriyyət və məşruteliyyət bəbində sadə və asan bir dil ilə camaata bəyanat vermək, əmnü asayışı təmin etmək, hürriyyətin möhkəm və paydar olması xüsusunda təlqinat və təbliğatda bulunmalıdır.

Oxumuşlarımız bu hala qədər avamdan qaçmağı özlərinə şüar etmişlər. Halbuki əgər yaxından bələd olsalar, haman bəyənmədikləri avamünnasın arasında elə pak nasiyələr, elə saf vicdanlara təsadüf edərlər ki...

Nə isə, vaxt keçir, zaman bizi bəkləmir. Bu halın bir dəqiqəsi keçmiş illərin əsrlərindən qiymətli dir. Farslar kimi “bə mən çe”¹ deyib və durmaq vaxtı deyil, işləmək, çalışmaq vaxtıdır...

Ey xalqın bərgüzidə alimləri, ey millətin möhtərəm müəllimləri! Ümidi-istiqlal sizdədir. Millətin göz dikəcəyi sizlərsiniz. Qoşunuz millətin imdadına, qoşunuz! “Pəs, əz ülfət qəfəs həm aşıyan şüd” misrasının məzmununca illərlə qəfəsdə qalmış və onunla ünsiyyət etmiş bir quş kimi azad olduqda uçmaqdan aciz qalmayıb da var qüvvəniz ilə əl-ayaq vurunuz. Millətin səviyyəyi-fikriyyələrini yüksəltməyə, balalara pərvaz etməyə çalışınız. Hürriyyətə, cümhuriyyətə layiq olduğumuzu hər kəsə, hər tayfaya anladınız.

Məhkumi-fəna ya məsudi-bəqa olmaq saati mütləq yetişmiş. Bir an qəflət etmiş olsaq, nəzübillah, bu böyük inqilab millətimizi qubar dənələri kimi girdaba alıb götürəcək. Təlimləriniz ilə cahanın çöhrəsini sizlər dəyişdirə bilərsiniz, ey müəllim əfəndilər!

1917

¹ “Mənə nə” (*farsca*)

ÜÇÜNCÜ BİR DÜŞMƏN

Məmləkətimizin keçirməkdə olduğu bu böhranlı dəqiqələrdə – ki, bir tərəfdən xarici və bir tərəfdən daxili düşmənlər ilə mübarizə etməyə məcburuq, – işlə üçüncü bir düşmən də bizi təhdid edir. Fəqət bu düşmən, daha bədtər, xunxar, əski hökumət tərəfdarlarından da yaman qəddardır. Bu düşmən heç kəsə rəhm etməz. Bu düşmən kim-səyə aman verməz: arvad-uşaq, kiçik-böyük, yaşlı, cavan, qəvi, zəif – hər kəs olursa-olsun, bu düşmənin əlindən qaçıb qurtarmaz. Bu düşmən qövmiyyət, cinsiyyət tanımaz, məzhəb, millət anlamaz. Amansız sualtı müharibəsi bunun yanında toy-bayramdır. Çeppeyinlər bunun müqabilində oyun-oyuncaqdır.

Bu düşmən kimdir və nədir? – deyərək sual olunduqda, ərz edirəm ki, o xəsmi-cani aclıq və qəhətlikdir!

Dünyada hər hansı bəla olursa-olsun insan ona dözər, müqavimət edir. Taun, vəba, zəlzələ, tufan – müxtəsər, hər hankı ərzi və asimani bəla varsa, aclıq qədər vəhim deyildir.

Gündən-günə qəhətlik şiddət edir, aclıq gözlənilir. Mülahizə buyurulsun, neysan ayı nisfdən keçdi, hələ bu vaxtadək bir qətrə yağış yağmadı. Otlar, biçinlər saraldı. Gərmsir olan yerlərdə əkin, ziraət yandı, tələf oldu. Əşirələr, obalar, köçəri ellər yayın əvvəllərində qışlaqdan yaylağa köçmələri lazım ikən çarəsiz indidən köçməyə başladılar. Heç yerdə heyvanat doyan qədər ələf yoxdur. Quru qurtarıb, yaş yetişməmişdir. Xalq yeməyə çörək tapmır. Əhalidə gündən-günə hirman, naümidlik artmadadır.

Dərd orasındadır ki, bu quraqlıq, qəhətlik, aclıq bir qitəyə, bir ölkəyə, bir nahiyəyə müxtəsər deyildir, yalnız Qafqasiyaya münhəsir deyildir. Türkünün mütəəddid şəhərlərindən gələn sədalar, İrannın müxtəlif biladından yetişən məktublar həp bir məaldə aclıqdan dad-fəryad edirlər. İndiki vaxt suların daşqın vaxtı ikən Bakı quberniyasının əksər yerlərində çaylar, irmaqlar, çeşmələr, bulaqlar qurumuş. İndidən çöl əhalisinin arasında su üstündə münaziələr, mücadilələr başlanmışdır. Allah bilir ki, bu işlərin axırı nerəyə münçər olacaqdır.

Üç ildən bəri çəkdiyimiz bahalıq yaxşı-yaman birtəhər keçinmədə idik. Zəruri məkulat adi qiymətdən on qat, iyirmi qat artıq baha idisə də, yenə az-çox tapılırdı. Lakin indi tapılmır. Şamaxıda unun batmanı altı manatadır. O da adı var, özü yoxdur. Çörəyin girvənkəsi beş şahıya

satılır. Neçə günlərdir ki, tanıdığım bəzi əşxas varlı, tavanlı olduqları halda bir çörək, bir batman un, neçə qiymətə olursa-olsun, tapıb ala bilmirlər. Kooperativ dükanın qarşısında toplanıb çörək almaq növbəsini bəkləyənlərin miqdarını insan gördükdə vəhşət edir. Bəzən elə olur ki, səhərdən axşama qədər növbət bəkləyir də sonra mövcud olan çörək satılıb qurtarır və o biçarələr axırda çörəksiz qalıb baqqal dükanından armud qaxı alıb ona qənaət edirlər.

Hələ bir çoxları var ki, qazandığı para, yovmiyyə məşinə kifayət etmir. Canım! Givrəkəsi beş şahıya çörək alıb da fəqir bir ailə sahibi məişət edəməz; bu mümkün deyil. Gec-tez bundan yaman nəticə çıxar. Bu qayətdə diqqət olunmalı işdir. Bunu səhl sanmaq olmaz. Aclıq beləsinin dəfinə çarələr etmək lazımdır, ciddi tədbirlər etmək gərəkdir.

Madam ki, hüriyyəti sevirik, madam ki, hüriyyət və cümhuriyyət tərəfdarıyıq, ən əvvəl azuqə məsələsini layiqincə həll etməliyik. Madam ki, əmnü asayişin xələdar olmasını istəmirik, xalqı ac qoymamalıdır.

Ey möhtərəm qarelər, ey sevgili vətəndaşlar, bu yolda hamımız var qüvvəmiz ilə çalışmalıyıq.

Əgər həqiqətən köhnə hökumətin istibdadının bir daha qayıtmasını istəyir isək, əgər cümhuriyyət və hüriyyət abi-həyatına təşnə isək, məxluqu ac qoymamalıyıq. Yoxsa qorxuram xudanəkərdə aclıq kəsbi-şiddət edər də qətl, qarət, talan, yəğma başlanar. Halbuki aramızda belə nifaq və şıqaq toxumları saçmağa çalışanlar da çoxdur. Köhnə hökumət tərəfdarları belə şeyi göydə axtarırlar, yerdə əllərinə düşmür. Xudanəkərdə əgər belə bir fürsət əllərinə düşərsə, o vaxt nə ki, hüriyyətimiz, hətta mövcudiyətimiz də gedər, həm varlığımız badi-fənayə uğrar.

Amandır, qardaşlar, aclıq kimi düşməni-biamanı gözdən qoymayalım. Zira ki, o bizim xarici və daxili düşmənlərimizin köməyidir. Aclığı yox eyləməli!

Haydı, qardaşlar, yek-digərimizə müavinət edəlim!

1917

ŞAMAXIDAN

(Müxbir məktubları)

1

Böyük Rusiyanın möcüzünə inqilab xəbəri şəhərimizə yetişdikdə ümumi əhalidə qərribə haləti-ruhiyyələr törətdi. Bəzi kimsələr böht və heyrət aləminə dalmış, inanmaq istəmədi. Bəzi kəsrəti-fərəh və sürurundan çıldırmaq dərəcəsinə gəldi. Qaragüruh fırqəsinə mənsub bəzi hökumət məmurları çaşıb iztiraba düşdülər. Hər kəs səbirsizliklə hadisat və vəqayenin məbədini gözlədi.

Birinin yazması ilə camaat nümayəndələri divanxanaya toplanıb vəqayeyi-cariyyə haqqında məlumat aldılar. Sonra Bakı və Tiflis qlavalarından peydərpey gələn teleqraflar vəquatin nə yolda cərəyan etdiyini ümumi elan etdi. Müztərib könüllər təskin tapdı, inanmayanlar inandılar. İşin belə olmasını sevməyənlər yasa batdılar.

İkinci gün əsr çağı rus kilsəsinin cünbündə vəqə olan meydana camaat toplandı. Bu hala qədər beş nəfərin bir yerə cəm olmasına mümaniət edən polis nəfəratı bu hala biganə duraraq təsirsiz qaldı. Bir neçə nəfər müstəsna olaraq ümum əhalinin üzündə bir şövq və məsərəret asarı nümayan oldu. Hər kəs qorxusuz, ürküsüz öz fikrini, öz düşüncəsini, öz əqidəsini bəyan edir...

Ox, yarəbbim! Bu nə gözəl aləmdir?!

İnki mibinəm bebidarist yarəb, ya bexab?¹

Hər kəsin ağzından elə söz, elə kəlmələr eşidilir ki, beş gün bundan irəli o sözlər onun qanının bahasıydı.

Bunun səbəbi nədir? Hürriyyət!

Ey böyük şairlərin, ədiblərin pərəstideyi-ruhu! Ey frişteyi-asimani! Günlər, aylar deyil, ey illər ilə həsrəti-cəmalı ilə qara günlərdə qalan millətin işıqlı sitarəsi! Ey hürriyyət mələki!

¹ Ey Allah, bu gördüyüm həqiqətdir, yoxsa rəya? (*farsca*)

Ey tari-zülfünə dili-divanələr fəda,
Canlar deyil, qüdumuna cananələr fəda.
Mən görmədən cəmalını qurbanın olmuşam,
Şəmi görüb olursa da pərvanələr fəda.

Sən nə fitneyi-cahanaşubsan! Sən nə neməti-səmavi, nə feyzi-sübhanisən!

Sübhənallah! Qapalı ağızlardan qıfıllar götürüldü. Böyük-küçük, əla-ədna, bəy-rəiyyət, zabit-əskər, cümhuri-nas bilafərq və məzhəb hər kəs hüquqca müsavi olaraq sayeyi-hürriyyətdə ictimə etdilər. Bu halda Şamaxı üləmasının ən bənam və ən fazili olan Mustafa əfəndi cənabları kursiyi-xitabata çıxdı. Bir nitqi-bəliğ ilə vüquati-cariyyə haqqında təfsilat verib də sonra o mübarək kəlmənin, o rəhməti-müçəssəm olan hürriyyətin mədluli-həqqiyyəsi ilə camaatı aşına etdi.

Minlərlə toplanmış məxluqat bir vücudi-vahid kimi o məzəmini-bəliğin dürəri-mənsurinə xiridar olmağa canü dildən müştəri idilər. Əfəndi həzrətlərinin nitqi sürəkli alqışlarla bitdi. Bu dəfə qarnizon heyəti-zabitanından bir nəfəri kürsiyi-xitabata süud etdi. Möhtərəm zabitin nitqi mütərcim vasitəsilə camaata anladıldı.

Vətənin qəhrəman əsgərləri ümumən yeni hökumətə sadıq və tərəfdar olduqlarını bəyan etdikdən sonra zabit cənabları mövqeyini bir nəfər saldata tərək etdi. Sürəkli alqışlarla saldat nitq söyləməyə başladı.

Ax, yarəb! Bu nə aləm! Dünən öz zabitinin hüzurunda “la” və “nəəmdən” artıq söz söyləməyə ixtiyarı olmayan bir nəfər, indi necə azadə, ürküsüz, qorxusuz öz əfkarını bəyan edir; alqışlarla danışğını kəsməyə məcbur olur.

Müxtəsər, saldatın atəşli nitqi camaata elə təsir etdi ki, sürəkli, gurultulu alqışlarla onu əllərinin üzərinə götürüb gəzdirdilər. Bu arada şəhər naçalniki Jupranskiyə qəşş ariz oldu, yıxıldı. Hökumət məmur-ları fəvvrən fayton gətirib onu öz mənzilinə apardılar.

Həmin gün icraiyyə komitəsinə təsis etmək haqqında bir teleqraf varid oldu. Xəlayiqi bu məsələyə də aşına etmək üçün 3 gün cümə məscidin heyətində mitinq təşkil edildi. Bu dəfə qazi Əbdülhüseynzadə cənabları nitqi-iftitahı ilə məclisi açdı. Sonra yenə də dünki

natiqlər növbə ilə əmnü asayışi təmin etmək, hüriyyətin paydar olması haqqında nə kimi iqdamatda bulunmaq lazım olduğunu bəyan etdikdən sonra icraiyyə komitəsinə nə kimi şəxslər intixab olunacağı xüsusunda yenə də Mustafa əfəndi cənabları bəyanat verdi.

Əsr zamanı icraiyyə komitəsi təşkil etmək üçün camaat vəkilləri bələdiyyə idarəsinə cəm oldu. Lakin bələdiyyə idarəsinin salona toplanmış camaatı sıdırmadığı üçün erməni lüteran kilsəsinin salonuna nəqli-məkan etdilər. İş burada şuluğ olmağa başladı... İcraiyyə komitəsi təsis etməyə rəislərimizin nabeləd olduqlarındanmı, ya nədən isə yenə də partiyabazlıq məsələsi üçün geniş meydan açıldı, intriqalar başlandı, dəsisələr, iğvalar edildi.

Bir xeyli nəsayih və məvaizədən sonra səkkiz nəfər ruhani, dörd nəfər tacir, üç nəfər hökumət məmurı, iki nəfər dava vəkilindən ibarət bir komitə intikab olundu. Bələdiyyə idarəsindən də iki nəfər nümayəndənin komitədə iştirak etməsi haqqında söz açıldıqda yenə də hay-küy başlandı. Səbiq bələdiyyə idarəsinin ləğvi və yeni seçki tərtib etməyi israr etdilər. Bu məsələnin indilik mümkün olmadığı anlaşıldıqdan sonra дума vəkillərindən iki nəfər namizəd edildi. Komitənin sədarətinə birinci padşahlıq дума vəkili Məhəmmədaqi Əliyev cənabları intixab olundu.

Bir neçə gün iş bu qərar üzrə davam etdi. Lakin qəzetlərin hər gün gətirdiyi yeni-yeni xəbərlərdən mütəəssir olan camaat qeyri-şəhərlərdə edilən icraat və sərəncamların heç birinin Şamaxıda tətbiq edilmədiyindən yenə də qələyana gəlib çünü çəraya başladılar, dediqoduların arası kəsilmədi. Əliyev cənabları isə bu tənqidata təhəmmül etməyib komitə sədarətindən istefa verdi, tamam-kamal işdən çəkildi.

Demək, indi icraiyyə komitəmiz başsız qalmışdır. Maaşsız olduğu üçün qeyri-şəhərdən müqtədir hüquqşünaslardan gətirmək mümkün deyildir. Onun üçün işimiz çox ləng gedir. Hasili-kəlam, hüriyyət və məşrutyyətin ancaq adı gəlmiş, özü gəlməmişdir. Sabir mərhum demişkən:

Köhnə idarəmiz durur,
Rəngi də solmayıb hələ.

MÜSƏLMAN TƏLƏBƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ

Həmin may ayının əvəllindən bəri şəhərimizə varid olan yerli müsəlman tələbələri Bakı mərkəzi müsəlman bürosu tərəfindən aldıkları məmuriyyət və düsturül-əməlləri əncama yetirməkdə var qüvvələri ilə çalışmaqdadırlar. Bu sayədə şəhərimizdə böyük həyat asarı müşahidə olunmaqdadır. Məsələn, mitinqlər tərtib verib vaxt-hala münasib nitqlər söyləmək və sabiqdə şəhərimizdə vücuda gəlmiş milli komitənin ictimai mühazirələr oxumaq və sairə kimi gözəl iqdamatda bulunmaqdadırlar. Mahalları kənddən-kəndə, obadan-obaya gəzib-dolaşib milli təşkilat icra komitələri təşkil edirlər. O cümlədən, tələbə Həqqi Veysov və Əliheydər Qarayev cənablarının səyləri həqiqətən şayanitəqdır və təhsindir. Bu az müddətdə şəhərimizin bütün əsnaf və kəsəbeyi-tüccar və sair vətəndaşlarını cəm edib Sənətkarlar İttifaqı vücuda gətirmişlər. Bu qəbildən olaraq təqribən iyirmiyə qədər ittifaq təşkil edildikdən sonra İttifaqlar ittifaqı vücuda gətirdilər ki, həmin ittifaqlar istər şəhərdəki İcra Komitəsinə və istər Ərzaq Komitəsinə birer nümayəndə göndərmək təşəbbüsündə bulunurlar. Bunlardan əlavə ən gözəl iqdamatları Şamaxı şəhərinin fəhlə ittifaqı ilə saldatları müttəhid etmələridir. Belə ki, keçən gecə, may ayının 23-də, saat doqquz radələrində Şəhərin Saldatlar İttifaqının nümayəndələri ilə şəhərin Fəhlələr İttifaqını dəvət edib Fəhlələr və Saldatlar İttifaqı (Sovet Raboçi-Saldat) vücuda gətirdilər. Həmin ictimai istər sədarət edən tələbə Qarayev cənablarının gözəl mənidar nitqi, istər Milli Komitə tərəfindən atəşin nitq iradən Ağə Zeynalabdin Atakişiyev cənablarının sözləri gözəl, olduqca faydalı təsir bağışladı. Fəhlələr və saldatlar yekdigərini dərağuş etmək üçün qollarını açıb, can deyib, can eşidirdilər. Həqiqətən yorulmaq bilməyən cavan tələbələrımız çalışırlar. Fəqət burası vardır ki, lazımlı, işlənməli işlər çox, onların istedadı azdır. Bundan əlavə təəssüf olunacaq bir nöqtə də var ki, kifayət qədər türkcəyə, öz ana dillərinə aşinə deyildirlər. Millətin ehtiyacı qayət böyük, onlardan yetişən əlac miqdarca xeyli kəmdir. İştə ən mühüm məsələ! Bakı Mərkəzi Müsəlman Bürosunun nəzəri-diqqətini bu mətləbə cəlbə ərz edirəm ki, buna çarə aramalıdır.

İnqilabın birinci günlərində Şamaxıda təsis olunmuş Milli Müsəlman Komitəsi Zaqafqaz müsəlman qurultayının təşkilindən sonra özünü Bakı müsəlman camaat təşkilatının müvəqqəti bürosuna ilhaq etmək xüsusunda şura edib müttəhidül-rəy bu məsələ qəbul olunduqdan sonra bu məruzə ilə qərardadını fəvqəzzikr buraya göndərüb də düsturül-əməl və məramnamə irsal olmasını xahiş etmişdirsə də, bir aydan ziyadədir, nədən isə bu haladək əsla cavab olmamışdır. Bununla belə yenə də Şamaxı Milli Müsəlman Komitəsi işsiz oturmayıb lazım olan yerlərə nümayəndə göndərmək üçün tez camaatı toplayıb onlar üçün vaxt və hala münasib mühazirələr oxumaq və şəhər əhalisi üçün un və çörək kartoçkası kimi mühüm bir xidməti ifa etmək və sair fəvət olması caiz olmayan məsaili-cariyyənin həlli ilə məşğuldur. O cümlədən gələcək payızdan ibtidai məktəblərin birləşməsinə nəzərə alıb da Şamaxının özündə və ətrafında olan mütəəllimləri toplayıb onlar üçün türkcə darülmüəllimin kursu açmışdır və orada tədris etmək üçün mütəxəssis zəvatdan M.Mahmudbəyov, Ə.Əminzadə və A.Səhhət cənablarını dəvət etmişlər.

Bundan əlavə, Şamaxıya varid olmuş müsəlman tələbələri toplanıb “Müsəlman tələbələrinin bürosu” naminə bir cəmiyyət təşkil etmişlər. Tərtib etdikləri müfəssəl və geniş proqram üzrə hərəkət etmədədirlər. Teatro və müsəmirələr verib, varidatından əhalinin bəsvadları üçün gecə kursu açmaq kitabçalar təb etdirmək kimi faydalı yerlərə xərc edirlər. O cümlədən şaban¹ ayının axırını gecəsi Rza Zaki əfəndinin “Sultan Həmidin xəli” sərlöv həli teatrosunu və Çexovun “Toy” ünvanlı komediyasını mövqeyi-tamaşaya qoymuşdular. Məxarici çıxdıqdan sonra, dörd yüz on səkkiz manat radələrində bir məbləğ vüsul olmuşdur. Və lakin bunların hamısından artıq tələbələrimizin şayani-təqdir fəaliyyətlərindən müfəttinlərin önünü almaq təşəbbüsətində bulunmaqlarıdır. Məlum ki, hər yerdə olduğu kimi, Şamaxıda da müfəttinlər ötədən bəri əfkari-şeytənkaranələrini yürüdüüb nəşr etməkdən çəkinmirlər. Bununla belə, şükr olsun, tək bir nəfər də olsa yenə dava vəkilimiz möhtərəm Şirinbəy Səfərəlibəyov

¹ İyun

cənabları müsəlman tələbələri və sair möhtərəm müəllim əfəndilər var qüvvələrilə çalışıb o fitnəkaranə şayeatın vahiyat qəbilindən olduğunu isbat və müsəlmanların həqiqi demokrat olduqlarını bədihiyyatdan olduğunu göstərməkdədirlər.

Var olsun ziyalı cavanlarımız!

4

Sabiqdə Şamaxı İcraiyyə Komitəsinin səlahiddiümmüsü ilə uyezd komissarlığına təyin olunmuş zabit Azadbəy Qocamanbəyov cənabları bu axır vaxtlarda bəzi əşxasın qərəzi-şəxsiyyələrindən naşi onun haqqında etdikləri tələlisənə görə istefa ərizəsi vermişdi. Hərçəndi ki, iyun ayının birinci gecəsində olan İcraiyyə Komitəsinin cələsəsində həmin məsələ mövqeyi-müzakirəyə qoyulub altı səsə qarşı on səkkiz səs ilə Qocamanbəyov cənablarının istefası qəbul edilməyib, qərarisabiqlə yenə də öz vəzifəsi üzrə baqi qalması qət olundu, lakin həmin altı nəfər ki, onlardan üç nəfər şəhər qarnizon komitəsinin nümayəndəsi olan saldatlardır, dörd nəfər də özlərinə yoldaş tapıb on nəfər imzası ilə iyun ayının onunda İcraiyyə Komitəsinə ərizə verib uyezd komissarının verdiyi istefanı qəbul edib xidmətdən azad edilməsini mütəlibə etdilər və onun əvəzinə əgər Şamaxının özündən şayistə bir adam bulunmaz isə, Bakıdan, yaxud Tiflisdən bir komissar dəvət etməyi, yaxud rus, müsəlman, erməni millətinin hərəsindən bir nəfər intixab edib komissarlıq vəzifəsinin həmin üç nəfərə tapşırılmasını təklif etdilər.

Ayın 11-də və 12-də üç gecə peydərpey bu məsələ müzakirə olunub, bir çox nətiqlər uzun-uzadı nitqlər söyləyib, bəzisi komissarın lehinə və bəzisi onun əleyhinə iradatda bulundular isə də, nəticəpəzir olmadı. Biləxərə ayın 12-ci gecəsinin cələsəsində tamaşaçıları cümləsindən olan qarnizon saldatlarının bir nəfəri təhdidamiz bir surətdə söylədi: Hərgah İcraiyyə Komitəsinin üzvləri uyezd komissarını əzl etməzsə, o halda qarnizon komitəsinin üzvləri gəlib sizləri buradan qovub işləri öz təsərrüfünə alar. Bu sözə komitə üzvlərindən Saturyan və Səfərəlibəyov cənabları protesto etdilərə də, yenə də sədri-məclis komissarın əzl və nəsbini həll olunmuş fərz edib də məsələni səsə

qoymaq istədi. Həll olunmuş məsələni dübarə bir də səsə qoymağın qanundan kənar olduğunu söylədikdən sonra müsəlman vəkilləri ümumən qalxıb nümayişkarənə bir surətdə şura salonunu tərk etdilər. Sonra neçə maddədən ibarət bir protesto yazıb öz mətalibləri qəbul edilməyincə komitə şurasında iştirak etməyəcəklərini qeyd edib də rəsmən komitəyə göndərdilər.

Nəticə nə olacaq sonra ərz olunar.

5

Dövri-hürriyyətin hülulu ilə istər Bakı, istər Şamaxı komitələri tərəfindən peydərpey göndərilən mübəlliglər geniş Şirvan mahalını dolaşib, təbliğatda bulunduqdan sonra gördükləri xeyir bu olmuşdur ki, hankı qəsəbədə, hankı kənddə, hankı obada camaatı toplayıb məvaiz və nəsayihdə bulunub, xalqı əmnü asayişə dəvət etmişdilsə də, eşitdikləri cavab bu olmuşdur: “Əfəndilər, od ilə plov olmaz, yağ ilə düyü gərək. Əmnü asayiş istəyirsiniz isə, ac camaatın dərдинə qalınız; buğda, arpa, un istəyirik, əqəllən darı və ya qarğıdalı unu veriniz də xalqın qarnını doyurunuz. Elə kəndlər var ki, altı aydan bəri bir girməyənkə un, yaxud bir çetver qənd verilməyibdir. Xalq aclıqdan özünü oda-közə vurur; bacarıqlı bacarıqsızı çapıb talayır. Bunun üçün ciddi tədbirlər, lazımı sərəncamlar etməlidir. Yoxsa təbiidir ki, ac qılınca çapar. Quru sözlərlə heç vaxt əmnü asayiş təmin olunmaz. Nə qədər ki, yaylaqlarda göyərtilər vardı, xalqın çox hissəsi yemlik, əməkəməçi, quşətməgi kimi otlar yeməklə keçinirdilər. İndi ki, otlar qurumuş, ələflər yanmış, sabah-birigün meşələrin də meyvələri tükənər, onda daha ac camaatın öhdəsindən əsla gəlmək olmaz. Təbiidir ki, oğurluq, quldurluq, qətlü qarət get-gədə artacaqdır...”

Mübəlligələrimizin gətirdikləri bu xəbər doğru olduğu qədər də əsəflidir. Zira ki, bədbəxtənə Şamaxı ərzaq komitəsinə quberniya komitəsi tərəfindən komissar təyin olunmuş Atabekyan Şamaxıya gələr-gəlməz sabiqdə az-çox Bakıdan gələn ərzağın da yolunu kəsdi.

İki milyon yarım puddan ziyadə Şamaxı uyezdində gəlləcat mövcud olduğuna dair bir əsassız məruzə yazmış və quberniya ərzaq

komitəsinə məlumat vermiş. Lakin bu tərəfdən gündən-günə ərzaq həddən ziyadə bahalanır. Buğdanın tağarı dörd yüz əlli manata tapılmır. Unun batmanı on iki manata, adı var, özü yoxdur.

Ac əhali hər gün dəstə-dəstə toplanıb, istər ərzaq komitəsinin, istər şəhər idarəsinin qarşısında yardım istəyirlər. Bakıya teleqraflar, ərzi-hallar gedirsə də, faydabəxş olmur. Zira ki, Atabekyanın məruzəsindən kimsənin xəbəri yox. Bərəkət versin ki, saldatlar komitəsi tərəfindən Bakıya məmur edilmiş Nekrasov cənabları Atabekyanın hədyan məruzəsindən müttələ olmuş da gəlib Şamaxı şəhər nümayəndələrini keyfiyyətdən xəbərdar etmiş; sonra bunun çarəsini artırmaq üçün Bakıya neçə nəfər vəkil intixab edilib göndərilmişsə də, bu hala qədər hələ o mürəxxəsilərin də getməsindən bir fayda hasil olmamışdır. Odur ki, kəndlilərin dedikləri nəticəpəzir olmuş. Ac qurd kimi camaat bir-birinin canına soxaşmış, bahalıqın şiddətindən əlli-altmış manata xidmət edən milis atlılarının əksəri xidmətlərindən istefa vermişlər.

Zemski puldan, ya qeyri mənbədən onların məvacibini artırmaq üçün məxəz yox. Bu bərədə dəfəatla qubernatora və Tiflis Komissariatına yazılmışsa da, sədrə şəfa verəsi sərəncam olmamış. Zəbtiyyə məmurları da kifayət dərəcə olmadığından soyğunçuluq, quldurluq get-gedə artır.

Bir neçə gün bundan müqəddəm Bakı ilə Şamaxı arasında bir furqon arabası soyulmuşdu. Sərnişinlər cümləsindən olan ismətli müsəlman xanımlarının hətta əlbisəsini və yemək üçün götürdükləri çörəyi belə yəğmə etmişdilər. Şamaxı uyezd komissarı Qocamanbəyov cənabları öz müavini Xankişi bəy Qafarov cənablarını quldurları tutmaq və yəğməyə getmiş əşyanı istirdad üçün təyin etmişdi. Qafarov cənabları bəzi məlumat cəm etdikdən sonra həmin soyulmuş şəxsi özü ilə bərabər aparıb Kürdəmir mahalında Muradlı kəndində sui-zənn olunan əşxası səfə qoymuş, soyulmuş şəxs qarətqirləri bircə-bircə tanımış, fəvren onlar həbs olunmaqla bərabər, yəğməyə getmiş əşyalar da istirdad olunmuşdur. Hərçənd ki, Qafarov cənablarının bu kiyasət və ləyaqəti şayani-təhsindir, lakin mərəzin əsl əlacı bununla olmaz. Əmnü asayişini təmin etməkdən ötəri ərzaq məsələsinin asanlıqla həll olunması qeydində olmaq gərəkdir.

Şamaxıda biz çəkilməz bir dərdə məruz qalmışıq ki, o da aclıq bəlasıdır. Qəhətlik Şamaxı şəhərinə və ətrafına o dərəcəyə yetişmiş ki, buğdanın putu altmış manata, arpanın putu qırx manata satılmaqdadır. Fəqət mülahizə buyurulsun, yovmiyyə beş-on manat qazanc ilə güzəran edən bir fəqir ailəsini nə növ ilə iaşə edə bilər?

Halbuki bu qiymətə olan məkulat asanlıqla dürüst olmur. Fəqirlər deyil, hətta zənginlər də istədiyi halda lazımi miqdarda un, buğda tapıb almaqdan aciz qalmışlar. Məlbusatın qiymətinin nə dərəcəyə çıxmasını göstərmək üçün yalnız bu kifayət edər ki, acıdan ölmüş bir fəqirin kəfəni yetmiş-həştad rübləyə tamam olur, – desəm qətiyyəən mübaligəsiz və iğraqsızdır.

Hər kəs öz-özlüyündə o qədər dərd-qəmə, o qədər bəla və möhnətə giriftar olmuşdur ki, qonşunun qonşudan əsla xəbəri yoxdur. Acıdan ölmüş bir qonşunun ölümündən ən yaxın bir qonşusu ancaq üç gündən sonra xəbərdar ola bilər. Odur ki, əsəbilikdən çıldırmaq dərəcəsinə yetişmiş əhali gah ərzaq komitəsinə, gah kooperativ dükanlarına hücumavər olub öz intixabkərdələri olan məmurları söymək və urmaq ilə min növ rüsvayçılıqlar törədirlər. Lakin bu da yenə səhldir, buna da təhəmmül etmək olar. Fəqət bunların hamısından bədtəri provokatorluq bəlasıdır ki, onunla mübarizə etmək hər şeydən müşküldür. Onun əlindən təxlisi-giriban etmək bir əmri-məhal kimi görünür.

Qafqasiyanın qeyri-şəhərlərində, bərəkət versin, müqtədir camaat xadimləri, fəal demokratiya firqələri mövcud olduğundan provokatorluğun qabağını ala bilirlər. Lakin bizim bədbəxt Şamaxımızda nə karəşinə millət başçıları, nə həvəskar fəhlə firqələri var ki, o mənhus provokatorluğun önünü ala bilsinlər. Zavallı müsəlmanlar bir neçə sərsəri qasiblərin əlində baziçə qalmışlar.

Provokatorlar müfsideyi-şeytənətkaranələrindən bir an olsun qəflət etmərlər. Bicarə müsəlmanların özlərinə növbənöv iftira və böhtanlar yağdırmaqdan çəkinmərlər, “müsəlmanlar silahlanır” – deyə saldatları iqna etmişlər, inandırmışlar. Binaənileyh bu günlərdə saldatlar öz aralarında bir nəfər nümayəndə intixab edib Tiflisə göndərmişdilər ki, qüvvəyi-imdadiyyə alıb Şamaxıya gətirsin və bununla bəra-

bər yenə də öz şuralarında qərar qoymuşlar ki, şəhəri əlli altı hissəyə bölüb bir gündə müəyyən saatda qəflətən haman təqsim edilmiş məlum hissələrdə ümumi axtarış icra etsinlər. Hankı evdə silah və ərzaq, məmulat və məlbusat buldularsa, fəvvrən həcza etsinlər. Bunun da nəticəsi nə olduğu məlumdur. İştə qara ürəkli provokatorların da istədiyi budur.

Dövri-mənhusi-istibdadda məsuniyyəti-şəxsiyyətdən məhrum edilmiş biçarə müsəlmanlar cümhuriyyət bayrağı daşıyan indiki Rusiyada yenə də o bəlayə mübtəladırlar. Adlarını hamısı xalq, inqilab tərəfdarı qoyan yoldaşlar nədənsə acından ölən xalqın dərdinə qalmayıb, bu gün onlara qəyyum olmaq istəyirlər.

1917

Tərcümələr

NƏĞMEYİ-ORDBEHİŞT

Çün gördüm olub alma ağacları çiçəkli,
Sordum, niyə olduz, əcəba, böylə bəzəkli?
Ey alma ağacları, nədir sizdə bu halət?
Eylər bu gümüş əlləriniz vəcdə dəlalət.
Siz ki, daha dün peykəri üryan idiz axır,
Pəjmürdəvü məcruhü pərişan idiz axır,
İndi bəzənib şux çiçəklərlə təmamız,
Aya, bu bəzəkdən nə olub qəsd-i-məramız?
Nagah o ağaclar necə qısqancü həyalı –
Hal ilə mənə eylədilər hali o halı,
Avüx, dedilər: sevgili dildarını gördük,
Ağ, nazik olan əllər ilən yarını gördük.

Biz də ararıq olmaq elə əllərə malik,
Olduq o səbəbdən o gedən məsləkə salik.
Nili-fələkə söylədim: ey saf səməlar,
Firuzeyi-xoşrəng ilə şəffaf səməlar,
Dün giryəli əbr ilə var idiz hamı məstur,
İndi nədi bais ki, olubsuz belə məsrur?
Avüx, dedilər: eşqdə, ey yarı-müvafiq,
Biz sevgilinin gözlərinə olmuşuq aşiq.
Ol çeşmi-səmaini görüb eylədik ahəng,
Ta kim, olaq ol rəngi-dilara ilə həmrəng.

Xakə dedim: ey gülşəni-nüzhətgəhi-üşşaq,
Ey guşeyi-meyxanəsi xəlvətgəhi-üşşaq,
Səndən ki, gəlir zahirə min-min gülü gülşən,
Gördükdə neçün ağladığırsan məni bəs sən?
Torpaq dedi: ey aşiqi-biçarə, fəğan et!
Qan ağla, gözündən ciyərin qanı rəvan et!
Zira, o gözəl gözləri, ol çeşmi-xumarı,
Ol nazik, o ağ əlləri, ol qəmzəli yarı –
Sən kim, bu gün istərsən onu ruhi-rəvan tək,
Bir gün çəkərəm mən onu ağuşuma can tək:
Bu halı salıb yadına, ey bixəbər, ağla,
Səhhət kimi gəl naləyə, şamü səhər ağla.

ZƏHMƏTKEŞ AYI

Gördü ayı kəndli çəkir zəhməti,
Var əcəb asudə, asan sənəti.
Əymə əyər, mənfüət ilə satar,
Pul qazanar, yaxşı qazanca çatar.
Düşdü onun da həvəsi bu işə,
Fikr elədi: “Yaxşıca tapdım peşə”.
Getdi meşə içrə odun qırmağa,
Şah-budağı başladı sındırmağa.
Hansı birin basdı, əyə bir təhər,
Sındı ağac, zəhməti oldu hədər.
Gəzdi, dolandı meşəni hər tərəf,
Xeyli ağac sındırıb etdi tələf.
Gördü ki, heç əymə əyə bilməyir,
Sonra gedib kəndliyə böylə deyir:
– Bir işim, ay qonşu, düşübdür sənə,
Sən tarı, qandır səbəbin bir mənə.
Mən meşədə xeyli ağac qırmışam,
İstəmişəm əyməyə, sındırmışam.
Söylə, bunun bircə nədir illəti,
Mən nə üçün bilmədim ol sənəti?
Kəndli dedi: – Vəchi budur, müxtəsər,
Səndə o şeydən əbədən yox əsər.
Səbrü bilikdir bu işin hikməti,
Sən bacara bilməsən¹ ol sənəti.

1909

¹ Bilməzsən

QAZLAR

Kəndlinin qənşərində bir sürü qaz,
Bir çubuqla sürürdü çox saymaz.
Şəhrə bir azca ertə çatmaq üçün,
Tələsirdi qabaqca satmaq üçün.
Çün bu işdə qazanc adı var idi,
Qazları incidib şapatlar idi.
(Oldu ta ki qazanc adı arada,
Qaz deyil, zülm olar adamlara da,
O səbəbdən bu barədə əbədən
Görmərəm kəndlini müqəssir mən).
Qazlar öz yanlarında leyk buna,
Əhməqanə verirdilər mənə...
Gəldilər yolda rast bir nəfərə,
Öz halından şikayət etdi hərə.
Dedilər: – Varmı biz kimi bədbəxt?
Ya olarmı bu kəndli tək dilsəxt?
Çəkdirir çox bizə əziyyətlər,
Həm verir xeyli-xeyli zəhmətlər.
Bizlər ilə bu zalimü qəddar
Adi qazlar kimi edir rəftar.
Anlamaz heç bu zalimü bədbəxt –
Ki, bizə borcludur edə hörmət.
Bizik ol şanlı qazlara övlad –
Ki, qoyublar cahanda bir böyük ad
Roma şəhrin edən zaman məskən,
Eyləyiblər xilas düşməndən.
O zamandan tamam xassü avam
Etmiş onlardan ötrü bir bayram.
Yol gedən sordu: – Çox gözəl, çox,
Sizə hörmət ola gərək nə səbəb?
Niyə siz istəyirsiniz ayrılısız,
Qeyri-qazlardan artıcaq olasız?
– Bizim əcdadımız!
– Bunu bilirəm.
Oxumuşam və lakin istəyirəm –

Ki, biləm siz nə etmisiz xidmət,
Alasız siz də xalqdan ücrət?
– Bizim əcdadımız qoyublar ad,
Rumu düşməndən eyləyib azad.
– Buları çox gözəlcə anlayıram,
Nə deyirsiniz tamamını qanıram.
Bu sözü bir neçə kərə demisiz,
Özünüz, söyləyin, nə eyləmisiz?
– Biz? Biz heç zad!
– Nədir daha sözünüz?
Buna iqrar edirmisiz özünüz?
Etməyibsiz ki, xalqa siz xidmət,
Niyə xalq eyləsin sizə hörmət?
Utanın, bir barı çəkin xiclət.
Qoyun əcdadınız qala rahət.
Onlar etmişdi xalqa xidmətlər,
Aldılar lazımınca hörmətlər.
Əzizim, çox darıxmayın bu sayaq,
Siz yararsız qovurmaya ancaq...

1909

BALIQ, ÖRDƏK VƏ XƏRÇƏNG

Bir balıq, ördək ilə bir xərçəng,
Bir zaman oldu üçü həmahəng.
Yüklücə bir araba çəkmək üçün,
Öz yerindən onu dəbərtmək üçün,
Qoşulub çəkdilər isə nə qədər,
Oldu zəhmətləri axırda hədər.
Araba getmədi əsla qabağa,
Deyəsən batmış idi bir batağa.
Bəs nədən ötrü bu iş müşkül idi?
Yük deyil çox da ağır, yüngül idi.
Ördəyin meyli göyə uçmaq idi,
Balığın qəsdı suya qaçmaq idi.
Gərçi xərçəng də güc etməkdə idi,
Fikri, heyfa, geri getməkdə idi.
Burda kim haqlı, müqəssir kimdir?
Qoy onu bilsin o kim hakimdir.
Bu qədər biz bilirik ki, bu cəhət –
Qalmış orda araba bihərəkət.

CÜTÇÜ VƏ İLAN

Qış günü bərk çovğun idi bir səhər,
Cütçü baba yoldan edirdi güzər.
Gördü qar üstündə yatıb bir ilan,
Şiddəti-sərmadan olub nimcan.
Şaxta qurutmuş bədənin sərbəsər,
Zərrəcə yox hissdən onda əsər.
Xatiri yandı ilanın halına,
Qıldı tərəhhüm onun əhvalına.
Qapdı götürdü qar üzündən onu,
Kəndə gətirdi o əziz mehmanı.
Od qırağında ona verdi məqam,
Mümkün olan qədər elədi ehtiram.
İsti əsər etdi qü bir an ona,
Gəldi o saat deyəsən can ona.
Qovzadı yerdən başın od bədgühər,
Oldu vəlinemətinə həmləvər.
Söylədi cütçü: a nəməknəşünas,
Nemətə böylə olunurmu sipas?
Böylə deyib qapdı ocaq daşını,
Əzdi o saət ilanın başını.

1909

FİL VƏ ALABAŞ

Xalqa göstərməyə fili filban
Küçədə gəzdirir idi hər yan.
Fil bu yerlərdə, bəllidir, olmaz,
O səbəbdən də xalq onu tanımaz.
Xalq mat-mat, təəccüb eyləyərək,
Arxasından gedirdi əsnəyərək.
Bildi hardansa bunların sorağın –
Alabaş kəsdi dəstənin qabağın.
Fili gördükdə cumdu, qışqırdı,
Uladı, basdı, hürdü, hayqırdı.
Dedi toplan: – A qonşu, ay alabaş,
Etmə rüsvayçılıq, bir azca yavaş.
Sənmi fil üstünə mırıldarsan?
Bax, özün, ay yazıq, xırıldarsan.
Amma gör o necə gedir saymaz,
Sən hürürsən o heç məhəl qoymaz.
Alabaş söylədi cəvabındə,
– Qanıram, eh, eh, onları mən də.
İştə yalnız mənə verən cürət
Budur, əlbəttə, ondakı halət.
Böyləcə dava etməzin hər vəqt,
Davakarlıqda tapmışam şöhrət.
Qoy məni tərif eyləsin itlər,
Həm desinlər görən cəmaətlər:
“Bərəkallah, qüvətlicə alabaş,
Filin üstə əcəb gedir bir baş”.

1909

QURD VƏ QUZU

Su kənarında qəflətən, naçar
Bir quzu bir gün oldu qurda düçar
Quzu qorxub dayandı xeyli məlul.
Qurd olarkən su içməyə məşğul
Fikri oyandı kim, tapıb nə desin,
Quzunu bir bəhanə ilə yesin.
Dedi: – Axmaq quzu, məgər korsan,
Məni yoxsa görüb də saymırsan?
De görüm bir neçün suya girdin?
Niyə sərçəsməni bulandırdın?
Qorxa-qorxa quzu dedi: – Əcəba,
Mən ki, səndən dayanmışam aşağı.
Səni gördükdə etməyəm cürət,
Sü kənarına gəlməyəm heç vəqt.
Qurd acıqlandı, söylədi: – A yasar,
Səndə var cürbəcür yaman hallar.
İl yarımdır eşitmişəm bunu mən:
Danışsın dalımca çox sözü sən.
Quzu and içdi, gəldi fəryada:
– Yox idim mən o vaxt dünyada.
Sən bilirsən, mənim yaşım azdır,
Anadan olduğum həmin yazdır.
Qurd cavab tapmadı, qəzəbləndi,
Qışqırıb çox acıqlı səsləndi:
– Turalım, sən o vaxt olmamısan,
Anadan ya ki, heç doğulmamısan,
Var imiş ki, atan, anan o zaman,
Nə deyirsən, bu doğrudur, ya yalan?
Bu yerə çün yetirdi qurd sözünü,
Tutdu, yırtdı, dağıtdı ol quzunu.

1909

SAZANDALAR

Dəcəl meymun, çolaq ayı, çöp keçi;
Bir ulağa yoldaş oldu hər üçü.
Dörd səslicə bir musiqi nəğməsi,
Çalmağa həmahəng oldu cümləsi.
İki kamança, iki tar tapdılar,
Bir çəmənün üstə məclis yaptılar.
Oturdular, tərəb bəzmi qurdular,
Mizrabı ara nə qədər vurdular,
Sürtdü kamançaya ayı əllərin,
Az qaldı ki, lap qopara tellərin.
Heyfa ki, çıxmadı tarın sədası,
Ucalmadı kamançanın nəvası.
Meymun dedi: – Bir dayanın, qardaşlar!
Bu növ ilə oturmazlar, yoldaşlar!
Kaman çalanlar üz-üzə otursun,
Qoy tarçılar qalxıb ayağa dursun.
Gəlin indi nəğməni başdan çalaq,
Dağa, daşa, səhraya şuriş salaq.
Başladılar nəğmələri çaldılar,
Yenə səs çıxmadı, heyran qaldılar.
Eşşək bağırdı: – Qardaşım, toxta, dur,
Mən duymuşam illətini, bax budur;
Bizim belə oturmamız qələtdir.
Cərgə ilə duraq, o məsləhətdir.
Tabe oldu tamamisi ulağa,
Amma yenə səs getmədi uzağa.
İştə yenə münəqişə başlandı,
Oturmaq üstə sözləri uzandı.
Bu əsnadə keçdi ordan bir bülbül,
Yalvardılar: – Sən et bizə təəmmül.
Biz bir neçə kamança, tar tapmışıq,
Burda bir işrət məclisi yapmışıq,
Xahişimiz budur, bir azca zəhmət –
Çəkib, bizə oturmağı gəl öyrət.
Bülbül dedi: – Bunlar ilə kar aşmaz,
Bu baş-qulaq kamançaya yaraşmaz.

Musiqi zövqü istəyir bu sənət,
Bir də gərək elm ilə qabiliyyət.
Sizdə ki, yoxdur bunlardan bir əsər,
Boş yerə zəhmət çəkməyin, müxtəsər.

1910

GÖL VƏ ÇAY

Göl söylədi bir gün qonşusu çaya:
– Nə axırsan, tökülürsən dəryaya,
Gah kərəci daşıyırsan, gah qayıq?
Yorulmazsan məgər heç sən, ay yazıq?
Yük, minik çəkirsən belədən–belə,
İşləmək olmaz, a canım bir belə.
Sənin qədər mən işləsəydim əgər,
Qurumuşdum, yox olmuşdum, müxtəsər.
Nəqşələrdə mənim yerim yoxsa da,
Sənin əyri cızıqların çoxsa da,
Deyilsəm də, düzdür, xalqın məsrəfi,
Gərək deyil çox da mənə tərif.
Bunlar bütün boş–boş gərəksiz işdir.
Amma mənim dörd bir yanıq qəmişdir.
Göy, yumuşaq ot içinə batmışam,
Xanlar kimi pərqu yerdə yatmışam.
Gəmi, qayıq, kərəci də, kolaz da,
Məni heç vaxt incitməmiş bir az da.
Hərdən külək əsər ki, yarpaq düşər,
Ancaq onda suyum bir az tərپəşər.
Bu qayğısız yaşamağı, əlqərəz,
Bir şey ilə etmək olarmı əvəz?
Külək nə qədr əssə də, tərپənmərəm,
Rahat qalıb dünyanı seyr eylərəm.
Çay cavab verdi: – Seyr edərkən uzun,
Heç düşərmə xatırına bu qanun –
Kim, su əgər tərپənsə, axsa daim,
Tərپəvəti olar o vaxt qaim.
Mən ki, böyük çayam, xalqa nəfeyəm.
Səbəb odur bu qanuna tabeyəm.

Tərk edərək bütün istirahəti
Qazanmışam mən bu şənü-şövkəti.
Bəlkə yenə bu hal ilə şadkam,
Yüz illərcə qalacağam bərdəvam,
Amma sənin itəcəkdir ad-sanın,
Qalmayacaq yer üzündə nişanın.
Çay dediyi sözlər yerini aldı,
İldən-ilə gölün suyu azaldı.
Avar basdı, çən üzünü bürüdü,
Axırda lap bütün-bütün qurudu.

1910

QARAQUŞ VƏ ARI

Şirə yığmaqda idi bal arısı zəhmət ilə,
Qaraquş gördü onu söylədi çox nifrət ilə:
– Bu nə gündür, a yazıq, böylə olurmu yaşayış?
Axşam iş, hər səhər iş, heç tükənilməz məgər iş?
Özgələrdən də ölən vaxtda bir fərqin yox,
Bəs nə mənzur ilə bunca çalışırsan çox-çox?
Ömrü olduqca məgər hər yaşayan işləmi?
Bu qədər zəhməti aqıl də qəbul eyləmi?
Sən hara, mən hara, bax, mən uçaram göy üzünə,
Qanadım səs salar uçmaqda çölün dağ-düzünə,
Mən uçan vaxtda ətrafa düşər səs vəhşət,
Bir uçar quş edəmən uçmağa hərgiz cürət.
Sürü üstündə çobanlar yatamaz qorxumdan,
Çöldə heyvan, ya maral vaz atamaz qorxumdan.
Ehtiram ilə ona bal arısı verdi cavab:
– Bəli, fərmayişiniz doğrudur, əlbəttə, cənab!
Şöhrətin, şanın ucalsın, ürəyin şad olsun,
Qismətin dövrü-qəzadan daha müzəddad olsun!
Amma mən ki, bu qədər əlləşirəm zəhmət ilə,
İttifaq etmək üçün məhz ümumiyyət ilə,
Bu təsəlli mənə bəsdir, olar asudə halım –
Ki, bu şanlarda mənim də var iki qətrə balım.

1910

MTSİRİ

(*poemadan bir parça*)

1859-cu ildə Şeyx Şamil əsir oluncaya qədər çar Rusiyası istila ordusu ilə Dağıstan arasında uzun müharibələr gədirdi. Bu müharibələrin birində bir rus generalı əsir düşmüş altı yaşında bir naxoş dağıstanlı uşağını Gürcüstan monastırılarının birinə gətirir. Burada rahiblər bunu müalicə edib sağaldırlar və tərbiyələri altında onu rəhbənliyə hazırlayırlar.

Əsirin həmişə fikri və xəyalı vətənə qaçmaq imiş. Bu xəyal ilə bu əsir cavanlıq sinninə erdikdən sonra bir gecə fırtına və borandan istifadə edərək qaçır. Rahiblər isə bunu təqib edərək üç gündən sonra yaralı və zəif bir halda tapıb yenə monastıra gətirirlər. Oğlan gündən elə zəifləşir ki, çox çəkmədən öləcəyi aşkar olur. Ona görə rahiblərin biri onun yanına tövbə və istiğfar verməyə gəlir. Bu da labüd qalara axırını gücü ilə qalxıb deyir:

I

– Gəlmisən məndən almağa iqrar,
Eyləyim ta ki, tövbə, istiğfar.
Çox sağ ol, xeyli razıyam mən həm,
İstərəm bir nəfər ola həmdəm –
Ki, deyəm ta ona bu qəmlərimi,
Çəkdiyim möhnətü ələmlərimi,
Bəlkə tutqun ürəkciyim açıla,
Ruhumun tar dumanları qaçıla.
Kimsəyə mən yamanlıq etməmişəm,
Bəd əməllər dalınca getməmişəm.
Agah olmaq dilərsən işdən əgər,
Sənə bir nəfi yox onun o qədər.
Amma bir də ürəkdə hər nə ki, var
Lazımınca açıb deməkmi olar?

Mən az ömr etmişəm səbavətdə,
O da keçmiş bütün əsarətdə.
İki böylə ömür verərdim mən,
Ya bacarsam, dəyişdirərdim mən,
Öylə bir ömr ilə ki, qorxuludur,
Dəhşəti iztirab ilə doludur...
Mən tanırdım bir iqtidar, ancaq
Məndən almış o ixtiyar ancaq,
Mənə hökm eyləmişdi bir xülya,
Atəşin şövq, odlu bir sövda.
O mənim fikrimi dolandırdı,
Qəlbimə düşdü, yaxdı, yandırdı.
O məni hücrədən kənarə çəkər,
O məni dəştü kuhsarə çəkər,
Bir gözəl, bir sevimli dünyayə,
Qaynayan, pürhəyatü qovğayə.
Orda dəhşət içində leylü nəha
Bulud altında gizlənir qayalar,
Adəm oğlanları üqabasa.
Gəzər azadə orda biperəva.
Mən bu eşqi ürəkdə gizləmişəm,
Gecələr göz yaşımıla bəsləmişəm.

II

Dəfələrlə eşitmişəm, qoca, mən –
Ki, ölümdən qurtarmısan məni sən.
Nə üçün?.. Qalmışam həzin, tənha,
Zillət ilə böyümüşəm burada.
Mən o solğunca yarpağam lərzan –
Ki, qopardıb atıb məni tufan.
Bu qaranlıq ev içrə bisahib,
Ürəyim tiftl, taleim rahib.
Mən müqəddəs ata-ana sözüne
Tapmadım bir əvəz olan kəlmə.
Qoca! Əlbəttə, sən çox istəmişən,
Həm bu babətdə səy eyləmişən, –

Unudam ta ki, madəri, pədəri,
O müqəddəs, o dadlı kəlmələri.
Yox, əbəs fikrdir, xətadır bu,
Nabəca, həm də narəvadır bu.
Mənlə o kəlmələr doğulmuşdur,
O mənim cüzi-canım olmuşdur.
Gördüm əğyarın aşinaları var,
Vətəni, qövmü, əqrəbaları var;
Amma yoxdur mənim atam və anam,
Olara pis günümdə arxalanam.
Nə də bir yarı-mehribanım var,
Türbəsindən nə də nişanım var.
Bu yanan sinəmi ovuşdurram,
Başqa bir sinəyə qovuşdurram,
Tanışım olmaz isə də o mənim,
Yalnız olsun sevimli həmvətənim.
Heyf, əcəl gəldi, üstümü aldı.
Daha könlümdə arizum qaldı.
Ölürəm indi burda, qürbətdə,
Xanimansız, yetim, əsarətdə.

III

Bilmək istəmişən azadlıqda
Mən nələr görmüşəm uşaqılıqda?
Görmüşəm çox gözəl-gözəl şeylər;
Söyləsəm gər, bəyani tul çəkər.
Arasından dumanların baxaraq,
Görünür, gördüm, ol zaman çox uzaq,
Təpəsi sanki parlayan almaz,
Uca, tərpnəməyən, mühib Qafqaz.
Onu gördüm, könül səfalandı.
Nə üçün, bilmədim, cilalandı.
Mənə sanki o anda söylədilər;
Bax, sən orda keçirmisən günlər.
Evimiz düşdü onda xatirimə,
Gəldi, durdu, göründü gözlərimə,

Köymüzün o sevimli mənzərəsi,
Kölgədə düşmüş evləri, dərəsi.
Eşidirdim mən atların səsinə,
Qəryəyə axşam üstü dönməsini,
Atların kişnəyib yüyürməsinə,
Aşına itlərin də hüzməsini.
Yadıma düşdü hampalar, qocalar,
Ayın aydınlığı olan gecələr
Ki, bizim doqqaza gəlirlər idi.
Yığılıb göftü edirlər idi.
Bu xəyallar təmami növbət ilə,
Nəzərimdən savışdı sürət ilə.
Mən bu əfkara daldığım yerdə
Zahir oldu atam bərabərdə.
Necə evmizdə görmüşəm o sayaq
Geymiş idi dəmir geyim, qolçaq.
Cümlə qovğa libası əynində,
Beldə xəncər, tufəngi çiyində.
İri, tutqun gözü, acıqlı qaş,ı,
Etinasız, qürurlu kəc baxışı.
Bir də düşdü anam, bacım yadıma;
– Yetsin allah qəriblərin dadına, –
Biri cantək məni qucaqlar idi,
Biri lay-lay deyib də oxşar idi.
Dərələrdən əsən səfalı yeli,
Dadlı, şırşır axan dayazca seli,
Sarı çay qumların qucaqlar idim,
Üzərində bütün gün ağlar idim.
Sü üzündən keçirdilər quşlar,
Dəstə-dəstə gözəl qaranquşlar.
Çox sevinclə qanad açarlar idi,
O qədər alçacıq uçarlar idi, –
Toxunurdu qanadları sulara,
Çox baxırdım həvəslə mən olara.
Bir də gəldi xəyalıma köyümüz,
Rahət, asudə yurdumuz, evimiz.
Ocağın qarşısında hər axşam

Əyləşib söhbət eyləyirdi babam:
– İştə, keçmiş zamanda insanlar
Necə rahat yaşardılar onlar.
Vardı dünyada, xeyir, həm bərəkət,
Bolluq idi, ucuzdu hər nemət,
O zamanlarda şimdiden afaq
Pək cəlallıydı, həm də pək parlaq.

IV

Bilmək istərmisin – bayaq demişəm –
Ki, azadlıqda mən nə eyləmişəm?
Mən bu üç gündə ömr edib rahat,
Yaşamaqdan çox almışam ləzzət.
Olmasaydı əgər bu üç xoş gün,
Mənim ömrüm olurdu pək düşgün.
Qocalıqda sənin həyatıntək,
Çəkdiyin qəmli müşgülatın tək
Var idim çoxdan ol təmənnadə,
Dolaşaydım çıxıb bu səhrada.
Bir görəydim gözəlmidir bu cahan,
Bir biləydim neçün doğub insan?!
Məhbəs üçün mü ya azadlıq üçün,
Dərdü qəm, qüssə, ya ki şadlıq üçün.
O gecə yıldırım, yağış, tufan,
Sizi qorxutmuş idi bipayan.
O zaman siz yıxıldınız xakə,
Qıldınız səcdə xaliqi-pakə,
Qapını mən üsulluca açdım,
Fürsəti fotə verməyib qaçdım.
Sevinirdim görəndə fırtınayı,
Sel kimi səslənən köpüklü çayı.
Buluda eylədikcə ətfi-nəzər,
Tutur idim əlimdə şimşəklər.
Bu divarlar içində, söylə mənə,
Vermək üçün nə mümkündür idi sənə?
Əvəzində o eşqi xülyanın

İştidadında böylə tufanın,
Odlu qəlbimdə eyləyib həycan,
Məni etmiş bu növ sərgərdan.
Çox yüyürdüm çölə, dağa, dərəyə,
Bilməyirdim vəli neçün, nerəyə.
Hava tutqun, bulud dumanlıq idi,
Gecə hərçənd pək qaranlıq idi,
Qorxmayırdım gedəndə mən yalnız,
Göydə əsla yox idi bir ulduz,
Ta işıqlandırıb çətin yolumu,
Bir görəydim də bəlkə sağ-solumu.
Ormanın saf havasını, qaçaraq,
Nəfəs almaqla şad idim ancaq.
Çox yüyürdüm, yoruldum axırda,
Taqətim həp kəsildi bir yerdə,
Uzanıb otlar içrə gizləndim,
Bir qədər dinlədim, ürəkləndim.
Yoxdur arxamca anladım ki, gələn,
Səcdə qıldım sevindiyimdən mən.
Keçmədi çox, dayandı hər tufan,
Oldu bir az işıq havada əyan,
Fərq verdim o halda mən çox uzaq,
Görünən dağların başın ağ-ağ.
Nəqş kimi gəlirdilər nəzərə,
Mən uzanmışdım ol zamanda yerə.
Hərəkətsiz düşüb də qalmış idim,
Pək dərin bir sükuta dalmış idim.
Dərələrdə ulardı çaqqallar,
Zənn edərdim ki, bir çocuq ağlar.
Gah xışıldardı xallı, parlaq ilan,
O qara daşların arasından.
Amma mən zərrəcən darılmaz idim,
O qaranlıqda heç də qorxmaz idim.
Çünki mən də, qoca, inan, o zaman
Vəhşilər tək qaçırdım insandan.
Sürünüb əfi tək uzanmış idim,
Gizlənib yerdə daldalanmış idim.

Bir ağac vardı orda xeyli uca,
Çox əziyyətlə dırmanıb ağaca,
Nerə etdimsə diqqət ilə nəzər,
Meşə gördüm dağı, daşı yeksər.
Endim ol vəqt çarəsiz aşağı,
Başladım zar-zar ağlamağı.
Ürəyim çatlayırdı qeyzimdən,
Gəmirirdim soyuq və yaş yeri mən.
Gözyaşım axdı torpağa o qədər,
Durdu onda alovlu şəbnəmlər.
Etiquad et buna yəqinən, inan:
İstəməzdim köməklik insandan.
Çünki səhrayı vəhşilər kimi mən
Yad idim insan adlıya əbədən.
Qoca, and olsun eylə sən bavər,
Bir dəqiqə səsım çıxaydı əgər,
Diləsəydi dilim dönüb yardım,
Rişəsindən onu qopardardım.
Var yadında yəqin, bilirsən sən,
Çocuq ikən heç ağlamazdım mən.
Lakin orda utanmadım əsla,
Ağladım zar-zar bipərva.
Orda bir kimsə yoxdu ta utanım,
Gizlədim ağlamağı, ta dayanım.
Meşəlikdi yanım-yörəm yeksər,
Bir də tək, göy üzündə qürsi-qəmər.
Ormanı eyləmişdi qərq ziya.
Bir qala vardı məndən az oyana,
Basıb ötmüşdü qumla ciğ yerini,
Bürümüşdü ağac da yanlarını.
Düşmüş idi ora ayın işığı,
Aydın etmişdi qumlar ilə ciği.
Keçdi bir kölgə qəflətən orda,
Bənzədi parlayan gözü qurda.
Sonra gördüm ki, vəhşi bir heyvan
Oldu dəhşətlə ortalıqda əyan.

Sıçradı qumlar üzrə, atlayaraq,
Oynadı, yatdı, durdu fırlayaraq.
Tanıdım, pars idi, o heyvanı,
Ormanın daimi nigəhbəni.
Gəmirirdi həvəslə bir gəmiği,
Ağ gümüş tək parlayırdı tükü.
Qanlı gözlə baxırdı göy üzünə,
Havlayırdı, dururdu ay üzünə.
Diklənib gah aya mırıldardı,
Titrədib quyruğun da havlardı.
Bir tikanlı ağac qapıb yerdən,
Gözlədim qovğanın zamanını mən.
Susadım arslan kimi qanına.
Hazır oldum hünərlə meydanına.
Bəli, çarəm nədir? Qəzavü qədər –
Ömrümü başqa yolda qıldı hədər.
Yoxsa şimdiki vətəndə olsa idim,
Tay-tuşum içrə mən də olsa idim,
Bil, yəqin qəhrəman olurdum mən,
Adlı bir pəhləvan olurdum mən.

V

Gözləyirdim durub da pusquda mən,
O da duydu hənirtimi birdən.
Qəflətən nalə çəkdi, atlandı,
Bütün ətrafı basdı sarsıntı.
Pəncəsiylə yerin qumun, daşını
Qazdı kinlə, qıcırdadıb dişini.
Ayaq üstündə sonra dik qalxdı,
Uzanıb bir mənə tərəf baxdı.
Etdi birdən quduz kimi həmlə,
Məni qorxutdu əvvəl ölməklə.
Leyk mən vermədim ona fürsət,
Onu vurmaqda eylədim sibqət.
Mənim vurmam da eylə cəld oldu,

Ağacım balta tək başın böldü.
Çəkdi, insan kimi o dəm nərə,
Fırlayıb ta dəmin sərildi yerə.
Yarasından bulaq kimi al qan,
Tökülürkən, dübarə nərəzənan.
Sinəmin üzrə qalxdı, atlandı,
Bu sayaq qovğamız alovlandı.
Vermədim mən macal ona, durdum,
Ağacı hülqünə soxub burdum.
İki dəfə o hərçi qırpındı
Axırını gücüyə tərpendi.
İki yoldaş kimi qucaqlaşdıq,
Dolaşıb cüt ilan kimi aşdıq,
Çevrilib yer üzündə hər ikimiz,
O qaranlıqda çox dolaşdıq biz.
Elə qorxunc idi o dəm halım,
Yırtıcı, vəhşi pars kimi zalım,
Ürəyim odlandı qeyzimdən,
Bağırırdım dəxi onun kimi mən.
Deməli, mən də pars kimi o zaman,
O tərəflərdə doğmuşam anadan.
Belə insan kimi danışmanı mən,
San unutmuşdum ol zaman qədən.
Qəzəbimdən, inadü kinimdən
Elə səslər çıxırdı sinəmdən,
Deyəsən kim, bu sözlərə heç vəqt
Dil uşaqlıqda etməmiş adət...
Düşmənim düşdü gücdən, əlhasil,
Nəfəs aldı ağır-ağır, müşkil.
Məni axırda bir də bərk sıxdı,
Çanağından bəbəkləri çıxdı.
Sonra sakit bir uyquya getdi.
Göz yumuldu, bəbəkləri itdi.
Leyk can verdi o diliranə,
Rubəru düşmən ilə mərdanə,
Necə kim qovğada mübarizlər –
Ölsə də, bir igidlik ilə ölər.

VI

Sən görürsən sinəmdəki yaranı,
Çox dərin dir kəsilməyir də qanı.
Parça-parça didinmiş ət, dəridir
İti caynaqların əsərləridir.
Hələ onlar sağalmamış, bir bax,
Həm sağalmaz gər örtməsə torpaq.
Məni ağuşuna çəkəndə məzar,
Onda bunlar həmişəlik sağalar.
Çıxdı yaddan haman dəqiqə yaram,
Səy qıldım ki, tez qaçıb qurtaram.
Nə qədər vardır qüvvətim yenə də
Gəzdim avarə sübhətək meşədə.
Leyk mən çəkmişəm əbəs zəhmət,
Yox imiş taleyimdə ol qismət.
Verməyən vəqt mən qəzayə riza,
Gülür imiş mənə o dəmdə qəza.
Məşəlikdən çıxanda oldu səhər,
Sübh işıqlandı, batdı kövkəblər.
Gün çıxıb dağ başından uçdu duman,
Qaralırdı qalın, qara orman.
Görünürdü uzaqda tək bir kənd,
Könlüm olmuşdu bir qədər xürsənd –
Ki, eşitdim yaxındakı dərədən,
Güclü gumbultu, bərk külək birdən,
Oturub dinlədim eşitdikcə,
Artı ol səs qulağa yetdikcə.
Dönüb arxa tərəf qılında nəzər
Həp uzaqdan göründü iki nəfər.
Tanıdım ki, gəlir dalımca mənim,
Qorxudan əsdi, titrədi bədənim.
Bildim indi gəlib məni tutacaq,
Bir də bu məhbəs içrə qaytaracaq.
Bu qədər çəkdiyim əziyyətlər
Hamısı getdi badə, oldu hədər.

Bu qədər iştiaq ilə neçə gün
Çalışıb səbr qılmışam nə üçün?
Ondan ötrü ki, mən də azadə
Yaşayıb ömr edəm bu dünyadə.
Taqətim qalmayıb daha cəbrə,
Ürəyimdə aparıram qəbrə.
Həsretin çəkdiyim əziz vətənin,
İştiaqi-vüsali ilə sənin
Ol həqarətli rəhmü rəfətini,
Həm bu yersiz olan məzəmmətini
Hələ mən şübhəliydim onda, bu cür –
Zənn edərdim: bu gördüyüm yuxudur...
Ta ki, səsləndi qəflətən naqus,
Oldum ol vəqt büsbütün məyus.
Çün tüfuliyyətimdən indiyədək
Məni daim bu səs edər diltəng.
Dadlı-dadlı, gözəl-gözəl röyam
Bütün olmuş onun səs ilə hərəm.
Uyqu hər vəqt ki, qapardı məni,
Mən görərdim müdam əziz vətəni.
Bacı-qardaşımı, ata-anamı,
Yar-yoldaşımı, nənə-babamı,
Hürr, azadə kuhü səhranı,
Harın atlarla, ilxıçı, çobanı.
Qayalar içrə daldı cəngü cidəl,
Edir idim bu barələrdə xəyal...
Dinlədim ol sədanı qüvvətsiz,
Ahü əfğansız, eşqü həsrətsiz.
Eşidən vəqtdə haman səsi mən,
Elə bildim ki, çıxdı qəlbimdən –
Biri guya külüng ilə vurdu,
Sinəmin taxtasın əzib qırdı.
O zaman anladım itib əməyim,
Qaldı bir də qiyamətə diləyim.
Qəti surətdə vazeh oldu mənə –
Ki, mahal əmrdir, dönəm vətənə.

VII

Sözümü mən daha tamam elədim,
Cümlə təqririmi xitam elədim.
Söylədim mən qəziyyenin olanın,
Sən bilirsən yəqin işin qalanın.
Ya inan, ya inanma heç sözümə,
Fərqi yoxdur, müsavidir gözümə.
Məni bir şey edər fəqət məhzun –
Ki, vətəndə mən olmadım mədfun.
Məni ol xaki-pak isitməyəcək,
Soyumuş nəşimi çürütməyəcək.
Duyğusuz dörd divar içində mənim
Bu acı sərgüzəşti-pürmihənim
Heç kimin könlünü bulandırmaz,
Ürəyin, az da olsa, yandırmaz.
Tez bu məchul adam çıxar yaddan,
Qalmaz əsla nə ad, nə san, nə nişan.

VIII

Əlvida, ey ata, xudahafiz!
Əlini ver mənə, xudahafiz!
Gör necə od tutub yanar bədənim,
Var uşaqılıqdan od sinəmdə mənim.
Quş kimi bulmayırsan da danəsini,
Yandırır şimdi həbsxanəsini.
Etmək istər o canibə övdət,
Vermiş aləmlərə qəmə möhnət.
Leyk bunlar mənə nə lazımdır,
Gərçi ruhum behiştə azimdir.
Qoy o cənnətdə aşıyan tutsun,
O müqəddəs yeri məkan tutsun.
Tifl ikən mən vətəndə ki, var idim,
Uçurum dağlar üzrə oynar idim,
Əgər o şanlı günlərin yerinə,

Ya o qiymətli ellərin birinə,
Versələr min behişt rövzəsini,
Bil, dəyişməm bir dəqiqəsini!..

Bilirəm, az qalıb ki, çıxsın can,
Çox da çəkməz, gəlir çatır o zaman.
Buyur, ol gün məni aparsınlar,
Bağımızda, o yerdə qoysunlar.
Orda ki, yasəmən gül açmışdır,
Bütün ətrafa ətr saçmışdır.
Oranın çox səfalıdır havası,
Ağ çiçəklər açıb akasiyası.
Günəşin qarşısında yarpaqlar
Titrəyəndə qızıl kimi parlar.
Var gözəl laləsi, yaşıl çəməni,
Orda qoysunlar əmr eylə məni.
Bir doyunca olum nəzərəndaz,
Görünür orda çün bizim Qafqaz.
Bəlkə ordan səba yeli sovuşa,
Bu bizim bağa bir güzəri düşə.
Həsret ilə baxanda mən vətənə,
Gətirir ayrılıq salamı mənə...
Bəlkə axır nəfəs alan yerdə,
Eşidəydim vətən səsin bir də.
Elə fikr eylərəm o saətdə,
Başım üstündə vəqti-rehlətdə
Bir əziz doğma qardaşım vardır,
Sevgili yarü yoldaşım vardır.
Uzadıb diqqət ilə əllərini,
Siləcək alnımın sərin tərini.
Sanaram, yoldaşım əziz kəs ilə,
Məni oxşar həzin-həzin səs ilə.
Yataram bu xəyal ilə rahət,
Daha heç kimdən eyləməm nifrət!..

1910

PEYĞƏMBƏR

O zamandan ki, hakimi-mütləq
Məni qılmış peyğəmbəri-bərhəq,
Xəlqi-aləmdən eyləyib mümtaz,
Mənə vermiş kəraməti ecaz,
Adəm övladının gözündə müdam,
Səfhə-səfhə xətavü zülm oxuram.
Onları əmri-həqlə mən hər vəqt
Ədlü insafa eylədim dəvət.
Mənə əqvamım etdi istehza,
Atdılar tənə ilə səngi-cəfa.
Şəhrdən dişrə qaçdım ac, yalavac,
Yaşadım çöldə allaha möhtac.
Yerdə insandan özgə hər nə ki var,
Göydə hətta işıqlı ulduzlar,
Cümlə əhdi-ələstə etdi vəfa,
Dedi: “Sübhanə rəbbiəl-əla”.
Amma bir şəhrdən haçaq getsəm,
Xalq içindən ötüb übur etsəm,
Gülərək tənə ilə qoca kişilər
Məni ətfalə göstərib söylər:
– Ey uşaqlar, budur, baxız, o dəli –
Ki, deyir var əlimdə allah əli,
Bu sizə olmaq istəyir rəhbər,
Gəlmişəm–der bu qövmə peyğəmbər.
Qəhr edib üz çevirdi bu bizdən,
Getdi dağlarda eylədi məskən.
İstəyirdi inandırır sözünə
Bizi də tabe eyləsin özünə.
Gör nə boş iddia edir axmaq –
Ki, bunun ağzı ilə həzrəti-haqq –
Danışır. Bir baxız, nə qəmginidir,
Necə solğun, zəifü miskindir.
Necə çılpaqdır o, baxın, nə fəqir –
Ki, bütün xəlq edir onu təhqir.

1912

VƏTƏN

Mən sevirəm vətənim, amma əcibə sevmək,
Ağlım çatmaz təyin edəm o eşqimin payəsin.
Nə qan töküüb qazanılmış şöhrətinə güvənmək,
Nə kibr ilə dolu olan etibarın sayəsin.
Nə qaranlıq, mübhəm, qədim rəvayətin istərəm,
Bu şeylərin heç birisi xatirimi şad etməz.
Çox sevirəm.

– Nədən ötrü?

Mən özüm də bilmirəm.

Onun sərin yaylaqların, könül necə yad etməz.
Qalın, gözəl meşələrin, derya kimi çayların,
Arabaya minib gündüz çaparaq yol getməyi,
Tikiş tikən anaların ləzzətli laylayların,
Kəndin titrək odlarına gecə nəzər etməyi.
Od vurulmuş küləşlərin göyə çıxan tüstüsün,
Qışlaqlardan yaylaqlara köçüb gedən elləri.
Dərzlərlə dolu olan xırmanların istisin,
Axşam çağrı yavaş-yavaş əsən sərin yelləri.
Mən görürəm küləş ilə örtülmüş bir qazmanı,
Arxasında kotan ilə sürülmüş bir yamacı.
O ətrafda xeyli tanış olmadığım insanı,
O tərənin lap başında bir cüt yaşıl ağacı.
Nə vəqt ki, kəndimizdə olur bayram axşamı,
Bir hampanın doqqazına gəlib cəm olur hamı.
Çox sevirəm cavanların gülüb danışmaqların,
Bir-birilə xırda uşaqların oynamaqların.

1912

MÜBAHİSƏ

Kazbek dağı öz həmcinsi dağların
Dəstəsinin bərabərində bir gün,
Şat dağı ilə bir zəbani-hal ilə
Bəhs edirdi guya bu minval ilə:
– Kazbek, saqın, – dedi qoca Şat dağı, –
Sən müftə olmadın insan yatağı.

Qardaş, bunlar dağın belində tikər,
Bax, gör necə tüstüləyən dəxmələr.
Dərin, darısqal dibində dərənin,
Rəd kimi guruldayır baltalar.
Daşdan olan taxtasında sinənin.
Dəmir bellər qızıl ya mis çıxardar.
Bu sıldırım qayalar üzrə durar,
Məhabətli yollar qazıb qayırar.
Hiyləgərdir xalqı, burda yəqindir,
Ancaq əvvəlinci qədəm çətindir.
Qüvvətlidir Şərq əhli, həm kəsərtli,
Saqın, qardaş, davran çox ehtiyatlı.
Qaf dağıdır bura, quşlar soltanı,
Ancaq simürğlər qonan qayanı –
Kim, çulğayır qalın qara dumanlar,
İndi burdan gəlib keçir karvanlar.
Kazbek dedi: – Deyil bu fikrin məqbul.
Mən Şərqdən qorxmayıram, əmin ol.
Çün doqquz əsrdir bular yatmışlar,
Dərin, ağır bir uyquya batmışlar.
Bax, gör çinar kölgəsində gürcülər,
Sərxoş, əlvan şalvar geymiş keyf elər.
Xumarlı qayğısız çalır rübabı,
Tökür köpüklədir, içir şərabi.
Bax bu yana, tamaşa qıl Tehranı,
Əldə tutmuş tüstüləyən qəlyanı.
Hovzun kənarında rahət öyləşir,
Taxtın üstə mürgüləyir, gərnəşir.
Odur Beytülükəddəsin ayağı,
Altında xəlv olmuş allaha yağı.
Hərəkətsiz, səssiz, ölmüş ölkədir,
Aşağısı daimi yad kölgədir.
Misrin ehramların yuyar sübhü şam,
Nilin sarı suyu, bax ələddəvam.
Bədəvilər şücaəti unutmuş,
Əlvan alaçıqlarda mənzil tutmuş.
Sayır ulduzların sabit səyyarın,
Oxur əcdadını keçmiş asarın.

Bütün burda gözə gələn nə ki var,
Rahatlığa qiymət qoyub yatmışlar.
Əskimiş, könəlmiş Şərqin tavanı,
Yoxdur məni zəbt eləmək imkanı.
Cavab verdi ağsaqqal Şat kamallı:
– Hələ tezdir, az lovğalan bu hallı,
Şimal sarı bircə dönüb qıl nəzər,
Bax, görünür, qardaş, qəribə şeylər.
Kazbek qorxdu bu xəbəri duyanda,
Şimal tərəf dönüb baxan zamanda
Gördü gəlir bir qaraltı uzaqdan,
Var qəribə qarışıqlıq, həyəcan.
Heyran olub, vəhşətdən fikrə getdi,
Bərk qalmaqal, şeypur səsi eşitdi.
Ural dağından ta Dunay çaynadək.
Dağlar, daşlar, çöllər, qoşundur eyzən.
Od parlar atların dırnaqlarından,
Tox qopmuşdur hürkrəm çapmaqlarından,
Ağ cıqqalar əsər, parlar yaraqlar,
Ən qabaqda aparılır bayraqlar.
Həm çalınır təblü kusü nağara,
Daldan gəlir top, topxana, qumbara.
Fitilləri tüstüləyir havadə.
Müharibəyçin olmuşlar amadə.
Fərman verir qoşunlara ağsaqqal,
Təcrübəli, bir acıqlı general.
Ağır-ağır bulut kimi fövclər –
Gəlir, verir dərya kimi mövclər.
Dəhşətli, qüvvətli, hesabsız ləşkər
Şimaldan düz Şərqə yürüş edirlər.
Kazbek baxıb gördü ta ki, ba halı,
Duydu, bildi ki, nəhsdir iqbalı.
Qəmgin, məyus düşmənlərin istədi
Saysın, amma çaşdı, saya bilmədi.
Naçar qalıb susdu daim ol zaman,
Bulutların altında oldu pünhan.

ÇƏRKƏSLƏR

Qalın qara meşənin ortasındakı açığı
Bulutlu göydən işıqlandırır ayın işığı.
Yanır dağ üstə olan qələnin də lampaları,
Dumanda titrək işıqlarla cəlb edir nəzəri.
Ağacın arasından qəfildən oldu əyan,
Yaraqlı, erkək at üstündə bir neçə oğlan.
Bir az o yan–bu yana baxdılar sola və sağa,
O vəqt cürət ilə atdan endilər aşağı.
Kəmərlərində qılınclar, çiyinlərində tütəng,
Boyunlarında həmayil, iki qatar da fişəng.
Yəhər qaşından asılmış qoşa tapançaları,
Atılmış iştə atın tərkinə yapıncıları.
Atın başın ağaca bağlayıb dağıldı hamı,
Dübarə halqa vurub bir yerə yığıldı hamı,
Bir az odun, quru çör–çöp yığıb alov qaladı,
Zəbanə çəkdi alov, tüstü qalxdı çulğaladı.
Oturdular yerə, dirsəklənib uzandı biri,
Tütənginə qolunu söykəyib dayandı biri.
Biri qılınca seyqəl verirdi mərdanə,
Biri silirdi kamanın, oxun diliranə.
Ümumi sakit ikən etdi mətləbə ağaz,
Dəmir geyimli, polad taskülahlı bir knyaz:
– Hünərli, adlı vətəndaşlarım, a çərkəslər!
Şəhid oluz, çata bilməz bu feyzə hər kəslər.
Görürsünüz mü ki, möhkəm tikib bu qələni rus –
Və lakin orda mənim qardaşım yatıb məhbus.
Başım götürməyir, əsla qayıtmaram kəndə,
Sabah onu qutaram, ya gərək öləm mən də.
Gecə qucub dizimi qoydum üstünə başımı,
Yatanda uyquda gördüm sevimli qardaşımı,
Bərabərimdə durub söylədi: – haray, qardaş!
Məni xilas elə, zəhmətdən öldüm, ay qardaş!
Bunu deyib nəzərimdən o dəm nihan oldu.
Oyandım, ağlayaraq qamətim kaman oldu.

Gecə-günüz araram bir də uyquma gəlməz,
 Qutarmasam onu, könlüm, yəqin ki, dincəlməz.
 Mən indi hazırım ömrüm bu dəm tamam olsun,
 Belə zəlil yaşamaq bizlərə haram olsun!
 Deyib bu sözləri knyaz dayandı, ordakılar, –
 Haman qəsəmləri üç dəfə etdilər təkrar:
 – Gərək sabah ya dağılsın bu qələ, qardaşlar,
 Yainki qalmasın əsla bədəndə bu başlar.
 Qızardı dan yeri, məşriq yanıb alovlandı,
 Açıldı sübh, batıb ay, hava işıqlandı.
 Nəsimi-sübh ağacın tərpedib budaqlarını,
 Günəş saraltdı çölün buzlu, qarlı dağlarını.
 Minişdilər ata çərkəslər oldular qıvraq,
 Ağacların arasından uzaşdılar çaparaq.
 Bu yanda şəhrdə bayram günüydü, xasü avam,
 Təmami şadü fərəhnaq edirdilər bayram.
 Guvuldayırdı gəlisədə dəmbədəm naqus,
 Qoşun çalırdı neyü təbli kərranay ilə kus,
 Durub nizam ilə meydanda səfbəsəf yekca,
 Edirdi cümlə salamlıq rüsumunu ifa.
 Bazar, küçə bəzənib, izdiham kəsərətdir,
 Böyük, kiçik, uşaq, arvaddır, ərdir, övrətdir.
 Kimi gedir tələsik tez çata gəlisayə,
 Kimi gəzir, dayanır, ləşkərə təməşayə.
 Tamama yetdi salamlıq rüsumu, çün ol vəqt,
 Qoşun edirdi dağ üstündə qələyə ricət.
 Nə gördülər ki, uzaqdan göründü bir boğanaq,
 Budur gəlir saralıb rəngi, bir kazak qaçaraq,
 Yetişdi, düşdü atından yerə pərişanhal,
 Dodaqları əsərək söylədi: – Cənab general,
 Amandır, öldük, əlac eylə, əmr ver qoşuna,
 Dağıtdı qələni çərkəs, duran da yox döşünə.
 Mənimlə durmuş idik yoldaşım keşikdə səhər,
 Qəfildən üstümüzə həmlə etdi çərkəslər.
 Həzar zəhmət ilə mən qaçıb xilas oldum,
 Atım pis olsa idi, mən də çoxdan ölmüş idim.

Bu mətəbi general çün eşitdi saldatdan,
 Müharibəyəyin o dəm verdi ləşkərə fərman.
 Döyüldü təbli nəqarə, çalındı ney, balaban.
 Hücum edildi, tüfənglər atıldı, qopdu duman.
 Baxırsan hər yana çərkəs qarışqa tək görünür,
 Odun, qanın arasından ölürsə də, sürünür.
 Topun gurultusu, xəncərlərin parıldaması,
 Qılıncların səsi, qurşunların vıyıldaması,
 Düşübdü dağlara səs, doldurub biyabanı,
 Zəmini qan bürümüş, tüstü kuhü səhranı.
 Qılinc ilə, ox ilə, sünkü ilə, güllə ilə,
 Olanda əlbəyaxa yumruq ilə, sillə ilə,
 Kəsib, biçib, dağdıb, yandırıb, əzirdi bütün,
 Qolun, qıçın, sinəsin, baş-gözünü bir-birinin.
 Edirdi ruslara şirənə həmlələr çərkəs,
 Vurub yıxırdı qılinc ilə düşməni hər kəs.
 Dumanda qırmızı top gülləsi guruldar idi,
 Yarırdı səfləri lay-lay yerə yatırdar idi.
 Ax, uf, sızıltı, aman, dad, haray, fəğan, urra,
 Çölü, dağı bürüdü, məhşər oldu san bərpa.
 Bu yanda ürkmüş at üstündə bir nəfər oğlan,
 Bulaq kimi yarasından fişıldayır al qan,
 Bacarmadı atı qaytarsın öz tərəflərinə,
 Götürdü at yazığı qaçdı rus səflərinə.
 Küyükdü, qalxdı göyə, sahibin yerə saldı,
 Yıxıldı həm onun üstə özü ölüb qaldı.
 Bu yanda bir yaralı qəhrəman çəkir fəryad,
 Rəfiqlərin çağırarkən edə ona imdad –
 Ki, arxadan təpəsindən qılinc ilə vurulur,
 Oxu, kamani əlindən yerə düşüb yıxılır.
 Biri qaçır, biri daldan qovur, kəsir yolunu,
 Vurur qılinc ilə torpaqlara salır qolunu.
 Basır yenə qaşı üstə zavallı məğfərini,
 O hal ilə arayır həm sol əlli xəncərini.
 Tutubdur hər tərəfi qorxu, təhlükə, dəhşət,
 Şəhərdə, qələdə, kəndlərdə xof, ölüm, vəhşət.

Bir özgə çərkəs əlində qılıncı oynadaraq,
Kazakların səfinə həmlə eylədi çaparaq,
Qılıncı heç aşağı enməmiş vuruldu o da,
Qaçıb qutarmadı hərçənd istədi qayıda.
Bu halda başqası – əldə parıldayan xəncər –
Qəzəblə bir kazakın üstünə hücumvər –
Olub, qılıncı başı üzrə bir dolandırdı,
At ilə ol kazakı vurdu, yumbalandırdı,
Vəli o dəmdə əhatə edildi hər yandan,
Alıb dərin yaralar düşdü tez o da candan.
Axırda knyaz özü kəsəti-hərərətdən
Bacarmadı qala at üstə, düşdü taqətdən,
Yıxıldı, yerdə qalanlar buraxdılar döyüşü,
Qaçıb dağıldı hamı yağdırar ikən söyüşü.
Dalınca rus oların tökdü güllə baranı,
Qaçan qaçıb, ölən öldü, bitirdi dəvanı.

Budur, daha ara sayxaşdı, toz, duman çəkilir,
Fəqət tufəng atılır, burda-orda hərdənbir,
Bu yan, o yanda fəqət nüdrətən kazak atışır,
Şəhərdə, qələdə xəlq arxayın gəzib danışır.
Kəsildi səs daha yox bir səda, mayak da yanır,
Tufəng ilə qarovullar keşik çəkib dolanır,
Sükutdur hara baxsan və leyk hərdənbir,
Xəşin gurultulu bir səs gəlir: gələn kimdir?
Fəqət yenə arabir tək, yaman qəzəbli kazak,
Dönüb gəlir atın üstündə qələyə çaparaq.
Fəqət az-az yapalaq, qarğalar edir qır-qır,
Qonubdu çöldəki cəmdəklər üstünə dağıdır.
Gah əsgərin çadırından gələn işıq titrər.
Parıldar ortada gahqanlı, paslı bir xəncər;
Keşik çəkir qarovullar, heç eyləmir qəflət,
Bütün-bütün hamı asudə, hər tərəf rahat.

1912

TEREKİN SÖVQATI

Zalım, vəhşi Terek çayı köpüklənər, guruldar,
Hündür-hündür qayaların arasından uğuldar.
Nəritisi, ağlaması onun bənzər tufana,
Göz yaşının qətrələri sıçrar o yan – bu yana.
Yüyürdükcə səhralardan o qanıçən hiyləgər,
Kaspi dəryasına belə nazlı-nazlı şırıldar:
– Qoca Kaspi! Çəkil yol ver, dalğalarım qoy gəlsin,
Bas bağrına, yer ver, sənin ağuşunda dincəlsin.
Doğulmuşam Kazbek kimi uca dağın yanından,
Süd əmmişəm həmişə mən bulutlar püstanından.
İnsanların iqtidarı hər qədr olsa ziyadə,
Onlar ilə çarpışmağa daim varam amadə.
Övladın oynatmaqçın Daryal səddin dağıtdım.
Kopa-kopa daşlarını ordan bura axıtdım.
Amma Kaspi öz yumuşaq sahilinə öyildi,
Heç dinmədi, yatmış idi, sanki oyaq deyildi.
Nəvazişlə Terek çayı şırıldayıb dübarə,
Pıçıldadı bu növ ilə yenə o ixtiyarə:
– Sövqat gətirmişəm sənə, qiymətdə qayət səngin,
Kabardinlər davasından bir qəhrəman kabardin.
Bax, əynində çox qiymətli, yaxşı dəmir geyim var,
Dəyərlidir qollarında olan polad qolçaqlar.
Qızıl suyilə üstünə cəli xətlər qazılmış,
Qurani-əzəmdən ona pak ayələr yazılmış.
Qaşlarını düyümləmiş, hirsli edir nəzarə,
Açılmışdır yarasından bir fişqıran fəvvarə.
Açıq, cavabsız gözləri qədim kinlə doludur,
Baş qoyduğu niyyət varsa, o da vətən yoludur.
Qalın topa birçəkləri öz qanilə boyanmış,
Bığlarının kənarında qan laxtası dayanmış.
Xəzər bəhri bu dəfə də yenə cavab vermədi,
Terek coşğun dalğalarla yeni xəbər söylədi:
– Dinlə, dayı, gətirmişəm bir qiymətli sövqat da,
Bu qiymətdə heç bir töhfə tapılmaz kainatda.
Gətirmişəm kazaklardan mən bir qızın nəşini,

Yetirməyib gözəllikdə dünya onun eşini.
Açıq sarı keysuları dağılmışdır pərişan,
Göyərmiş çiyinin üzrə tökülmüş əfşan-əfşan.
Tutqun, məhzun sima ilə sakit, şirin yatmışdır,
Döşündəki az yarıdan al fəvvarə atmışdır.
Öz elində ondan ötrü yalnız biri giryandır,
Kremenski, kazaklardan o bir cavan oğlandır.
Kəhər atın yəhərləyib o da getdi meydana,
Çeçenlərin davasında can tapşırıdı canana,
Acıqlı sel susdu, ta ki, sözü bura yetirdi,
Üzə-üzə su üzündə bir qanlı baş gətirdi.
Sakit dəniz dalğalanıb o vaxtda gəldi cuşə,
Qucaqlayıb məhəbbətlə çəkdi onu ağuşə.

1912

ÜÇ XURMA AĞACI

Ərəbistanda qumlu çöllərdə
Üç böyük xurma nəxli bitmişdi.
Bir sərin çeşmə vardı ol yerdə,
Lakin otlar içində itmişdi.
Keçdi çox illər olmadı orada,
Bir müsafir gəlib sirab olsun.
O ağaclar o dadlı qaynamada,
Gündən az qaldı qovrulub solsun.
Bisəmərliklərindən axırda
Darıxıb çox şikayət eylədilər:
– Ey tarı, sən bizi belə yerdə
Nədən ötrü yaratmısan? – dedilər.
Biz məgər ondan ötrü xəlq olduq –
Ki, qalaq bisəmər bu səhrədə?
Bürküdən, istidən yanıb solduq,
Niyə bəs lazımıq bu dünyədə?
Etmədik bir qəribi biz xoşnud,
Ay tarı, ey kərəminə qurban,
Bizi xəlq etmədən nədir məqsud?

Bircə sirrini bu hikmətin qıl əyan
Sözləri yetməmişdi itmamə –
Ki, uzaqdan göründü bir boğanaq.
Hay, huy, küy, qəribə həngamə,
Danqa-danq, zanqa-zanq, daranqa-daranq,
Elə yüklü, qatar-qatar dəvələr,
Sovurarkən çölün o isti, sarı –
Qumlarını, tikan qarıb gəvələr,
Lökləyirkən gəlir o vahə sarı.
Alaçıqlar, kəcavələr çatılıb,
Minik altında daldalanmışdır,
Üstünə köhnə bir cecim atılıb,
Çarvadarlar gün altda yanmışdır.
Söykənərkən kamanına xəstə,
Atına bir ərəb acıqlandı.
Harın at qalxdı dik ayaq üstə,
Ox dəyən ahu kimi tullandı.
Ağ libas geymiş özgə bir minici,
Vurdu məhmiz o da at oynatdı.
Başı üzrə dolandırıb qılını,
Nizəsin atdı, tutdu, fırlatdı.
Bu sayaq həlhələylə bir anda
Gəldi çatdı o vahəyə karvan.
Yorğun, arğın, susuz biyabanda
Ağacın kölgəsində tutdu məkan.
Tuluğun doldurub su içdi tamam,
Yudular həm üz, əl, ayaqlarını,
Həm ağaclar baş əydi, verdi salam,
Qıldı təkrim əziz qonaqlarını.
Gün batıb axşam oldu çün, amma,
Oları karvan əhli baltaladı,
O gecə ta işıqlanınca hava,
Doğrayıb yandırır ocaq qaladı.
Sübh olan vəqtdə köçüb karvan,
Yenə öz adət ilə düşdü yola,
Bir soyuq kül o yerdə qaldı nişan,
Onu da yel sovurdu sağ və sola.

Kölgəsiz indi də o çeşmə axır,
Quru, boş çölləri səyahət edir,
Hüzn ilə canibi-Hicazə baxır,
Qəbri-peyğəmbərə şikayət edir.
O biyabanda isti yel ancaq,
Sarı qum doldurur ona hər an.
Ovlayıb öz şikarını uçaraq,
Qonur orda didib yeyir çalağan.

1912

QANLI

1

İndi daha gəlib çatmış o zaman,
Sənə bir gizli sirr edim mən elan.
Mənim sözüüm bütün əmri-xudadır,
Zənn etmə ki, böhtan ya iftiradır.
Ürəkdən etiqad edib yəmin et,
Tez əncamə yetirməkçin sonra get
Düşməmindən almaqdan ötrü qisas.
Xəncərlərin ağzından etmiş xilas,
Bil qeyb əli tutmuş səni nihani,
Alsın yerin ta hökmi-asimani.
Sənin deyil bu aldığı nəfəslər,
Allah səni intiqam üçün bəslər.
Sən intiqam alətisən, sən cəllad,
Öldürdüyün gərək olsun Ağpolad.
Əziz atan, anan, böyük qardaşın
Onun əlilə öldürülmüş, düşün.
Vəqta ki, ol zalım əlində onlar,
Məzlumanə surətdə doğrandılar.
Dərgahi-həqdən istida etmişlər,
Övladından baqi qoysun bir nəfər,
Bir gün ata-anasın yada salsın,
Qatilindən gedib intiqam alsın.

İndi sən də rəhmü insafı unut,
Xəncərinin qəbzəsindən sonra tut,
Get, ata-ananın tez al qanını,
Dağıt Ağpoladın xanımını.
Bu növ ilə zalım bir mollaüma,
İxtar etdi bir kabardin oğlana –
Ki, qorxmazdı heç ölümdən, davadan,
İgidlik çatmışdı ona babadan.
Hacı gözlərini dikmişkən yerə,
Sığal verdi əlindəki xəncərə.
Eşitdikcə bu vəhşətli sözləri,
Əsdi bədəni, qızardı gözləri.
And içdi ki, gedib alsın intiqam,
Həmin saat etdi qəsdinə iqdam.

2

Gün batmışdı, hacı qayət xışmnak,
Qayalardan aşib gedirdi bibak.
Dağlar bütün qaranlıqdı, xamuşan,
Göy üzündə işıqlı mahi-təban.
Bulutdan-buluta keçir, dolanır,
Gah tutulur üzü, gah işıqlanır.
Hacı düşməninin evinə çatır,
Gəzir, görür, köç-külfət bütün yatır.
Nə dizləri titrəyir, nə əlləri,
Artıq dayanmadan çəkir xəncəri.
Ağpolad oğlunun qarnına soxur,
Burub çəkir, çıxardır, sonra qalxır.
Baxır ki, axtarır tapsın atasın,
Ta onun da bu cür versin cəzasın.
Görür qoca kişi yatmış səfalı,
Sinəsinə düşmüş uzun saqqalı.
Dodaqların örtmüş qalın bığları,
Dua edir kimi əli yuxarı.
Hacı, neçün verməyirsən cəzasın,
Məgər eşidirsən vicdan sədasın?

Ona da etdi xəncəri həvalə,
Qoca kişi ciyərdən çəkdi nalə.
Çabalayıb tez hərəkətdən düşdü,
Rəngi qaçıb üzü, gözü bürüşdü.
Bununla da soyumayır ürəyi,
Vardır onlardan başqa bir diləyi.
Diqqətlə axtarır bu yan – o yanı,
Yoxdur, hanı axırıncı qurbanı?
Əlin divarlara sürtür, dolanır,
Qaranlıqda tapmır, bir az dayanır
Öz qəlbinin döyünməsin eşidir.
– Qız bəs harda yatmışdır? – fikrə gedir.
Ağpoladın gözəl qızı da vardı,
Yoxdur, o ki atasilə yaşardı.
Ancaq olardı on yeddi yaşında,
Gərək tapıb kəsəm onun başın da.
İştə, bulut parçaları ayrıldı,
Ay parladı, dünyanı rövşən qıldı.
Pəncərədən dərhal evin yerinə,
İşıq düşdü: Hacının gözlərinə.
Sataşdı öldürdüyü meyitləri,
Cavan ləzgi qızının da bəstəri.

3

Kərrubi uyqulu, mələk kimi qız,
Qanlının önündə çox ehtiyatsız.
Yatmışdır, üzünə düşmüşdür işıq,
Yuxu görür çox qorxulu, qarışıq.
Rahat nəfəs çəkə bilmir uyquda,
San qatilin görür durmuş busquda.
Xumar, qara gözləri az açılır,
Gül yanağı üzrə şəbnəm saçılır.
Elə bil, düşdüyü bəlanı qanır,
Yenidən gözləri yenə qapanır.
Əfsus, nə şadlıq, nə qəm və möhnət –
Açmaz o gözləri dübarə heç vəqt.

O gözəllik, o nazənin tamaşa –
Qatilinə mane olarmı? Haşa!
İntiqamdır, xəncər oldu həvalə,
Ucaldı bir ürək yandıran nalə.
Kimdir sızıldayan? Yəqin o qızıdır,
Görən allah, şahid də ay, ulduzdur.
Kim o səsi eşidər, yaxud duyar,
Unudarmı onu, rahətmi uyar?
Yox, belə zülm əsla çıxmaz yadımdan,
Daş olsa da, qəlbi öldürər vicdan.

4

Molla İrandan gəbələr aldirmiş,
Otağın, eyvanına saldirmiş.
Xalqa cənnət satmağa açmış dükan,
Bir əlində təsbeh, birində qəlyan,
Qalın döşək üzrə oturmuş rahət,
Qəlyan çəkir tənbel bərəsmi-adət.
Buruq-buruq tüstü çıxır qəlyandan,
Vəhşətli bir səs eşidir nagəhan.
Hacı gözü qızmış girir içəri,
Bir əlində yalın qanlı xəncəri,
O birində ləzgi qızının başı:
– Deyiləm intiqam almaqdan naşı,
Axund ağa! Buyur, bu da sövqatın,
İndi daha çatmış sənin növbətin.
Öyrənmişəmmi verdiyin dərsləri?
Belə deyib Hacı çaldı xəncəri.
Yazıq molla tək bir dəfə qışqırdı,
Düşüb öldü, düşündən qan fişqırdı.

5

Dağ başında varsa da bir nişangah,
Ətrafını basmış vəhşi gül, giyah.
Əmmamə şəklində bir daş yonulmuş,

Bir sadə qəbrin üstünə qoyulmuş.
Sütun kimi dikəlmiş bir başdaşı,
Ordan uzaqdakı dağların başı,
O daimi azadlıq qələləri,
Baxan zamanda cəlb edir nəzəri.
Molla orda öz işlərilə yatmış,
Dünya onu, o dünyanı unutmuş.
Başqa ərə getmiş onun övrəti,
Qorxusuz var ona çox məhəbbəti.

6

Hacı da ondan sonra düşdü qaçaq,
Qaldı dağlarda el-ulusdan iraq.
Ömrü olduqca sərgərdan dolandı,
Hər saati min il olub uzandı.
İnsanlardan, yığıncaqdan kənara,
Vəhşi kimi gəzdi çöldə avara.
Arvad görcək bədəni ürpəşirdi,
Öldürdü yə qız yadına düşürdü.
Hər dəm öldürürdü onu vicdanı,
Cəhənnəm tək anırdı ruhu, canı.
Gizlədə bilməyirdi iztirabın,
Dəhşətin, qorxusun, vicdan əzabın.
Başlıq altında qan tutan gözləri,
Söyləyirdi ona çirkin sözləri.
Öz elindən, obasından heç bir kəs
Onunla olmadı əsla həmnəfəs.
Nifrət edib cümlə qaçırdı ondan,
O növ ilə ki, qaçarlar taundan.
Gözə görünsəydi əhyana haçaq,
Tüpürüb qaçırdı xalq ondan uzaq.
Daim xiclət təri onu bürüdü,
Ömrü dağda, dərələrdə çürüdü.
Yalnız özü duydu, etdi etiqaad –
Neçün məxluq ona qoymuş “Qanlı” ad.

1912

HACI ABREK

Böyük, dövlətli, varlı kənddir Camat
Heç kimsəyə verməz əsla maliyat.
Divarları san poladdan çəkilmiş,
Dava çölündə məscidi tikilmiş.
Qəhrəmandır onun azad övladı,
Qafqazda məşhurdur onların adı.
Yay mövsümü, hava isti, çaşt çağı.
Gün qızdırmış dağı, daşı, torpağı.
Qara quşlar, bulutlarda qaralır.
Nə tərپənə bilir, nə qanad çalır.
Dərə, təpə sakitlikdir, xamuşan,
Yoxdur kənd içində bir nəfər insan.
Nədən isə kənd büsbütün boşalmış,
Evdə ancaq arvad-uşaqlar qalmış.
Yığılmışdır məxluq çayın dəminə,
Vermişlər özlərin elin dəminə.
Qocaları, bayları, işanları,
Söhbət edir Camat qəhrəmanları.
Bilmək olmur nə məsləhət edirlər,
Bəlkə basqın eyləməyə gedirlər.
Yaxud rus qoşunları ilə olar,
Döyüşməkçin çəkirlərmi intizar.
Yox, ancaq dərd-qəm, həsrət nişanı
Vardır üzlərində söhbət zamanı.
İçlərində var bir ağsaqqal kişi,
Başı əsir, bütün tökülmüş dişi.
Qoca ləzgi bir daş üzrə oturmuş,
Ətrafında kənd əhli halqa vurmuş.
San ağzından od tökülür, alışı, r
Ləzgi qəmli-qəmli bu cür danışır:
– Qocalıqda mənə qadirü sübhan,
Əta eyləmişdi üç qız, üç oğlan.
Amma sonra qəza sərsəri əsdi,
Nəxli-ömrümün budaqların kəsdi,
İndi quru kötük kimi tək, çılpaq

Biyabanlarda qalmışam yalnızraq.
Görürsünüz ki, saç-saqqalım ağarmış,
Elə bil ki, dağlar başında qarmış.
Lakin bəzən çıxar hündür, qarlı dağ
Altından da çox isti qaynar bulaq,
Görürsüz ki, qocalmışam əliləm,
İndi, Camat əhli, sizə dəxiləm.
İndi sizdən istəyirəm istimdad,
Tanırsızımı kimdir knyaz Bəypolad?
Kim mənə allah üçün yardım qılar?
Kim tapıb mənim qızımı qaytarar?
Bacıları qönçə ikən soldular,
Düşmənlər əlində əsir oldular.
Qardaşları doğrandılar davada,
Yalnız kiçik qızımınla mən səhrədə
Yaxşı-yaman bir növ ilə yaşardım,
Bir mağaraya sığımıb saxlardım.
Daim tufəngim çiynimdə olardı,
Onda idi az-çox hər nəyim vardı.
Həsərət qaldıq da qövmə, əqrabaya,
Adət etdim yavaş-yavaş bəlayə.
Mənə yenə zülm eylədi zəmanə,
Quşum uçdu, yuvam oldu viranə.
Yatmışdım bir gecə şəbistanımda,
Mələk qızım oturmuşdu yanımda,
Birdən ayıldım, duydum var bağırtı,
Xəncər bərqi, at şeyhəsi, çıxırtı.
Tufəngimi qapdım, durdum, yüyürdüm,
Mağaradan çölə çıxanda gördüm
Bir atlıdır qızı almış qucağa,
Çapır atın dağdan üzünəsağa...
Dayanmadan tufəngimi boşaltdım,
Dallarınca bir neçə güllə atdım.
Heyif ki, dəymədi, gözdən uzaşdı,
Qızımı Bəypolad götürüb qaçdı.
Qocalıqda oldum bu növ bədnam,
Gücüm yoxdur gedib alam intiqam.

Qeyrət məni öldürür ondan bəri,
Dolanıram dağı, daşı, çölləri.
Camat əhli! Sizə qurban bu canım,
Ancaq bu gün sizə gəlir gümanım.
Kim sizlərdən edər mənə imdadı?
Kim sizlərdən tanıyar Bəypoladı?
Kim mənə allah üçün yardım qılar?
Kim tapıb mənim qızımı qaytarar?
Xəncərinin dəstəsindən tutarkən,
“Mən” səsləndi bir nəfər igid oğlan.
Qaplamışkən ətrafı sümtü-sükut,
Dönüb ona baxdı camaat məhbut.
– Tanıyıram mən knyazı yaxşıca
Gözlə məni burda sən iki gecə,
Boş-boşuna mən danışib dinməyəm,
Əbəs yerə at belinə minməyəm.
Vaxtın tamamında burda olmasam,
Yəqin bil ki, fərzi olmuşdur tamam.
Peyğəmbəri şəfi gətir, dua et,
Mənə rəhmət oxu, getsən, sonra get.

Qızardı dan yeri, səhər açıldı,
Günəş doğdu, dünyaya nur saçıldı.
İşıqlandırdı dağları, daşları,
Üfüqdə qarlı dağların başları
Dumanların arasından görünür,
Ucalıqdan bulutlara sürünür.
Dərələrdən parça-parça bulutlar
Yelkən kimi açılmış, göyə qalxar.
At üstündə oturmuş xeyli qıvrıq,
Dağ belində çərkəz gedir çaparaq,
Börkünü endirmiş qaşları üstə,
Hərdən deyir bir yanıqlı şikəstə.
Qırmaclayır atı, yortur, yüyürür,
Bir dağı döndükdə, böyük kənd görür.
Cırıldayan arabanın çərxləri –
Qazmış yolu, yerdə qalmış əsəri.

Sumaq daşından var gözəl qayalar,
 Orda qoyulmuşdur yekə tayalar.
 Kəndin ayağında bir bulaq axır,
 Toz qalxızmış suya gələn mal-naxır.
 Bəypoladın evin görcək tanıdı,
 Altı-üstlü bir ali eyvan idi.
 Tərlan kimi gözlərini zillədi,
 Dağ başında nevin səmtin bəllədi.
 Gördü astanada boynunu burmuş,
 Kölgədə bir ləzgi qızı oturmuş.
 Evin qabağında var bir geniş yol,
 Baxır uzaqdan ona məlul-məlul.
 Kimi gözləyirsən, a ləzgi qızı?
 Hara baxırsan, ay məşriq ulduzu?
 Davadanmı qayıdacaq qardaşın?
 Səfərdənmə gələcəkdir yoldaşın?
 At kişnəyir, çapır, toz qopur dağdan,
 İştə bir hənirti gəlir uzaqdan.
 Qız zənn edir səfərdən gəlir knyaz,
 Birdən görür bir qonaqdır tanınmaz.
 Uzaq yoldan gələn şəxsə bənzəyir,
 Atın yormuş, düşüb qalmaq istəyir.
 – Buyur, qonaq, atından düş, evə gəl,
 Yorulmuşsan əyləş, ye, iç, yat, dincəl.
 Məgər nə vardır, bir başqa cür baxır,
 Elə bil ki, evdən, eşikdən qorxur.
 İxtiyarsız bir ah çıxdı, dodaqdan,
 Sən tufan bir yarpaq üzdü budaqdan.
 – Neçün gəlmirsən? Bağla, dursun atı,
 Qəfil qonaq olur allah sovqatı,
 Buyur, zəhmət çək, atından düş yerə,
 Varımızdır kımız, çörək, bal, kərə.
 Sən, görürəm, fəqirsən, mən maldaram,
 Bəypoladın evidir, bu, tut aram.
 Nahar eylə, getsən yenə gedərsən,
 Ancaq bizə xeyir-dua edərsən.

Hacı Abrek

Allah, sənə nicat versin, a Leyla!
Sənin kimi qonaqçıl olmaz əsla.
Var atanın sənə dua, salamı,
Hicranına yoxdur daha davamı.
Bu saatda mən gəlirəm yanından.

Leyla

Necə, mənim atam məgər yadından
Çıxarmayıbdır bu uzun müddətdə?
Harda olur bəs özü bu saətdə?

Hacı Abrek

Haman sənin gördüyün qabaqkı yerdə,
Gah özgənin evində, gah çöllərdə.

Leyla

Söylə görüm sağdırmı, ya xəstədir?

Hacı Abrek

Sağdır, amma qayət dilşikəstədir.
Sən necəsən?

Leyla

Xoşbəxtəm, sağdır canım.

Hacı Abrek
(yavaş)

Bu çox yaman,

Leyla

Nə söylədin?

Hacı Abrek

Heç, xanım.

Nahar tədarükü oldu sərəncam,
Qoyuldu süfrəyə kımız, gümüş cam.
Qonaq alnın düyümləmiş, oturmuş,
Əl dəyməmiş, kımız süfrədə durmuş,
Yeməyə, içməyə etina qılmır,
Heç alınının qırışığı açılmır.
Leyla şirin-şirin gülüb danışır,
Onun könlün almaqçın çalışır,
Qavalı naz ilə əlinə alır,
Oxuyur, oynayır, lezginka çalır.
Xumar, qara gözlərini leylacı,
Süzür hərdəm, dönüb baxır qıyğacı.
Ulduz kimi parıldayır gözləri,
Şəkərdən şirindir dadlı sözləri,
Məsumanə, nazlı gülümsünərək,
Elə bil, qızıl qanadlı kəpənək,
Gün batan çağı işıqda fırlanır,
Qanad çalır, uçmağa hazırlanır.
Ağ biləklərində qızıl bilərzik,
Zərif, lətif, sevimli, nərmə-nazik –
Əllərilə qavalı dınqıldadır,
Atır, tutur, başı üzrə oynadır.
Dodaqları hərçənd ki, tərپənməyir,
Hal-dililə amma belə söyləyir:
– Qəmli qonaq, şad ol, başını qaldır,
Qismət, tale, qüسسə bütün xəyaldır.

Hacı Abrek

Leyla, bəsdir daha şadlığı burax,
Gəl otur, bir ləhzə deyib-danışaq.
Heç olurmu könlün fərəhdən xali?
Qorxudurmu səni ölmək xəyali?

Leyla

Yox! Nə üçün pozum öz halətimi,
Mən dünyədə tapmışam cənnətimi.

Hacı Abrek

Yaxşı, mənə söylə görüm bir zaman,
Heç düşürmü xatırına Dağıstan?
Ayrılığın əziz, gözəl vətənin
Könlünü qəmləndirirmi heç sənini?

Leyla

Neçün, günüm harda xoş keçsə mənə,
Doğru söz budur o yerdir vətənim.
Allahın dünyası genişdir, çoxdur,
Könül üçün vətən, yuva, yurd yoxdur.
Könül bir quşdur ki, sevməz əsarət,
Daim çırpınır, istəyir hürriyyət.
İnanılmaq ya məhəbbət hardadır, –
İnan ancaq xoşbəxtlik də ordadır.

Hacı Abrek

Məhəbbət, bilirsənmi filhəqiqət,
Hansı şeydir, o ikinci səadət?
Bir kəşfin ki, dünyada inandığı,
Sevdiyi, aləmdə gözəl sandığı,
Bir məhbubu əlindən getmiş olsun,
Qara torpaqlarda dəfn etmiş olsun,
Hər kimsə ki, bu növ oldu bədbəxt,
Onunçün var yalnız bircə səadət:
O səadət məhəbbətlə yeksandır.
Mətlubu ancaq göz yaşılə qandır,
Onda insanlarçın vardır təsliyət,
Ölür vəqta ki, birinci səadət –

Onda vardır xəta, şəhvət, cinayət.
Ruhumçun həm cəhənnəm var, həm cənnət.
O bizimçin daimidir, bərqərar,
Gah incidər könlümüzü, gah açar.
Yox, and olsun, intiqamın bir anı
Əvəzində mən almaram dünyanı.

Leyla

Nə var məgər, neçün rəngin ağardı?

Hacı Abrek

Dinlə, keçmişdə bir qardaşım vardı.
Onu nahaq öldürmüşdür Bəypolad,
Sinəmə dağ çəkmiş, eyeləmiş bidad.
Vəsiyyəti budur mənə: axtaram,
Tapam qatilini, alam intiqam.
Amma mən fikr etdim: nə işim qisas,
Öldürməklə olacaqdır o xilas.
İllər ilə mən çəkdiyim qəmlərə
Əvəz ola bilməz ölmək bir kərə.
Yox, bu olmaz dünya üzündə, əlbət,
Yəqin o bir şeyə edir məhəbbət.
Tapıb öldürərəm onun cananın,
Qoy tapmasın heç dərdinin dərmanın.
Hə, indi bil ki, vəqti-intiqamdır,
Sənin ömrün həmin saət tamamdır.
Bax, şəfəq saralır, daha gün batır,
Sənin də can vermək zamanın çatır.
Eşidirəm qardaşımın səsini.
Bu gün birinci dəfə görcək səni,
Cəmalın ki, gözlərimə sataşdı,
Ruhum cəhənnəmtək yanıb alışdı.
Amma o duyğu tez sovuşdu məndən:
Vallah, gərək başın düşsün bədəndən.
Qışın qarı kimi Şərq dağlarında,

Qan qalmadı qızın yanaqlarında.
Ağardı, titrəkən diz üstə çökdü,
Ayağından öpüb, göz yaşı tökdü.
Tutub onun ətəyindən yalvardı,
Ağlayaraq min dil ilə yaxardı:
– Ox, baxışın sənin nə qorxuludur.
Sözün təmamən zəhr ilə doludur.
Yox, bu sayaq baxma, bir azca yan dur,
Ödüm qopdu, öldüm, allah, amandır.
Bəlkə zarafatdır sənin sözlərin?
Cavab ver, bağrımı yardı gözlərin.
Məgər mənim halıma qəlbin yanmır,
Gözyaşımı görüb könlün bulanmır?
Nə cür ağlayarlar sizin vətəndə –
Ta o cür ağlayım, yalvarım mən də.
Allah üçün rəhm et mənə, cavanam,
Günahsız, taqsırsız bir müsəlmanam.
Azacıq ömrümü mənə çox görmə,
Sən peyğəmbər, nahaq məni öldürmə.

Hacı sakit, hirsli qalxmış ayağa,
Alnın düyümləmiş, baxır aşağa.
– Məgər sənin rəhmin, insafın yoxdur?
Ürəyində ax, qəsavət nə çoxdur.
Vurma, allah xatirinə, bir dayan,
Möhlət ver bir saat, yox, yox, bircə an!..

Xəncər parladı, bir-iki bərq çaldı,
Qızın başın üzdü, torpağa saldı...
Qanlı əllərilə sonra əyildi,
Götürdü saçına xəncərin sildi.
Sonra başı bükdü yapıncısına,
Çıxdı evdən çölə, mindi atına...
Müti heyvan yürüyür çöldə çalak,
Asimani bir qorxuyla hövlnak,
Polad yüyənin gəmirir, ləhləyir,
Yalın qalxızmış, kişnəyir, tərleyir,

Nə qırmanca baxır, nə söz eşidir,
Dırmaşır dağlardan, ox kimi gedir.
Axşamdır, gün batmış, şəfəq saralmış,
Çölə zülmət çökmüş hava qaralmış.
Dağların başında bulut oynaşır,
İlan kimi şütülləyir, dırmaşır.
Gah qayanı qucaqlayır, gah qaçır,
Kollar üzrə inci kimi şəh saçır.
Göy otların arasından bulaqlar
Şırıltilə köpüklənərkən çağlar.
Duman içində dağlarda mağarə
Ölü gözü kimi edir nəzarə.
Tələsmə, yalqız yolçu! Getsən də, tək,
Qorxma, atın qayış yüyənün az çək.
Qorxma, yavaş vur atına qırmancı,
Eybi yoxdur, açılsa da yapıncı.
Arxayın ol, dalınca gələn yoxdur,
Namaz qılsan qıl, hələ vaxt çoxdur.
Yüyrək atın çap, yort, nədən qorxursan?
Nədən ürküb yan-yörənə baxırsan?
O ilandır yerdə parıldar fülsi,
Sel gətirən daş-kəsəkdir obirisi.
Dəfələrlə təhlükədən, bəladan,
Qurtarmısan məni qanlı davadan.
Silmişəm əlimin qanını yalına,
Qovğalar da fərq etməmiş halına.
Bu dəfə də məni yetir vətənə,
Gümüş rəxtü rəsmə taxaram sənə.
Buraxaram otlayarsan yaylaqda,
Nəçün yanılmısan iti çapmaqda?
Nədən ötrü ləhləyirsən bu sayaq,
Nədən ötrü tərləmişən baş-ayaq?
İştə duman dalında ay ucalır,
Yavaş-yavaş dünyaya işıq salır.
Ağacların yuxarısı ormanda
Gümüş kimi parıldayır dumanda.
Hanı, kəndimiz zülmətə batmışdır,

İşıq yoxdur, san kənd əhli yatmışdır,
Ancaq Camat çobanları uzaqda,
Od yandırmış hər birisi bir dağda.
Buralardan yüyür, tez ötüş barı,
İlxının kişnəyir aygır atları.
İndi bizim iyimizi duyarlar,
Gəlib hər ikimizi budayarlar.

Sakitlik hökmfərmadır hər sudə,
Camat kəndi yatmış rahət, asudə.
Yalanız hamən qoca kişi nigəran,
Qəbr üzrə heykəl şəklində o zaman
Bir daş üstündə yoldan az kənərə
Oturmuşdur, yol gözləyir biçərə.
Fikr eləyir: Kimdir bu gələn atlı,
Dağdan enir aşağı ehtiyatlı.
Uzun yallı atın əsir qolları,
Yorğunluqdan başı qalxmır yuxarı.
Əlində də bir şey tutmuş deyəsən,
Hacı Abrekdir, zənnimcə, bu gələn.
Mənimçin qızımdan gətirir sovqat,
Əziz balam mənə etmiş iltifat.
Atlı budur, daha gəldi yetişdi,
Atın başın çəkib saxladı, düşdü.
Sonra titrər ikən əlin uzatdı,
Yapıncı altından bir şey çıxartdı.
Bir qanlı baş diyirlətdi torpağa,
Qoca diqqətlə baxdıqda aşağı.
Aman, allah! Nə gördü yazıq kişi!
Sevimli Leylasının kəsik başı.
Ağlı çıxdı başından, oldu bihüş,
Qucaqlayıb etdi onu dərəağuş,
Göz yaşını tökdü yanaqlarına,
Dodaqların qoydu dodaqlarına.
Elə qəmli sızıldayır, inləyir,
Elə bil, öz dərдин ona söyləyir.
Bir odlu ah çəkib getdi özündən,

Bir busəylə ömrü çıxdı gözündən.
Yetər, insanlar, həm yetər müsibət,
Bələli bağı çatladı o saət,
Dodaqları əsdi, rəngi saraldı,
Hərəkətsiz düşüb yer üzrə qaldı.
O qədər tez uçdu ruhu bədəndən –
Kim, axır nəfəsdə dərdü mihəndən
Üzündəki qəm nişanəsi xəyal –
Etmək üçün hətta olmadı məcal.
Hacı qəmli sükunətdə bipərva,
Əsla ona eyləmədi etina.
Bir ata, bir xəncərə nəzər etdi,
Ordan uzaqlaşib dağlara getdi.
Nəçə illər ondan sonra yolçular,
Bir çuxurda iki cəmdək tapdılar.
Tikə-tikə, parça-parça doğranmış,
Qana-qoxa, toz-torpağa bulanmış.
Bilmək olmayırdı hansı səbəbə,
Hər ikisi birdən gəlmiş qəzəbə.
Bu cür kim, olar bir yerdə yatmışlar,
İki zalım, iki yoldaş imişlər.
Güman var ki, onun biri xəyaldır,
Göydən gələn lənətdən bir timsaldır.
Paltarları, başlıqları qiymətli,
Halətləri xeyli qorxunc, heybətli.
Surətləri gərçi dəyişmiş idi,
Ağzı, gözü şişib əyləşmiş idi.
Tanıdılar, Bəypolad idi biri.
Lakin əsla tanınmazdı digəri.

1912

YATMIŞ UŞAQ

Bir körpə uşaq beşikdə yatmış,
Rahət əl-ayaqların uzatmış,
Dünya üzünə gözün qapatmış,
Əflakə tərəf nəzarət eylər,
Cənnətdə gəzib səyahət eylər.

Bəşşaş oturub yanında madər,
Hərdən beşiyi əl ilə yellər,
Gah layla deyər, öpər, gah iylər,
İstər başına durub dolansın,
Qıymaz uşaq uyqudan oyansın.

Məsum uşağın bu halətindən,
Madər sevinər bəşşəşətindən,
Qəlbi döyünər məhəbbətindən,
Bilməz ki, dil ilə layla çalsın,
Ya ki, döşünə o tifli salsın.

OĞLUMA NƏSİHƏT

Xızrım, ey əziz canım oğlum!
Ey çeşməyi-zindəganım oğlum!
Sən tiftsən indi, çarüdəhmah,
Dünya işinə deyilsən agah.
İndi sənə eylərəm vəsiyyə,ət,
Əlbəttə, sözümdən etmə qəflət,
Vəqta ki, oğul, cavan olarsan,
Rövşəndilü karidan olarsan,
Heç vəqt nəsihətim unutma,
Cahillər ilə əlaqə tutma.
Qoydum o səbəblə Xızr namın,
Ta daimi olsun ehtiramın.
İstərsən əgər nicatın olsun,
Xızrım, əbədi həyatın olsun,
Kəsb eylə maarifü məani,
Ömrün ola ta ki, cavidani.
Lakin olamaz bu ömr cavid,
Ta olmuyasan misali-xurşid.
Elm əhlin ucaldar asimənə,
Gün kimi şəfəq salar cəhanə.
Amma üzünə açılmaz ol gənc,
Ta çəkməyəsen əziyyəti rənc.
Etsən tikana əgər təhəmmül,
Gülşəndə dərərsən ol zaman gül.
Mədəndə çıxar qabaqca torpaq,
Axır bulunar tilayi-bərraq.
Bax, neyşəkərin kəsəndə bəndin,
Tutmuş qamış içrə gizli qəndin.
İbrət elə sadə bu məsəldən,
Zənbur ilə qisseyi-əsəldən.
Ol elm cəhadının şəhidi,
Ol hər iki aləmin səidi.

Elm əhli olarkən etmə, amma
Təzvir ilə cəməli-dünya.
Et qəlbini zəngi-hiylədən saf,
Ol alim olarkən əhli-insaf.
Quldurluğa elmi alət etmə,
Növi-bəşərə xəyanət etmə.
Öyrən o sayaq gözəl fəvaid
Ta nəfiç ola ümuma aid.
Cəm eylə o qism danişü fən
Sevsin səni ta ki, dostü düşmən.
Dünya malına çox olma mail,
Ancaq çalış ol üluma nail.
Dövlət o deyil ki, bihədü mər,
Cəm eyləyəsən tilayi-əhmər.
Dövlət odur əmn ola məzacın,
Həm olmaya xalqa ehtiyacın.

1909

QAFQAZ

Qafqaz altımdadır, ən müdhiş olan zirvədə mən –
Tutmuşam tək uçurum, qarlı dağ üstündə qərar.
Qaraquş uçmağa qalxarsa uzaq bir tərədən,
Nə qədər yüksək uçarsa, yenə dövrəmdə uçar.
Buradan mən görürəm çeşmələri qaynamada,
Şübhəli, qorxulu uçqunları ilk oynamada.
Burda məndən aşağı göydə bulut oynaqlar,
Arasından bulutun dağda su qaynar, çağlar,
Görünür onların altında böyük daz qayalar,
Onun altında zəif cığ¹, qurumuş kol-kos var.
Daha ondan aşağı rəngi yaşıl ormanlar,
Orda quşlar ötər, ətrafı gəzər ceyranlar.
Sığınıb dağda yapılmış komaya insanlar;
Dırmaşır sərt qayalar üzrə bütün heyvanlar.
Yürüyür dağ aşağı orda çoban da dərəyə.
İştə məftunlaşır insan bu gözəl mənzərəyə.
Orda kim, daim Arağva çayı qəltan-qəltan,
Çarparaq kölgəli sahillərə eylər cərəyan.
Dar keçid içrə fəqir atlı da pünhan oluyor,
Orda şiddətlə Terek nəhri xuruşan oluyor,
Oynayır, cəng eyləyir daz qayalarla döyüşür,
Acımış dalğaları, daşları çeynər, ötüşür.
Tömə görmüş qəfəsi-ahən içindən san şir –
Çırpınır, gərriş ilə sahili guya gəmirir.
Leyk, əfsus! Nə var tömə onunçun, nə sürür,
Onu müdhiş qayalar hər iki yandan sıxıyor.

¹ Cığ – daş üzərində bitən ot; bəzən yosun da deyilir

QIŞ

Budur, şimal yeli qopub guvuldar,
Sürükləyib bulutları vıyıldar.
Budur, yenə qış necə ki, var gəlir,
Şaxta gəlir, soyuq gəlir, qar gəlir.
Səpir qarı ağaclara, kollara,
Dərələrə, təpələrə, yollara.
Ağ örtüyə büründürür aləmi,
Çulğalayır, geyindirir aləmi.
Şaxta vurur, şirin suyu dondurur,
Qarğaları qar üstünə qondurur.
Külək əsir dağda qarı yumurlar,
Yumbalanır, dolar çala-çuxurlar.
Çovğun gecə dümdüz edir yer üzün,
Qar işıq gündüz edir yer üzün.
İşıq düşər qar üstünə parıldar,
Tapdalayan vaxtda onu xarıldar.

1911

PEYĞƏMBƏR

Ruhani təşnəliklə yorğun ikən
Zülmətli bir çöldə sürünürdüm mən.
Altı şahpərli İsrafil nagəhan,
Əsnayi-rahımda oldu nüməyan.
Mələkuti cismi-lətifi ilə,
Röya kimi dəsti-xəfifi ilə
Toxundu çox yavaş kipriklərimə,
Kəramət nuru gəldi gözlərimə,
Baxdım bəsirətlə ərzü səmayə,
Vaqif oldum həqaiqi-əşşayə.
Qulağımı ləms etdi ol zamanda,
Duydum uçur mələklər asimanda.
Mən onların təsbihini dərk etdim,
Küllü-mövcudatın səsin eşitdim,

Balıqların dəryalarda sədəsın,
 Nəbatatın çöldə nəsvü-nümasın.
 Qanlı əlin ağzım tərəf uzatdı,
 Tutdu günahkar dilimi qopartdı.
 Qoydu ora həkimanə bir əfi –
 Nişi, asan olsun münkirlər dəfi.
 Sonra şəmşir ilə sinəmi yardı,
 Həyəcanlı ürəyimi çıxardı.
 Alovlanan od qoydu ol məkanə –
 Ki, daima yanıb çəksin zəbanə.
 Meyit kimi düşmüşdüm ol səhradə,
 Cismim yerdə, ruhum ərşi-ələdə.
 Təbliğ etdi mənə əmri-xudanı
 Eşitdim sövti-həzrəti-sübhanı:
 – Ey peyğəmbər! Dur, gör, eşit, qiyam et!
 Get əmrimi məxluqata elam et!
 Səhra, dərya mövcudatın oyandır,
 Kəlamınla xalqın qulubun yandır.

1912

SUDA BOĞULMUŞ

Yüyürə-yüyürə uşaqlar dəyeyə,
 Gəldilər tələsik, dedilər dədəyə:
 – Ata, torumuza bir ölü düşmüşdür.
 – Yalançı nadinclər, ax, bu nə işdir
 Siz mənim başıma gətirirsiniz hər dəm?!
 Döyə-döyə sizi lap öldürəcəyəm.
 (Ataları bu cür hirsələndi olara)
 – Nə borcumuzadır, meyit düşmüş tora.
 Qazi də sormağdan gətirə zinhara,
 Yüz ilə mahaldır yaxamız qurtara.
 Nə çarə etməli, arvad, ver çuxanı,
 Gedim başdan edim bu xəta-bəlanı.
 – Meyit bəs hardadır?
 – Budur ha burdadır.

Filvaqe orda ki, salınmışdı yaş tor,
Qumların üstündə çaydan az aralı,
Uzaqdan baxanda görünürdü ölü.
Qayət də çirkindi dəhşətli mənzəri,
Baş-ayaq göyərüb, şişmişdir hər yeri.
Günahkarmıdır bu, yetişmiş əcəli,
Salmışdır bu hala onu öz əməli.
Ya balıq tutandır, tufana tutulmuş,
Yaxud məst imiş kim, batmış və boğulmuş.
Ya bir sövdəgərdir soymuş onu oğru,
Öldürüb atmışdır həmin nəhrə doğru.
Kəndçiyə nə hacət bunları axtarsın,
Tələsir ancaq o, öz başın qurtarsın.
Dönüb yan-yörəyə bir nəzər eylədi,
Ayağıyla nəşi su sarı itələdi.
Kürəklə suyun lap içinə buraxdı,
Üzərkən meyit su aşağı axdı.
Dayanıb bir qədər tamaşa da etdi,
Qayıdıb sonra öz daxmasına getdi.
Gəlin, oğlanlarım, dalımca hamınız,
Məbadə bu sirri bir kəsə deyəsiz,
Yoxsa ki, sizləri qarğıyıb söyərəm,
Ağaca sarıyıb ölüncə döyərəm.

Gecə-aşam olcaq hava bərk qarışdı,
Külək şiddət etdi, haman çay da daşdı,
Kəndlinin evində yanırıdı çırağı,
Butun yatmış idi arvadı, uşağı.
Kəndli də yatmışdı bayırda tufandı,
Küləyin səsinə yuxudan oyandı.
Bu halda qəflətən hənirti eşidir,
Biri pəncərəni yavaş tıqqıldadır:
– Kimdir o?
– Kişi, aç qapımı qoy gəlim,
Bir qədər burada əylənib dincəlim.
Bu gecə vaxtında nə gəzirsən Qain?
İtil, burdan uzaş, zalım, məlun, xain.

Qoymaram evimə sən kimi zalımı,
Danışma çox artıq, get, pozma halımı.
Əlləri, ayağı titrəyə-titrəyə,
Örtmək üçün yaxın getdi pəncərəyə.
O halda ay çıxdı bulutlar dalından,
Gördü çöldə durmuş bir kişi lüt üryan,
Saç və saqqalından bulaqtək su axır,
Açıq, hərəkətsiz gözlərilə baxır.
Şişmiş əllərini yanına salmışdır,
Xərçənglər cisminə yapışıb qalmışdır.
Ördü pəncərəni balıqçı qorxudan,
Tanıdı ki, kimdir o qərribə mehman.
– Sən nədən qorxursan? – söylədi qonağı,
Kəndlinin qorxudan əsdi dil-dodağı.
Vahimədən o gecə çəkildi yuxusu,
Döyüldü sübhəcən pəncərə qapısı

Var xalqın içində dəhşətli bir xəbər,
Deyirlər hər ildə haman gün, o səhər
Hava bərk qarışır, şiddətlə qayətdə,
Gecə tufan qopur müəyyən saətdə.
Kəndlinin qorxudan çəkilir yuxusu,
Döyülür sübhəcən pəncərə, qapısı.

1912

QARAÇILAR

(Poemadan bir parça)

Qaraçılar köçü küylə, dəstə-dəstə
Bessarabiyada daimi köçürlər.
Onlar bu gün köçüb düşmüşdülər çay üstə,
Yırtıq alaçıqlarda gecələyirlər.
Azadəlik kimi misilsiz, bibədəl,
Fərəhlidir qayət axşamlamaqları,

Asudə, qayğısız, həm sadə, həm gözəl,
Açıq göy altında rahət yatmaqları.
Çarxların üstündə durmuşdur araba,
Yarımçıq salınmış üstünə bir kisə.
Ocaqda od yanır, ətrafda köç-külfət,
Şam hazırlayırlar göy çəmən-səhradə.
Atlar otlayırlar alaçıqda rahət,
Yatmış əl ayısı zəncirsiz, azadə.
Düzənlik çölündə hər nə var bərhəyat,
Külfətin hamısı əlləşir, çalışır.
Sabahkı yol üçün görürlər ehtiyat,
Səhər tez köçməyə hamı hazırlaşır.
Arvadlar mahnısı, uşaqın ağlaması,
Səfəri sindanın cingilti səsi.
İştə çox keçmədən köçəri obada,
Yatdılar el hamı, toxdadı səs-səmir.
Xamuşanlıq, sədasız oldu səhrada,
Ancaq itlər hürür, bir də at kişnəyir.
Odlar söndürülmüş, hər tərəf xamuşan,
Yalnız asimanda mahi-ələmara.
Bulutlar içindən olurkən nüməyan,
Xamuşanlıq edir köçü qərqi-ziya.
Bir çadırda fəqət bir ağsaqqal qoca,
Qaralmış kömürü oturub püfləyir.
Yatmayı r o kişi tək-tənha bu gecə,
Çənli səhralara baxır yol gözləyir.

1912

“QOVĞALI GÜZƏRGƏHLƏRİ HƏR GÜN GƏZƏRƏMSƏ”

Qovğalı güzərgəhləri hər gün gəzərəmsə,
Kəsətli məsacidlərə hərdən gedərəmsə,
Biəql cavanlarla gedib əyləşərəmsə,
Bir ləhzə buraxmaz məni asudə xəyalım.

Mən söylərəm: illər ki, keçir böylə şitaban,
Yahu, bu qədər xalq ki, var burda nümayan,
Bir gün gedəcək dari-bəqayə hamı yeksan,
Bilməz ki, haçan qurtaracaqdır məhü salım.

Bir köhnə palıd məddi-nigahımda duranda,
Yad eylərəm: ömr eyelədin əcdadım olanda,
Məndən sora çox əsr yaşarsan bu cahanda,
Yaddan çıxaram əmən daha, ey köhnə nihalım.

Bir tiflə əgər eyelər isəm lütfü nəvaziş,
Fikr eylərəm: əfv et, yerim olsun sənə bəxşiş,
Gül kimi səninçin açılan vaxt yetişmiş,
Amma ki, çatıbdır mənim əyyami-zəvalım.

Hər gün, hər il olmuş bu düşünmək mənə adət,
Qıllam gələcək illərə çox fikr ilə diqqət,
Hansında məni dərk edəcək növbəti-rehlət,
Yaxud dəmi-rehlətdə nolur surəti-halım.

Bilməm çatacaqdır əcəlim harda, nə yerdə,
Davadamı, dəryadamı, yainki səfərdə –
Ya kim, cəsədim dəfn olacaq xaki-həzərdə?
Daim öz-özümdən budur ən ümdə sualım.

Hərçənd təvafüt eləməz diqqət edəndə,
Bihiss bədənçin hamı birdir çürüyəndə.
Amma sevirəm mən çürüyüm xaki-vətəndə,
Tək daməni-məhbuba çata dəsti-vüsəlim.

Qoy qəbrimin üstündə göyərsin gülü şümşad!
Qoy gənc həyat oynasın orda əbədi şad!
Laqeyd təbiət də gözəl parləsın, azad,
Qoy olmasın ol vaxtdə təməşayə macalım!

1912

UÇQUN YAXUD UÇURUM

Uca müzlüm qayalara toxunur,
Köpürür dalğalar, xüruş eyləyir.
Qaraquşlar uçur, dağ üzrə qonur,
Qalın orman həzincə cuş eyləyir.
Qarlı dağlar dumanlara bürünür,
Parlayır, sislər içrə xoş görünür.
Birdən ordan qar uçqunu uçdu,
Bərk səs ilə guruldayıb düşdü.
Qayanın dar keçidini tıxadı,
Terekin mövcünün önün boğadı.
Qəflətən oldun, ey Terek, xamuş,
Etməyirsən qəzəbli cuşü xüruş.
Dalğalar həp bir istiqamətdə,
Arxadan gəldi, deşdi keçdi qarı,
Yenə əvvəlki qeyzü şiddətdə,
Sən suvardın səvahili, kənarı.
O deşilmiş, ərinməmiş uçğun,
İstiqamətlə durdu xeyli zaman.

Terekin dalğacıqları coşqun
Onun altından eylədi cərəyan.
Köpürüb, sıçrayıb uğuldayaraq
Və o buz dağa çarpdı tez axaraq,
Üzərinə genişcə yol düşdü,
At, öküz qorxusuz gəlib keçdi.
Çöllü tacir də kəndi naqəsini,
Oradan sürdü getdi vəhşətsiz.
Bir də badi-səba əlaqəsini,
Oradan indi kəsməyir yalnız.

1912

**QIŞ YOLU
YA
QIŞ SƏFƏRİ**

Dalğalanan dumanların arasından ay çıxır,
Qəmli yatan səhralara qəmli-qəmli nur saçır.
Qış səfəri, tək yol könlü darıxdırır, can sıxır,
Arabanı sürükləyir harın atlar tünd qaçır.
Tək çalınan zıncırovlar uzun-uzun guvuldar,
Usandıran bir səs ilə vıyıldar...
Sürücünün şərqisində vətən səsi dinlənir,
Gah ruhuma behcət verir, gah qəlbimə qəm gəlir.
Nə işıltı, nə də çıraq, nə bir qara daxma var.
Hər yer bütün yiyəsizlik, hər yer bütün qalın qar.
Fəqət hərdən baxar ikən uzun-uzaq çöllərə,
Alaverst ağacları gəlir ancaq nəzərə.

1912

UŞAQLIQ XATİRATI

Nə yaxşıdır uşaqlığın halları,
Nə gözəldir uşaqlıq xəyalları!
Yada gəlir ağlamağım, şadlığım,
Bu dünyanın qəmindən azadlığım.
Mürgüləyir nənəm taxıb çeşməyi,
Düşüb yerə toxuduğu əlcəyi.
Lampa evin ortasında yanır,
Pişik də bir yanda düşüb tullanır.
Qış gecəsi çöldə külək bərk əsir,
Kəndlilərin tabü təvanın kəsir.
Şirin-şirin nənəm nağıllar deyir,
Mənim yuxum qaçır, nənəm əsnəyir.
Durur nənəm mənim üçün yer salır,
Üstümü örtür, mənə laylay çalır.
Çıraq yanır, mənim yuxum gəlməyir,
Vıyıldayır külək də, dincəlməyir.
Axtarıram, düşmür uşaqlıq ələ,
Halım olur fəna bu gündən belə.
Getdi o qiymətlicə saətlərim.
Dəmbədəm artır daha zəhmətlərim.
Hardasınız, ey şad keçən dəmlərim?
Hardasız, ey sevgili həmdəmlərim?!

1911

YAY SƏHƏRİ

Yavaş-yavaş sönür, batır ulduzlar,
Sarı bulut göyün üzün yaldızlar.
Al şəfəqin əksi düşübdür gölə,
Ağ duman enmiş onun üstə çölə.
Ayna kimi suyun üzü xovlanar,

Qamışlığa külək əsir, tərənir,
Bax, nə gözəl xışıldayır, səslənir.
Hər bir tərəf sakitdir, yox bir insan,
Dağ başından qalxır, az-az ağ duman,
Külək dəyir çiçəklərə, ötüşür,
İnci kimi şəhlər ot üstə düşür.
Cikkildəyir quşlar yuvalarında,
Köçərilər durmuş ovalarında.
Mal-qaranı çıxarırlar yataqdan,
Azan səsi eşidilir uzaqdan.
Daxmalarda balıqçılar oyanmış,
Bir parası çox gecikib yubanmış.
Tələsikli gedirlər tor atmağa,
Gün çıxmamış göldən balıq tutmağa.
Qızartı artır, dan yeri açılır,
Göy üzünə al alovlar saçılır.
Qalın meşə gülümsəyir, qaralır,
Ağacların dalından gün ucalır.
Günəş çıxır, işıq düşür hər yerə,
Çölə, gölə, çəmənlərə, güllərə.
Kotan qoşub gedir çölə əkinçi,
Əlində dəryaz ot biçir biçinçi.
Günəş çıxdı, ziyalandı yer üzü,
Cilalandı, səfalandı yer üzü.

1912

QIŞ

Göyün üzün duman tutub, parça-parça qar yağır,
Göydən yerə düşər ikən hava üzrə fırlanır.
Ağ fərş ilə örtüdü bütün səhraları, dağları,
Ağ paltara büründürdü meşələri, bağları.
Evlər, damlar, taxtapuşlar gümüş kimi ağarır,
Qar tapdanıb palçıq olub, dağda cığır qaralır.
İştə yenə məktəblərdən azad olub uşaqlar,
Qarı görcək sevinərlər, qar lopası oynarlar.
Biri deyir: qar suludur, üstümüzü isladır,
Biri deyir: ədə, durun, bax bu bizi aldadır.
Biri deyir: gəlin bura oynamağa, qardaşlar,
Arxasına düşüb gedir yerdə qalan yoldaşlar.
Toplandılar, yığıldılar ta hamısı bir yerə,
Yerdən qarı yumurlayıb zollayırlar bir-birə.
Bir saatda vuruşdular, barışdılar təzədən,
Gülüşdülər, qarışdılar, danışdılar təzədən.
Ləhləyirlər, tərleyirlər, əl-üzləri qızarmış,
Bir parası çox üşüyür, əl-üzləri bozarmış.

1911

ANA DUASI

Qamış evdə yanır bucaqda çıraq,
Oynayır ortalıqda körpə uşaq.
Qar yağıb çöldə, amma çovğun var,
Qarı yerdən külək qapıb sovurar.
Belə fikr eyləyir o vaxta uşaq;
“Bircə yay günləri gələr də haçaq?”.
Ata ümid ilə baxar uşağa,
Büzülübdür anası bir bucağa.
Cəhrəsi qarşısında ip əyirər,
Uşağıyçın belə dua eləyər:
– Qadir allah cəlalın hörmətinə,
Kibriyavü kəmalın hörmətinə,
Ərzim oldur ki, bargahında
Balamı saxla öz pənahında.
Könlümü sağlıq ilə şad eylə,
Bəxtin, ömrün uzun, ziyad eylə.
Böyüsün, gənc bir cavan olsun,
Qocalan vaxta kamran olsun!

1912

VƏTƏNİ YADA SALMAQ

Bir müqəddəs məhəbbət ilə müdam
Vətəni, xanımını çox sevirəm.
Görürəm mən yuxumda hər axşam,
O mübarək məkanı, çox sevirəm.
Ocağın qarşısında biz vardıq,
Evimizdə atam, anam gecələr,
Oxuyardıq, gülərdik, oynardıq.
Mən, bacım, qardaşım tamam gecələr
Yorulardıq, yuxu tutardı bizi,
Anamız bağrına basardı bizi.
Yuxuda bir səfəli çöl görürəm,
Bir də gömgöy böyükçə göl görürəm;
Dörd yanında bitib söyüdlə çinar,
Üzər ol göldə qazlar, ördəklər.
Aydın əksi suya düşüb parlar,
Uçuşur göy üzündə bəzgəglər.
Çay kənarında bir meşə qaralır,
O biri yanda kənd nümayandır.
Ürəyim onları görüb açılır,
O mənimçin riyazi-rizvandır.
O mənim sevgili diyarımdır,
Vətənim, mayeyi-qərarımdır.

1912

KİM MƏNƏ YAVUQRAQDIR?

Yaralı, al qana boyanmış idim,
Yıxılıb torpağa bulanmış idim.
Qovrulurdum, axardı gözdən yaş,
Fikr edirdim ki, hardasan, qardaş?
Hardasız, ey ata, ana, harada?
Hardasız, ey sevimli dost-aşna?
Yan-yörəmdən gəlib gedən çox idi,
Mənə amma kömək edən yox idi.
Bəzi istərdisə kömək etsin,
Hədələrdi ölüm, qoyub getsin.
Başımı kim gəlib ki, qovzar idi,
Yaramı çox görəndə qorxar idi.
Qan axıb çox, kəsilmiş idi səsim,
Az qalırdı tükənməyə nəfəsim.
Qan tutub kirpiyim qovuşmuş idi,
Çənəm, ağızım, dilim qovuşmuş idi.
Amma birdən nə gördüm onda yenə?
Birisi rəhm əlin uzatdı mənə.
Dizi üstə əzəl alıb başımı,
Sildi lütf ilə qanlı göz yaşımı.
Yaramı bağladı, salıb mərhəm.
Ürəyimdə dedim o dəm mən həm:
“Qohumun iştə, qardaşın iştə,
Sevgili yarı yoldaşın iştə”.

1912

DİLƏNÇİ

Günün hərarəti xalqı ləhlədir,
Kəndə tərəf bir uşaq yoldan gedir.
Pal-paltarı cındır, halı pərişan,
Daş ayağın yaralamış, axır qan.
Boynu bükük, bağı yanıq, çox qəmli,
Qəlbi tutuq, bənizi uçuq, vərəmli.
Yetimliyi halətindən bəllidir,
Fəqirliyi zillətindən bəllidir,
Şəhrə gedib ta ki, nökrə dayansın,
Ya fəhləlik edib çörək qazansın.
Hara getmişsə heç kəs iş verməmiş,
“Azarlısan, qaç, get” görünlər demiş.
Beş gün deyil dəfn olunmuş anası,
Dilənçilik edir indi balası.
Bir dövlətli bir faytonda ötüşür,
Tez yüyürüb uşaq ona yetişir.
Əl uzadıb istəyir allah payı,
“Get, yeməyi öyrənmisiz havayı”. –
Dedi ağa, faytonçu da qırmancı, –
Çəkib vurdu, söydü onu çox acı.
Məlul-məlul, məyus-məyus qayıtdı,
Başın yerə dikib yol ilə getdi.

Qəlbi sınımış, gözü dolmuş, pozulmuş,
İstidən susalmış, acmış, yorulmuş.
Təqəti yoxdur getməyə, dayanır,
Bir ağacın kölgəsində uzanır.
Görür əsə-əsə gəlir bir qoca,
Ona çatcaq nəvazişlə soruşur:
– Söylə görüm nəçisən, kimsən, bala?
Hardan gəlib, hara gedənsən, bala?
– Baba, kəndə qayıdıram şəhərdən,

Pa-piyada dolanıram səhərdən.
Bu gün heç zad yeməmişəm, çox acam,
Adamsızam, azarlıyam, möhtacam.
– Var çörəyim, allah kərimdir, bala,
Dağarcığım, bax, doludur, tut, ala.
Bölüb verdi çörəyinin yarısını,
Uşaq yedi yumuşağın, sarısını.
Doyub durdu. Su içməyə gedirlər,
Şirin-şirin əcəb söhbət edirlər.
Ata-baba dedikləri haqq sözdür:
“Toxun acdan xəbəri olmaz” – duzdur!

1912

YAĞIŞDAN SONRA

Yağış ara verdi, hava açıldı,
Yer üzünə təzə cənnət saçıldı.
Bax, nə gözəl aydınladı göy üzü,
Qövsü-qüzəh durub yaşıl, qırmızı.
Ancaq tək-tək lacivərdi səmada,
Parça-parça bulutlar var havada.
Cilvələndi ağacların yarpağı,
Səfalandı çəmənlərin torpağı.
Yarpaqlara meh toxunur, tərənir,
Parlaq-parlaq damcı ot üstə enir.
Günəş ziyasında qılarkən nəzər,
Almas kimi parıldayır qətrələr.
Çiçəklərin artdı təravətləri,
Fərəh verir qəlbə lətafətləri.
Göy çəməndə güllər elə əkilmiş,
San yer üzrə qövsü-qüzəh çəkilmiş.
Nə gözəldir, nə qəribə, səfalı,
Heyran olur adam görcək bu halı.
Baxsa görər o kəs ki, diqqət edər,
Qövsü-qüzəh yerdə də var, göydə də.

YAY GECƏSİNİN AXŞAMI

Günəş batır, dağın başı saralır.
Uzaqda bir qalın meşə qaralır.
Tək-tək çıxıb ulduz göydə sayılır,
Nazik bulut duman kimi yayılır.
Külək dəyir ağacda budaqlara,
Salır dadlı xışıltı yarpaqlara.
Çöldə taxıl şan-şan olur, tellənir,
Dərya kimi ləpələnir, yellənir.
Zəmilərdə sünbüllər qalxıb-enir,
Elə bil ki, mürgüləyir, diksinir.
Kənd görünür, iştə, bir az uzaqda,
Qoyunları çoban otarır dağda.
Dağ dibindən bir çay axır, şırıldar,
Suyun üzü gümüş kimi parıldar.
Yol ağarır, bir az taxıldan bəri,
Baxdıqca heç görünməyir axırı.
Böyrün yerə vurub çoban dağ üstə,
Hərdən deyir bir yanıqlı şikəstə.

1912

ÇAY KƏNARI

Yay mövsimi, hava bürkü, çaşt çağı,
Gün qızardıb dağı, daşı, torpağı.
Bir çöp başı tərənəməyir bağlarda,
Yerdən göyə alov çıxır dağlarda.
Günəş düşüb çaya axar, şırıldar,
Suyun üzü qızıl kimi parıldar.
Qoyunları çoban salıbdır suya,
Ot üstündə özü gedib uyquya.
Çay içində xırda-xırda uşaqlar,

Əllərilə tutar xırda balıqlar.
Biri atar suyu, səpələndirər,
Biri qaçar, çayı ləpələndirər.
Sıçrayarkən işıldayar damcılar,
San saçılar mirvaridlər, incilər,
Dağlara səs salar gülüşməkləri,
Çayın içində yüyürüşməkləri.
Bir yan, görürsən, uşaqlar oynadır,
Milçək vızıldaşır, hünü qaynaşır.
Bir yan sürü, bir yan çay, bir yan dərə,
Nə yaxşıdır, bax, bu gözəl mənşərə.
Yaşıl çəmən üstü gün atəşfəşan,
Parıldayır lacivərdi asiman.

1912

PAYIZ

Dağların, bağların libası sarı,
Günəşin də sönük ziyası sarı.
Çox gözəldir bu rəngi-zərtəri,
Qəmlidir, qəmli, leyk icbari.
Ağacın yarpağı saralmış, enib,
Yay olur, eylə bil ki, şax bəzənib.
Məşənin hüznü iniltiləri,
Küləyin naləli vıyıltıları
Ölü ağlaşmasın salır yadə,
San sızıldar tamam əşya da.
Az çəkər, göy üzü qara geyəcək,
Qəmli-qəmli bayatılar deyəcək.
Qəbr kimi yeri qucaqlayacaq,
Yaydan ötrü payız çox ağlayacaq.

1912

TAXIL BIÇİNİ

Yenə od tutdu, dan yeri yandı,
Şölələndi üfük, alovlandı,
Çəkilir, yüksəlir duman, ucalır,
Yer üzündən yavaş-yavaş azalır.
Gün çıxıb yer üzü işıqlandı,
Ağ duman dağlar üstə toplandı.
Toplanarkən qaraldı, oldu bulut,
Külək əsdi, qovuldu, doldu bulut,
Bərqü rəd ilə qopdu bir tufan,
Yağdı sirab edici bir baran.
Aralandı bulut, çəkildi səhab,
Yer üzün eylədi yağış sirab,
Görünür göy üzündə qövsi-qüzəh,
Cütçülərdə, əkinçilərdə fərəh.
Çox quraqlıq keçirdi bipayə,
Xalq çıxmışdılar müsəllayə.
Xalqın ümmidi artdı hasil üçün,
Əkənəklərdə nəfi-kamil üçün.
Cütçülər çıxdı dəştü səhrayə,
Haqqın ehsanına təməşayə.
O saat bəzisi kotan qoşdu,
Bəzisi cüt qoşub yola düşdü.
Taxıl, iştə, adam boyu qalxmış,
Dolu sünbüllərin başı salxmış.
Saralır saf qızıl kimi zəmilər,
Külək əsdikcə mövc urar, əyilər.
Götürüb kəndlilər hərə bir çin,
Başlanıbdır taxıllar içrə biçin.
Hər tərəfdə taxıl şirin biçilir,
Tərli-tərli şirin sular içilir.
Dərzlər bağlanır, taya qoyulur,
Tayalardan böyük qaya qoyulur.

Zəmilər, tarlalar bütün talanır,
Yüklənir hey arabalar, qalanır.
Daşınır xırmana əkin tökülür,
Zəmilərdən daha biçin tökülür.
Gödəlir, iştə, gün, hava soyuyur.
Payız olmuş, soyuq külək çovuyur.
Yığılır hər tərəfdə məhsulat,
Saxlanır ambar içrə məkulat.

1912

PAYIZIN NIŞANƏLƏRİ

Saralmışdır ağaclarda yarpaqlar,
Solmuş, qızarmış çəmənlər, otlaqlar.
Zəmilərdən getmiş çinlər, oraqlar,
Bax, görünür nişanəsi payızın.

Çəpərlənmiş hər yan, taya qoyulmuş,
Bağdan bostana meyvələr sovlulmuş,
Damcı damıb yerdə torpaq oyulmuş,
Göydən yağır dürdanəsi payızın.

Arabalar cırıldayır hər tərəf,
Soyuq külək vıyıldayır hər tərəf,
Qarğa, dolaş qırıldayır hər tərəf,
Eşidilir tərənəsi payızın.

1912

PAYIZ

Sevirəm yaz çağında yaz gününü,
Payızın da soyuq ayaz gününü.
O zamanda ki, kəndlilər qoyalar –
Hər tərəfdə böyük-böyük tayalar,
Meşənin dəymiş əzgili saralar,
Həm zoğal da dərilməyib qaralar.
Toxunar yarpağa külək, ötüşər,
Fırlana-fırlana yer üstə düşər.
İşığında günün sarı yarpaq,
Görünür saf qızıl kimi parlaq.
Göy üzü dumduru, hava çox saf,
Parlayır mavi asiman şəffaf.
Durnalar dəstə-dəstə göydə uçar,
Oxuyar nəğmələr, cənuba qaçar.
Saralar göy çəmən, solan güllər,
Daha gəlməz fəğana bülbüllər.
Uyuşar bağü-bağça, gülşənlər,
Döyülər hər tərəfdə xirmənlər.

1912

QIŞ SABAHİ

Gecənin qarlı çovğunu dayanıb,
Yuxudan indi kəndlilər oyanıb.
Gün çıxanda qara bulut çəkilir,
Qızarır, iştə, dan yeri sökülür.
İşıq artır, tutar havanı, yeri,
Görünür hər tərəf həyat əsəri.
Səhərin şaxtalı havasında.
Günəşin az sönük ziyasında,
Bir qoca, köhnə paltar əynində,
Yeriyir yolda torba çiyində.
Bu uzaqda cırıldayır araba,
Ot daşıyır kişi əlində yaba,
Çağırır kəndi qonşusun, danışır.
Həm uşaqlar çölə çıxıb qonuşur.
Həm bulutlar gedir şimala sarı,
Gün də qalxır yavaş-yavaş yuxarı.

QIŞ GECƏSİ

Zülmət yenə qaplamış cahanı,
Yox nuri-həyatdən əlamət.
Çovğun tutub ərzü-asımanı,
Guya ki, qiyam edir qiyamət.

Yatmış hamı, yox oyaq bir insan,
Bir pəncərədə fəqət işıq var,
Orda görünür oyaq bir oğlan,
Əynində bir əski arxalıq var.

Dalmış anası, atası xəbə,
Ancaq o oturmuş evdə tənha,
Çox diqqət ilə baxır kitabə,
Gah nəqşəyə eyləyir tamaşa.

Hərdən oxuyur ki, var bu saət,
Dünyada gözəl-gözəl məkanlar;
İnsan yaşayır o yerdə rahat,
Görməz nə soyuq, nə çovğun onlar.

Ol yerləri seyr edir xəyalı –
Kim, orda bahar var həmişə.
Dəryanı, yeri, göyü, cibalı,
Gün nur ilə doldurar həmişə.

Baxdıqca onun marağı artır,
Elmə, ədəbə, kitaba hər dəm.
Çovğun da ağacları qopardır,
Bağ-bostan olur xərəbə hərdəm.

ƏRDO MƏLİK

Gecə vaxtı, hava külək, duman, çən,
Meşə içrə atlı kimdir bu gedən?
Bir atadır, körpə oğlu qucaqda,
Qorxa-qorxa atasını uşaq da –
Qucaqlamış, gözün örtüb gizlədir,
Qoca kişi ona məhəbbət edir:
– Oğlum neçün gizlədirsən üzünü,
Nədən qorxub bərk yumursan gözünü?
Ata, ata, süpürgəsaqqal gəlir,
Ərdo Məlik gəlir, odur. Al gəlir!
Odur ha, yerlə sürünür saqqalı,
Bax döşünə tökülübdür ağ yalı.
– Qorxma oğlum, Ərdo yoxdur, yalandır,
O ağaran su üzündə dümandır.
– Nazlı bala, göyçək uşaq, gəl mənə.
Yaxşı-yaxşı qaqqa verim mən sənə.
Gəzdirərəm, gəl səni boynumda mən,
Bəsləyəərəm gül kimi qoynumda mən.
Var anamın çoxlu qızıl, paltarı,
Qızlarımın əlvan oyuncaqları.
– Ata, eşitməyirsənmi kim, nələr –
Ərdo Məlik mənə yavaş vəd elər?
– Oğlum, qorxma, o yarpaqdır səs edir,
Külək quru yarpaqları tərpedir.
– Yoxsa istəməyirsənmi, ey uşaq,
Ay işığında gecələr oynayaq?
Gəl, qızlarım sənə laylay çalsınlar,
Oxuyub oxşasınlar, nay çalsınlar.
– Ata, qaranlıqda Ərdo qızları –
Əllərilə, bax, çağırır bizləri.
– Yox, oğlum, yox, o köhnə boz qovaqdır,
İşıldayan sınıq, çürük budaqdır.

Gözəl uşaq, ağrın, dərдин canıma,
Öz xoşunla gəlməz isən yanıma,
Axırda mən güclə aparram səni,
Gəl yanıma, darıxdırma çox məni.
– Qoyma, məni Ərdo vurdu, ay dədə!
Ox, ox, yaralandım, yandım, vay dədə!
Qorxub atın qırmancladı atası,
Hey çığırır, sızıldayır balası.
O vaxtda ki, gəlib evə yetişdi,
Qorxusundan yazıq uşaq ölmüşdü.

1912

GÜN ÇIXIR, GÜN BATIR...

Gün ki, səhərlər çıxır, axşam batır,
 Əksiləməz zülməti zindanımın.
Sanma ki, bir ləhzə keşikçim yatır,
 Fikri qalıb məndə nigahbanımın.
Hər necə istərsən, elə çək keşik,
 Arxayın ol, mən buradan qaçmaram.
İstəyirəm gərçi mən azadəlik,
 Zənciri amma bacarıb açmaram.
Ax, siz, a zəncir, a zəncirlərim!
 Siz də dəmir bəkçimsiniz hər zaman.
Sizləri müşküldür açım sındırım,
 Çatladı bağrım, aman allah, aman!..

1912

AĞ PALTAR

Bir gənc, macar qraflarından,
Olmuşdu pranqa bəndi–zindan.
Qul olduğunu edincə idrak,
Hürriyyətin istəmişdi bibak.
Düşmənləri qalib oldu axir,
Edamına hökm olundu sadir.
Haqqında olan əzavü təzir,
Əsla onu etməz idi dilgir.
Zindanlara vəqf edib həyatın,
İstərdi bir aləmin nicatın.
Bəklərdi kəməli–hümmət ilə.
Mövtü əcəlin şücaət ilə.
Çatmışdısa ömrünün baharı,
Dönmüşdü xəzana gül üzarı.
Ancaq var idi iyirmi yaşı,
Heyfa ki, kəsilməliydi başı!
Gərçi ölümün sevirdi candan,
Təsir ona etməz idi çəndən.
Vəqta ki, bir az fikirlənirdi,
Bir qədr ona ağır gəlirdi –
İlmək boğaza keçib asılmaq,
Təhqir ilə yellənib də qalmaq.
Meydanda duran bütün cəmaət,
Hərdən edələr ona şəmatət.
Ac qarğalar onda dəstə–dəstə,
Dava sala qanlı başı üstə.
Bir gün şəbi–qətdən müqəddəm,
Gəldi yanına anası pürğəm.
Görcək anasın bərabərində,
Yaş oynadı qəmli gözlərində.
Ərz etdi: – Səlamət ol, anacan,
Allaha əmanət ol, anacan!
Qismət bu imiş qəza–qədərdən,

Dünyanı gərək vida edəm mən.
Əfsus, gedər fənayə canım,
Qalmaz yer üzündə bir nişanım.
Oğlun, anacan, axır, cavandır,
Övladına rəhm qıl, amandır!
Heç vahimə etmirəm əcəldən,
Mən qorxmamışam, ana, cədəldən.
Od, tüstü içində etmişəm cəng,
Heç olmamışam bu növ diltəng.
Amma sabahın qəmə mələli,
Təhqir ilə ölməyin xəyalı –
Etmiş bu qədər məni pərişan –
Kim, titrəyirəm çü bidi-lərzan.
Oğlun bu sayaq görəndə qəmli –
Verdi anası belə təsəlli:
– Heç qorxma, oğul, təhəmmül eylə,
Allaha sığın, təvəkkül eylə!
İndi gedirəm də bargaha,
Sallam özümü qüdumi-şaha,
Qan yaş töküb ahü nalə qıllam,
Əvanına yalvarıb yıxıllam.
Rəhmi gələ bəlkə padişahın,
Zənnim budur, əfv edər günahın.
Çün sübh zamanı mirqəzəblər,
Meydana səni aparmaq istər.
Görsən məni orda yas içində,
Göz yaşlı, qara libas içində,
Bil dərdinə çarə olmayıbdır,
Təqdiri-qəza pozulmayıbdır.
Mərdanə ol ölməyə mühəyya,
Qıl məsləkü ismi rəsmi əhya!
Hərgah ki, mən ağ geyinmiş olsam,
Cəmiyyətin arxasında dursam,
Asudə ol, etmə xəvfü xəşyət,
Bil ki, sənə etmişəm şəfaət!
Tutsa səni mirqəzəb, darıxma,
Get, çıx dar ağacı üstə, qorxma!

Övladına verdi böylə təskin,
Biçərə zəifə getdi qəmgin.
Dincəldi qraf, təsəlli tapdı,
Sonra onu dadlı uyqu qapdı.
Yatcaq yuxuda görüb o saət,
Etmiş anası ona şəfaət.
Ol qəmli gecə sabah olunca,
Rahət yuxu yatdı bir doyunca.
Sübh oldu, çalındı zəngi-vəhşət,
Çıxdı küçəyə bütün cəmaət.
Gördü ki, qraf gedir pərişan,
Əsgərlər içində suyi-meydan.
Hər pəncərələr bütün açıldı,
Mın dəstə gül üstünə saçıldı.
Mın-mın dalısınca göz baxırdı,
Yaş gözdə dayanmayıb axırdı.
Qızlar dalına düşüb gedirdi,
Həsərlə onu vida edirdi.
Təmkinü vüqar ilə o amma,
Meydana yetişdi bimühaba.
Səflər dalısında öz anasın –
Gördü ki, geyinmiş ağ libasın.
Cürətlə ürəklənib o saət,
Tez çıxdı səpayə üstə rahət.
Cəlladlara baxdı şadü xəndan,
Can verdi səpayədə haman an.
Geydi neçün ağ libas anası?
Ta qorxmasın, əsməsin balası.
Bəh-bəh, nə yalan, nə fikri-əqdəs,
Şayəstədir adlana müqəddəs.

1912

DUSTAQ

Dağın dalında batır gün, yerin üzü qaralır,
Uzaqdakı görünən ot qızıl kimi saralır.
Budur, səs eylədi zəncir, gəlir neçə dustaq,
Piyada, yorğun, ağırlıqla qaldırırlar ayaq.
Fikirli hər biri öz pis həyatına tüpürür,
Ayaqlarındakı zəncir yerin tozun süpürür.
Gəlir iki araba onlar ilə bir yerdə,
Salıb yer üzrə uzun kölgələr bərabərdə.
Alıb aralığa əskərlər əllərində tüfəng
Yorulsa da olara verməyir macalü dirəng,
O dəm deyir biri dustaqların: – Bəradərlər!
Nə var, neçün belə kefsiz, fikirlisiz yeksər?
Gəlin, gəlin oxuyaq mahnı cümləmiz birdən,
Bir az bu qəmləri bəlkə çıxarda xatirdən.
Nə etməli, bizə qismət bu imiş aləmdə,
Qəza yazıb bizi bədbəxt xəlq olan dəmdə.
Ucaldı səsləri, iştə hamı həvəsləndi,
Sədalərilə bütün dağü-daş səsləndi.
Bayatılar oxuyurlar bütün münasibi-hal,
Yerin tozun süpürür, leyk, ayaqdakı kandal.

1912

SÜKUT

Nəyə lazım deyəsən: dağ-daşa vicdansızsınız!
Nəyə lazım deyəsən: meyyitə ki, cansızsınız!
Fasid ərvaha, münafiq ürəyə bittəkrar,
Niyə lazım deyəsən: çirkəlisiz, ey alçaqlar!
Orda kim, həqqü həqiqət günəşi tabandır,
Doğru qoy orda deyilsin, o yerə şayandır.

1912

XƏBƏRDAR!

Xainin etdiyi üsyanı kimi,
Zalimin nisfəti, vicdanı kimi,
Payızın tar idi qayət gecəsi,
Daha müzlümdü fəqət ol gecədən.
Duman altında ucalmış görünən,
Məhbəsin mənzərəyi-hayicəsi.
Hər tərəfdə qarovullar dolanır,
Çox ağırlıqla yürürlər o zaman.
Gecənin sümtünü eylər lərzən,
Naləasa o həzin səs hər an.
Eşidildikcə sanırsan uzanır:

“Xəbərdar!”.

Ucadır gərçi onun divarı,
Bürcü, barısı da müstəhkəmdir.
Ahənin qıflı dəxi möhkəmdir,
Gecə zindançılarının ənzarı,
Onların olsa da çox ənvarı,
Süngünün pərtövi-atəşbarı,
Pürsükun olsa da qayət zindan,
Olamaz, heyf, içi qəbristan.
Qarovul! Sən oyaq ol, aldanma!
Bu sükunətli yeri boş sanma,
Gözün ayrılmasın heç zindandan!

“Xəbərdar!”.

İştə dustaq orada tək qalmış,
Dayanıb böylə dəmir pəncərəyə,
Baxıyor, bilməyir amma nerəyə.
Sanki ol sümtü sükunə dalmış,
Yoxdu bir səs, hamı aləm xamuş,
Ya hürər it, ya ötər bir bayquş,
Ya ki bir səs eşidirsən müdhiş.
Bir də tədris ilə hər dəm deyilir:

“Xəbərdar!”.

Günlər, aylar yox, uzun illər ilə,
Barda qalmaqlığa məhkumam mən.
Heyf, bığarə könül qan olmuş,
Elə hürriyyətə ətşan olmuş.
Ki, yazıq düşdü bütün taqətdən,
Düşdü bir məqsədi-canpərvər ilə.
Oldu möhnətlə bu gün zərü zəbun,
Burda var süngüvü xəncər, qurşun.
Orda hürriyyəti-əqdəs vardır,
Həp füyuzati-müqəddəs vardır.
Ax... Qaranlıq gecə, sən dadıma çat,
Mənə ver təsliyətü səbrü nicat...

“Xəbərdar!”.

Var hənirti, qulaq as, bircə dayan,
Bir nəfər düşdü yerə, taq, taq, taq...
Neçə dəfə eşidildi çaxmaq.
Kim gəlir? Kölgə, odur pürhəyəcan,
Yan-yörə azca işqlandı bir an.
Yügürüb xalq oraya toplandı.
“Əlvida, ey dirilik, ey qüvvət!
Əlvida, ey mələki-hürriyyət!”.
O ürəkdən bu səda çıxdı o an:

“Xəbərdar!”.

Hər tərəf oldu yenə asudə,
Az aralandı bulutlar göydə.
Nagəhan oldu qəmər göydə əyan,
Yerə guya ki, səmadan baxdı,
Üzünə əşki-təhəssür axdı.
Yenə gözyaşlı üzün etdi nihan,
Yenə yerdə qarovullar dolanar.
Çox ağırlıqla yürürlər o zaman,
Gecənin sümtünü eylər lərzan.
Naləasa o həzin səs hər an,
Eşidildikcə sanırsan uzanır:

“Xəbərdar!”.

1912

İSTİQBAL BİZİMDİR

Qardaşım, yoldaşım, əziz yarım,
Ey qəmə möhnətə giriftarım!
Dərd əlində sıxılmasın canın,
Belə qalmaz qərarı dünyanın.
Vəhşət etmə bugünkü halətdən,
Naümid olma qövmü millətdən,
Zülm ərbabı qoy qucaqlansın,
Yer üzü gözyaşıyla islansın.
Tapdasın pak idealları qoy,
Məhv qılsın gözəl xəyalları qoy.
Qoy verilsin də odlu fərmanlar,
Qoy tökülsün günahsız qanlar,
Zülmü nahəq hökümət etsin qoy,
Arifi hətki-hörmət etsin qoy.
İnan! Əlbəttə bir zaman olacaq,
Əhli-əşq onda kamran olacaq.
Yer üzü rəşki-baği-cənnət olar.
Hakimi-mütləqi “məhəbbət” olar.
Rəf edər zülmü cəhl zülmatın,
Saçar aləmlərə füyuzatın,
Nə əsarət, nə də ədavət olar,
Xalq müstəğrəqi-səadət olar.
Nə olar gözyaşı, nə kin, nə inad,
Nə müqəssir olar, nə də cəllad.
Qardaşım, sanma bu ümidi xəyal,
Gələcəkdir bu şanlı istiqbal.
Bircə bax kainata diqqət ilə,
Qaplanıb gör necə üqubət ilə.
Hər tərəf qərqi-zülmət olmuşdur,
Qanlar içrə yatıb boğulmuşdur.
Usanıb xalq zəcrü izadən,
Əqlsiz, bişüur qovğadən.
Qaldırıb qəmli gözlərin aləm,
Axtarır ol “məhəbbəti” hər dəm.

DANIŞMA

Mənə derlər ki, “inan, söyləmə çox, kəs sözünü,
Kur-kuranə qəbul eylə, kor ol, yum gözünü,
Açmağa pərdeyi-əsrarı uzatma əlini,
Anlama, dinmə, eşitmə, lal olub kəs dilini!”.
Yox, təəbbüdlə mən əsla inana bilməyirəm,
Fikri-mövhumə uyub da dolana bilməyirəm.
Sizə təqlid gərəkdirsə, mənə din lazım,
Batili, haqqı görən didəyi-həqbin lazım!
İstərəm mən biləi aləm necə çoxdan yaranıb,
Nədən ötrü, nə səbəblə, niyə yoxdan yaranıb?
İstərəm bilməyə bəs mən yaradıldım nə üçün?
Bu qədər dərdə, qəmə, möhnətə daldım nə üçün?
Meyli-hürriyyəti-sevdanı mənə kim verdi?
Bu əbəs fikri, bu xülyanı mənə kim verdi?
Qorxmamaqla məni sərməsti-cidal eylədi kim?
Çarpişarkən məni məcburi-sual eylədi kim?
Kim mənə verdi bəsirət, mənə kim verdi şüür?
Yaşayarkən yaşamaq aşiqi kim etdi bu cür?
İstəməz kimsə yəqinən əbədi çəksin əzab,
Yoxdur aya bu sualatıma bir qəti cavab?!
Düşünürkən bu sayaq bir səs eşitdim mübhəm,
Mənə bir sitvət ilə söylədi: əbkəm, əbkəm!
Kunhi-əsrari-həqi dərk edə bilməz insan,
Nisbətın yox ona, sən qətrəsən, oldur ümman.

1912

İRƏLİ

Arş irəli, arş, unut qəmləri,
Qaçma bəlalar qabağından geri!
Zülməti-şəbdə qızarı dan yeri,
Haydı, qoçaq, haydı, igid, qoş, yeri!
Çarpiş, uzaqda görünən nura çat,

Vadiyi-Sinaya yetiş, Tura çat!
Get, irəli get, geri qoyma ayaq,
Elmü işıq namına yandır çıraq!
Məşəli-ünsiyyəti bərpa elə,
Zülmətü vəhşiyyəti imha elə!
Qoy səni təkfir eləsinlər haman,
Qoy səni təhqir eləsinlər haman,
Qoy cühəllər sənə böhtan desin,
Qoy üləma qətlinə fərman desin!
Qorxma, bu zəhmətlərə qatlaş, alış,
Qeyrət ilə məsləkin üzrə çalış,
Qəti-ümid olma
Uyğuya dalmışlarını qaldır, oyat!
Acizü biçarələrə əl uzat!
Kəlmeyi-paki-həqi əla elə,
Bu diri meyyitləri əhya elə!

1912

HƏYAT

Dəyişir surətin hər anda həyat,
Göstərir min qəribə təsvirat.
Hər dəqiqə düşər bir əhvəla,
Oxşayır tərbiyəsiz ətfala.
Gahi bir nəğmə kimi biahəng,
Gahi bir lövhə kimi rəngarəng.
Burda bir buseyi-məhəbbət var,
Orda bir xəncəri-ədavət var.
Burda toy, orda amma matəm var,
Burda şadlıq, o yanda min qəm var.
Burda cahil nişatü işrətdə,
Orda arif əzabü zəhmətdə.
Aqıl üçün işıqlı gün şamdır,
Dəliyə amma gündə bayramdır.
Bir zəifin yanında yox bir ovn,

Hər Kəlimin yanında bir Firon.
Harda bir ay görünsə, halə də var,
Harda bir ay görünsə, nalə də var.
Harda bir şəms varsa, zülmət var,
Harda bir göz var, əşki-həsərət var.
Dünən orda töküldü torpağa qan,
Bitmiş amma bu gün güllü reyhan.
Pəri-tavus palçığa bulanıb,
Ayaq altında iştə tapdalanıb.
Sən dünən pəhlivan idin məğrur,
Olmusan indi acizü məqhur.
Yaşamaqlıq budur, həyat, iştə,
Bu gedən ömri-bisəbat, iştə.
Yoxdur aləmdə bir nəfər aqıl, –
Ki, desin ömrədən nədir hasil?!
Büsbütün qüssədir, müsibətdir.
Büsbütün rəncü dərdü möhnətdir,
Büsbütün iztirab ilə doludur,
Dürlü-dürlü əzab ilə doludur.
Dirilik bir mühiti-ümmandır,
Dirilik bir bəlalı zindandır.

1912

ZİNDAN

Qəbir kimi qaranlıqdır zindanım,
Qurt-quş, sıçan oynağıdır dörd yanıam.
Dalğalanır dəniz, dəmadəm gəlir,
Divarlara bərk toxunur, səslənir.
Gecə-gündüz bir ləhzə vermir aman,
Qoymayırsən ta rahət olum bir zaman.
Heç vaxt işıqlanmaz məkanım mægər.
Pəncərənin şikafından gün düşər.
Məhbəsimin hər dəm saraldar tağın,
Üfunətli, rütubətli torpağın.

Hürriyyət yolunda əsirəm, əsir,
Zəncirim ağırdır, boynumu kəsir.
Dərdimin ortağı dustaq yoldaşım,
Tək bir nəfərdir mehriban qardaşım.
Başlayaraq zalimləri təhqirə,
Çəkilməmiş şirlər kimi zəncirə.
Biz vətənin səadətini istədik,
Təbəsbüs etməyib haqqı söylədik:
Amma yoldaşlar bizi aldatdılar,
Gülümsünüb düşmənlərə satdılar.
Allanaraq vəfasız ixvanlara,
Soxulmuşuq gədr ilə zindanlara.

1912

YAN QUSUN LİSANINDAN DEYİLMİŞDİR

Hara baxsan bütün xəyanətdir,
Hər tərəf qeyddir, əsarətdir.
Yaşayır xalq zəcrü zəhmətdə,
Qorxudan leyk həp sükunətdə.
Təxti-peyğəmbərə olub sahib,
Müftəxor, tənperəst olan rahib.
Yazıq insan qanı ticarətidir,
Cənnəti xalqa satmaq adətidir.
Yarəb, ehkamın etdilər batıl,
Əmri-pakın nə vaxt olar nazil?
Əşqiyalər, bu vəhşi insanlar,
Ədlü insafı həp oğurladılar.
Sənin ehkami-pakü əqdəsini,
Hörməti neməti-müqəddəsini
Ayaq altında etdilər pəmal,
Dədə yet, ey rəhim, ey mütəal!
Xalq işgənceyi-əsarətdə,
Mütəazi bütün üqubətdə.
Yoxdur əllərdə qüvvəti qüdrət,
Zəncirin açmağa edə cürət.
Yığılıb bir yerə edə imdad,
Qəsb olunmuş hüquqi-istirdad.
Barilaha haçaq gələr o zaman,
Çıxa müzlim bulutlar altından –
Şəmsi-həq, aləmi edə rəxşan?
Hanı ol yovmi-əzəm, ey sübhan, –
Edəsən ədl ilə özün divan?
Tapacaqdırımı qüdrət əhli-cahan?
Görəcəkdirmi xalq o əyyamı?
Qıralar Kəbədə bu əsnamı?
Yarəb, artırma qəhrü sitvətini,
Eylə irsal feyzü rəhmətini.

Bu pərişan ürəkli qullara sən,
Bu zəif əllərə, ağızlara sən,
Ta desinlər həqü həqiqətini,
Aşikar eyləsinlər ayətini.
Eşidib bəlkə iqtida edələr,
Sənə layiqli bir sənə edələr.
Qusi-həqgu nəmazgahində:
Xalqı zəncirdən eyləsin azad,
Olmasınlar əsiri-istibdad.
Görməyən gözlərə cila versin,
Ayətullahı xalqa göstərsin.
Edərəm həq yolunda cəngü-cihad,
Edər, əlbəttə, həq mənə imdad.
Naili-məqsədü ümid olaram,
İki dünyada rusəfid olaram.
Qusi-həqgu bu hümmət ilə müdam –
Tutdu Beytölmüqəddəs içrə məqam.

1912

* * *

Mən müqəddəs təsvirlərin önündə
Şəmin yanıb-yaxılmasını sevirəm.
Yaldızlı bir halə yapdığı heyndə
Qaranlığın yox olmasını sevirəm.

Nasıl fəda edir nəfsin mərdanə –
Sükut ilə əridikcə, yandıqca.
Göydən rəhmət dilər sanki insanə,
Qaranlıq ətrafı işıqlandıqca.

Sütun kimi hərəkətsiz dururam,
Qəmli, sakit, mütəfəkkir halətlə,
Məhzun-məhzün boynumu da bururam,
Titrək şəmə çox baxıram diqqətlə.

Bəlli deyil nədir bunun səbəbi,
Aramızda bəlkə var bir şəbahət.
Ancaq könül anlar gizlin mətləbi.
Əql edərmi bu şeylərə şərəkət?..

Şəmin timsalıdır zəif bədənim,
Fitili azca ömrümün müddəti.
Hərdəm ziya saçarkən əqlim mənəm,
Mühitimdən uzaqdır zülməti.

Ən müqəddəs təsvir mənə vətəndir.
İnsaniyyət aləmidir məbədim.
Məhəbbətdən deyildir, bəs nədəndir –
Şəm kimi yanmaq olmuş məqsədim?

XANƏNDƏ QOQI

Bülbül, sarıköynək və şanapipiyi kimi hüdhüd quşlarının dünyada kəsbi-vücut etmələri haqqında bir hekayə

Son dərəcə qaranlıq bir gecə idi. Belə ki, göz ən yaxındakı bir şeyi görməkdən aciz idi. Fövqəladə bir sümütü sükut hər tərəfdə hökmfərma idi. Dəfətən şiddətli fırtınanın şəbədəbaz qüvvəsi olduğu kimi hava çak-çak olub haradansa sazın dilruba ahəngi eşidildi. Onun tellərinin intişarı ilə ucalan iniltilər sanki asi olan kürreyi-ərzin məsaibini təxfif etmək istəyirlərdi... Yahu, o hüznəvər nalələr dünya məzalimini iynə gözündən keçmək dərəcədə incəltmək qəsdində idi. Qeyri-adi bir qüvvə ilə ürəklərə toxunarkən sazın telləri qəmli-qəmli, uzun-uzadı səsləndi. Birdən-birə gecə yarısı qayətdə ruhnəvaz bir nəğmə sədası da eşidildi. O nəğmələrin kəndinə məxsus olan yanıqlı ahəngində odlu bir ürəkdən çıxdığı bəlli olduğu kimi, nifrət və lənət sədələri də anlaşılmaqda idi. Vəqta ki, nəğmə sakit oldu, bir-birinin əqəbincə gah şikayət misilli sözlər, gah yavaşca bir ah, gah ucadan bir qəh-qəhə səsi eşidildi.

İştə bədirlənmiş ay dağın təpəsindən yüksəlib gümüş şüaları ilə ətrafı işıqlandırdı. Pişgahi-nəzərdə beyləcə bir lövhə görüldü: bir evin qarşısında sazı əlində ikən müğənni Qoqi başını aşağı dikib dayanmış, səkinin üstündə olan üç nəfər övrətə hərdəm həsrətlə dönüb baxırdı. Onların birisi – ki, qoca qarı idi, – dodaqaltı öz-özünə söylənirdi. Onun yanında dayanmış cavan qız hərdəm dərin bir ah çəkib, göz yaşlarını həbs etməklə ürəyinin dərini gizlətməyə çalışırdı.

Üçüncü, uzun boylu elə müttəsil qəhqəhələrlə gülürdü. Ürəklərində olan müxtəlif duyğular hər üçünün üzünə inikas etmişdi; halbuki, o haləti-ruhiyyənin səbəbi yalnız bircə şey idi.

Birdən-birə giryan səslə:

Deməli ki, daha sən mənimlə vidalaşırsan, öz sözündə israr edib durursan... Bizləri atıb gedirsən... Bəs ailəni kimə tapşırırsan? Mən ki, sənənin ananam, özümdən ötrü danışmıram... Əcəba, bacına yazığın gəlmirmi? Əcəba, cavan təzəgəlinini buraxıb gedər ikən ürəyin yanırmı? Nə üçün bizimlə belə rəftar edirsən? Bizi kimə tapşırıb gedirsən? – deyər qoca ana oğluna yalvarırdı.

Anacığazım, vətənə borclu olduğu vəzifəsini ifa etməyən şəxs ana-bacı məhəbbətinə əsla layiq deyildir. Ümumi təhlükə vaxtında kişi üçün övrət qoltuğuna sığınmaq eyibdir. Elə bir kişi ərəkək deyildir, qadındır... Anam-bacım məni qucmaqdan ötrü burada qalmaq, yaxud əyalımla oturub eşqü məhəbbətdən danışmaq kimi şeylər mənim iqtidarımdan mafövqdür... Daha mən artıq dayana bilmərəm. Allah bilir ki, tale mənim üçün nə qədər olmuş. Mən özüm də bilmirəm. Bu qədər var ki, getməyə əzmi-cəzm etmişəm. Qəri-qəlbimdən çıxan bu qəti qərarın təğyiri bilmərrə qeyri-mümkündür. Fəqət, anacığazım, ancaq sizə birçə vəsiyyətim var, ümidvaram ki, ona əməl edəsiniz. Mən sazımı evdə, sizin yanınızda qoyub gedirəm. Hər sübh tezdən yuxudan oyandıqdan sonra hərəniz bir qədər onu çalarsınız. Nə qədər ki, onun telləri səlamətdir, biliniz ki, mən hənuz diriyəm, sağlamam. Hərgah tellər qırılsa, o halda dərgahi-əhədiyyətdən mənim üçün tələbi-məğfirət etməni rica edirəm, – deyib Qoqi ağlaya-ağlaya o zavallı qadınlarla vida eləyib yola düşdü.

İztirabından şaşmış olan zavallı validə kəsəti-kədəmindən layənşüuranə oğluna nifrinlər elədi. Lakin məlul-məyus bacısı, qardaşı haqqında xeyir-dualar etdi, əyalı isə bir qədər mütəfəkkirənə dayandıqdan sonra göz yaşlarını silib dincəldi.

Qoqinin bacısı o gecə rahat yatdı, heç rəya da görmədi. Əyalı da xorultu ilə uyuyub uyquya daldı. Fəqət zavallı validəsi o gecə sübhədək əsla uyumayıb, odlu göz yaşları ilə yatağını isladır: “Nə üçün mən oğluma nifrin elədim? Əgər mənim qarğışım balamı tutursa, necə elərəm? Mən bəxtsiz ondan sonra başıma nə kül tökərəm?.. Xeyr, yox, yox... İnşallah ki, bu olmaz... Səbəbsiz demirlər ki, “ana övladına fəqət dil ilə nifrin etmiş olsa, ananın qarğışı övladı tutmaz...”. Mən də ağzıma gələnə dedimsə, fəqət könlüm ona razı deyildir. Dilimə gələn sözlərə ürəyimin riza vermədiyi meydandır... Əlbəttə, allah-taala mənim o bəd dualarımı eşitməz...” – deyib zavallı Validə özünə təsəlli verirdi.

Vəqta ki, sübh açıldı, oğlunun vəsiyyətinə əməl etməkdən ötrü ən əvvəl ana, əli əsə-əsə, rəfdəki sazı götürüb ehtiyatla onun tellərinə barmaqlarını toxundurarkən aşağıdakı nəğməni oxudu:

Validə nəğməsi

Vətən gedir, yardım gərək deyirsən
Bizi kimə bəs tapşırıb gedirsən?
Sevdiyimə hər kəsdən artıq səni,
Oğlum, neçün çox təəccüb edirsən.

Bətnimdə qalmışsan doqquz ay, oğul!
Sən ağlarkən demişəm lay-lay, oğul!
Yoxsulluqla böyütmüşəm səni mən,
Zəhmətini çox çəkmişəm, ay oğul!

Qızlar ərhlə tez dəyişər atasın,
Dul gəlinlər arar nokəndxudasın...
Oğul dağı qəbrə gedər köksündə,
Ancaq analar unutmaz balasın...

Ayrılıqdan qəlbi dönüb qan olar,
Bağrı ərir, mum kimi şan-şan olar...
Əsirgəməz düşüncəsiz canını,
Ancaq ana oğluna qurban olar...

Sən gedəni, oğul, yalqız qalmışam,
Dərddən, qəmdən, qüssədən bunalmışam.
Səndən ayrılandan bəri, gül oğlum,
Qara-qara xəyallara dalmışam.

Bəlkə acsan, ya susuzdan yanmısan,
Üşümüşsən, yağmurdan islanmısan?
Necə deyim, dilim-ağzım qurusun,
Yıxılmısan meydanda, oxlanmısan?

Anan yoxdur başın üstə ağlasın,
Səni basıb bağrına qucaqlasın.
Su tapmazsa, gözyaşı ilə yusun,
Örəyi ilə yaranı bağlasın.

Anan ölsün, gör fikrimə nə gəlir:
Bəlkə gözlərini qarğalar dəlir?
Nəşin üzrə yiyəsiz qalmış atın,
Kişnəyirkən qəmli səsi yüksəlir...

Yoxsa zülfün olmuş quşlar yuvası?
Budur o halda ananın duası:
Saralıb kaş solaydım,
Dönüb bir quş olaydım,
Qoneydim nəşin üstə,
Saçlarımı yolaydım...

Zavallı ana nəğməsini tamam etdikdə ehtiyatla sazı qızına verdi.
Qoqinin bacısı xeyir-dua edərkən sazı alıb öpdükdən sonra yavaşca-
yavaşca onun tellərinə mizrab vurarkən aşağıdakı nəğməni oxudu:

B a c ı n ə ğ m ə s i :

Bacının fəxridir kammalı qardaş,
Xassə ola xalq içində hörmətli.
Bir-birilə olmuş olsalar yoldaş,
O çox dəyərlidir, o çox qiymətli...

Xəyalları, duyğuları bir olsa,
İştə həqiqi dostluğun binası.
Bu şərtlərə əgər müğayir olsa,
Duman kimi yoxdur onun bəqası.

O, həqiqi yoldaş idi, mənimlə,
Qardaşımı mən könüldən sevirəm.
Söhbət vaxtı sirdaş idi mənimlə,
Mən də onu cani-dildən sevirəm.

Bəradərim vücuduyla sərəpa,
Vətəninin həqiqi övladıydı.
Müdafiə edirdi biməhaba.
Vətən şərqişi çalmağa adildi.

Göz yaşı ilə yarəb, səndən məsələt –
Eyləyirəm, qıl duamı, icabət.
Qardaşımı hiفز et, fəthü zəfər ver,
Evimizə qaytar tez sağ-səlamət...

Hərgah öldürmüşsə onu düşmənlər,
Mən də gərək edəm daim şivənlər:

Bülbül olub uçaydım,
Hərbgahə qaçaydım,
Qardaş qəbri üstündə
Odlu nəğmə saçaydım...

Vəqta ki, Qoqinin bacısı da nəğməsini qurtardı, cavan gəlin quduz kimi atılıb onun əlindən sazı aldı. Sonra var qüvvəsilə onun tellərinə zərbələr vurarkən aşağıdakı nəğməni oxudu:

Gəlin nəğməsi

Nədir, deyin, cavan, gözəl gəlinin,
Nəzərində ərin qədrü bahası?
Dəyişməsi asan olan belinin –
Gümüş kəmərindən azdır vəfası...

Bu gün gəlin bir gümüş kəmər bağlar,
Nazü qəmzə ilə qəddini bəzər.
Onu itirdikdə, söz yox ki, ağlar.
Sabah yenə bir başqasıyla gəzər...

Nə dul qalmaq, nə də ərin ölməsi,
Ağıllı övrətçün böyük qəm olmaz.
Çətin deyil beş gün qara geyməsi,
Könlündəki hava-həvəs, kəm olmaz...

Nədir gəlinlərcə ərin dəyəri?
Ona timsal tutun gümüş kəməri...

Qoqinin də əyalı nəğməsini bitirib susdu. Lakin sazın tellərinə şiddətli zərbə vurmaqdan barmaqları ağrıdı. Bununla belə yenə də sazın telləri qırılmadı. Bu qərar üzrə birinci ay hər səhər o üç qadın növbə ilə Qoqinin sazını çalıb təğənni edirdisə də, sazın telləri qırılmırdı... Lakin bir gün nahar çağı ət qoxusunu duymuş olan qara pişik rəfə tullandıqda təsadüfən saza toxunub onu yerə saldı. Saz yerə düşdükdə parça-parça sınıb dağıldı. İztirablı qadınlar həyəcanlı durub yüyürdülər, bədbəxtanə sazın bütün tellərini qırılmış gördülər...

Ana ilə qız çox qorxdular isə də, özlərinə təsəlli verib: “Nə etməli?.. bəllidir ki, sazın telləri öz-özünə qırılmadı. Təsadüfən qara pişiyin toxunmasından qırıldı”. Qoqinin gəlini:

– Xeyr, məncə bu yaxşı əlamət deyildir. Çünki dünən bizim həyətdə sübhədək bayquş ötürdü. Bu gün də qara qarğa qarılıdaydı, – dedi.

Bu sözlər Qoqinin anasına elə təsir etdi ki, zavallının bənizi sapsarı saraldı. Pərişanlıqdan qızının da surəti gül rəngində ağardı. Lakin cavan gəlin heç bir şey yox imiş kimi öz otağına gedib əlvan libasını geyinib, saçlarını daramaqla məşğul oldu.

Vaqe ən həmin saat bir nəfər varid olub Qoqinin qanlı libasını götürməklə bərabər ölüm xəbərini verdi. Bu dəhşətli lövhənin qarşısında Qoqinin anasının bənizi saralıb sarıköynək quşuna təbdil olundu. Bacısı da dərhal bülbül cildinə girdi. Boş qalmış evdə Qoqinin gəlini ixtiyar sahibi oldu. Lakin onun da sərbəstanə yaşaması uzun çəkmədi. Dəfətən hatıfdən: “O iki nəfər harada isə, sən də üçüncüsü ol!” – deyər səda gəldi. Bu sözləri eşidərkən cavan gəlin başındakı darağı çıxarmağa macal bulmayıb bir türfütüleyndə şanapipik quşu oldu. Odur ki, şanapipik müddəti-həyatında, daraq başında dünyada qalmıqna məcbur oldu.

O vaxtdan bu haladək sarıköynək yuvasını üç teldən asıb oğlunun kəhvarəsi kimi onu tərpedib qəmli-qəmli: “Oğlum Qoqi... Oğlum Qoqi...” – deyib ağlayır. Bülbül də harada qızıl gül görsə, qardaşının qəbri zənn etdiyindən uçub oraya qonur, şirin, odlü nəğmələr ilə unudulmayan qardaşının, sevgili yoldaşının fərağında nalələr edir. Alabəzək şanapipik isə, vəsvəsəli bir halda çöllərdə, çəmənlərdə sıçrayıb torpağı dimdiklərkən Qoqinin qəbrini arayır...

1915

**N.BARATAŞVİLİ
NƏŞİDƏLƏRİNDƏN**

Qoy edim indi tərki-darü diyar,
Çəkim ancaq ürəkdə möhnətini.
Vətən əhlindən olmuşam bizar,
Görməyim onların da surətini.

Zülmətə nur bizdə üstündür,
Orada kəndimə məkan arayım,
Nerədə xalq elmə düşgündür,
Orada yarü həmzəban arayım.

Bulmasam qəm şərki büldanda,
Üz qoyub çöllərə, fəğan edərəm.
Çəkdiyim gizli dərdi ol anda,
Göydə ulduzlara bəyan edərəm.

Öldüyüm halda xaki-paki-vətən –
Olmasın qoy cənazəmə mədfən.
Bacımın gözyaşı gəlib cuşə,
Çəkməsin qəbrimi heç ağuşə.

Toplanıb qarğa, sağsağan, quzğun,
Yeyib etsin cənazəmi pozğun.
Çürümüş meyyitim qubar olsun...
O da taraci-ruzgar olsun.

Yüyür, ey tünd yürüslü yorğa atım,
Ta ki, sərmənzili-muradə çatım.
Arayır, iştə, rakibin ölümü,
Çaparaq get, qısalt uzun yolumu.
Edirəm mövtü kəndim istiqbal,
Qoy əcəl eyləsin məni pamal.

MAYIS GECƏSİ

Şeir ilahəsi

Gəl, şairim, al bərbəti çal, öp məni, oxşa.
Yaz fəslidir, afaqa baxıb eylə tamaşa.
Açmış yaşıl ormanda gözəl dürlü çiçəklər,
Güldən-gülə qalxıb qonur əlvan kələbəklər.
Göy saf, su şəffaf, gülür qönçə qızıl gül,
Yarpaqlı budaqlarda ötür, gör, necə bülbül.

Şair

Yeksər bürüyüb dağ-dərəni örtdü qaranlıq,
Hər bir yeri sarmış görürəm qəmli dumanlıq.
Əvvəlcə edib çayları, səhraları işğal,
Sonra elədi qönçələri, gülləri pamal.
Mən bilməyirəm, bəlkə bular məhz xəyaldır,
Dincəlməyir əsla ürəyim, natiqə laldır.

Şeir ilahəsi

Al bərbəti çal, şairim, aləmdə səfa var,
Bir yanda cəfa varsa da, bir yanda vəfa var.
Məhtab uyumuş yer üzünə çəkdi niqabı,
Gizləndi çiçəklər arıdan örtdü hicabı.
Öz aşiqinə gör necə nifrət edir izhar,
Hər yerdə bu dəm, bax nə gözəl sümtü sükun var.
On dörd gecəlik ay üfüq üstündə gülümsər,
Pürxəndədir aləm uyurkən də sərəsər.
Cənnət kimi dünya fərəhhəfza, tərəbəngiz,
Sən böylə zamanda niyə pozğun, niyə qəmbiz?

Şair

Şiddətlə nədəndir ürəyim quş kimi çarpır?
Bilməm, həyəcanım nə üçün dəmbədəm artır.
Yoxsa qapı taqqıldadımı, kim onu çaldı?
Şəmin alovu öz-özünə neyçün ucaldı?
Yahu, məni kimdir çağırın, bu nə sədadır?
Yarəb! Nə gözəl səs, nə qədər nəşəfəzadır!
Səs gəldi... yenə susdu... yenə var... daha bitdi,
Ox, qüssədə, təklidə canım axıra yetdi.

Şeir ilahəsi

Gəl, şairim, al bərbəti, səhbayi-baharı
Xaliq elmiş dəhrin üruqatına cari.
Könlüm doludur eşqü həvəslərlə bu saət,
Qüvvəm azalır, ləblərimi yaxdı hərərət.
Tənbəl çocuq, aç gözlərini eylə nəzarə,
Bax mən kimi lahuti, gözəl, nazlı nigarə.
Sal yadə, əzizim, məni ilk dəfə ki, gördün,
Ol payədə sevdin, özünü fövrən itirdin.
Şəhpərlərim ancaq sənə bir cüzi toxundu,
Solğun üzünə eşq, məhəbbət tozu qondu.
Aquşa alıb eylədim izhari-nəvaziş,
Səndən edirəm mən də həmin ləhzədə xahiş:
Xoşnud elə, təskinə çalış qəlbi-nəzarı,
Ağuşuna çək sən də bu lahuti nigarı.

Şair

Hə, söylə necə? Dost səsi imiş bu xoş avaz,
Pah, aliheyi-şeir məni etdi sərəfraz.
Gəl yarı-vəfadarım, a solmaz çiçəyim, gəl,
Həmşireyi-ruhum, mələkim, sevdiciyim, gəl!
Gəl, boynuma rəna qolunu eylə həmail,
Qəlbimdə olan zülməti-şəb ta ola zail.

Şeir ilahəsi

Al, bərbəti, şairciyim, ey qəmli rəfiqim,
Ey zindeyi-cavidim, a məftuni-həqiqim!
Gördüm səni məhzünü məlul övci-səmadə,
Gəldim yetişəm dadına bu dari-bələdə.
Qəmginşən, əzizim, ürəyin pürxələcandır,
Şüğlün nə üçün dərdü qəmə ahü fəğandır?
Yoxsa yenə bir dilbərə dildadəmi oldun,
Sayə kimi torpağına üftadəmi oldun?
Yainki usandınmı həyatın sitəmindən?
İlham yetişməzmi sənə ruhüləmindən?
Tabın yox isə dərdü-qəmə rəncü bəlayə,
Bir yerdə uçub, gəl, çıxalım övci-səmayə.
Ol yerdə nə möhnət, nə əziyyət, nə cəfa var.
Ol yerdə fərəh, nəşə, tərəb, zövqü-səfa var.
Gəl öp məni, balalara pərvaz edəlim, gəl,
Ünsiyyəti-dirinənə ağaz edəlim, gəl.
Seyr eyləyib əncümləri, əflakı, səhabı,
Tizkar edəlim söhbəti-əyyami-şəbabı.
Yox, gəl oxuyaq indi bir özgə şeyə dair.
Sən söylə, təğənni edəlim bəs nəyə dair?
Gəl nəzm edəlim mərəkeyi-rəzmü dəğanı,
Ya eşqi-məcəzini, ya aşubi-zəmanı.
Xoşlanmaz isən haileyi-cəngü cədəldən,
Gəl bəhs edəlim dəhrdəki məkrü hiyəldən.
Yox eybi sevirşənsə əgər seydü şikarı,
Gəl ahulara təng edəlim rahi-fərarı.
Ax, ax, nə gözəl, dadlı dəqiqəydi o saət,
Aşiq olub etdin mənə izhari-məhəbbət.
Gül dəstələri toplayaraq rəngi-şəfəqdən,
Gül ətri yapardın üzümə düşmüş ərəqdən.
Kəkləkləri al qanına qəltan edəlim, gəl,
Yurdun-yuvasın xak ilə yeksan edəlim, gəl.
Təsvir edəlim məscidə gəldikdə nisanı,
Göz altı nə növi arayırlar zürəfanı.

Olmuş ürəyim eşq ilə dərya kimi pürçuş,
Mümkün deyil, əsla olamam sakitü xamuş.
Yekdigərə məqsudumuzu etməyə ifham
Yetmir mənə səndən, sənə məndən dəxi ilham.
Bir yerdə gəl indi edəlim zümzüməxanlıq,
Sübh oldu, şəfəq sökdü, qaçır iştə qaranlıq.
Övdət edirəm mən daha səmti-mələkuta,
Şairciyim, artıq dalacaqsanmı sükuta?
Gəl quc məni, öp, ağla, mən oldum dəxi azim,
Gözyaşlarıdır yalnız, əzizim, mənə lazım.

Şair

Həmşirəciyim, ey ovudan qəlbi-xərəbi,
Yad etmək üçün söhbəti-əyyami-şəbabı,
Gözyaşlı sənə busələr ehda edərəm mən,
Əmrin nə isə şövq ilə ifa edərəm mən.
Lakin oxumam məsədətə, şöhrətə dair,
Həm qəlbi-nəzarımda olan möhnətə dair.
Şərqi çağıra, türkü deyək, etmə təmənni,
Yox, sevdiciyim, etməyəlim indi təğənni.

Şeir ilahəsi

Sən zənn elədin yoxsa payız reyhi kimi mən,
Hər ləhzə təğəddi edirəm əşk bəsərdən?
Alamını təqdis edirəm, alidir, ali,
Olduqca mənim ruhumu eylər mütəali.
Lakin çiçəyi zəhərlidir zövqü-səfanın,
Gəldim ki, çıxardıb atayım rişəsin anın.
Yox, şairim, əlbəttə oxu zümzüməxan ol!
Əfğanın ilə göylərə fəryadrəsan ol!
Bərbətlərin atəşli, həzin zümzüməsilə,
Tənburların yangılı, rıqqətli səsile,
Sövdalı ürəklərdən ucalmış nəvəhati,
Təqdir edər əfradi-bəşər hazırü ati.

Səqqa quşunun bəlli deyilmi sənə hali,
Yorğun qayıdarkən evinə əlləri xali,
Ac yavruları toplanar ətrafına yeksər.
Ağzın açıb onlar anasından yemək istər.
Zülmətli, qaranlıq gecədə müztəribəhval,
Bilməz ana övladını etsin necə xoşhal.
Axmaq balalar bəkləyib istərsə qidanı,
Lakin ananın, heyf ki, boşdur çinədanı.
Zira ki, balıq ovlamamış, xicləti vardır,
Həddən füzun amma olara şəfqəti vardır.
Piçidə olar fikrə, arar dərdinə çarə,
Həsərlə qaranlıq göyə eylər də nəzarə.
Ol dəm yeni bir fikr gələr könlünə birdən,
Tutqun ürəyi xəndələr eylər o fikirdən.
Şadlıqla elər köysunu övladına təqdim,
Ac yavrular eylər ətini, qanını təqsim.
Göysü didilib, al qanı axdıqca dəmadəm,
Valid bu ziyafətdən olur şakirü xürrəm.
Etdikcə təhəmmül o dözülməz zəhəməta,
Qorxar ki, vida etsin əziyyətlə həyata.
Doyduqda əziz yavruları qalxıb o yerdən,
Zəhmətlə uçar göy üzünə kəndisi birdən.
Dəryaya atar, örtər onu bəhri-xüruşan,
Öz nəfsini eylər əziz övladına qurban.
Lakin çəkər ol vaxtda bir yangılı fəryad,
Təsiri ilə az qalar aləm ola bərbad.
Müzlüm gecənin sümtü sükununda fəğanı
Toplar onun ətrafına mürğani-həvanı.
İnsan da əgər keçsə o yerdən, yenə qorxar,
Zənn eylər o hökmən ölüdür, xortlayıb ağlar.
Səqqa quşunun halını et, şairim, əzbər,
Eylər belə rəftar ulu şairlər, ədiblər.
Nəqs etməyərək sözləri üstündə durarlar,
Növi-bəşəri xuni-ciyərlə doyurarlar.

*MÜƏLLİFLƏRİ MƏLUM OLMAYAN
TƏRCÜMƏLƏR*

TƏBİƏTİN GÜLMƏSİ

Yaz gəldi, bahar oldu, qışın şiddəti getdi,
Qar bitdi, külək yatdı, soyuq axıra yetdi.
Gün çıxdı, işıqlatdı yazın çənli həvasın,
Tərk etdi hava tutqun olan tirə libasın.
Göy səmti açıldıqca könüllər də açıldı,
Dünya üzünə zövq, səfa endi, saçıldı.
Çöllər, dərələr dürlü çiçəklərlə bəzəndi.
Dağdan, qayadan qar əridi, çaylara endi.
Güldükcə təbiət, açılır min cürə güllər,
Quşlar da bu əhvalı görüncə sevinirlər.
Göy səmti açıldıqca gönüllər də açıldı,
Dünya üzünə zövq, səfa endi, saçıldı.

1908

BAĞÇA

Göyərin, göy çəmənlərim, göyərin,
Sünbülüm, yasəmənlərim, göyərin.
Açılın, iyli güllərim, açılın,
Allı-əlvanlı güllərim, açılın.
Yetişin, meyvəciklərim, yetişin,
Saralın, heyvacıqlarım, yetişin.
Mənə bir sevgili qonaq gələcək,
Gələcək, bilmirəm haçaq gələcək.
Gələcəkdir babam mənim yanıma,
Baxacaq allı-güllü bostanıma.
Gəzəcəkdir qədəm-qədəm bağımı,
Görəcəkdir üzümlü çardağımı.
Dərəcək dadlı meyvələr, yeyəcək.
Mənə min dəfə mərhəbə deyəcək:

– Maşallah, nə yaxşı qabilsən,
Bağcavanlıqda xeyli kamilsən.
Darayıb, su verib calaqlamısan,
Şaxtadan qışda yaxşı saxlamısan.

1908

QİTƏ

Bax, gülşəndə ötən şeyda bülbülə,
Cəh-cəh vurur, aşıq olmuşdur gülə.
Gecə-günüz nəğmə oxur, inləyir,
Leyk onu gül etinasız dinləyir.
Onun kimi bir aşıq də dünyadə,
Olmuşdur bir gözəl qıza dildadə.
Yata bilməz sevdiyinin dərdindən,
Yaxar yeri-göyü abi-sərdindən.
Amma cavan qızın yoxdur xəbəri,
Onun neçün qəmlidir nəğmələri?

1912

LƏNƏT

Lənət vücudun üzrə odlar saçarsa, saçsın!
Sən düşmən üzrə bax, gül, mərdanə dur, çəkilmə!
Qoy dostların qucağın, qoy səndən ötrü açsın,
Getmə olar tərəf də, yoldaşlara əyilmə!
Yol xeyli sərtraqdır, mənzil başı iraqdır,
Yalnız, dayan qabaqda, yalnız duran qoçaqdır!
“Artıq buraxmarıq biz”, – düşmənlərin bağırsa,
Sən gül cavablarında, səy et, çalış, qabaq get!
“Gəl bir qədər də dincəl” – yoldaşların çağırsa,
Tez keç, ötüş ki, vardır atidə istirahət.
Yol xeyli sərtraqdır, mənzil başı iraqdır,
Yalnız dayan qabaqda, yalnız duran qoçaqdır!

ƏDALƏT

Ey ədalət! Nə olmusan bilməm?
Yatmışan, ya ki, ölmüsən, bilməm?
Kim ki, hürriyyətə edər xidmət,
Çəkər aləmdə müttəsil zəhmət.
Kim ki, zülm ilə, nahəq ilə açıq –
Vuruşar, çarpışar isə o yazıq,
Boynu zəncirlərin qucağında,
Can verir məhbəsin bucağında!
Kim ki, qəlbində eyləyirsə həlak,
Öz gözəl meylü niyyətin bibak,
Heç utanmaqsızın edər rəftar –
Kəndi vicdanı ilə saxtə kar.
Keçər ömrü onun fərağətdə,
Yaşar azadə eysü işrətdə.
Ey ədalət! Nə olmusan bilməm?
Yatmışan, ya ki, ölmüsən, bilməm?!

1912

AXIRINCI NÖVHƏLƏR

Əzizim, ey bulut altında gizlənən qəmərim,
Məzarın üstə bitər axırncı növhələrim.
Keçən o yazdakı günlər qoy uyquna girsin,
Həmişəlik gecələr savğın istiləndirsin.
Məzarın üstə göyərsin qoy abi-abi çiçək,
Necə çiçək? Ürəyimdə olan xəyallar tək.
Pıçıldasın qoy olar ruhi-layəmutun üçün,
Yavaşca layla desin ruhi-pürsükutun üçün.
Haçaq ki, mən də tamam eylərəm bu tək yolumu,
Qucaqlaram, dolaram onda boynuna qolumu.
Yat indi, sevdiciyim, yat, dalınca tez gələrəm.
Bu aləmin qəmə dərindən onda dincələrəm.

1912

QEYDLƏR

Abbas Səhhətin seçilmiş əsərləri ancaq sovet dövründə toplanıb külliyyat halında çap olunmuşdur: birinci nəşr – 1935-ci ildə (*tərtib edəni: Əliabbas Müznib, müqəddimənin müəllifi Mir Cəlal*) və ikinci nəşr – 1950-ci ildə (*tərtib edəni, müqəddimə və izahların müəllifi Kamal Talıbzadə*).

İki cilddən ibarət yeni, yubiley nəşri janr və əsərlərin sayı etibarilə daha əhatəlidir. Bir çox şeir, məqalə tərcümələr şairin külliyyatında ilk dəfə verilir. Əvvəllər lüzumsuz ixtisarla çap edilən şeirlər tam halda çap olunur. Mətbu mətnlərdəki təhriflər düzəldilmişdir. Əsərlərin dil, üslub və imla xüsusiyyətləri əsasən saxlanılmışdır.

Bu nəşrin I cildində şeirlər, satıralar, uşaq şeirləri, mənzum məktublar və pyeslər. II cildində isə məqalələr, tərcümələr, habelə Səhhətin həyat və fəaliyyətinə aid xatirələr, bədii əsərlər, qeydlər və s. gedir.

ŞEİRLƏR

ŞEYX SƏDİ

(səh.27)

“Sınıq saz”, Bakı, 1912, səh.16. Səhhət irsinin əldə olan ilk nümunələrindəndir. Müəllif İran ədəbiyyatının böyük klassikinə həsr etdiyi bu şeirin yazılış tarixi haqqında belə məlumat verir: “Bu şeir 1316-cı ildə (yeni stillə 1898-ci ildə – K.T.) Şirazda deyilmişdir”. “Sınıq saz”, səh.16.

“Sınıq saz”da “Şeyx Sədi” şeirinə müəllif iki izahat vermişdir:

“*Dilgüşa*” – o bağın adıdır ki, Şeyx Sədi orada dəfn olunub (səh.16).

Abidə – mücəssmə, yaxud statuya deməkdir (səh.16).

XACƏ HAFİZ

(səh.28)

Şirazda ikən yazdığı bu şeir haqqında şair “Sınıq saz”da belə məlumat verir: “Bu şeir də yenə Hafiz mərhumun məqbərəsində oxunulmuş bir xitabədir” (səh.18). “Sınıq saz”da şeirin nə zaman yazıldığı qeyd olunmamışdır. Lakin şairin tərcümeyi-halından məlumdur ki, o, Hafizlə Sədinin məqbərələrini təxminən eyni vaxtda ziyarət etmişdir.

“EY KÖNÜL, YATMAGİLƏN,
DUR GÖZÜN AÇ, BİDAR OL!”

(səh.29)

“Şərqi-Rus” qəzeti, 3 mart 1904, №25

Abbas Səhhətın ilk mətbu əsəridir. Şeir “Abbasqulu təbib Mehdiyev Şamaxılı” imzası ilə nəşr olunmuşdur. Görünür, həmin illərdə şair “Səhhət” təxəllüsünü hələ işlətmirmiş. 1904-cü ildə rus-yapon müharibəsinin başlanması münasibətilə yazılan bu şeir Səhhətın 1905-ci il inqilabına qədərki yaradıcılığının ideya xüsusiyyətlərini, onun çarizmə və ruhaniliyə münasibətini təsəvvür etmək üçün maraqlıdır. Mənzuməni şair aşağıdakı müraciətlə nəşr etdirmişdir: “Əfəndim! “Şərqi-Rus” qəzetinin vasitəsilə islamiyyət ələminə verdiyiniz işıq davam və istidamını rəbbim dərgahından istida edirəm. Bu günlərdə əlahəzrət imperatori-əzəm həzrətləri ilə yaponiyalıları dava və müharibə başladığına görə tamam rəayayi-dövləti-bəhiyyəyi-Rusiyəyə lazım və vacibdir ki, malü can və zəban ilə o əlahəzrətin müzəffəriyyəti bəbində çalışsınlar. Filhaza keçən zılqədə ayının 27-ci günündə Şamaxı uəzdinin şiməzəhb qazısı Axund Abbasqulu Əbdülhüseyn cənablarının sərəncamı ilə Şamaxı şəhərinin cümlə üləma və ruhaniləri və dəxi məktəb müəllim və şagirdləri və sair şiməzəhb sinfi şəhri-məzburun Qalabazar məscidinə cəm olub əlahəzrət imperatori-əzəmə fəth və zəfər duası oxundu. Bu bərədə nəzm olunmuş bir neçə əfradi-atiyəlzikr xidməti-şərifinizə irsal olundu. Təvəqqeyi-küllü olunur ki, cərideyi-mübarəkinizə dərc buyurasınız”.

DƏRYA KƏNARI

(səh.31)

1905-ci ilin son aylarında A.Səhhətın Abdulla Şaiqə göndərdiyi mənzum məktubə əlavə olunmuş bu şeir ilk dəfə tam halda “Təranə” sərlövhesi ilə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının 1923-cü il, 10-cu nömrəsində çap olunmuşdur. Şerə “Təranə” adı redaksiya tərəfindən verilmişdir. Məktubda isə şerə ad qoyulmamış, ancaq aşağıdakı məlumat əlavə olunmuşdur: “Əzizim, vərəqparələrdə xəyalım kimi pərişan olan bəzi əşarımdan nümunə olaraq xidmətinizə pişnəhad edirəm. Çün üsuli-cədid, Avropa şairlərinin səbki və səliqəsi üzrə nəzm olunub, iman nəzərilə təshihini rica edirəm”. Məktubun əsli Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Arxivinin “Ədəbiyyat və incəsənət şöbəsində, A.Şaiqin arxivində saxlanılır.

Şeir “Maarif və mədəniyyət” jurnalında aşağıdakı məlumatla dərc olunmuşdur: “Məşhur şairlərimizdən A.Səhhətın qeyri-mətbu əsərlərindən-dir ki, möhtərəm Salman Mümtaz vasitəsilə idarəmizə yetişmişdir. İdarə”.

Şerin redaksiyaya hansı mənbədən çatdırılması bizə məlumdur. A.Şaiqın şəxsi arxivinə məxsus olan bu məktub 20-ci illərin əvvəllərində ədəbiyyatşünas Salman Mümtaza verilmiş o isə həmin məktubdakı üç şeir nümunəsini növbə ilə “Maarif və mədəniyyət” jurnalında nəşr etdirmişdir (Bax: A.Şaiq, Xatirələrim, Bakı, 1973, səh.214-215).

“Sınıq saz”ı tərtib edərkən Səhhət mənzumənin bir hissəsini (16 misra) “Dərya kənarı” adı ilə ayrıca şeir kimi kitaba daxil etmişdir (səh.15-16). Şair həmin parçanın bəzi söz və ifadələrini dəyişmiş, aşağıdakı beyti əlavə etmişdir:

Sakin dənizin səfhəsi ayinə kimi saf,
Gün nuru düşərkən görünür, bax, necə şəffaf.

Şairin düzəlişləri yeni nəşrdə nəzərə alınmışdır. “Sınıq saz”da “Dərya kənarında” şerinin müəllif belə qeyd vermişdir: “Bir nəsrə nəzmə təhvil etməyə “əqd” deyildiyini şagirdlərə göstərmək üçün bu mənzumənin məzmunu “Məlumat” jurnalında bir nəsrədən alınmışdır” (səh.15).

“Seçilmiş əsərləri”ni 1950-ci il nəşrində yalnız olaraq “Təranə” və “Dərya kənarında” şeirləri başqa-başqa əsərlər kimi çap edilmişdir.

Şeir şairin özü tərəfindən verilmiş sərlövhə ilə nəşr olunur.

ŞAMAXI ZƏLZƏLƏSİ

(səh.32)

“Həyat” qəzeti, 5 mart 1906, №51. Həmin şeri şair sonralar ixtisarla “Sınıq saz” kitabçasında çap etmişdir (səh.11). İkinci nəşrdə A.Səhhət bəzi təshihlər də etmiş, “Düşükdə o istəkli vətən səmtə nigahım” misrasını “Düşükdə mənim o nəzərgahə nigahım” şəklində düzəltmişdir. Kitaba şerin ixtisar edilməmiş ilk variantı verilir.

Məhfəzəqulu – o zamankı ədəbiyyatda “qılaflı adam” mənasında işləndirdi.

DƏVƏT

(səh.34)

“Rəhbər” jurnalı, 1906, №2.

NİDAYİ-MİLLƏT, YAXUD
AMALİ-VƏTƏNPƏRVƏRANƏ

(səh.35)

“Rəhbər” jurnalı, 1906. №3. Səhhətin şeir və məqalələrində, xüsusən ilk əsərlərində “islam”, “müsəlman”, “müslim” sözləri tez-tez işlənir. Həmin sözlərdən şair çox zaman öz vətəndaşlarına müraciət mənasında istifadə edirdi.

FƏRYADİ-İNTİBAH VƏ YA AMALİ-VƏTƏNPƏRVƏRANƏ

(səh.37)

“Dəbistan” jurnalı, 15 noyabr. 1906. №15.
Şairin əsərlərinin 1935-ci il çapında:

Qəfləti, cəhli fəramuş edəlim,
Şahidi-elmi dərəğuş edəlim, –

beyti ixtisar olunmuş,

Kəsbi-elmü şərəfü nam edəlim, –

misrası dəyişdirilərək:

Cəhl ilə qəfləti edam edəlim, –

şəklində yazılmışdır.

“Şeir “Seçilmiş əsərlər”in 1950-ci il çapında ixtisarla verilmişdir.

“Nəşri-maarif”. XX əsrin əvvəllərində Bakıda təşkil olunmuş xeyriyyə cəmiyyətidir.

QƏZET NƏDİR?

(səh.39)

“Dəbistan” jurnalı, 7 dekabr. 1906. №16.

“Molla əmi” – hamı kimi, Səhhət də bu adla Cəlil Məmmədquluzadəyə və onun nəşr etdiyi “Molla Nəsrəddin” jurnalına müraciət edirdi.

“İrşad”, “Füyuzat”, “Dəbistan”, “Rəhbər”, “Həyat” – 1905-1907-ci illərdə Bakıda nəşr olunan müxtəlif istiqamətli mətbuat orqanlarıdır. Səhhət şeirdə adlarını çəkdiyi qəzet və jurnalları məfkurəvi istiqamətlərinə görə fərqləndirməmişdir.

Əvvəlki nəşrlərdə buraxılmış bir sıra səhvlər təshih olunmuş, 1950-ci il çapındakı ixtisarlar bərpa edilmişdir.

“EY VƏTƏN, GETMƏ Kİ, ƏLDƏN GEDƏRİZ”

(səh.40)

“İrşad” qəzeti, 5 dekabr 1906, №278. M.Ə.Sabirin “Ləbbeyk icabət” məqaləsindən götürülmüşdür. “İrşad” qəzeti bağlanmaq təhlükəsi qarşısında olarkən böyük şair bu məqaləni yazır və öz təəssüfünü bildirirək Səhhətin ona məlum olan şeirindən həmin parçanı nümunə gətirir. Sabir bu münasibətlə yazır: “Qayəti-təhəssürümdən nə yapacağımı şaşırıb sərəsimə həmvətənlərim olan Şamaxı əhlinə təvəccöhümdə nə gördüm? Bütün şəhər əhli mütəəssir olub ümumi bir pərişanlıq ilə rəfiqim Səhhətin şu beytləri ilə mütərənnüm olmaq istəyirlər”.

NALEYİ-TƏHƏYYÜR YAXUD MİLLƏTƏ XİTAB

(səh.41)

“Rəhbər” jurnalı, 17 yanvar. 1907, №5.

DİLBƏRİ-HÜRRİYYƏTƏ

(səh.42)

“Rəhbər” jurnalı, 17 yanvar, 1907, №5.

YAD ET!

(səh.43)

“İrşad” qəzeti, 14 fevral 1908, №19. İkinci dəfə “Əkrəmbəy həzrətləri-nə nəzirə” adı ilə “Sınıq saz”da çıxmışdır (səh.20). Əkrəmbəy Rəcəizadə məşhur türk klassiklərindəndir.

Qəzetdə şeir “Əşar” sərlövəsilə nəşr olunmuş və ona aşağıdakılar əlavə edilmişdir: “Ustadı-möhtərəm Əkrəmbəy həzrətlərinə peyrəv ola biləmiyəm? Ədibimiz Əhməd Kamala təqdim olunur”.

“Sınıq saz”da müəllif aşağıdakı bəndi ixtisar etmişdir.

Vəqta ki, əsər səba riyahi,
Könlüm açılar tərəvvülündən.
Rövşən olar etila səbahi,
Təlimü tələmün gücündən,
Baxdıqca cəvanibü nəvahi
Behcətdə olar riyazi-cənnət,
Millət hamı dərk edər fəlahi
Payanə yetər bu qəm, bu möhnət,
Yad et məni, sakitanə yad et!

Bu bənd dəqiqləşdirilərkən respublika Şərq əlyazmaları sektorunda saxlanılan əlyazmasından istifadə olunmuşdur (Bax. inv. №4098).

VAVEYLAYI-NİFRƏT

(səh.45).

“İrşad” qəzeti, 24 mart 1908, №38. “Əşar” sərlovhəsi ilə, “Ə.Tofiq Şirvani” imzası ilə nəşr olunmuşdur. Qəzet sonrakı nömrədə şerin A.Səhhətə aid olduğunu “İdarədən” adlı məlumatda xəbər vermişdir (“Həmin məqalədə zikr olunan əşar dünənki nömrəmizdə “Ə.Tofiq Şirvani” imzası ilə səhvən buraxıldığından əfvlərini istəriz”. “İrşad” qəzeti, 1908, №39).

İkinci dəfə “Sınıq saz”da çıxmışdır (səh.8). Həmin şerin Şərq əlyazmaları sektorunda saxlanılan əlyazması ilə mətbu mətni arasında fərqlər vardır (inv. №4098).

“YAZ”, “YAY”, “PAYIZ ÇAĞINDA”, “QIŞ”

(səh.46-47)

M.Mahmudbəyzadə, S.Əbdürrəhmanbəyzadə, S.Axundzadə, F.Ağzadə, A.Talıbzadə, Ə.Əfəndizadə, “İkinci il”, Bakı, 1908, səh.1908, səh.89, 91, 94, 96.

VƏTƏN

(səh.48)

M.Mahmudbəyov, A.Səhhət. “Yeni məktəb” (Üçüncü il), Bakı, 1909, səh.143.

MÜSƏLMAN ÜRƏFALARI

(səh.49)

“Zənbur” jurnalı, 1910, №13. Şeir “Sarsaq” imzası ilə nəşr olunmuşdur. Sonra müəllif həmin şeri “Sınıq saz” kitabına daxil etmişdir (səh.30). “Sarsaq” A.Səhhətin gizli imzalarından biridir.

Bu misra “Zənbur” jurnalında belə getmişdir:

San fransızdır o və ya belçik.

“*Həqiqət*” (1909-1910) və “*Günəş*” (1910-1911) – Bakıda nəşr olunan qəzetlərdir.

“*Morning*” və “*Deba*” – İngilis və fransız qəzetləridir.

Metropol və *San-susi* – restoran adlarıdır. “San-susi” fransızca qayğısız deməkdir.

ALİMNÜMALAR

(səh.51)

“Zənbur” jurnalı, 28 may 1910, №18. “Sarsaq” imzası ilə nəşr olunmuşdur. *Salman* – Məhəmməd peyğəmbərin ən yaxın tərəfdarlarından olmuşdur. *İbn-Sina* (980-1037) – Orta Asiyada yaşamış məşhur ensiklopedist alim və şairdir.

Rumi Movlana (Cəlaləddin Rumi) (1207-1273) – fars dilində yazan məşhur türk şairidir. Uzun müddət Türkiyədə və ərəb ölkələrində yaşamışdır.

Farabi (870-950) – Orta Asiyada, Farabda doğulmuş, Bağdad və Suriyada yaşamış məşhur alim və filosofdur.

“SABİR, EY ŞAİRİ-DÜHAPƏRVƏR”

(səh.53)

“Məlumat” qəzeti, 19 iyul 1911, №16. Sabirin ölümü münasibətilə yazılmış və “Qara xəbər” sərlövhəsi ilə böyük şairin ölümünü xəbər verən kiçik məqaləyə əlavə olunmuşdur. “Qara xəbər” ayrıca məqalə kimi “Əsərlər”in ikinci cildinə “Məqalələr” bölməsinə salınmışdır.

SABİR

(səh.55)

“Məlumat” qəzeti, 21 iyul 1911, №18. Şerin ilk nəşri tarixi “Seçilmiş əsərlər”də yanlış olaraq 1912-ci il göstərilmişdir.

İkinci dəfə “Sınıq saz”da çap olunmuşdur (səh.29-30).

TƏRƏQQİ VƏ TƏBİƏTİN QANUNU

(səh.56)

“Həqiqəti-əfkar” qəzeti, 24 dekabr 1911, №11. Qəzetdə “Təcəddüd və tərəqqi” sərlövhəsi ilə nəşr olunmuşdur. “Sınıq saz”a “Tərəqqi və təbiətin qanunu” adı ilə daxil edilmişdir (səh.36-37).

OXUCULARIMA

(səh.57)

“Sınıq saz”, Bakı, 1912, səh.3-4. Bu şeir də nəzərə alınmaqla kitaba salınmış 22 mənzumə “Sınıq saz”da əsasən nəşr olunur. Buna görə də onların nəşr tarixləri 1912-ci il göstərilmişdir. Şübhə yoxdur ki, bu şeirlərin bir qismini şair əvvəllər yazmış, ancaq 1912-ci ildə çap etdirmişdir.

“Sınıq saz”da ayrı-ayrı şeirlərə və misralara müəllif tərəfindən izahlar da verilmişdir.

Uyqu görmüş bir lalam mən, aləm əhli bütün kar,
Söyləməkdən mən acizəm, dinləməkdən xəlayiq –

misralarına şair belə bir qeyd vermişdir:

“Mən künki-xabdidəvü aləm tamam kər,
Mən acizəm zi göftənü xəlq öz şənidonəş –

şeri-farsisini ixtar edir. A.S.” (səh.4)

TƏRCÜMEYİ-HALIM, YAXUD HULULU

(səh.58)

Hululu – “Hüluli” sözünün xalq danışığı dilində işlənmiş şəklidir. Hüluliyə orta əsrlərdə və XIX əsrdə Şərqdə mütərəqqi cəhətləri olan ictimai-fəlsəfi cərəyan olmuşdur.

“Bəyani-hal” şerinin:

Almışlar əqəlli, bərəköllah!

misrasına verilən şərh belədir:

“Bu söz ilə:

Səxayi-büzürgani-İrənzəmin,
Düta bərekəllast, yek afərin, –

şəri-farsisinə təlmih edər” (səh.5).

“Ölü şəhər” şerindəki:

*Qəmli mazarını hekayət edər,
Talindən bütün şikayət edər. –*

beyti Cəlaləddin Ruminin məşhur “Məsnəvi”sindən iqtibas edilmişdir.

“*Yadımdadır*” şerində işlənən “ideal” sözünün şərhi belədir: “İdul və ideal kəlmələri latınca olub hər dildə istemalı qəbul olduğu üçün aciz də işlətdim” (səh.13).

“*Füzulinin bir qəzəlini tərbi*” adlı şerə verilən şərh belədir:

“Ədəbiyyatımızda təxmis, təsdis və qeyriləri çox olub da “tərbi” görmədiyimdən bu qəzəli belə yaptım” (səh.18). Şeir Füzulinin “Dəhənin dərdimə dərman dedilər cananın” mısrası ilə başlanan qəzəli əsasında yazılmışdır.

“*Yoldaşım üçün göz yaşı...*” şeri “Sınıq saz”da “Mərsiyə” sərlövhəsi ilə nəşr olunmuşdur. Şerə belə izahat verilmişdir: “Bu mərsiyə süngülər ağzından qurtarıb da bir müsəlman evinə sığınarkən daş ürəkli ev sahibinin qurşunu ilə nagehan tərkiheyət edən yoldaşım üçün göz yaşıdır” (səh.29).

YAY SƏHƏRİ

(səh.71)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, Bakı, 1912, səh.18. “Məğrib günəşləri”ndə A.Səhhətin öz imzası ilə iki orijinal şeri çap olunmuşdur ki, onlardan biri “Od tutub qırmızı atəşlə yenə yandı üfük” mısrası ilə başlanan “Yay səhəri”dir. “Əsərlər”də həmin şeir yanlış olaraq tərcümə bölməsində verilmişdir (“Əsərləri”, Bakı, 1935, səh.273).

OĞLUM ÜÇÜN

(səh.79)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №5.

SABİR

(*səh.80*)

“Məktəb”, 1913, №11. Səhhətın Sabir haqqında yazdığı üçüncü şeridir. Şairin 1917-ci ildə dostunun ölümünün altı illiyi münasibətilə yazdığı dördüncü şeri isə əldə yoxdur. “Açıq söz” qəzetində çap olunan “Şamaxıda Sabir günü” adlı məqalədə Səhhətın bu mənzuməsindən bəhs edilir: “...həmin iyul ayının 12-də Şamaxıda müəllimlər kursunda iştirak edən müəllimlər mərhum Sabirin altı illik yovmi-vəfatı münasibətilə birinci şəhər məktəbində bir “Ədəbi səhər” tərtib etmişdilər. Saat 12-də məclis açılır. Əvvəl A.Səhhət cənabları mərhumun tərcümeyi-halı ilə hazirunu aşına edir və həmin günə dair mərhumun haqqında söylədiyi şeri oxuyur. Sonra müəllimlər tərəfindən mərhumun öz şeirlərindən oxunur. Ələlxüsus Səhhət cənablarının söylədiyi şeir xalaiqdə yeni bir ruh əmələ gətirir” (“Şamaxıda Sabir günü”, “Açıq söz” qəzeti, 31 iyul 1917, №533).

VƏTƏN

(*səh.81*)

“Məktəb” jurnalı, 1 fevral 1914, №2.

NƏVAYİ-AŞİQANƏ

(*səh.82*)

“Qurtuluş” jurnalı, 20 neysan (aprel) 1920, №2. Redaksiyadan şərə verilən izahat yazılır: “Mərhum Abbas Səhhət əfəndinin işbu əşarı 1915-ci ildə nəşr olunan “Qurtuluş”un 3-cü sayısında çap edilmək istənilmişdi. Lakin o zaman sensor buna müsaidə etmədiyindən 3-cü nömrənin 1-ci səhifəsi boş qalmışdı”. Redaksiyanın məlumatını “Qurtuluş”un əldə olan həmin nömrəsi təsdiq edir. Həqiqətən 1-ci nömrənin ilk səhifəsi boş qalmış, şerin ancaq adı yazılmış, bir də epiqraf kimi Hafizin aşağıdakı beyti yazılmışdır:

Məsləhət didi-mən in əst ki, yaran həmə kar
Bəgüzərəndü xəmi-türreyi-yari girənd.

(Tərcüməsi: Mənim məsləhətim budur ki, dostlar bütün işlərini buraxıb yarın qıvrım zülfünü tutsunlar). “Qurtuluş”, 1 noyabr, 1915, №3. Bu mənəbəyə əsasən şerin çap tarixi 1915-ci il götürülmüşdür.

Əvvəlki nəşrlərdə şerin adı yanlış olaraq “Olmalı” getmişdir. Əməkdar müəllim Cəmo Cəbrayılbəylinin “Xatirələr”ində verdiyi məlumata görə şeir ona ithaf olunmuşdur.

NİNNİ

(*səh.83*)

“Qurtuluş” jurnalı, 16 noyabr 1915, №4.

BƏRADƏRİM Ə.M.SƏRKƏROV CƏNABLARINA

(*səh.84*)

“Qurtuluş” jurnalı, 16 noyabr 1915, №4.

Məzmunundan belə məlum olur ki, bu şeri Səhhət dostu Ə.M. Sərkərovun xahişi ilə onun sevgilisinə xitabən yazmışdır.

HAŞİMBƏY MƏRHUM ÜÇÜN

(*səh.86*)

“Açıq saz” qəzeti, 2 mart 1916, №125. “Tazə həyat”, “Sədayi-həqq”, “Sədayi-Qafqaz” və s. qəzetlərin redaktoru olmuş Azərbaycan yazıçı və jurnalisti Haşimbəy Vəzirovun (1868-1916) vəfatı münasibətilə yazılmışdır.

“ŞAİR, ŞEİR PƏRİSİ VƏ ŞƏHƏRLİ”

(*səh.87*)

“Açıq söz” qəzeti, 4, 5, 6, 7 iyul 1916, №228, 229, 230, 231. İkinci dəfə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının 1923-cü il fevral nömrəsində səhv olaraq “Abbas Səhhətin basılmamış mənzuməsi” qeydi ilə natamam və təhrif edilmiş şəkildə çap olunmuşdur. İkinci dəfə çapda poemanın sərlövhəsi dəyişdirilərək “Şair və şeir pərisi” adlandırılmış, əsərin bilavasitə ideyası ilə əlaqədar olan “Şəhərli” kəlməsi ixtisar olunmuşdur. Bu səhv uzun müddət şairin çap olunan əsərlərində təkrar edilmişdir. Redaksiyanın məlumatını buraya köçürürük: “Mərhum şairimiz Abbas Səhhətin çap olunmamış əsərlərindəndir ki, hörmətli Salman Mümtaz vasitəsilə idarəmizə çatmış. Biz də ehya edərək məcmuəmizdə çap edirik. Bunu da ixtar edirik ki, Abbas Səhhətin 1 sayımızda çap olunmuş “Mayıs gecəsi” ünvanlı tərcüməsi təb olunmamış əsərlərdən olub ilk dəfə bizim məcmuəyə dərc edilmək üçün H.Sadiq tərəfindən idarəmizə verilmişdir” (“Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1923, №2).

ŞƏRARƏ

(səh.95)

“Sövqat” qəzeti, 3 oktyabr 1916, №27.

TƏXLİYƏ, YAXUD QAÇQIN

(səh.96)

“Qardaş köməyi” jurnalı, Bakı, 1335 (1917)-ci il, may.

ŞAİR

(səh.97)

Şairin sağlığında çap olunmamış şeirlərdəndir. İlk dəfə 1923-cü ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının 3-cü nömrəsində çap olunmuşdur.

“KƏLNIYƏT” SATİRALARI

Abbas Səhhət “Kəlniyyət” jurnalındakı satiralarını “Şeyx Şeypur” və “A.S.” imzaları ilə çap etdirmişdir. Şairlə şəxsən tanış olan ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz xatirəsində “Şeyx Şeypur” imzası ilə nəşr olunan şeirlərin Səhhətə aid olduğunu yazır (Şərq əlyazmaları sektoru, Arxiv 38, Q-34 (580), №1, cümg). Bu barədə mətbuatda da məlumat verilmişdir (Nəcəf Nəcəfov, “Azərbaycan gəncləri”, 11 may 1971-ci il; Əjdər Ağayev və Ramin İsayev, “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 30 iyul 1971-ci il). Tədqiqat bu mülahizələrin doğru olduğunu sübut edir. Satiralar Səhhət külliyyatına ilk dəfə salınır.

YOL VERİN!

(səh.98)

“Kəlniyyət” jurnalı, 15 iyun 1912, №4. “Şeyx Şeypur” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“Kəlniyyət” həmin nömrədə şairə belə cavab vermişdir:

Qabaqca, Şeyx Şeypur, gəl səbr qıl, ixtiyar,
İranda min marü mur hökmdədir, bərqərar.

Yalvarıb ya etsə zor Qaşqay ilə Bəxtiyar,
Bəlkə, Allah kərimdir, dayandı Nasirəlmülk.

ACLIQ DAVASI

(səh.100)

“Kəlniyət” jurnalı, 29 iyun 1912, №6.

TƏQDİR EDƏLİM!

(səh.102)

“Kəlniyət” jurnalı, 13 iyul 1912, №8.

Görkəmli maarif xadimi və yazıçı *Rəşidbəy Əfəndiyevin* dini kitabları rus dilinə tərcümə etməsinə işarə olunur.

ZƏHMƏT ÇƏKMƏ!

(səh.104)

“Kəlniyət” jurnalı, 20 iyul 1912, №9.

Redaksiya həmin nömrədə “Şeyx Şeypur”a belə cavab vermişdir:

Utan, a Şeyx Şeypur, xalq böhtan atırsan,
Müsürmanın millətin pis işlərə qatırsan.
İş biləndir, danadır arifimiz, xanımız,
Molla, bəyə, hamıya qurban gedər canımız.
Gəl gedəlim köndlərə, mirzələri görəlim,
Yüzbaşıya baş əyib nə istəsə verilir,
“Bəli, bəli” deyərkən söyüşlərə güləlim,
Kim nə desə dinləyib düşünəlim, öləlim.

STUDENT

(səh.106)

“Kəlniyət” jurnalı, 3 avqust 1912, №11.

BƏNZƏTMƏ

(səh.107)

“Kəlniyət” jurnalı, 10 avqust 1912, №12.

DEYİM, DEMƏYİM?!

(səh.109)

“Kəlniyət” jurnalı, 17 avqust 1912, №13.

ORUCLUĞUN PROQRAMMASI

(səh.110)

“Kəlniyət” jurnalı, 31 avqust 1912, №15.

ÇƏPƏR ÇƏKMƏSİN

(səh.113)

“Kəlniyət” jurnalı, 6 oktyabr 1912, №20.

ÇOX YAŞA!

(səh.115)

“Kəlniyət” jurnalı, 21 oktyabr 1912, №22.

İTALİYA

(səh.117)

“Kəlniyət” jurnalı, 28 oktyabr 1912, №23.

“KƏLNİYƏT”Ə MƏXSUS ƏDƏBİYYAT

(səh.118)

“Kəlniyət” jurnalı, 4 noyabr 1912, №24.

ƏDƏBİYYAT

(“Kəlniyət”! Al bircə qələmdan, kağız”)

(səh.120)

“Kəlniyət” jurnalı, 11 noyabr 1912, №25.

“ÜXÜVVƏT” MƏKTƏBİ

(*səh.122*)

“Kəlniyət” jurnalı, 18 noyabr 1912, №26.

“Üxüvvət” (“Qardaşlıq”) – Şamaxıda açılmış məktəbin adı.

ƏŞAR

(“KƏLNIYƏT”, AĞRIN BU QOCA NAQQALA)

(*səh.124*)

“Kəlniyət” jurnalı, 25 noyabr 1912, №27.

ƏDƏBİYYAT

(“Kəlniyət”! Ey dərdimizin dərmanı)

(*səh.126*)

“Kəlniyət” jurnalı, 2 dekabr 1912, №28.

“SƏNİ MƏN SEVMƏYİRƏM, SEVMƏYİRƏM...”

(*səh.128*)

“Kəlniyət” jurnalı, 9 dekabr 1912, №29. XX əsr Azərbaycan mətbuatında məqalələri, şeirləri ilə çıxış edən, 1913-1914-cü illərdə “Şələlə” jurnalının redaktoru olmuş Xalid Xürrəm Cəbribəyzadənin “O pirizadə ki, əvvəlcə sevərdim” mətləli şeirinə parodiyadır. Səhhət şeri “Möhtərəm Xalid bəy Cəbribəyzadəyə nəzirə” qeydi ilə nəşr etdirmişdir.

ŞEİR, YAXUD MEİR

(*səh.130*)

“Kəlniyət” jurnalı, 9 dekabr 1912, №29.

ƏDƏBİYYAT

(Bəsdə daha “Kəlniyət”!)

(*səh.132*)

“Kəlniyət” jurnalı, 16 dekabr, 1912, №30.

ƏDƏBİYYAT

“Ey “Kəlniyət”! Ey xatirimın zövqü səfası”

(*səh.134*)

“Kəlniyət” jurnalı, 16 dekabr 1912, №30.

ODESSA XƏYALATI

(*səh.136*)

“Kəlniyət” jurnalı, 1 yanvar 1913, №1.

ROZƏXAN

(*səh.138*)

“Kəlniyət” jurnalı, 20 yanvar 1913, №4.

TAZIYANƏLƏR

“VARSA DOĞRU SÖZƏ HƏVƏS SƏNDƏ”

(*səh.139*)

“Kəlniyət” jurnalı, 20 iyul 1912, №9.

“TELEQRAF GÜNDƏ VERİR XALQA XƏBƏR”

(*səh.139*)

“Kəlniyət” jurnalı, 28 oktyabr 1912, №23. “A.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“RUSSKOYE SLOVO”, “NOVI VREMYA”

(*səh.140*)

“Kəlniyət” jurnalı, 11 noyabr 1912, №25. “A.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“*Russkoye slovo*”, “*Novoye vremya*” – inqilabdan əvvəl Rusiyada nəşr olunan mürtəce mətbuat orqanları idi. Burjua jurnalisti A.S.Suvorinin redaktorluq etdiyi “*Novoye vremya*”da əksinqilabi və mühafizəkar yazıları ilə çıxış edən M.Menşikov Qafqaz xalqları haqqında, o cümlədən Azərbaycan xalqı haqqında fitnəkar yazılar çap etdirirdi.

“VAR İDİ HEÇ OLMASA ŞİRVANDA BEŞ-ÜÇ İL QABAQ”

(*səh.140*)

“İqbal qəzeti, 16 noyabr 1912, №213. “Şeyx Şeypur” imzası ilə nəşr olunub.

“TELEQRAF MÜXBİRİ ŞƏRM EYLƏMƏYİR”

(*səh.140*)

“Kəlniyət” jurnalı, 18 noyabr 1912, №26. “A.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

“BÖLGÜ-BÖLGÜ OLMUŞ BU GÜN TÜRKİYƏ”

(*səh.141*)

“Kəlniyət” jurnalı, 2 dekabr 1912, №28. “A.S.” imzası ilə nəşr olunmuşdur.

ATA ÇIXAN AĞACI OĞUL BUDAQ-BUDAQ GƏZƏR

(*səh.141*)

“Kəlniyət” jurnalı, 28 oktyabr 1912, №23.

MƏNZUM MƏKTUBLAR

DOSTUM MİRZƏ ABDULLA ŞAİQ CƏNABLARINA

(*səh.143*)

Məktub Abdulla Şaiqin:

Ey çeşmimin önündə mücəssəm vətən, vətən,
Qəlbim kimi ələmlərə həmdəm vətən, vətən, –

beytilə başlanan “Vətən” adlı mənzuməsinə cavab olaraq yazılmışdır (Bax: A.Şaiq. Əsərləri, II cild, Bakı, 1968, səh.7).

A.Səhhət ilə A.Şaiq 1905-ci ildən uzun müddət məktublaşmışlar. Bu yazışmadan yeganə nümunə olaraq qalan həmin məktub Azərbaycan SSR Mərkəzi Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində saxlanılır. A.Səhhətin məktubu bir-biri ilə əlaqəsi olmayan üç mənzum parçadan ibarətdir. Bu kitabda çap olunan “Dərya kənarı” və “Nəğməyi-ordubehişt” şeirləri həmin məktubun 2-3-cü hissələrini təşkil edir. Məktub belə bir qeydlə başlanır: “Əfəndim, övzai-ruzgarın həmvərə kəcrəftarlığı və zəmaneyi-namüsaidin həmişə giriftarlığı ta bəhal ərizənigar olmağıma mane olub; ələlxüsus posta tətili... Lihaza, bu günlərdə ki, bəradərimiz Ağa Mirzə Əlicabbar ki, xəyali-əzimet varlarıydı, fürsət qənimət bilib mirati-ixlas və übudyyətimi xidməti-şərifinizə məruz etməyə iftixar edirəm və xitabi-hümayunuvuza cavabən bir neçə əşari-rəkəətşüarı yazmağa cəsərət eylərəm”.

Məktubun tarixi qeyd olunmamışdır. Lakin A.Şaiqın Səhhəti yazdığı məktubun 1905-ci ilə aid olduğunu, müəllim Əlicabbar Orucəliyevin (1876-1935) 1906-cı ilin əvvəllərində Şamaxıdan Bakıya köçdüyünü və nəhayət, şairin poçta tətildən söhbət açmaqla 1905-ci il inqilabına işarə etməsini göstərsək, məktubun 1905-ci ilin axırları, 1906-cı ilin əvvəllərində yazıldığını ehtimal etmək olar.

Bu mənzum məktubda Səhhətin 1905-ci illərdə keçirdiyi ziddiyyətli əhvali-ruhiyyə öz ifadəsini tapmışdır.

YAZMAM!

Firidunbəy Köçərli cənablarına

(səh.145)

“Yeni irşad” qəzeti, 6 dekabr 1911, №81. İkinci dəfə “Sınıq saz”da nəşr olunmuşdur (səh.37-39). Mənzumənin A.Şaiq “Gülzar” dərsliyinə daxil etmişdir (Bakı, 1912, səh.242-244).

İkinci nəşrində şair son bəndi artırmış, bəzi misralarda düzəliş etmişdir.

“Sınıq saz”dakı mətn əsasında nəşr olunur.

A.Səhhət 1903-cü ildə F.Köçərli ilə qiyabi tanış olmuş və bu zamandan başlayaraq onunla müntəzəm məktublaşmışdır (bax: A.Səhhət. Sabirin tərcümeyi-halı, M.Ə.Sabir. “Hophopnamə”, Bakı, 1912, səh.8. F.Köçərlinin arxiv fondunda A.Səhhətin xeyli məktubu var imiş. (Bax: Azərb. SSR Elmlər Akademiyasının respublika Şərq əlyazmaları fondu, F.Köçərlinin fondu, Q-1/5). Başqa müasirləri kimi A.Səhhətin də məktubları bizə gəlib çatmamışdır.

Məhəmməd Tərrah. Şamaxı şairlərindəndir. Səhhətin başçılıq etdiyi ədəbi məclisin üzvlərindən olmuşdur. Klassik şeir üslubunda əsərlər yazmışdır.

Yəğmə. XIX əsrdə yaşamış, satirik əsərləri və həcvlərilə məşhur fars şairidir.

BİR MƏKTUBA CAVAB

(*səh.147*)

“Sınıq saz”, Bakı, 1912, səh.17. Mənzum məktub əməkdar müəllim Cəmo Cəbrayılbəyliyə yazılmışdır. A.Səhhətlə şeirlə məktublaşan C.Cəbrayılbəyli XX əsr mətbuatında “Aciz” imzası ilə şeirlər nəşr etdirmişdir.

NASEH

(*səh.148*)

“Sınıq saz”, Bakı, 1812, səh.23-27.

Ağəli bəy Əfəndizadə Nəseh (1856-1915). Şamaxı şairlərindəndir. Klassik Şərq şeri üslubunda yazılmış şeirlərin müəllifidir.

BƏRADƏRİM FİRİDUNBƏY KÖÇƏRLİ CƏNABLARINA

(*səh.151*)

“İqbal” qəzeti, 3 mart 1914, №592

9 MART. CƏMO CƏBRAYILBƏYLİYƏ

(*səh.153*)

Cəmo Cəbrayılbəyli. Xatirələrim, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi arxivi, inv. №498, “Səhhət” bəhsi, səh.15-18. Şeir 1915-ci ildə yazılmışdır.

İlk dəfə “Seçilmiş əsərlər”də nəşr olunmuşdur (səh.126-128). “Xatirələrim”də həmin məktub haqqında yazılır: “1923-cü ildə Maarif Komissarlığı tərəfindən nəşrə qoyulmaq üçün bir məcmuə planlaşdırılmışdı. İlk təşkilat işlərini aparmaq üçün Abdulla Şaiq, Salman Mümtaz və məndən ibarət olan üçlük təşkil edilmişdi. Katiblik mənim öhdəmə buraxılmışdı.

Məcmuə üçün material toplanarkən Səhhətin məndə olan məktublarını evdən götürüb idarədəki qovluğa qoydum. İstifadə edildikdən sonra yenə götürə biləcəyim ümidində idim. Çünki hər şey öz əlimdə idi. İki ay keçdikdən sonra məcmuənin çıxmayaacağı məlum oldu. Bir gün idarəyə gəlib, içində material olan qovluğa yerində tapmadım. Salman Mümtaz onu aparmışdı...

Altı il sonra məktublardan yalnız 1915-ci ildə 9 mart tarixli təbriknaməni Mümtazdan ala bildim". "Xatirələrim" "Səhhət" bəhsi, səh.14-15.

UŞAQ ŞEİRLƏRİ

MƏKTƏB UŞAĞI

(səh.156)

"Dəbistan" jurnalı, 1907, №2. Jurnalda "Firdovsül-ətfal, yaxud çocuqlar bağcası" sərlövhesilə çıxmışdır. İkinci dəfə "Yeni məktəb"də "Məktəb uşağı" adı ilə nəşr olunmuşdur (Bakı, 1909, səh.6-7).

ANA VƏ OĞUL

(səh.157)

"Dəbistan" jurnalı, 1907, №2

CÜCƏLƏR

(səh.158)

M.Mahmudbəyov, "Türk əlifbası", Bakı, 1907.

QARI VƏ QULLUQÇULARI

(səh.159)

M.Mahmudbəyov, "Türk əlifbası", "Bakı, 1907. Bir il sonra həmin şeir M.Mahmudbəyovun "İlk qiraət" dərsliyində "Abbas Səhhət Şirvani" imzası ilə çap olunmuşdur (Bakı, 1908, səh.25).

QARANQUŞ BALALARI

(*səh.159*)

M.Mahmudbəyov, “Türk əlifbası”, Bakı, 1907.

ATA VƏ OĞUL

(*səh.160*)

M.Mahmudbəyov, “Türk əlifbası, Bakı, 1907. Həmin şeərə “Əyyar” təxəllüslü şair “Ata və qız” adı ilə nəzirə yazmış və “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdirmişdir (“Molla Nəsrəddin”, 14 mart 1914, №9).

“Ay dədə, dur get, mənə qolbağ, zər al,
Bir dənə çarşaf, iki top məxmər al” –

beyti ilə başlanan bu nəzirəyə müəllif belə bir qeyd də vermişdir: “Möhtərəm Abbas Səhhət cənablarına nəzirə”.

İT VƏ KÖLGƏSİ

(*səh.160*)

“Dəbistan” jurnalı, 1907, №6. “Səhhət Şirvani” imzası ilə çap olunmuşdur. Həmin şeir az sonra “İkinci il” dərsliyində yenə Səhhətin orijinal əsəri kimi nəşr olunmuşdur (Bakı, 1908, səh.30–31). Föhrüstdə şerin qarşısında “Səhhət” yazılmışdır. Şairin əsərlərinin 1928 və 1935-ci il çaplarında səhv olaraq “İt və kölgəsi” şeri tərcümələrin içərisində getmişdir (A.Səhhət. Müntəxəbat, Bakı, 1928, səh.131; Əsərləri, Bakı, 1935, səh.316).

YAZ

(*səh.161*)

M.Mahmudbəyov. “Türk əlifbası”, Bakı, 1907... həmin şeir ikinci dəfə “Abbas Şirvani” imzası ilə “İlk qiraət” dərsliyində nəşr olunmuşdur (Bakı, 1908, səh.30).

QUŞLAR

(*səh.161*)

“İkinci il” dərsliyi. Bakı, 1908, səh.70.

OT BİÇİNİ

(səh.162)

M.Mahmudbəyov, “İlk qıraət”, Bakı, 1908, səh.31-32. “Abbas Səhhət” imzası ilə nəşr olunmuşdur. “Seçilmiş əsərlər”in 1950-ci il nəşrini hazırlarkən “İlk qıraət” dərsliyini əldə edə bilmədiyimiz üçün şerin nəşr tarixini və müəllifini dürüst təyin edə bilməmişdik. Buna görə də yanlış olaraq 1935-ci il nəşrindəki səhv təkrar olunmuş və şeir tərcümələr bəhsində, çap tarixi məlum olmayan əsərlər sırasında verilmişdir (“Seçilmiş əsərlər”, Bakı, 1950, səh.288). M.Mahmudbəyovun “Türk əlifbası və ilk qıraət” (Bakı, 1909, 3-cü çapı) dərsliyinin föhrüstündə də həmin şerin qarşısında yazılmışdır: “Mənzumeyi-Abbas Səhhət”.

TƏNBƏL, GÜLLƏRİN BƏHSİ

(səh.162-163)

Hər iki şeir ilk dəfə M.Mahmudbəyovun “İlk qıraət” dərsliyində “Abbas Şirvani” imzası ilə çap olunmuşdur (Bakı, 1908, səh.37-38, 45-47). “Seçilmiş əsərlər”in 1950-ci il nəşrini hazırlarkən “İlk qıraət” dərsliyini əldə edə bilmədiyimiz üçün, “Od biçini” kimi, bu iki şerin də nəşr tarixini və ilk çap olunduğu mənbəyi müəyyənləşdirə bilməmişdik. Buna görə də “Seçilmiş əsərlər”də onun nəşr tarixi məlum olmayan şeirlər sırasında verilmişdir (səh.163, 164).

KÜÇƏ UŞAĞI, QARIŞQA VƏ MİLÇƏK, AYI VƏ ARILAR, TÜLKÜ
VƏ QURD, TÜLKÜ VƏ MEYMUN, AYI VƏ ŞİR, OĞRU VƏ ANASI,
GÜN VƏ KÜLƏK, SƏRÇƏ VƏ QIRĞI, ULAQ VƏ ASLAN

(səh.164-171)

Bu şeirlər M.Mahmudbəyovla A.Səhhətin tərtib etdikləri “Yeni məktəb” (“Üçüncü il”) dərsliyində nəşr olunmuşdur. Bakı, 1909, səh.6-7, 8-9, 24-25, 35, 42, 43, 45, 51, 57, 65, 90.

İLK BAHAR

(səh.172)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №9.

İKİ UŞAQ

(*səh.173*)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №11.

KÖÇ

(*səh.174*)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №13.

ANA VƏ BALA

(*səh.175*)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №14.

İKİ DANA

(*səh.176*)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №21.

MƏKTƏB ŞAGİRDİ

(*səh.177*)

A.Səhhət. “Məğrib günəşləri”, Bakı, 1912, I hissə, səh.7-8. A.Səhhətin tərcümələri toplanan “Məğrib günəşləri” kitabçasının I hissəsində müəllifin öz imzası ilə iki orijinal şeri çap olunmuşdur ki, onlardan biri “Məktəb şagirdi”dir.

AŞPAZ VƏ PİŞİK

(*səh.178*)

“Məktəb” jurnalı, 1913, №7.

BİR MƏKTƏBDƏ İMTAHAN

(*səh.181*)

“Məktəb” jurnalı, 1913, №9.

HEKAYƏLƏR

CƏRRAHLIQ

(səh.185)

“Məktəb jurnalı, 1915, №6-7. Hekayə rus yazıçısı A.P.Çexovun “Xirurgiya” adlı hekayəsindən iqtibas edilmişdir. Hekayənin başlanğıcında müəllif yazmışdır: “A.P.Çexova nəzirə”.

BƏDBƏXT AİLƏ

(səh.190)

“İqbal” qəzeti, 2 aprel 1915, №902.

QARAGÜNLÜ HƏLİMƏ

(səh.193)

“Qardaş köməyi” jurnalı, may, 1917.

PYESLƏR

YOXSULLUQ EYİB DEYİL

(səh.199-211)

A.Səhhət. Yoxsulluq eyib deyil, Bakı, 1912. Məşhur rus dramaturqu A.N.Ostrovskinin “Бедность не порок” adlı komediyasından iqtibas edilmişdir.

NEFT FONTANI

(səh.212-225)

Abbas Səhhət. Neft fontanı, Bakı, 1912.

CƏHALƏT SƏMƏRƏSİ, YAXUD BİR YETİMİN XOŞBƏXTLİYİ

(səh.226-233)

“Məktəb” jurnalı, 1912, №13, 14, 15. Pyes 1914-cü ildə Bakıda ayrıca kitabça şəklində nəşr olunmuşdur.

TAĞI VƏ NAĞI

(səh.234-240)

Pyesin çap olunduğu ilk mənbəyi müəyyən etmək mümkün olmadı. Sovet hakimiyyəti illərində “Təbliğ və tənqid teatrı”nda oynanmış bu əsərin mətni A.Səhhətin “Əsərləri”nin 1935-ci il çapı əsasında verilir.

Ərəb əlifbasında “nun” (n) və “tey” (t) hərfləri bir nöqtənin artıq olması ilə fərqlənilir: ن – nundur, ت – teydir.

MƏQALƏLƏR

TƏZƏ ŞEİR NECƏ OLMALIDIR?

(səh.243)

“Həyat” qəzeti, 23 fevral 1905, №14.

Səhhətin nəşr edilmiş ilk məqaləsidir. “Ədəbi-elmi felyeton” adı ilə çap olunmuşdur. Məqalənin sonuna əlavə edilmiş şeir “Sınıq saz” kitabında “Bahar axşamı” sərlövhəsi ilə verilmişdir (səh.7). Şerin:

Ahəstəliyiynən üfūqə eyləyir ahəng,
Şəffaf səmadə görünür şövqi-fəzarəng –

beytini müəllif “Sınıq saz”da aşağıdakı şəkildə təshih etmişdir:

Ahəstə günəş eylər ikən batmağa ahəng,
Göy üzrə bulutlar da alar sevməli min rəng.

Şeir məqalə ilə birlikdə nəşr olunur.

QARA XƏBƏR

(səh.245)

“Məlumat” qəzeti, 19 iyul 1911, №16.

Səhhətin dahi Azərbaycan şairi M.Ə.Sabirin ölümünü xəbər verən ilk məqaləsidir.

Sabirə həsr edilən “Sabir, ey şairi-dühpərvər” misrası ilə başlanan bu məqalənin sonunda verilmişdir.

SABİR

(səh.246)

“Yeni irşad” qəzeti, 29, 31 avqust, 6 sentyabr 1911, №2, 4, 7.

Sabir haqqında yazılan ilk elmi əsərdir. Böyük şairin “Hophopname”sinə “Sabirin tərcümeyi-halı” adlı müqəddiməni yazan Səhhət bu əsərindən də istifadə etmişdir.

Sabirin əsərlərindən götürülən bəzi nümunələrdə çap variantları arasında fərqlər vardır. Bu nəşrdə Səhhətin mətni əsas götürülmüşdür.

Əbdülhəqq Hamid (1851-1937) – məşhur türk şairi və dramaturqu, “Məqbər”, “Əşbər”, “Düxtəri-hindu” və s. əsərlərin müəllifidir.

“Məlumat” – 1911-ci ildə Mehdibəy Hacınskinin redaktorluğu ilə nəşr olunan gündəlik siyasi, ədəbi qəzetdir.

Viktor Hüqo (1802-1885) – romantizm məktəbinə mənsub fransız şairi və romançıdır. “Səfillər”, “Paris Notrdam kilsəsi”, “93-cü il”, “Gülən adam” kimi əsərləri məşhurdur.

N.V.Qoqol (1809-1852) – böyük rus realist yazıçısıdır. “Taras Bulba”, “Müfəttiş”, “Ölü canlar” kimi klassik əsərlərin müəllifidir.

M.Y.Saltikov-Şedrin (1826-1889) – böyük rus satirik yazıçısıdır. “Cənab Qolovlyovlar” romanının müəllifidir.

Şatobrian F.R. (1768-1848) – fransız yazıçısıdır. Mürtəce burjuva romantiki və dövlət xadimidir. Monarxiyanın bərpa edilməsi münasibətilə “De Bonaparte et des Baurbans” (1814) (“Bonapart və burbonlar haqqında”) adlı əsərini yazmışdır.

Səhhət, məqalədə “Fransız şairlərindən Şatobrian fransız qövmünün səltənət xəndanından olan burbonlarla Napoleon Bonapart arasındakı müqayisəyə dair bir kitab yazmışdır” dedikdə həmin əsərə işarə edir.

Şatobrian eyni zamanda “Atala” (1801) və “Rene” (1802) kimi romanlar da yazmışdır.

Napoleon Bonapart (1769-1821) – 1804-1815-ci illərdə Fransa imperatoru olmuşdur.

Burbonlar – Fransada uzun müddət hakimiyyət sürmüş sülalədir.

Mirzə Ələsgər xan Ətabək – İran inqilabı dövründə fədailər əleyhinə mübarizə aparan mürtəce dövlət xadimlərindən olmuşdur. Həsən Ağsa adlı bir nəfər mücahid tərəfindən öldürülmüşdür.

Məhəmmədəli şah (1872-1925) – İran inqilabı illərində İran şahı (1907-1909) olmuşdur. İri torpaq sahiblərinin mənafeyini müdafiə etmiş, inqilabi qüvvələr əleyhinə mübarizə aparmış, milli məclisi qovmuşdur.

Əbülqasım Firdovsi (434 (41)-1020) – dahi fars və tacik şairidir. Məşhur “Şahnamə” dastanının müəllifidir.

Əsrəf Məhəmməd əfəndi (1845-1912) – görkəmli türk satirik şairidir. *Səyavuş* – Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə” poemasındakı surətlər-dəndir.

Sultan Mahmud Qəznəvi (969-1000) – Əbülqasim Firdovsiyə “Şahnamə” dastanını yazdıran Qəznəvi padşahıdır.

Namiq Kamal (1840-1888) – məşhur türk şairi, publisisti və dövlət xadimidir. “Təsviri-əfkar” qəzetini nəşr etmiş, sultan istibdadı əleyhinə mübarizə aparmışdır. Türk romanının əsasını qoymuş, “Vətən, yaxud Silistrə” adlı tarixi dramı inqilabdan əvvəl Bakıda səhnəyə qoyulmuşdur. Namiq Kamal XX əsr Azərbaycan romantiklərinə təsir göstərmiş qabaqcıl türk şairlərindəndir.

Məlik şah Cəlaləddin (1055-1092) – Səlcuq hökmdarlarından. Atası Alp Arslan öləndən sonra hakimiyyətə keçmiş, Azərbaycanın şimal hissəsində səlcuqilərin hökmranlığını möhkəmləndirməyə çalışmışdır.

SABİRİN TƏRCÜMEYİ-HALI

(səh.256)

Böyük satirikin həyatından bəhs edən ilk məqalədir.

1912-ci ildə Səhhət və müəllim Mahmud bəy Mahmudbəyovun səyi ilə çap olunmuş “Hophopnamə” kitabında çıxmışdır (“Hophopnamə”, Bakı, 1912, səh.4-12). “Hophopnamə”nin sonrakı nəşrlərinə daxil edilmişdir.

“Sabirin tərcüme-yi-halı”nı yazarkən Səhhət “Sabir” məqaləsindən istifadə etmişdir. “Hophopnamə”nin 1912-ci il çapında Sabirin ölüm tarixi yanlış olaraq “1912-ci il” getmişdir.

1278-ci il zilhiccə ayının əvvəlinci günü – 1862-ci ilin 30 mayına mütəbiqdir.

1329-cu il rəcəb ayının 28-i – 1911-ci ilin 12 iyuluna (yeni üslubla 25 iyul) mütəbiqdir.

“*Gülüstan*” – məşhur fars şairi Sədi Şirazinin (1203) (1210-1293) əsəri.

Məhəmməd Tərrah – Azərbaycan şairidir. Qəzəl, qəsidə yazmış, Şamaxıda Səhhətin rəhbərlik etdiyi ədəbi məclisin iştirakçılarında olmuşdur. Sabirin və Səhhətin dostu idi.

Ağaəlibəy Nəseh (1850-1913) – Azərbaycan şairidir. Qəzəl və qəsidələr yazmış, Şamaxıda Sabirin rəhbərlik etdiyi ədəbi məclisin iştirakçılarında olmuşdur. Sabirin və Səhhətin dostu idi.

Firidunbəy Köçərli (1863-1920) – görkəmli Azərbaycan pedaqoqu və ədəbiyyatşünasıdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair elmi əsərlərin, müxtəlif məzmunlu publisist məqalələrin müəllifidir. Sabir və Səhhətlə dost olmuş, onlarla məktublaşmışdır. Səhhətin F.Köçərliyə yazdığı iki mənzum məktubu “Əsərlər”ə daxil edilmişdir.

...öz əyalı da ona düşmən olub... – Elmi ədəbiyyatda sübut olmuşdur ki, Sabirin “Nədamət və şikayət” şerindəki şikayətçi qadının simasında şairin arvadını görmək doğru deyildir.

“Nəşri-maarif” cəmiyyəti – Bakıda təşkil olunan xeyriyyə cəmiyyətlərindən biridir. 1905-ci il inqilabının təsiri ilə Azərbaycanda maarifin inkişafına kömək məqsədilə yaradılmışdır. Yazıçı və müəllim Sultanməcid Qənizadə (1863-1937) və jurnalist və müəllim Əliskəndər Cəfərzadə (1875-1941) cəmiyyətin fəal üzvlərindən və təşkilatçılarından olmuşdur.

ŞAİRİ-MƏRHUM SABİR ƏFƏNDİNİN QƏBRİ

(səh.263)

“İqbal” qəzeti, 1912, №161.

A.Səhhət M.Ə.Sabirin vəfatından sonra onun qəbrinin götürülməsi və əsərlərinin nəşri üçün ianə toplamaq işinə rəhbərlik etmiş və bu məqsədlə keçirilən müxtəlif tədbirlərin təşkilatçılarından olmuşdur.

MÜQƏDDİMƏ

(səh.264)

“Məğrib günəşləri”, I cild, Bakı, 1912, səh, 4-6.

Şairin tərcümələrindən ibarət kitabına yazdığı müqəddimədir.

A.S.Puşkin (1799-1837) – dahi rus şairidir. Yeni realist rus ədəbiyyatının banisidir. “Yevgeni Onegin”, “Kapitan qızı”, “Boris Qodunov”, “Dubrovski” əsərlərinin müəllifidir. A.Səhhət Puşkin yaradıcılığına xüsusi rəğbət göstərmiş və onun xeyli əsərini tərcümə etmişdir.

M.Y.Lermontov (1814-1841) – dahi rus şairidir. A.Səhhət çox sevdiyi bu sənətkarın “Mtsıri”, “Hacı Abrek”, “Peyğəmbər”, “Çərkəslər”, “Mübahisə” kimi əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

C.Bayron (1788-1824) – məşhur ingilis şairi, inqilabi romantizmin görkəmli nümayəndələrindən biridir. “Manfred”, “Şilyon məhbusu”, “Don Juan” və b. əsərlərin müəllifidir.

Bayronizm – XIX əsrdə Bayronun adı ilə bağlı ədəbi-ictimai cərəyandır. Bayronizmin rus ədəbiyyatına – Puşkin və Lermontov yaradıcılıqlarına təsiri olmuşdur ki, Səhhət müqəddimədə bunu nəzərdə tutur.

BİR-İKİ SÖZ

(səh.265)

“*Sımq saz*”, Bakı, 1912, səh.2. Şairin ilk şeirlər məcmuəsinə yazdığı müqəddimədir.

Tofiq Fikrət (1867-1915) – məşhur türk şairi, pedaqoqu və jurnalistidir. “Rübabi-şikəstə” və “Xəlüqun dəftəri” onun Azərbaycanda yayılmış əsərlərindəndir. T.Fikrət XX əsr Azərbaycan romantiklərinə təsir göstərən qabaqcıl Türkiyə şairlərindəndir.

“SÖVQAT” OXUCULARINA

(səh.266)

“Sövqat” qəzeti, 29 sentyabr, 1916, №24. İxtisarla verilir.

“Sövqat” – gündəlik siyasi, iqtisadi, ədəbi qəzet. Redaktoru və naşiri A.Mirzəzadə. 1916-1917-ci illərdə nəşr olunmuşdur.

İbn Sina (980-1037) – orta əsrlər Şərfinin böyük alimi, ensiklopedistdir. Buxara şəhərində doğulmuş və təhsilini orada almışdır. Əsərlərini ərəb və fars dillərində yazmışdır. “Kitabi-əş-şəfa”, “Əl-qanun fittibbi”, “Danişnamə” kimi əsərləri məşhurdur.

Farabi Əbu Nəsr Məhəmməd (870-950) – orta əsrlər Şərfinin böyük alim və filosofudur. Sır-Dərya üzərindəki Farab şəhərində doğulmuşdur. Antik fəlsəfənin, Aristotelin fəlsəfi görüşlərinin Şərqdə təbliğatçılarından olmuşdur.

QƏNDİN VÜCUDUMUZA OLAN FAYDASI

(səh.268)

“Sövqat” qəzeti, 13 fevral, 1917, №135.

Qalen, Klavdi (tax. 130 – tax. 200) – yunan həkimi və təbiətşünasıdır. Orta əsrlərdə tibb elminin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Tibbə, fəlsəfəyə, məntiqə dair əsərlərin müəllifidir. Şərqdə Calinus adı ilə də tanınır.

Hippokrat (eramızdan əvvəl, təxminən 460-377) – qədim Yunanıstanın məşhur həkimlərindən, tibb elminin əsasını qoyanlardan biridir. Şərqdə Bokrat adı ilə də tanınır.

Spenser Herbert (1820-1903) – ingilis filosofu və sosioloqudur. “Biologiyanın əsasları”, “Sintetik fəlsəfənin sistemi” kimi əsərlərin müəllifidir. Din ilə elmin birləşdirilməsinin tərəfdarı olmuş, fəlsəfədə aqnostisizm və pozitivizm nəzəriyyələrini müdafiə etmişdir.

MİLLƏT MƏCLİSİ

(səh.271)

“Sövqat” qəzeti, 4 aprel, 1917, №175.

Abdulla Cövdətbəy (1869-1932) – türk həkimi, şairi və jurnalistidir. “İctihad” jurnalını nəşr etmişdir. Görüşlərində bir sıra mürtəce cəhətlər olmuşdur.

ÜÇÜNCÜ BİR DÜŞMƏN

(səh.273)

“Sövqat” qəzeti, 2 may, 1917, №197.

ŞAMAXIDAN

(müxbir məktubları)

(səh.275)

“Açıq söz” qəzeti, 26 mart, 30 may, 20 iyun, 18 avqust, 20 noyabr 1917. №433, 484, 502, 505, 544, 610.

A.Səhhətin 6 müxbir məktubu Rusiyada Fevral inqilabından sonra Şamaxıda yaranan siyasi, iqtisadi və mədəni həyatın təsvirinə həsr olunmuşdur...

Böyük Rusiyanın möcüzənuşa inqilabı – 1917-ci il burjua demokratik Fevral inqilabı nəzərdə tutulur.

Mustafa əfəndi – XX əsrin əvvəlində Şamaxının görkəmli din xadimlərindən biri, tərəqqipərvər Azərbaycan ziyalılarının dəfələrlə ifşa etdikləri Şamaxı qazisi Hacı Məcid əfəndinin oğlu.

Həqqi Veysov (1895-1974) – əməkdar həkim. 1913-cü ildə A.Səhhət və Ə.Əfəndiyev ilə birlikdə Volqa boyu səyahətində olmuşdur. Həqqi Veysoyun atası Hacı İsmayıl Veysov Səhhətin Şamaxıda yoldaşlıq etdiyi qabaqcıl adamlardan idi.

Əliheydər Qarayev (1896-1938) – Şamaxı şəhərində doğulmuş, ilk təhsilini orada almışdır. 1917-ci ildə Şamaxıda Fəhlə və Əskər Deputatları Sovetinin yaradılmasında iştirak edir. Sovetə sədr seçilir və “Hümmət” təşkilatına başçılıq edir. 1919-cu ildə bolşevik partiyası sıralarına daxil olur. Sovet hakimiyyəti illərində bir sıra partiya və dövlət vəzifələrində çalışır.

Mahmud bəy Mahmudbəyov (1863-1923) – görkəmli müəllim və maarif xadimi. Qori seminariyasını bitirmiş, Bakıda müəllimlik etmişdir. XX əsrin əvvəllərində bir-birinin ardınca dərslilər nəşr edən M.Mahmudbəyov Sabirin və Səhhətin yaxın dostu olmuşdur. Səhhətlə birlikdə “Yeni məktəb” (1909) və “Türk ədəbiyyatına ilk qədəm” (1914) dərslilərini tərtib etmişdir.

Əbülqasım Əminzadə – Şamaxıda doğulmuş, gəncliyində ruhani, sovet dövründə isə müəllim olmuşdur. 40-50-ci illərdə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetində ərəb dilindən dərs demişdir.

Rza Zaki – Batumda doğulmuş XX əsrin əvvəllərində Gəncə və Bakıda bədii cəhətdən zəif əsərlər nəşr etmişdir. “Mənzumeyi-hicran” (1908), “Nakam qız” (1911), “Zavallı Cavad”, “Fədayi-eşq” (1912) adlı əsərləri XX əsr mətbuatında kəskin tənqid olunmuşdur.

A.P.Çexov (1860-1904) – məşhur rus yazıçısı, satirik hekayələr və pyeslər müəllifidir. “6 nömrəli palata” (1892), “Qılaflı adam” (1898), “Üç bacı” (1900), “Albalı bağı” (1903-1904) və b. əsərləri məşhurdur.

TƏRCÜMƏLƏR

NƏĞMEYİ ORDBEHİŞT

(*səh.295*)

Bu şeir Səhhətin ilk tərcümələrindən olub onun 1905-ci ildə A.Şaiqə yazdığı məktubun müstəqil bir parçasını təşkil edir. Müəllif tərcümə haqqında belə məlumat verir: “Fransanın məşhur şüeralarından Jan Ramonun “Nəğmeyi-ord behişt” sərlovhəsi ilə qayət lətif bir mənzuməsini tərcümə etmişəm. Əgərçi şairin ehtisas etdiyi nükatı-nazikeyi-şerini kəmalınca tərcüməyə müvəffəq olmadım və lakin “Ma la yüdrükə küllhu la yütrükə küllühu” (tərcüməsi: tamamilə anlaşılmayan bütünlüklə atılmaz) babından bəqədri-qüvvə türkcəyə çıxartmaqlığa mübadirət eylədim” (məktubun əsl Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Arxivinin “Ədəbiyyat və incəsənət şöbəsi”ndə A.Şaiqin fondunda saxlanılır). Şeir ilk dəfə “Maarif və mədəniyyət” jurnalında (1923, №8-9) çap olunmuş, aşağıdakı təhriflərə yol verilmişdir:

Sordum, niyə olduz, əcəba, beylə bəzəkli? –

əvəzinə:

Sordum, nə üçün olmusunuz böylə bəzəkli?

Yaxud:

Ey alma ağacları, nədir sizdə bu halət? –

əvəzinə:

Var sizdə, əvət, mənə bu gün ayrıca halət,

Yaxud:

Dün giryəli əbr ilə var idiz hamı məstur,
İndi nədir bais ki, olubsuz belə məsrur? –

əvəzinə:

Olmuş idiniz dün başa-baş əbr ilə məstur,
İndi üzünüzdən saçılır yer üzünə nur.

ZƏHMƏTKEŞ AYI

(səh.296)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1909, səh.28. “Трудолюбивый медвед” təmsilinin tərcüməsidir.

QAZLAR

(səh.297)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1909, səh.31-32. “Гуси” təmsilinin tərcüməsidir.

BALIQ, ÖRDƏK VƏ XƏRÇƏNG

(səh.299)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1909, səh.39. “Лебедь, Щука и Рак” təmsilinin tərcüməsidir.

CÜTÇÜ VƏ İLAN

(səh.300)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1909, səh.60-61. “Крестьянин и Змея” təmsilinin tərcüməsidir. “Əsərlər”in ilk nəşrində yanlış olaraq orijinal şeir kimi verilmişdir (səh.161).

FİL VƏ ALABAŞ

(səh.301)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət, “Yeni məktəb”, Bakı, 1909, səh.86-87. “Слон и Моська” təmsilinin tərcüməsidir.

QURD VƏ QUZU

(səh.302)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1909, səh.88-89. “Əsərlər”in 1935-ci il nəşrində səhv olaraq orjinal əsər kimi təqdim edilən bu şeir (səh.162) əslində İ.A.Krılounun “Волк и Ягненок” təmsilinin tərcüməsidir.

SAZANDALAR

(səh.303)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1910, səh.90-91. “Квартет” təmsilinin tərcüməsidir.

GÖL VƏ ÇAY

(səh.304)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət, “Yeni məktəb”, Bakı, 1910, səh.127-128. “Пруд и Река” təmsilinin tərcüməsidir. “Əsərlər”in 1935-ci il nəşrində səhv olaraq orjinal şeir kimi təqdim olunmuşdur (səh.149).

QARAQUŞ VƏ ARI

(səh.305)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1910, səh.116-117. “Орел и Пчела” təmsilinin tərcüməsidir. İxtisarla tərcümə olunmuşdur.

MTSİRİ

(səh.306)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət, “Yeni məktəb”, Bakı, 1909, səh.150-155. M.Y.Lermontovun eyni adlı poemasından tərcümədir. Poema ixtisarla tərcümə edilmişdir. Əsərin əvvəlinə əlavə olunmuş nəsr parçası ilk iki fəslin məzmunudur. “Əsərləri”ni 1950-ci il çərçivəsində tərcümənin natamam variantı əsas götürülmüşdür. Bu nəşrə tərcümənin təkmilləşmiş variantı daxil edilmişdir (F.Ağazadə. Ədəbiyyat məcmuəsi, Bakı, 1912, səh.234-244).

PEYĞƏMBƏR

(səh.319)

A.Səhhət “Məğrib günəşləri”, I hissə, Bakı, 1912, səh.35-37.

“Пророк” şerinin tərcüməsidir. Həmin ildə A.Şaiqin “Gülzar” dərsliyində də nəşr olunmuşdur (səh.129).

VƏTƏN

(səh.320)

A.Səhhət. “Məğrib günəşləri”, II hissə, Bakı, 1912, səh.4-6. “Родина” şerinin tərcüməsidir.

MÜBAHİSƏ

(səh.320)

A.Səhhət. “Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.8-12. Şeir həmin ildə “Mübahisə. Rus şair və ədibi Lermontovdan tərcümə sərlövhəsi “Yeni irşad” qəzetində nəşr olunmuşdur (29 yanvar 1912, №24). “Спор” şerinin tərcüməsidir. “Məğrib günəşləri”nə tərcümənin işlənmiş, təkmilləşdirilmiş mətni daxil edilmişdir. Hazırkı nəşrdə həmin son mətn verilir.

Qəzet variantında tərcümə belə başlanır:

Kazbek dağı öz həmcinsi dağların,
Dəstəsinin qarşısında bir dəfə
Şat dağıyla höccət edirdi böylə:

Tərcümə eyni vaxtda A.Şaiqin “Gülzar” dərsliyində də nəşr olunmuşdur (Bakı, 1912, səh.148-152).

ÇƏRKƏSLƏR

(səh.323)

A.Səhhət “Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.15-23. “Черкесы” şerinin tərcüməsidir. Həmin ildə A.Şaiqin “Gülzar” dərsliyində nəşr olunmuşdur (səh.237-241).

TEREKİN SÖVQATI

(səh.327)

A.Səhhət “Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.23–26. “Дары Терекa” şerinin tərcüməsidir. Eyni ildə A.Şaiqin “Gülzar” dərsliyində çıxmışdır (səh.275–277).

ÜÇ XURMA AĞACI

(səh.328)

A.Səhhət “Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.26–28. “Три пальмы” şerinin tərcüməsidir. Çerkəz dilində “qatıl” deməkdir.

HACI ABREK

(səh.335)

A.Səhhət “Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.32–49. “Хаджи Абрек” poemasının tərcüməsidir.

YATMIŞ UŞAQ

(səh.347)

M.Mahmudbəyov. A.Səhhət, “Yeni məktəb”, Bakı, 1909, səh.16–17. Tərcümənin sonunda yazılmışdır: “Viktor Hüqodan iqtibas”.

Viktor Hüqo (1802–1885) – fransız şairi və ədibidir. Avropa romantizminin ən böyük nümayəndələrindən biridir. Məşhur romanları ilə yanaşı şeirlər də yazmışdır.

OĞLUMA NƏSİHƏT

(səh.348)

M.Mahmudbəyov, A.Səhhət. “Yeni məktəb”. Bakı, 1909, səh.156.

Əmir Xosrov Dəhləvi (1253–1325) – hind şairi və alimidir. Əsərlərini fars dilində yazmış, mənşəyi etibarilə türk olmuşdur. Tarix və ədəbiyyatşünaslığa dair əsərləri vardır. Nizaminin “Xəmsə”sinə nəzirə olaraq “Mətlül-ənvar” əsərini yazmışdır.

QAFQAZ

(səh.350)

“Həqiqət” qəzeti, 25 may 1910, №117. “Qardaşım Abdulla Şaiqə” sərəlövhəsi ilə nəşr olunmuşdur. Şerin altında yazılmışdır: “Puşkindən mütərcimi: A.Səhhət”. Tərcümənin işlənmiş variantı sonra “Məğrib günəşləri”ndə nəşr olunmuşdur (I hissə, səh.33-35). “Kavkaz” şerinin tərcüməsidir.

QIŞ

(səh.351)

“Məktəb” jurnalı, 1911, №2.

İkinci dəfə “Məğrib günəşləri”ndə nəşr olunmuşdur (I hissə, səh.32-33). “Зима” şerinin tərcüməsidir.

PEYĞƏMBƏR

(səh.351)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.38-39. “Пророк” şerinin tərcüməsidir. Eyni ildə A.Şaiqin “Gülzar” dərsliyində də nəşr olunmuşdur (Bakı, 1912, səh.128).

SUDA BOĞULMUŞ

(səh.352)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.2-4. “Утопленник” şerinin tərcüməsidir.

Qain – bizcə Qabil həzrət Adəmin oğludur. Belə deyirlər ki, onun ruhu məqbuli-dərgah olaraq avara bir halda daim gəzir. Bəzi əşxasa görünüb istimdad edir. Burada Puşkin ona işarə edir. – A.Səhhətin qeydi. “Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.3.

QARAÇILAR

(səh.354)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.6-7. “Цыганы” əsərindən tərcümədir.

“QOVĖALI GÜZƏRGƏHLƏRİ
HƏR GÜN GƏZƏRƏMSƏ”

(səh.355)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.52-54. A.S.Puşkindən tərcümədir.

UÇQUN, YAXUD UÇURUM

(səh.357)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.69-70. “Обвал” şeirin tərcüməsidir.

QIŞ YOLU, YA QIŞ SƏFƏRİ

(səh.358)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.70. “Зимняя дорога” şeirin tərcüməsidir.

UŞAQLIQ XATİRATI

(səh.359)

“Məktəb” jurnalı, 1911, №1. Sonra “Məğrib günəşləri”nin, I hissəsində çap olunmuşdur (səh.8-9). “Детство веселое, детские грезы” mısrası ilə başlayan şeirin tərcüməsidir. Şeir sərbəst tərcümə olunmuş, sərlövhə isə mütərcim tərəfindən qoyulmuşdur.

Nikitin İ.S. (1824-1861) – rus şairidir. Rus kəndlisinin məişətini, ağır güzəranını təsvir edən realist əsərlər, doğma yurdun zəngin təbiətini tərənnüm edən şeirlər yazmışdır.

YAY SƏHƏRİ

(səh.359)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.18-20.

QIŞ

(səh.361)

“Məktəb” jurnalı, 1911, №2. Sonra “Məğrib günəşləri”də nəşr olunmuşdur (I hissə, səh.3). “Зима” şeirin tərcüməsidir.

ANA DUASI

(səh.362)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.10-11.

Derjavin Q.R. (1743-1816) – məşhur rus şairidir. “Knyaz Meşşerskinin ölümünə mərsiyə” (1779), “Şəlalə” (1798) şeirlərini, bir sıra pyeslərin müəlifidir. XIX əsrin əvvəllərində romantik rus şeirinin inkişafına onun yaradıcılığı müsbət təsir göstərmişdir.

VƏTƏNİ YADA SALMAQ

(səh.363)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.11-12.

Kozlov İ.İ. (1779-1840) – rus şairidir. İctimai məzmununda lirik şeirlər, poemalar yazmış, Qərbi Avropa ədəbiyyatından C.Bayron, V.Skott, Dante, Miskeviç və başqa klassiklərin əsərlərini tərcümə etmişdir.

KİM MƏNƏ YAVURAQDIR

(səh.364)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.12-14.

Jadovski Y.V. (1824-1883) – rus şairidir. İlk şeirlər kitabı 1846-cı ildə nəşr olunmuşdur. A.Səhhətin mövzularına uyğun gələn təbiətə dair şeirlər yazmışdır (“Axşam və səhər”, 1845, “Gecə”, 1846 və b). Əsərlərində kəndlilərin həyatı, ictimai ədalətsizliyin tənqidi mühüm yer tutur.

DİLƏNÇİ

(səh.365)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.14-16. A.N.Pleşşeyevdən tərcümədir.

Pleşşeyev A.N. (1825-1893) – rus şairi və tənqidçisidir. 1846-cı ildə “Şeirlər” adlı kitabçası nəşr olunmuşdur.

YAĞIŞDAN SONRA

(səh.367)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.20-21. “Əsərləri 1935-ci il çapında şeir yanlış olaraq rus şairi Mixaylova aid edilmişdir (səh.284). “Məğrib günəş-

ləri”ndə şerin müəllifinin adı əlifba xətası üzündən “Qofman” yerinə “Qokmat” (ərəb əlifbasında bir nöqtənin artıq düşməsi üzündən) getmiş (səh.21), buna görə 1950-ci il nəşrində şerin müəllifi müəyyənləşdirilməmişdir (səh.270).

Qofman V.V. (1884-1911) – rus şairidir. Romantik üslubda şeirlər yazmış, intim lirikaya güclü meyl göstərmişdir. Bir müddət rus simvolisti K.D.Bal-montun təsiri altında olmuşdur.

YAY GECƏSİNİN AXŞAMI; ÇAY KƏNARI; PAYIZ

(səh.368-369)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.16-17, 24-25, 26-27.

TAXIL BİÇİNİ

(səh.370)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.22-24.

Koltsov A.V. (1809-1842) – Səhhətin çox sevdiyi rus şairlərindən olmuşdur. Onun poeziyasına məxsus sadəlik, kəndli həyatına, zəhmətə maraq, təbiəti duymaq ustalığı Səhhət şerinə çox uyğun idi.

PAYIZIN NİŞANƏLƏRİ

(səh.372)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.25-26. Şerin sonunda yazılmışdır: “Qrekovdan iqtibas”.

Qrekov N.P. (1810-1866) – rus şairi və tərcüməçisidir. İngilis, fransız, alman və ispan dillərindən tərcümələr etmişdir. Tərcümələri sırasında Getenin “Faust”, Şekspirin “Romeo və Cülyetta”, A. de Müssenin “Rolla” əsərlərini, Heynenin şeirlərini göstərmək olar. N.P.Qrekov rübabi, təbiət mənzərələrini təsvir edən orijinal şeirlər də yazmışdır.

PAYIZ

(səh.373)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.27-28.

Şkulyov F.S. (1868-1930) – rus proletar şairidir. Əmək fəaliyyətinə fəhləliklə başlamışdır. Nekrasovun təsiri ilə yazdığı ilk şeirləri 90-cı illərin əvvəl-

lərində nəşr olunmuşdur. 1905-ci il dekabr silahlı üsyanında fəal iştirak etmiş, “Звезда”, “Правда” kimi bolşevik qəzetlərində əsərləri nəşr olunmuşdur. Əmək – şairin əsas mövzularındandır.

QIŞ SABAHİ

(səh.374)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.28-29.

Neçayev Y.Y. (1859-1925) – rus şairidir. Rus zəhmətkeşlərinin ağır həyatını təsvir edən şeirlər yazmışdır. “Əsərlər”də şairin фамилиясы yanlış olaraq “Тebçayев” getmişdir. Bu səhv “Məğrib günəşləri”ndən gəlir (I hissə, səh.29).

QIŞ GECƏSİ

(səh.375)

“Məğrib günəşləri”, I hissə, səh.29-31. İ.A.Belousovdan tərcümədir.

Belousov İ.A. (1863-1930) – rus şairidir. İlk mətbu əsəri T.Q.Şevçenko-nun “Кобзар”dan (“Из Кобзаря”, 1887) adlı tərcümə kitabıdır. Uşaqlar üçün şeir və hekayələr də yazmışdır.

ƏRDO MƏLİK

(səh.376)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.13-15.

Gete İ.V. (1749-1832) – dahi alman şairi və mütəfəkkiridir.

Alman maarifçiliyinin görkəmli nümayəndəsidir. Cahanşünul “Faust” əsərinin müəllifidir.

GÜN ÇIXIR, BATIR...

(səh.378)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.49. Tərcüməni müəllif aşağıdakı qeyd ilə nəşr etdirmişdir. “Maksim Qorkinin “Qərində” adlı dramından”. Böyük proletar ədibi A.M.Qorkidən Azərbaycan dilinə ilk tərcümədir.

AĞ PALTAR

(səh.379)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.49-52. Moris Hartmandan tərcümədir.

Moris Hartman (1821-1872) – macar yazıçısıdır. İnkilabi mövzuda şeirləri vardır. “Ağ örtük” adlı şeri 60-70-ci illərdə rus oxucuları arasında məşhur olmuş, M.L.Mixaylov, A.N.Pleşşeyev, P.İ.Veynberq tərəfindən rus dilinə tərcümə edilmişdir. A.Səhhət öz tərcüməsində M.L.Mixaylova əsaslanmış (“Белое покрывало”, М.Л.Михайлов. Сочинения, 1915, т. III стр. 246) və müəllif kimi yanlış olaraq Moris Hartman əvəzinə M.L.Mixaylovu göstərmişdir (“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.52).

DUSTAQ

(səh.382)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.54-55. “Əsərləri”i 1950-ci il nəşrində “A.K.Tolstoy” əvəzinə yanlış olaraq “A.N.Tolstoy” getmişdir.

Tolstoy A.K. (1917-1875) – rus şairi və dramaturqudur. Qraf nəslindən olmuş, tarixi mövzular, roman və dramlar yazmışdır. 50-60-cı illərdə yazdığı lirik şeirləri, balladaları Rusiyada geniş yayılmışdır.

SÜKUT

(səh.383)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.62. “Əsərlər”in 1950-ci il nəşrinə salınmamışdır. İlk nəşrdə son misra yanlış köçürülmüşdür.

Doğrudur orda deyilsin, o yerə şayandır (səh.299).

Minski N.M. (1855-1937) – rus şerində dekadentizmin əsasını qoyanlardan olmuşdur. “Şeirlər” (1883) adlanan kitabı çar senzurası tərəfindən məhv edilmişdir.

XƏBƏRDAR!

(səh.384)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.59-61.

Holms Miller İ.İ. (1842-1871) – inkilabçı rus şairidir. İnkilabi-demokratik cərəyana mənsub olan şair dövrün mühüm məsələlərinə həsr olunmuş şeirlər yazmışdır. Səhhət onun müasir cəmiyyətə nifrətini, azadlığa olan meylini tərənnüm edən məşhur “Dinlə!” (“Слушай!”) şerini “Xəbərdar!” adı ilə tərcümə etmişdir.

“İSTİQBAL BİZİMDİR”, “DANIŞMA”,
“İRƏLİ”, “HƏYAT”, “ZİNDAN”

(səh.386-390)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.62-67. S.Y.Nadsona aid olan bu şeirlərin kitabda bəzisinin müəllifi göstərilməmiş, “Zindan” şerinin sonunda isə yazılmışdır: “Əsası Nadsondan”.

Nadson S.Y. (1862-1887) – rus şairidir. Puşkin, Nekrasov şerinə meyl göstərmiş, dövrün qabaqcıl ideyalarını tərənnüm edən şeirlər yazmışdır. İrtica dövrünün təsiri ilə yaranan küskünlüklə bərabər, gələcəyə inam Nadson şeri üçün səciyyəvidir. A.Səhhət Nadson yaradıcılığına xüsusi həvəs göstərmiş, onun məşhur “Друг мой, брат мой, усталый, страдающий брат” mısrası ilə başlanan şerini “İstiqlal bizimdir” adı ilə sərbəst tərcümə etmişdir. “Məğrib günəşləri” kitabçasında şerin müəllifi göstərilmədiyindən (II hissə, səh.65) Səhhətin ilk kitablarına orijinal əsər kimi daxil edilmişdir (Əsərləri, Bakı, 1935, səh.53). Buna görə də Səhhət yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatçılar da yanlış olaraq bu şeirdən uzun müddət orijinal əsər kimi bəhs etmişlər.

YAN QUSUN LİSANINDAN DEYİLMİŞDİR

(səh.391)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.67-68. Böyük Ukrayna şairi T.Q.Şevçenkonun (1814-1861) “Kafir” (“Еретик”) adlı şerinin ixtisarla sərbəst tərcüməsidir. “Məğrib günəşləri”ndə şerin müəllif rus şairi və mütərcimi İ.A.Belousov (1863-1930) göstərilir. A.Səhhət çex vətənpərvəri Yan Qusa həsr olunmuş tərcüməsini belə izahatla nəşr etdirmişdir: “Yan Qus qürunivüsətada papaların yolsuz məsləkini tərki etməyi tövsiyə edən xristian rəhbərlərindəndir ki, bilaxirə papalar tərəfindən edam cəzasına məhkum olub ehraqı-binnar edilmişdir”.

Şeri ikinci dəfə A.Səhhət “Qurtuluş” jurnalında nəşr etdirmiş (16 oktyabr 1915, №2) və ona belə şərh vermişdir: “Qürunivüstada Fransa mülkəsi Konstansin fərmanı ilə odda yandırılmaqla edam cəzasına məhkum edilən şəhidi-hürriyyət, rahibi-məşhur Yan Qusun dilindən söylənmiş, Şevçenkonun tərcümə”.

Beləliklə, A.Səhhət ikinci nəşrdə şerin əsl müəllifini göstərir. İlk nəşrdə müəllif kimi göstərilən Belousov əslində Şevçenkonun həmin şerini rus

dilinə çevirən tərcüməçidir. Görünür, A.Səhhət tərcümə üçün rus mətninə müraciət etmişdir.

İkinci nəşrdə Səhhət bəzi misralarda düzəlişlər etmişdir.

Yan Qus (1369-1445) – çex xalqının milli-azadlığı uğrunda mübarizə aparmışdır. Katolik kilsəsinin təbliğ etdiyi dini ehkamların əleyhinə olmuş və bünün üçün kilsədə mühakimə olunub bir dinsiz kimi yandırılmışdır. Şevçenko Yan Qus surətində vətənin azadlığı uğrunda mübarizə aparan qəhrəmanı tərənnüm etmişdir.

Konstans – Yan Qusun mühakimə olunduğu şəhərin adıdır.

“MƏN MÜQƏDDƏS TƏSVİRLƏRİN ÖNÜNDƏ”

(*səh.393*)

“İqdam” qəzeti, 1915, №50. Tərcümə belə bir qeydlə nəşr olunmuşdur. “Nəcib qonşumuz gürcü millətinin şairi Akaki Seretelinin vəfatı münasibətilə əşarından tərcümə edilmiş parça. Məbədlərə məxsus təsvir müqabilində”. “Əsərlər”ə ilk dəfə daxil edilir.

A.R.Sereteli (1840-1915) – məşhur gürcü şairidir. Yeni gürcü ədəbiyyatının banilərindəndir. Xalqın milli azadlığı mövzusunda tarixi poemalar yazmış, publisist əsərlər, lirik şeirlər nəşr etdirmişdir. A.Seretelinin ölümü Azərbaycanda böyük itki kimi qarşılanmışdı. A.Səhhət şairin iki əsərini tərcümə edib nəşr etdirmişdir. İkinci tərcüməsi “Xanəndə Qoqi” adlanır.

XANƏNDƏ QOQİ

(*səh.394*)

“Yeni iqdam” qəzeti, 16, 17 aprel 1915, №20-21. Tərcüməni birinci dəfə professor Kamran Məmmədov nəşr etdirmişdir (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 11 noyabr 1961, №44).

N.BARATAŞVİLİ NƏŞİDƏLƏRİNDƏN

(*səh.400*)

“Açıq söz” qəzeti, 16 dekabr 1916, №353. 1916-cı ildə Gürcüstanda N.M.Barataşvilinin anadan omlasının 100 illiyi qeyd olunarkən (şairin 1817-ci ildə doğulması sonralar məlum olmuşdur) Səhhət də bu yubileyə öz tərcüməsi ilə cavab vermişdir. Şeir “Əsərlər”in 1935-ci il nəşrində səhv olaraq orijinal əsərlər içərisinə daxil edilmişdir (səh.100).

Barataşvili N.M. (1817-1845) – gürcü romantizminin görkəmli nümayəndələrindəndir. Məşhur “Merani” şeirinə müəllifidir ki, Səhhətin tərcüməsi onun bir hissəsidir.

MAYIS GECƏSİ

(səh.401)

“Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1923, №1. Bu tərcümənin hansı mənbə əsasında nəşr edildiyini müəyyənləşdirmək mümkün olmadı.

Alfred de Müsse (1810-1857) – fransız şairidir. İlk əsərlərini romantizm üslubunda yazmışdır. Müssö Rusiyada da məşhur olmuş, Puşkin, Tolstoy, Qorki onun yaradıcılığına yüksək qiymət vermişlər.

MÜƏLLİFLƏRİ MƏLUM OLMAYAN TƏRCÜMƏLƏR

TƏBİƏTİN GÜLMƏSİ

(səh.406)

“İkinci il”. Bakı, 1908, səh.88. Fransız dilindən tərcümədir.

BAGÇA

(səh.406)

M.Mahmudbəyov. “İlk qıraət”, Bakı, 1908, səh.12-13. Şerinin sonunda yazılmışdır: “Ruscadan tərcümə. Abbas Şirvani”. İkinci dəfə M.Mahmudbəyovun “Türk əlifbası və ilk qıraət” (Bakı, 1909, səh.28-29) dərsliyində imzasız nəşr olunmuşdur. Föhrüstdə isə “Mənzumeyi-Abbas Səhhət” yazılmışdır. Şairin “Əsərləri”nin bütün nəşrlərinə orijinal şeir kimi daxil edilmişdir. Son nəşrdə məxəzi məlum olmayan şeirlər sırasında getmişdir.

“QİTƏ”

(səh.407)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.8. Şerinin sonunda yazılmışdır: “Ruscadan”.

LƏNƏT

(*səh.407*)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.56.

ƏDALƏT

(*səh.408*)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.56–57. Şerir sonunda yazılmışdır:
“Paşkindən tərçümə”.

AXIRINCI NÖVHƏLƏR

(*səh.408*)

“Məğrib günəşləri”, II hissə, səh.57.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
--------------	---

ŞEİRLƏR

Şeyx Sədi	27
Xacə Hafiz	28
“Ey könül, yatmagılən, dur gözün aç, bidar ol!”	29
Dərya kənarı	31
Şamaxı zəlzələsi	32
Dəvət	34
Nidayi-millət yaxud amali-vətənpərvəranə	35
Fəryadi-intibah yaxud amali-vətənpərvəranə	37
Qəzet nədir?	39
“Ey vətən, getmə ki, əldən gedəriz”	40
Naleyi-təhəyyür yaxud millətə xitab	41
Dilbəri-hürriyyətə	42
Yad et!	43
Vaveylayi-nifrət	45
Yaz	46
Yay	46
Payız çağında	47
Qış	47
Vətən	48
Müsəlman ürəfaları	49
Alimnümalar	51
“Sabir, ey şairi-dühapərvər”	53
Sabir	55
Tərəqqi və təbiətin qanunu	56
Oxucularıma	57
Tərcümeyi-halım yaxud hululu	58
Bəyani-hal	59
Şikayət	59
Aləmi-islama	60
Ölü şəhər	61
Yadımdamıdır?	62
Füzulinin bir qəzəlini tərbi	63
Nitqi-mənzum	64
Tohid	65

Məst yaxud sərxoş	66
“Yoldaşım üçün göz yaşı”	67
Bir məktuba cavab	68
Özlərini sevənlərə	69
Yay gecəsi	70
Yay səhəri	71
Əkinçi nəğməsi	72
Qış	73
Əhmədin qeyrəti	74
İnsanlıq vəzifəsi	76
Yuxu	77
Sual və cavab	78
Yay səhəri	79
Oğlum üçün	79
Sabir	80
Vətən	81
Nəvayi-əşiqanə	82
Ninni	83
Bəradərim Ə.M.Sərkərov cənablarına!	84
Haşimbəy mərhum üçün	86
Şair, Şeir pərisi və Şəhərli	87
Şərərə	95
Təxliyə yaxud qaçqın	96
Şair	97

“KƏLNIYƏT” SATİRALARI

Yol verin!	98
Aclıq davası	100
Təqdir edəlim!	102
Zəhmət çəkmə!	104
Student	106
Bənzətmə	107
Deyim, deməyim?!	109
Orucluğun proqramması	110
Çəpər çəkməsin	113
Çox yaşa!	115
İtaliya	117
“Kəlniyət”ə məxsus ədəbiyyat	118
Ədəbiyyat (“Kəlniyət”! Al bircə qələmədən, kağız)	120

“Üxüvvət” məktəbi	122
Əsar (“Kəlniyət”, ağrın bu qoca naqqala”)	124
Ədəbiyyat (“Kəlniyət!” Ey dərdimizin dərmanı”)	126
“Səni mən sevməyirəm, sevməyirəm...”	128
Şeir yaxud mer	130
Ədəbiyyat (“Bəsdə daha “Kəlniyət!”)	132
Ədəbiyyat (“Ey “Kəlniyət!” Ey xatirinin zövqü savası”)	134
Odessa xəyalatı	136
Rozəxan	138

TAZIYANƏLƏR

“Varsa doğru sözə həvəs səndə”	139
Teleqraf gündə verir xalqa xəbər	139
“Ruskoye slovo”, “Novi vremya”	140
“Var idi heç olmasa Şirvanda beş-üç il qabaq”	140
Teleqraf müxbiri şərm eyləməyir	140
Bölgü-bölgü olmuş bu gün Türkiyə	141
Ata çıxan ağacı oğlu budaq-budaq gəzər	141

MƏNZUM MƏKTUBLAR

Dostum Mirzə Abdulla Şaiq cənablarına	143
Yazmam!	145
Bir məktuba cavab	147
Nəşh	148
Bəradərim Firidunbəy Köçərli cənablarına	151
9 mart	153

UŞAQ ŞEİRLƏRİ

Məktəb uşağı	156
Ana və oğul	157
Cücələr	158
Qarı və qulluqçuları	159
Qaranquş balaları	159
Ata və oğul	160
İt və kölgəsi	160
Yaz	161
Quşlar	161
Ot biçini	162

Tənbəl	162
Güllərin bəhsi	163
Küçə uşağı	164
Qarışqa və milçək	165
Ayı və arılar	166
Tülkü və meymun	166
Tülkü və qurd	167
Ayı və şir	168
Sərçə və qırğı	168
Oğru və anası	169
Gün və külək	170
Ulaq və aslan	171
İlk bahar	172
İki uşaq	173
Köç	174
Ana və bala	175
İki dana	176
Məktəb şagirdi	177
Aşpaz və pişik	178
Bir məktəbdə imtahan	181

HEKAYƏLƏR

Cərrahlıq	185
Bədbəxt ailə	190
Qaragünlü Həlimə	193

PYESLƏR

Yoxsulluq eyib deyil	199
Neft fontanı	212
Cəhalət səmərəsi yaxud bir yetimin xoşbəxtliyi	226
Tağı və Nağı	234

MƏQALƏLƏR

Təzə şeir necə olmalıdır?	243
Qara xəbər	245
Sabir	246
Sabirin tərcümeyi-halı	256

Şairi-mərhum Sabir əfəndinin qəbri	263
Müqəddimə	264
Bir-iki söz	265
“Sövqat” oxucularına	266
Qəndin vücudumuza olan faydası	268
Millət məclisi	271
Üçüncü bir düşmən	273
Şamaxıdan (müxbir məktubları)	275

TƏRCÜMƏLƏR

J a n R a m o	
Nəğmeyi-ordbehişt	287

İ.A.K r i l o v	
Zəhmətkeş ayı	288
Qazlar	289
Balıq, ördək və xərçəng	291
Cütçü və ilan	292
Fil və alabaş	293
Qurd və quzu	294
Sazandalar	295
Göl və çay	296
Qaraquş və arı	297

M.Y.L e r m o n t o v	
Mtsiri	298
Peyğəmbər	311
Vətən	312
Mübahisə	312
Çərkəslər	315
Terekin sövqatı	319
Üç xurma ağacı	320
Qanlı	322
Hacı Abrek	327

V i k t o r H ü q o	
Yatmış uşaq	339
Ə m i r X o s r o v D ə h l ə v i	
Oğluma nəsihət	340

A.S.P u ş k i n	
Qafqaz342
Qış343
Peyğəmbər343
Suda boğulmuş344
Qaraçılar346
“Qovğalı güzərgəhləri hər gün gözərmə”347
Uçqun yaxud uçurum349
Qış yolu ya qış səfəri350
İ.S.N i k i t i n	
Uşaqılıq xatirəsi351
Yay səhəri351
L.M.M e d v e d y e v	
Qış353
Q.R.D e r j a v i n	
Ana duası354
İ.İ.K o z l o v	
Vətəni yada salmaq355
Y.V.J a d o v s k i	
Kim mənə yavuşdur?356
A.N.P l e ş ş e y e v	
Dilənçi357
V.V.Q o f m a n	
Yağışdan sonra359
S m i r n o v	
Yay gecəsinin axşamı360
Çay kənarı360
Payız361
A.V.K o l t s o v	
Taxıl biçini362

N.P.Q r e k o v	
Payızın nişanələri	364
F.S.Ş k u l y o v	
Payız	365
Y.Y.N e ç a y e v	
Qış sabahı	366
İ.A.B e l o u s o v	
Qış gecəsi	367
İ.V.G e t e	
Ərdo Məlik	368
M.Q o r k i	
Gün çıxır, batır... ..	370
M o r i s H a r t m a n	
Ağ paltar	371
A.K.T o l s t o y	
Dustaq	374
H.M.M i n s k i	
Sükut	375
H o l s-M i l l e r	
Xəbərdar	376
S.Y.N a d s o v	
İstiqlal bizimdir	378
Danışma	379
İrəli	379
Həyat	380
Zindan	381
T.Q.Ş e v ç e n k o	
Yan Qusun lisanından deyilmişdir	383

A.R.S e r e t e l i	
“Mən müqəddəs təsvirlərin önündə”	385
Xanəndə Qoqi	386
N.B a r a t a ş v i l i	
N.Barataşvili nəşidələrindən	392
A l f r e d d e M ü s s e	
Mayıs gecəsi	393
Müəllifləri məlum olmayan tərcümələr	
Təbiətin gülməsi	398
Bağça	398
Qitə	399
Lənət	399
Ədalət	400
Axırıncı növhələr	400
Qeydlər	401

ABBAS SƏHHƏT
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
“LİDER NƏŞRİYYAT”
BAKI-2005

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Rəşad Həmidov*

Korrektor: *Ceyran Abbasova*

Yığılmağa verilmişdir 28.09.2004. Çapa imzalanmışdır 18.03.2005.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 28,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 49.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.